

ISSN: 1011 - 727X e-ISSN: 2667-5420

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: 40 • GÜZ: 2024 • SAYI: 110

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

CİLT / VOLUME: 40 GÜZ / AUTUMN: 2024 SAYI / ISSUE: 110

ATAM Derg. ISSN: 1011-727X e-ISSN: 2667-5420

- Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığınca Bahar ve Güz dönemlerinde yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
- Derginin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda üçte bir oranını geçmeyecek şekilde diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.
- Yayımlanan makale/yazıların yazarlarına telif ücreti, hakemlerine ise inceleme ücreti ödenir.
- Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez. Dergide yayımlanan makale/yazılardaki bilimsel içerik ve fikirlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Makale değerlendirme sürecinde dergide çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanılır.
- Dergi, Açık Erişim (Open Access) politikasını takip eder.
- Dergideki makaleler CC BY-NC 4.0 ile lisanslanır.
- Dergiye gönderilen makaleler intihal programından (<https://intihal.net/>) geçirilerek benzerlik oranı tespit edilir.
- Dergi, COPE tarafından açık erişimde yayımlanan kılavuzlar ve politikalar ile YÖK tarafından yayımlanan Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi doğrultusunda yayın yapar.
- Dergi Yayın İlkeleri, Yayın Politikası, Etik İlkeler ile Yazar ve Hakem Rehberlerine <https://atamdergi.gov.tr/> adresinden erişilebilir.
- *It is a peer reviewed journal published in spring and autumn, twice a year, by Atatürk Research Center.*
- *The official languages of the journal are Turkish and English. However, articles written in other languages, so long as the ratio of one-third in every issue is not exceeded, can be published pursuant to the decision of Board of Editors.*
- *Texts and photos sent for the journal are not returned. The authors are responsible for the scientific contents and ideas in the articles/texts published in the journal.*
- *Authors of the articles / texts published in the journal are paid a loyalty. Reviewers of the articles / texts published in the journal are paid a review fee.*
- *A double-blind peer-review system is used during the article evaluation process for the journal.*
- *The journal follows the Open Access policy.*
- *Articles in the journal are licensed under CC BY-NC 4.0.*
- *The similarity rate is determined by putting the articles sent for the journal through the plagiarism program (<https://intihal.net/>).*
- *The journal is published in accordance with the guidelines and policies published through open access by COPE and Scientific Research and Publication Ethics Directive for the Higher Education Institutions published by YÖK (the Council of Higher Education).*
- *Publication Principles for the Journal, Publication Policy, Ethical Principles, and Author and Referee Guides can be accessed at <https://atamdergi.gov.tr/>.*

ISSN:1011 - 727X e-ISSN: 2667-5420

T.C.
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI

REPUBLIC OF TÜRKİYE
ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
PRESIDENCY OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: XL

GÜZ/AUTUMN: 2024

SAYI/ISSUE: 110

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER
CİLT/VOLUME: XL GÜZ/AUTUMN: 2024 SAYI/ISSUE: 110

Sahibi / Owner

Atatürk Araştırma Merkezi adına / *On behalf of the Presidency of Atatürk Research Center*

Doç. Dr. Ahmet KILINÇ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı / *President of Atatürk Research Center*

Yazı İşleri Müdürü / Journal Administrator

Ömer ORHAN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı-Ankara/TÜRKİYE omerorhan@atam.gov.tr

Başeditör / Editor in Chief

Doç. Dr. Ahmet KILINÇ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı-Ankara/TÜRKİYE ahmetkilinc@atam.gov.tr

Editör / Editor

Orhan İSTANBUL

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı - Ankara/TÜRKİYE oistanbul@atam.gov.tr

Editör Yardımcıları / Assistants of Editor

Merve UĞUR

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı - Ankara/TÜRKİYE m.ugur@atam.gov.tr

Dr. Halit Aytağ TOKUR

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı - Ankara/TÜRKİYE h.tokur@atam.gov.tr

Erdem ÜNLEN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı - Ankara/TÜRKİYE e.unlen@atam.gov.tr

İngilizce Dil Editörü / Editor of Translation

Murat SAYGIN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı - Ankara/TÜRKİYE m.saygin@atam.gov.tr

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN

Türk Tarih Kurumu-Ankara/TÜRKİYE yozgen@ayk.gov.tr

Prof. Dr. Arshif KHAN

Aligarh Müslim Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Siyaset Bilimi Bölümü-Aligarh/HİNDİSTAN arshikhan.ps@amu.ac.in

Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Ankara/TÜRKİYE

aytens@hacettepe.edu.tr

Prof. Dr. Kerim ŞÜKÜROV

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü-Bakü/AZERBAJYAN

shukurovkk@gmail.com

Prof. Dr. Mehmet HACİSALİHOĞLU

Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Siyaset Bilimi

ve Uluslararası İlişkiler Bölümü-İstanbul/TÜRKİYE mehmethacisalihoglu@gmail.com

Prof. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-İstanbul/TÜRKİYE

ramazan.gullu@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ

Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü - İstanbul/TÜRKİYE

sdemirci@boun.edu.tr

Prof. Dr. Stefano TRINCHESE

Chieti-Pescara "G. D'Annunzio" Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Piane,

Ortaçağ ve Modern Araştırmalar Bölümü-Chieti/İTALYA stefano.trinchese@unich.it

Doç. Dr. Emre SARAL

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü-Ankara/TÜRKİYE

saral@hacettepe.edu.tr

Doç. Dr. Esra ÖZSÜER

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü - İstanbul/TÜRKİYE

esra.ozsuer@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Güner DOĞAN

Çankırı Karatekin Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Tarih Bölümü-Çankırı/TÜRKİYE gunerdogan@karatekin.edu.tr

HABERLEŞME / INFORMATION

Atatürk Araştırma Merkezi

Üniversiteler Mah. Toplum Cad. No. 5 Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27

e-mail: dergi@atam.gov.tr • web: http://www.atam.gov.tr

https://atamdergi.gov.tr & https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd

Baskı Hazırlık: ERDAL BASIM YAYIN DAĞITIM – Tel: 0532 673 95 18

BASKI

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl

Ostim OSB Mahallesi 1256 Caddesi

No: 11 06370 Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0 312 354 91 31

Sertifika No: 48058

Baskım Tarihi: Kasım 2024 - Ankara

DANIŞMA KURULU / ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Arshi KHAN	Aligarh Muslim University-HİNDİSTAN
Prof. Dr. Cesar ROSS	Santiago Üniversitesi-ŐİLİ
Prof. Dr. Çağrı ERHAN	AltınbaŐ Üniversitesi-İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Erden KAZHYBEK	KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS	Jagiellonian University-POLONYA
Prof. Dr. Hacı Murad DONOGO	Dağistan-RUSYA FEDERASYONU
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi-İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Husnija KAMBEROVIĆ	Saraybosna/BOSNA-HERSEK
Prof. Dr. Kerim ŞÜKÜROV	Azerbaycan Millî İlimler Akademisi- Bakü/AZERBAYCAN
Prof. Dr. Mahmut Ali El-DAVUD	Arap Tarihçiler Birliği Üyesi-IRAK
Prof. Dr. Mehmet TEMEL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla/TÜRKİYE
Prof. Dr. Muhammed ARNAUT	World of Islamic Science and Technology University Amman/ÜRDÜN
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. NeŐe ÖZDEN	Ankara Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Recep ŐKRİYEL	Novi Pazar Devlet Üniversitesi-SIRBİSTAN
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi-Erzurum/TÜRKİYE
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Stefano TRINCHESE	Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara-Roma/İTALYA
Prof. Dr. Uğur ÜNAL	Devlet Arşivleri Başkanlığı-Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Hasan CİCİOğLU	Netkent Üniversitesi-Gazimağusa/KKTC
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA	Azerbaycan Millî İlimler Akademisi- Bakü/AZERBAYCAN
Doç. Dr. Liliana Elena Boscan Bedrettin KORO	Bucharest University-ROMANYA Tarih Bilimleri Uzmanı-KOSOVA

BU SAYININ HAKEMLERİ / ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Abdulaziz KARDAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Van/TÜRKİYE, a.kardas@yyu.edu.tr
Prof. Dr. Ahmet ACIDUMAN	Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Temel Tıp Bilimleri Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, aciduman@medicine.ankara.edu.tr
Prof. Dr. Ercan ÇELEBİ	Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Kastamonu/TÜRKİYE, ecelebi@kastamonu.edu.tr
Prof. Dr. Fahriye EMGİLİ	Mersin Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Mersin/TÜRKİYE, femgili@gmail.com
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI	Kırıkkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Kırıkkale/TÜRKİYE, hamitoba@yahoo.com
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Trabzon/TÜRKİYE, h.oksuz@ktu.edu.tr
Prof. Dr. İsmail KÖSE	Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Trabzon/TÜRKİYE, ismailkosetr@hotmail.com
Prof. Dr. Mustafa ERGÜN	Emekli, /TÜRKİYE, ergunegitim@gmail.com
Prof. Dr. Mümtaz Ulvi KESER	Uluslararası Fınal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Girne/KKTC, ulvi.keser@gmail.com

Prof. Dr. Serkan TUNA	İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul/TÜRKİYE, serkan.tuna@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Umut KARABULUT	Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli/TÜRKİYE, ukarabulut@pau.edu.tr
Prof. Dr. Zafer GÖLEN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Burdur/TÜRKİYE, zgolen@mehmetakif.edu.tr
Doç. Dr. Erol KARCI	İzmir Bakırçay Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir/TÜRKİYE, erol.karci@bakircay.edu.tr
Öğr. Görevlisi Doç. Dr. Gürhan YELLİCE	Dokuz Eylül Üniversitesi, REKTÖRLÜK, İzmir/TÜRKİYE, gurhan.yellice@deu.edu.tr
Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE, mevlutyuksel@atauni.edu.tr
Doç. Dr. Nilüfer ERDEM	İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul/TÜRKİYE, nilerdem@istanbul.edu.tr
Dr. Öğretim Üyesi Betül KARCI	İzmir Bakırçay Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir/TÜRKİYE, betul.karci@bakircay.edu.tr
Dr. Öğretim Üyesi Sibel AKGÜN	Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Sakarya/TÜRKİYE, sgulcan@sakarya.edu.tr
Dr. Öğretim Üyesi Zekeriya TÜRKMEN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, zturkmen@29mayis.edu.tr

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) Komitesince 2016 yılı, 93. sayısından (Bahar 2016) itibaren veri tabanına alınmaya uygun bulunarak TrDizin'de dizinlemeye başlamıştır. Ayrıca SOBİAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini) ve EBSCO Historical Abstracts tarafından da dizinlenmektedir. Derginin tüm sayılarına Dergi web sayfası ve DergiPark üzerinden ücretsiz olarak erişebilmektedir.

The Journal of Atatürk Research Center was found eligible for inclusion in the database starting from its 93rd issue (Spring 2016) by the TÜBİTAK ULAKBİM Social and Human Sciences Database Committee and it is indexed in TrDizin. The journal is also indexed by SOBİAD (Social Sciences Citation Index) and EBSCO Historical Abstracts.

All the issues of the journal can be accessed free of charge through the web site of the Journal and DergiPark.

Editörden...

Saygıdeğer Okuyucularımız,

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin 110. sayısını sizlerle paylaşmaktan ötürü mutlu ve heyecanlıyız. Bu sayımızda da birbirinden değerli makaleler ile karşınıza çıkıyoruz. İlk sayısından itibaren, her aşamasında büyük emek sarf ederek yayına hazırlanan dergimizin birçok alandan akademisyen tarafından ilgiyle takip edildiğini görüyor; bununla birlikte her yeni sayıda daha çok okuyucuya ulaşmayı hedefleyerek çalışmalarımıza devam ediyoruz.

110'uncu sayımız, Erdal Korkmaz'ın "Türk Hava Kuvvetlerinin İlk Pilotu: Mehmet Fesa Evrensev" başlıklı makalesi ile başlamaktadır. Bu makalede havacılığın Osmanlı'da doğuşu ve Mehmet Fesa Evrensev'in bu alandaki öncü rolü ele alınıyor. Can Eyüp Çekiç'in "İngiltere Dış Politikası ve Türkiye İçin Amerikan Mandası Tasarısı (1918-1919)" başlıklı çalışması ise Birinci Dünya Savaşı sonrası Anadolu üzerinde planlanan Amerikan mandası fikrinin İngiltere ve ABD arasında nasıl bir diplomatik gerilime yol açtığını ayrıntılı şekilde aktarıyor.

Semih Çınar'ın "Trakya'da Mübadele'nin Paşaili Gazetesine Yansımaları" adlı makalesi, Trakya'da gerçekleşen Türk-Yunan nüfus mübadelesini yerel basın üzerinden inceliyor ve mübadelenin bölgedeki etkilerini ele alıyor. Duygu Yılmaz'ın "Demografik Bir İnkılap: Cumhuriyet Döneminde Doğum ve Çocuk Bakımevleri (1925-1940)" başlıklı çalışması genç Cumhuriyet'in sağlık alanında gerçekleştirdiği doğum ve çocuk bakımevi reformlarını toplum sağlığı açısından irdeliyor.

Ahmet Sezgin ve Serap Şahinoğlu'nun ortak yazdıkları "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Hastalık ve Evlilik: Besim Ömer Akalın'ın Fen ve İzdivaç İsimli Eserinin Tıp Tarihi Açısından

Değerlendirilmesi” başlıklı çalışma, Besim Ömer Akalın’ın sağlık ve evlilik üzerine görüşlerini inceleyerek dönemin sağlık politikalarıyla irtibat kuruyor. Mehmet Balyemez’in “Kemalist Halkçı Kıbrıs Türk Lideri M. Necati Özkan’ın Siyasi Hayatı ve Liderlik Mücadelesi (1926-1953)” başlıklı makalesi ise Kıbrıs Türklerinin bağımsızlık mücadelesini Kemalist lider Necati Özkan üzerinden izah ediyor.

Onur Semiz’in “Atatürk Dönemi’nde Doğu Üniversitesi Kurulmasına Yönelik Yapılan Faaliyetler (1936-1938)” başlıklı çalışması, Cumhuriyet’in doğuda bir üniversite kurma teşebbüslerinin detaylarını aktarıyor. Metehan Eraslan ve Latif Burak Vuralgil’in “Alman Ordusunun II. Dünya Savaşı’nda Sovyet Rusya’ya Karşı Düzenlediği Barbarossa Harekatı’nın Başlangıcı ve Türk Basını” başlıklı çalışması, Barbarossa Harekatı’nın Türk basınındaki yansımalarını irdeliyor.

110’uncu sayımızda son olarak, Şakire Çimenli’nin “Balkan Paktı ve Balkan İttifakı Evresinde Balkanlarda Zirve Diplomasisi (1952-1954)” başlıklı makalesi, Soğuk Savaş Dönemi’nde Balkanlar’daki diplomatik ilişkileri ve bu bölgedeki iş birliği arayışlarını ortaya koyuyor.

Makale gönderen bütün yazarlarımıza ve makaleleri titizlikle inceleyip hakemlik görevini üstlenerek katkı sunan bütün akademisyenlere ve kıymetli görüşleri ile dergimizin daha da ileriye gitmesine katkı sağlayan Yayın ve Danışma Kurulu üyelerine burada özel olarak teşekkür etmek isteriz.

Arşivlere ve/veya özgün kaynaklara dayanılarak hazırlanan 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve Türkiye tarihi, Millî Mücadele, Cumhuriyet ve Atatürk’le ilgili akademik araştırma makaleleriyle karşınıza çıkmaya, tarihe yaptığımız bu anlamlı yolculukta sizlerle beraber olmaya devam edeceğiz.

Saygılarımızla,

Doç. Dr. Ahmet KILINÇ
Başeditör

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler / Articles

- Erdal KORKMAZ** Türk Hava Kuvvetlerinin İlk Pilotu:
Mehmet Fesa Evrensev
*The First Pilot of the Turkish Air Force:
Mehmet Fesa Evrensev* 327
- Can Eyüp ÇEKİÇ** İngiltere Dış Politikası ve Türkiye İçin
Amerikan Mandası Tasarısı (1918-1919)
*British Foreign Policy and the Proposal
for an American Mandate for Türkiye* 361
- Semih ÇINAR** Trakya’da Mübadele’nin Paşaili Gazetesine
Yansımaları
*Reflections of the Population Exchange in
Thrace on the Paşaili Newspaper* 387
- Duygu YILMAZ** Demografik Bir İnkılap: Cumhuriyet
Döneminde Doğum ve Çocuk Bakımevleri
(1925-1940)
*A Demographic Revolution: Maternity and
Childcare Homes in the Early Republic
Period (1925-1940)* 427
- Ahmet SEZGİN**
Serap ŞAHİNOĞLU Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Hastalık ve
Evlilik: Besim Ömer Akalın’ın Fen ve İz-
divaç İsimli Eserinin Tıp Tarihi Açısından
Değerlendirilmesi
*Illness and Marriage in the First Years
of the Republic: An Evaluation of Besim
Ömer Akalın’s Work Titled “Fen ve
Izdivac” in Terms of Medical History* 473

İÇİNDEKİLER

Mehmet BALYEMEZ	Kemalist Halkçı Kıbrıs Türk Lideri M. Necati Özkan'ın Siyasi Hayatı ve Liderlik Mücadelesi (1926-1953) <i>Political Life and Leadership Struggle of Kemalist Populist Turkish Cypriot Leader M. Necati Özkan (1926-1953)</i>	521
Onur SEMİZ	Atatürk Dönemi'nde Doğu Üniversitesi Kurulmasına Yönelik Yapılan Faaliyetler (1936-1938) <i>Activities for the Establishment of the Eastern University During the Atatürk Period (1936-1938)</i>	573
Metehan ERASLAN Latif Burak VURALGİL	Alman Ordusunun II. Dünya Savaşı'nda Sovyet Rusya'ya Karşı Düzenlediği Barbarossa Harekatı'nın Başlangıcı ve Türk Basını <i>The Beginning of the Barbarossa Operation Organised by the German Army Against Soviet Russia During World War II and the Turkish Press</i>	605
Şakire ÇİMENLİ	Balkan Paktı ve Balkan İttifakı Evresinde Balkanlarda Zirve Diplomasisi (1952-1954) <i>Balkan Pact and Balkan Alliance Phase Summit Diplomacy in the Balkans (1952-1954)</i>	641
	Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri	683
	<i>Publication Principles of the Journal of Atatürk Research Center</i>	689

TÜRK HAVA KUVVETLERİNİN İLK PİLOTU: MEHMET FESA EVRENSEV

ERDAL KORKMAZ*

ÖZ

Sanayi İnkılâbının sonuçlarının havacılık sektörüne uyarlanması ile ilk motorlu uçak gökyüzü ile buluşmuştur. Bu sürecin yansıması olarak ordu envanterine uçağı ilk dâhil eden devletler, ABD, Fransa ve İtalya olmuştur. Batılı devletlerin uçakları envanterlerine dâhil etmesi üzerine Osmanlı Harbiye Nezareti, 1911 yılında iki personelin Avrupa'da pilotaj eğitimi görmesi amacıyla girişimlere başlamıştır. Neticede ordulara yayımlanan bir genelge ile yapılan sınav sonucu, Süvari Yüzbaşı Mehmet Fesa Bey ile İstihkâm Üsteğmen Yusuf Kenan Bey, pilotaj öğrenimi almaya hak kazanmıştır.

Mehmet Fesa Bey, Fransa'daki Bleriot Tayyare Fabrikasının Uçuş Okulu'nda eğitim alıp başarılı olan ilk Türk subayıdır. Böylece kendisi Türk Hava Kuvvetlerinin ilk pilotu olmuştur. Kendisi Fransa'nın 780, Türk Hava Kuvvetlerinin 1 numaralı pilot brövesinin sahibidir. Fransa'dan dönüşte, bir Türk pilotu olarak Türk göklerindeki ilk uçuşu icra etmiştir. Balkan Harbi'ne katılmış, yaptığı keşiflerle komuta makamlarının orduyu sevk ve idaresine katkılar sağlamıştır.

Birinci Dünya Harbi'nin başında Kafkas Cephesi'nde görevlendirilmesine karşın, Rusların Mehmet Fesa Bey'i taşıyan gemiyi vurması üzerine esir düşerek, altı yıl süreyle Sibirya'da kalmıştır. 1920 yılında esaretten dönmüş ve Türk İstiklâl Harbi'ne Doğu Cephesi Muharebeleri sırasında katılım sağlamıştır. Millî Mücadele'den sonra binbaşı iken emekli olmuş ve bir süre tercümanlık yapmıştır. 1951 yılında hayatını kaybetmiştir.

* Dr. Öğretim Üyesi, Millî Savunma Üniversitesi Hava Harp Enstitüsü, İstanbul/TÜRKİYE,
erdalkorkmazz.01@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3260-9403

Bu çalışma, Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi'nden (ATASE) temin edilen belgeler ile dönemi yansıtan tetkik eserler, süreli yayınlar ve hatıratlar çerçevesinde ortaya konacaktır. Araştırma, Türk havacılık tarihinde müstesna bir yeri olan ve Türk Hava Kuvvetlerinin ilk pilotu olan Mehmet Fesa Evrensev'in tarihteki yerini ve durumunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Havacılık, İlk Türk Pilot, Mehmet Fesa, Pilot, Uçak.

THE FIRST PILOT OF THE TURKISH AIR FORCE: MEHMET FESA EVRENSEV

ABSTRACT

With the adaptation of the results of the Industrial Revolution to the aviation sector, the first motorized airplane met the sky. As a reflection of this process, the first states to include airplanes in their military inventory were the USA, France and Italy. In 1911, the Ottoman Ministry of War started initiatives for two members of the personnel to receive pilot training in Europe after the Western States included airplanes in their inventories. As a result of an exam conducted with a circular issued to the armies, Cavalry Captain Mehmet Fesa and Engineer First Lieutenant Yusuf Kenan were awarded the right to study pilot training together.

Mehmet Fesa was the first Turkish officer to receive training at the Flight School of the Bleriot Aircraft Factory in France and to be successful. Thus, he became the first pilot of the Turkish Air Force. He holds the number 780 pilot's badge in France and the number 1 pilot's badge in the Turkish Air Force. On his return from France, he made the first flight in Turkish skies as a Turkish pilot. He participated in the Balkan War and contributed to the commanding authorities' administration and management of the army with his reconnaissance activities.

Although he was assigned to the Caucasus Front at the beginning of World War I, he was captured when the Russians shot down the ship carrying Mehmet Fesa, and he remained in Siberia for six years. In 1920, he returned from captivity and participated in the Turkish War of Independence during the Eastern Front Battles. After the National Struggle, he retired as a major and worked as an interpreter for a while. He died in 1951.

This study will be presented within the framework of the documents obtained from the Archives and Military History Department of the Ministry of National Defense (MSB) and the periodicals as well as memoirs reflecting the period. The research reveals the place and status of Mehmet Fesa Evrensev, who has an exceptional place in the history of Turkish aviation and was the first pilot of the Turkish Air Force.

Keywords: Airplane, Aviation, Pilot, Mehmet Fesa, The First Turkish Pilot.

GİRİŞ

İnsanoğlunun uçma eylem ve girişimi, Sanayi İnkılâbının sonuçlarının havacılık sektörüne uyarlanması neticesinde 1903 yılında Wilbur ve Orville Wright kardeşlerin ilk motorlu uçuşu ile gerçekleşmiştir¹. Bu uçuş sırasında Wright Kardeşlerin “Fleyer” adını verdikleri uçak 40 metre havalanarak, 12 saniye havada kalmıştır². Wright Kardeşler havalandırma başarısı gösterdikleri araçlarına, 1904 yılında havada dönüş yaptırabilme ve kalktıkları noktaya geri inebilme niteliği kazandırmışlardır³. 1905 yılında Wright Kardeşler, uçakları ile havada 30 dakika kalma başarısı gösterip araçlarının özelliğini daha da geliştirmişlerdir⁴.

Wright Kardeşlerin çalışmaları tüm dünyada ilgi ve merakla takip edilmiştir. Bu durum Avrupa’da da motorlu uçak denemelerinin yapılmasına etki etmiştir. Motorlu uçuş denemelerinin Avrupa’daki ilk tecrübesini 1907 yılında Fransa’da Charles Voisin gerçekleştirmiştir. Voisin, kendisi tarafından geliştirilen uçağı ile 60 metre irtifadaki bir mesafeyi geçmeyi başarmıştır. Voisin’in ardından Henri Farman, Louis Bleriot, Robert Esnault Pelteire ve Leon Delagrance uçuş denemesinde bulunan diğer şahsiyetler olmuştur⁵. Bu denemeler sonucunda hava araçları, bin metre civarındaki yüksekliklerde gezmeye başlamıştır. 1908 yılında Leon Delagrance, Louis Bleriot tarafından üretilen bir uçakla havada 29 dakika 53 saniye kalmıştır⁶. Aynı yıl Orville Wright, Avrupa’da düzenlenen bir yarış sırasında iki saat yirmi dakika yirmi üç saniye havada kalarak, 700 metre yükseklikte 124 kilometre yol almıştır⁷.

- 1 Deniz Kundakçı, Sibel Kavaklı, “Türk Havacılığının Gelişiminde Uğrak Noktaları: Hava Sefinesinden Tayyareye, 20. Yüzyıl Başlarında Bir Yolculuk (1909-1914)”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, 8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.57.
- 2 Edmond Petit, **Historie Mondiale De L’Avition**, Editions Hachette, Paris, 1967, s.29-30.
- 3 David A. Anderton, **History of U.S. Air Force**, New York Military Press, New York 1989, s.22.
- 4 Walter Green, **Flying Colors**, Salamander Books Ltd., Londra 1981, s.28.
- 5 Ayşe Akca, “Dünyada Havacılığın Doğuşu”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.XVIII.
- 6 Davud Kapucu, **Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Harbi’nde Hava Harp Gücü (1914-1918)**, **Paradigma Akademi Yayınları**, Çanakkale 2022, s.12.
- 7 Yavuz Kansu, Sermet Şensöz, Yılmaz Öztuna, **Havacılık Tarihinde Türkler**, Cilt I, Hava Basımevi, Ankara 2006, s.97.

Uçakların niteliklerinin arttığı bir dönemde Wright Kardeşler, 1909 yılında çalışmalarına ekonomik kaynak sağlamak amacıyla ABD hükûmeti ile Amerikan Ordusuna bir tanıtım uçuşu yapmıştır. Bu uçuş Amerikan Ordusu tarafından beğenilmiş, ardından da hükûmetin ordu envanterine bu yeni hava aracından satın almasına karar verilmiştir. Neticede Amerikan kuvvetleri, haberleşme aracı olarak faaliyet göstermek amacıyla Signal Corps-I (SC1) adı ile bir Wright uçağını envantere katmıştır⁸. Böylece dünya tarihinde ilk kez bir uçak, bir ülkenin askerî kuvvetlerinin saflarına dâhil olmuştur.

Uçakların gelişimine paralel olarak pilot yetiştirilmesi ve uçak bakımcı teknisyen ihtiyacı gibi birçok konu gündeme gelmiştir. Bu ve buna benzer durumlar, müteşebbislerin uçak üretimi yanında pilot ve teknisyen yetiştirmeye yönelik eylemlerde bulunmasına zemin hazırlamıştır⁹.

Pilotaj eğitimi ve makinist personel yetiştirilmesi ile uçak üretimi süreçleri ilk dönemlerde özel teşebbüsler aracılığı ile icra edilmiştir. İlgili sürece öncülük eden ilk ülke Fransa olmuştur. Bu kapsamda Fransa'da kurulan birçok özel uçak fabrikasında hem uçak üretilmiş hem de pilot ve teknisyen yetiştirilmeye başlanmıştır. Pilotaj eğitimi yanında zaman içerisinde uçuş yapan şahsiyetlerin, kendilerini tanıtıcı birer işaret kullanması ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyaca binaen 1910 yılında Fransız Havacılık Kulübü tarafından pilotlara uçuş brövesi verilmeye başlanmıştır. Böylece pilotlar kendilerini tanıtıcı bir simgeye kavuşmuştur¹⁰. Bu sürecin bir yansıması olarak Fransa'da uçuculuk eğitimini bitiren 10 kişi, 8 Mart 1910'da uçuş brövelerini yakalarına takmıştır¹¹. Bu sırada 1910 yılı Nisan ayında Fransız Ordusu tarafından havacılık teşkilatı kurulmuştur. Bu kapsamda kurulan havacılık servisinin envanterine; 5 adet uçak tahsis edilmiştir¹².

Pilot brövesinin kabul edildiği bir dönemde Fransız ordusu tarafından 17-21 Eylül 1910 tarihleri arasında Picardie'de büyük bir manevra gerçekle-

8 Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)**, Cilt I, Hava Basımevi, Ankara 2020, s.13.

9 Arif Emre Gündüz, **Türk Kartallarının Doğuşu (Osmanlı'da Havacılığın Kısa Tarihi)**, 1. Baskı, Ketebe Yayınları, İstanbul Mayıs 2018, s.15.

10 Ajun Kurter, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi (1910-1914)**, Cilt I, Hava Basımevi, Ankara 2006, s.23.

11 Kapucu, **a.g.e.**, s.13.

12 Kurter, **a.g.e.**, s.24-25.

tirilmiştir¹³. Bu tatbikat esnasında ilk kez 14 uçak, askerî anlamda kullanılmıştır. İlgili tatbikata Osmanlı Ordusu da temsilci göndererek harekât ortamındaki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu manevraya Binbaşı Selâhattin, Binbaşı Ali Fethi (Okyar), ve Yüzbaşı Mustafa Kemal (Atatürk) Beyler katılmıştır¹⁴. Manevrada uçak kullanan tarafın, uçak kullanmayan tarafa sağladığı üstünlük dikkati çekmiştir¹⁵.

Picardie Maneraları'nda uçakların uzakları keşfetme ve buna bağlı olarak kara unsurlarının harekâtını belirleme hususundaki özellikleri, onun ileride savaşların ayrılmaz bir ögesi olacağını göstermiştir¹⁶. Bu sırada ABD, Fransa ve İtalya'nın uçakları ordu envanterine dâhil etmesi birçok devletin Picardie Manevrallarından sonra uçak alımı, pilot ve teknisyen yetiştirilmesi konularını ciddi olarak planlamaya almasına zemin hazırlamıştır. Bu sırada yaşanan Trablusgarp Harbi'nde, İtalyanların Türk kuvvetlerine karşı uçak kullanımı bu süreci daha da hızlandırmıştır¹⁷. İlgili gelişmeler üzerine Osmanlı Ordusu, birkaç personelin uçuculuk eğitimi alması amacıyla Avrupa'ya gönderilmesi ve uçak alımı için harekete geçmiştir. Bu süreç Türk Hava Kuvvetlerinin temelleri olan ilk Tayyare Komisyonu'nun kurulmasına ve Mehmet Fesa Bey'in Avrupa'ya pilotaj eğitimine gönderilmesine etki etmiştir.

I. Doğumundan Balkan Harbi Sonuna Kadar Hayatı

Mehmet Fesa Bey, 1878 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babasının adı Mustafa Cami Bey, annesinin ise Zeliha Münevver Hanım'dır¹⁸. Kendisi önce Galatasaray Lisesi'ne, daha sonra da askerî liseye devam etmiştir¹⁹. Liseyi

13 Orhan Aydar, **Uçan Süvariler**, Ulus Basımevi, Ankara 1948, s.21.

14 Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s.125-126.

15 Fatih Özkurt, **Gazi Mustafa Kemal Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2017, s.42.

16 Mehmet Önder, "Atatürk Fransa-Picardie Manevralarında", **Erdem Dergisi**, C 11, S 32, 1998, s.527-530.

17 Alessandro Vagnini, "İtalyan-Türk Savaşı'nda İtalyan Hava Kuvvetleri: Uzun Süreli Bir Geleneğin İlk Adımı", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.103.

18 **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Binbaşı Mehmet Fesa Evrensev'in Şahsi Dosyası, Dosya No: E-14. Aktaran: Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, Zeynep Bayar, **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Havacılar**, Cilt II, Hava Basımevi, Ankara 2021, s.105-107.

19 Deniz Dalkılıç, **Kanatlarımdaki Cesaret (Havacılık Tarihinden Notlar)**, Küçükçekmece Belediyesi Yayını, İstanbul 2021, s.43.

bitirdikten sonra 2 Mart 1897'de Mekteb-i Harbiye'ye girmiş ve 5 Şubat 1899'da öğrenimi tamamlayarak süvari teğmeni rütbesiyle Türk Ordusu saflarına katılmıştır. Mehmet Fesa Bey (Sicili: 1315-H-38), 5 Ocak 1899 ile 1908 yılları arasında 2'nci ve 6'ncı Süvari Alayları'nda kumandan yaverliği yapmış ve Süvari Dairesi'nde görev almıştır. 1908 yılında İstanbul'da bulunan 1'inci Süvari Alayı 5'inci Bölük Kumandanlığı'na tayin olmuştur²⁰.

Mehmet Fesa Bey'in İstanbul'da görev yaptığı sırada dünyada havacılık alanındaki gelişmeler daha da hız kazanmıştır. Bu kapsamda elde edilen istihbarat çalışmalarından komşu ülkelerden Bulgaristan tarafından Fransa'dan üç tayyare alınması amacıyla harekete geçildiği, Yunanistan hükûmetinin hava araçları almak için incelemeler gerçekleştirdiği ve Çarlık hükûmetinin de Fransa'dan bir balonu envanterine kattığı öğrenilmiştir²¹. Bu gelişmeler üzerine Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Erkân-ı Harbiye Dairesi'ne gönderdiği bir talimatla havacılık konusuna ehemmiyetle önem verilmesi, pilot yetiştirilmesi ve tayyare alımı konularının araştırılmasını istemiştir²². Mahmut Şevket Paşa'nın direktifi üzerine Osmanlı Erkân-ı Harbiye Dairesi, iki personelin Avrupa'da bir ülkeye havacılık öğrenmeye gönderilmesi ve tayyare alımı için araştırma yapılmasına karar vermiştir. Bu kapsamda 13 Şubat 1911'de ordulara iletilen bir genelge ile Avrupa'ya havacılık öğrenimine gönderilmek üzere ikişer subayın aday olarak belirlenerek bildirilmesi emredilmiştir. Genelgede başvuru yapacak subayların; salıncak ve denizden başlarının dönmemesi, cesur ve atik olmaları, tabiye konularında bilgili bulunmaları, tayyarecilik konusunu öğrenmeye istekli ve yabancı bir lisana hâkim olmaları ön şart olarak istenmiştir²³.

Genelgenin yayımlanmasından sonra Avrupa'ya pilotaj eğitimine gönderilecek iki kişilik kontenjana yedi personel başvuru yapmıştır²⁴. Başvuru

20 **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Binbaşı Mehmet Fesa Evrensev'in Şahsi Dosyası, Dosya No: E-14. Aktaran: Kurt vd., a.g.e., s.105-107.

21 **Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi (ATASE)**, Balkan Harbi Katalogu (BHK), Klasör (K): 3, Dosya (D): 13, Fihrist (F) : 5-17, 5-17a.

22 Zekeriya Türkmen, "Türkiye'de Havacılık Teşkilatının Kuruluşunda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Döneminde Gerçekleştirilen Faaliyetlere Bir Bakış", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.34-35.

23 **ATASE**, BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-23.

24 **ATASE**, BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-10.

yapan personel arasında Mehmet Fesa Bey de yerini almıştır. Bu sırada pilotaj eğitimine gönderilecek subayların istenen kriterlere uygunluğunun belirlenmesi amacıyla Kıtaat-ı Fenniye Müfettişliğinin önerisi ve Erkân-ı Harbiye Dairesi'nin münasip görmesi üzerine 1 Haziran 1911'de bir sınav komisyonu teşkil edilmesi planlanmıştır²⁵. Havacılık tarihinde kuruluşu kararlaştırılan bu ilk komisyon, günümüzde Türk Hava Kuvvetlerinin temeli kabul edilmektedir.

Erkan-ı Harbiye Dairesi ve Kıtaat-ı Fenniye Müfettişliği personelinden meydana gelen ve Kurmay Yarbay İsmail Bey Başkanlığında oluşturulan bu komisyon, pilotaj eğitimine gönderilecek personel için 28 Haziran 1911'de bir sınav yapmıştır. Neticede 29 Haziran 1911 tarihinde açıklanan sınav sonuçlarına göre "5" kod numaralı 92 notu alan süvari sınıfından yüzbaşı rütbesindeki Mehmet Fesa ile "7" kod numaralı 91 notu alan istihkâm sınıfından üsteğmen rütbesindeki Yusuf Kenan Bey yurtdışında pilotaj eğitimi görmeyi hak etmiştir²⁶. Sınav sonrasında pilot adaylarının sağlık muayenelerinin yapılmasına karar verilmiştir²⁷. Bu kapsamda Yüzbaşı Mehmet Fesa'nın 3 Temmuz 1911'de gerçekleştirilen kontrolünde pilotaj eğitimine dair bir problem bulunmadığı belirlenmiştir²⁸. Mehmet Fesa Bey, 9 Temmuz 1911'de İstihkâm Üsteğmen Yusuf Kenan Bey ile birlikte Almanya'da uçuş eğitiminin pahalı olması sebebiyle Fransa'da bulunan Bleriot Tayyare Fabrikasının Uçuş Mektebi'ne gönderilmiştir²⁹. 1911 yılı Temmuz ayı içinde eğitimine başlayan Mehmet Fesa Bey, Uluslararası Havacılık Federasyonu'nun kurallarına göre yapılan sekiz aylık temel eğitimi tamamladıktan sonra, pilot diplomasını alarak 21 Şubat 1912'de mezun olmuştur³⁰. Fransa'daki Aero Club de France Mehmet Fesa Bey'e 780 bröve numarası vermiştir. Bu bröve ile Mehmet Fesa Bey "ilk Türk pilotu" olmuştur³¹.

25 ATASE, BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-15.

26 ATASE, BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-22.

27 Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, "Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askerî Havacılığının Doğuşu (1911-1912)", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Kasım 2018, C 17, S 2, s.207-215.

28 ATASE, BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-19; ATASE, BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-23, 2-24.

29 ATASE, BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-25.

30 Fethi Kural, *Kuruluş Yıllarında Türk Askerî Havacılığı Belgeleri (1909-1913)*, Hava Basımevi, Ankara 1975, s.209.

31 Kurter, *a.g.e.*, s.77; Kural, *a.g.e.*, s.209.

Mehmet Fesa Bey, pilotaj eğitimi için seçilişi ve ardından Paris'e gidişini anılarında aktarmıştır³². Kendisi anılarında bu süreci;

“Tayyarecilik olaylarının Avrupa’da gelişmekte olduğunu Harbiye yıllarından biliyorduk. Ancak ayrıntılarına vakıf değildik. Balonculuk olayları daha çok gündemdeydi. Bu arada, tayinim İşkodra Divan-ı Harbi’ne çıktı. Aynı tarihlerde Almanya’da balon eğitimine müracaatlar başladı. Kısa bir müddet sonra balondan vazgeçilerek, daha çok Fransa’daki tayyare eğitiminden bahsedilir oldu. Ben ona da müracaat ettim. Tayyarecilik konusunu memleketimize en iyi anlatan kişi Fethi (Okyar) Bey’dir. 1908-1911 yıllarında Paris’te ataşemiliter olarak bulunduğu yıllarda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’ya yazdığı raporlar sayesinde, bu önemli yeniliğe dikkat çekerek Türk subaylarının da Fransa’ya pilot olarak yetiştirilmek üzere gönderilmelerini sağlamıştır. Art arda yapılan imtihanlarda başarı gösterdiğim halde gerek birinci gerek ise ikinci imtihanın neticeleri bir türlü tebliğ edilmedi. Derken, üçüncü imtihana da girdik ve sayımız her seferinde azalarak devam etti. İlk seksen kişi iken ikincisine yirmi kişi katılmıştık. Son sınavda ise 10 kişiydik. Sonunda benimle beraber, Kenan Bey de Fransa’ya pilot eğitimine gitmeye hak kazandı. Kenan Bey’in daha sonraki tarihlerde tayyareciliği bıraktığını ve Çanakkale Cephesi’nde şehit olduğunu öğrendim. Kenan Bey ile birlikte takriben 25 lira maaş, 50 lira yolluk ve elbise parası ile Paris’in yolunu tuttuk. 1911 yılının Temmuz ayı başlarında önce gemi ile İstanbul’dan Köstence’ye vardık. Oradan tren ile Bükreş, Budapeşte ve Viyana üzerinden Zürih’e ve oradan Paris’e ulaştık. Almanya’dan geçerken tren kondüktörünü Alman subayı zannettim. Lacivert elbisesi, parlak düğmeleri, şapkası ve diğer süsleri ile aklımda yer etti. Seyahat esnasında özellikle Viyana’da çok güzel bir hafta geçirdim. Çünkü İstanbul’da ataşelik yapan Kurmay Binbaşı Edmon Black ile Viyana’da tesadüfen karşılaştım. İki gün kalacağımız bu şehirde bir hafta kalmamız gerekti. Beni evine davet etti. Gündüz gezide, gece ise gece kulüplerinde geçti günlerim. Otelde

32 M.Bahattin Adıgüzel tarafından kaleme alınan Türk Havacılığında İz Bırakanlar adlı eserde Fesa Evrensev’in kendisi tarafından “Geçmiş Günlerimin Hikayesi” adını verdiği anılarının yer aldığı eserin bir kısmının yandığı belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: M.Bahattin Adıgüzel, **Türk Havacılığında İz Bırakanlar**, Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları, Ankara 2006, s.37-43.

kalan arkadaşlarımın sıkıştırması ile ancak bir hafta sonunda elinden kurtulabildim. Paris'teki günlerimin hikâyesi ise daha uzun...³³

diyerek anlatmıştır.

Mehmet Fesa Bey'in uçuş eğitimi aldığı sırada Osmanlı Ordusu Fransa'dan, Deperdussin model iki adet tayyare satın almıştır. Bu tayyareler, 12 Mart 1912'de İstanbul'a getirilmiş ve Hasköy'deki Piri Paşa Ambarlarına konulmuştur. Tayyareler gelmesine karşın, bunları uçuracak personelin olmaması bir sorun olarak ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda Mehmet Fesa ve Yusuf Kenan Beylerin ivedi bir şekilde İstanbul'a gelmesi için 13 Mart 1912'de Paris'teki askerî ataşeliğe bir mesaj gönderilmiştir³⁴. Bu mesaj üzerine Paris'ten hareket eden Yüzbaşı Mehmet Fesa Bey ile Üsteğmen Yusuf Kenan Beyler, 1 Nisan 1912'de İstanbul'a dönmüştür³⁵.

Yüzbaşı Mehmet Fesa ve Üsteğmen Yusuf Kenan Beyler İstanbul'a döndükten sonra, Fransa'dan satın alınan iki tayyare kendilerine teslim edilmiştir. Bu sırada Erkân-ı Harbiye Dairesi ile Harbiye Nezareti'nin teklifi ve Osmanlı hükûmetinin kararı ile İstanbul Yeşilköy'de bir Tayyare Mektebi yapımına başlanmıştır. Bu mektebin inşa çalışmaları devam ederken Mehmet Fesa ve Yusuf Kenan Beylerin teslim aldığı tayyareler, Yeşilköy'e taşınmıştır³⁶. Aynı dönemde Yeşilköy'de kısa süre içerisinde uçuşlar için bir hava meydanı ve hangar yapılmıştır³⁷.

Yeşilköy'de Tayyare Mektebi inşaatı devam ederken dönemin padişahı V. Mehmet Reşad'ın cülus yıldönümünde hava gösterisi yapılması için bir karar alınmıştır. Bu karara karşın, Mehmet Fesa ve Yusuf Kenan Beylerin uçuş tecrübelerinin olmaması sebebiyle Fransa'dan bir pilot talebinde bulunulmuştur³⁸. Bu talep üzerine REP Fabrikası tarafından görevlendirilen Pilot Gordon Bell, REP model bir tayyare ile İstanbul'a gelmiştir. Pilot Gordon

33 Dalkılıç, a.g.e., s.44.

34 Süreyya İlmen, **Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi**, Hilmi Kitabevi, Ankara 1947, s.23.

35 **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Binbaşı Mehmet Fesa Evrensevi'nin Şahsi Dosyası, Dosya No: E-14. Aktaran: Kurt vd., a.g.e., s.105.

36 Kurter, a.g.e., s.86-87.

37 **ATASE**, BHK, K: 179, D: 92, F: 13.

38 Kansu vd., a.g.e., s.125.

Bell Fransa'dan getirilen tayyare ile 26 Nisan 1912'de Sadrazam Mahmut Şevket Paşa ile maiyetinin önünde Yeşilköy'de bir uçuş gerçekleştirmiştir³⁹. Bu uçuş sonrasında Mehmet Fesa Bey tarafından da Deperdussin model tayyare ile aynı gün bir uçuş yapılmıştır. Böylece, Türk semalarında bir Türk pilotu tarafından ilk uçuş gerçekleştirilmiştir. Mehmet Fesa Bey'in Türk göklerinde gerçekleştirdiği bu ilk uçuş, günümüzde "Pilotlar Günü" olarak kutlanmaktadır⁴⁰. Padişahın cülus yıldönümü 27 Nisan 1912'de gerçekleştirilmiştir⁴¹. Ancak Mehmet Fesa Bey bu törende uçuş yapmamıştır.

Bu sırada Yeşilköy'de inşaatı devam eden Tayyare Mektebi, 3 Temmuz 1912'de açılmıştır⁴². Mektebin açıldığı dönemde 8 Ekim 1912'de Balkan Harbi başlamıştır. Birinci Balkan Harbi'ne Mehmet Fesa Bey, Osmanlı Başkomutanlık Vekâletinin 9 Ekim 1912 tarihli emri üzerine Teğmen Nuri, Teğmen Abdullah ve Üsteğmen Fethi Beyler ile birlikte bir REP ve Bleriot tayyaresiyle Rumeli'deki Batı Ordusunun emrinde görevlendirilmiştir⁴³. Mehmet Fesa Bey, Batı Ordusu'na Tayyare Müfrezesi Komutanı olarak katılmıştır⁴⁴.

Mehmet Fesa Bey kumandasında oluşturulan bu tayyare müfrezesi, İstanbul'dan Selanik'e, oradan da Köprülü'ye intikal etmiştir. Köprülü'de hazırlanan tayyarelerle bölgedeki düşman unsurları üzerinde birkaç keşif faaliyeti icra edilmiştir. Harp devam ederken 23-24 Ekim 1912'de meydana gelen Kumanova Muharebesi, Osmanlı kuvvetlerinin yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Bunun üzerine Batı Ordusu Kumandanı Zeki Paşa'nın direktifi ile Mehmet Fesa Bey ve diğer havacılar, tayyarelerle birlikte Selânik'e gönderilmiştir. Türk havacılar Selanik'e intikal ettikten sonra burada birkaç uçuş yapmıştır. Ancak, ani gelişen düşman taarruzu üzerine Selanik Yunan işgaline uğramıştır. Selanik'in işgali üzerine Mehmet Fesa Bey ve diğer Türk

39 Zeynep Gülten, "Havacılık Tarihinde Yeşilköy", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.77.

40 Aydar, **a.g.e.**, s.26.

41 **Sabah Gazetesi**, 28 Nisan 1912, s.1; **Tanin Gazetesi**, 28 Nisan 1912, s.1.

42 Rifat Uçarol, **Hava Harp Okulu Tarihçesi**, Hava Harp Okulu Basımevi, İstanbul 1974, s.19-20.

43 Kürşad Karacagil, "Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nde Havacılık Faaliyetleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2012, S 200, s.73-78.

44 **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Binbaşı Mehmet Fesa Evrensev'in Şahsi Dosyası, Dosya No: E-14. Aktaran: Kurt vd., **a.g.e.**, s.105.

havacılar, elde bulunan tayyare ve malzemeyi düşman eline geçmemesi için yakmıştır⁴⁵. Havacılardan Pilot Teğmen Abdullah Bey Yunanlara esir düşmüş, Mehmet Fesa Bey ve diğer havacılar ise bir yolunu bularak şehirde gizlenmiştir. Mehmet Fesa Bey ve havacılar, muhacir kabilelerini İzmir'e getirmek üzere Mısırlı Prens Ömer Tosun Paşa tarafından gönderilen gemilerden birine gizlice binmek kaydıyla yurda dönmüştür⁴⁶. Orhan Aydar tarafından kaleme Uçan Süvariler adlı eserde, Mehmet Fesa Bey ve Türk havacıların Selânik'te saklanma ve buradan kaçış süreci ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. İlgili eserde bu olay:

“Müfrezeden Teğmen Abdullah'ı esir eden Yunanlar, Fesa ve arkadaşlarını ele geçiremiyordu. Yüzbaşı Fesa, dostu Cemiyet-i İslamiye azalarından Mahzenizade Adil Bey'in evinde bulunuyor ve kılığını değiştirerek, cemiyetin bürosunda eski İskân Müdürü ve Milletvekili Hacı Mehmet Bey'in de yardımıyla bir kâtip gibi çalışıyordu. Bir gün, buradan kaçmak için bulunmaz bir fırsat çıktı. Mısırlı Prens Ömer Tosun Paşa, Selânik'e sığınan muhacir kabilelerini alıp İzmir'e götürmek üzere bir vapur göndermişti. Dostları onu, bir Mısırlı kılığına sokarak Yunan neferlerinin gözü önünde vapura bindirdiler. Gözünde gözlük, başında uzun bir fes ile tıpkı bir Mısırlı gibi yarı Arapça yarı Türkçe konuşan tayyarecimizin hüviyetini bir tek Adil Bey'in yakın dostu olan İngiliz konsolosu biliyordu. Hareketten önce vapurun içi araştırılırken Fesa'nın gizlendiği kamara, Yunan askerlerine açılmamış ve orasının depo olduğu söylenmişti. Böylece düşman elinden İzmir yoluyla kaçmaya muvaffak olan Fesa Bey, İstanbul'a dönmüştür. Fesa Bey'in ardından Fethi ve Nuri de böyle yapmışlardır⁴⁷.”

diyerek aktarılmıştır.

Yüzbaşı Mehmet Fesa Bey Selânik'ten döndükten sonra, 22 Şubat 1913'te Silivri kesiminde Bulgar birlikleri üzerinde Rasıt Erkân-ı Harp Yüzbaşı Kemal Bey ile birlikte iki saate yakın bir süre uçarak keşif faaliyetinde bulunmuştur. Bu uçuş sırasında Mehmet Fesa Bey'in kullandığı tayyare, yerden açılan

45 Kürşad Karacagil, “Balkan Harbi'nde Türk Havacılığı”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.116.

46 Mazlum Keyüsk, **Türk Havacılık Tarihi I (1912-1914)**, Hava Basımevi, Eskişehir 1951, s.76-81.

47 Aydar, **a.g.e.**, s.27.

piyade ateşi ile üç dört kurşun yarası almış, ama havacılara herhangi bir şey olmamıştır. Hava keşfi ile Bulgar birliklerinin durum ve vaziyeti tespit edilmiş ve durum komuta makamlarına iletilmiştir⁴⁸.

17 Mart 1913 tarihinde Pilot Yüzbaşı Mehmet Fesa ile Rasit Erkân-ı Harp Yüzbaşı Kemal Bey tarafından Çatalca üzerindeki Bulgar birlikleri üzerinde bir keşif gerçekleştirilmiştir. Bu keşif ile Çatalca üzerindeki Bulgar birliklerinin durum ve vaziyeti belirlenmiştir. 18 Mart 1913'te Mehmet Fesa Bey ile Rasit Yüzbaşı Kemal Bey birlikte düşman üzerinde bir uçuş daha gerçekleştirmiştir. Bu uçuş esnasında Süngü Köyü, Büyükçekmece ve Kara Murat Çiftliği civarında yer alan Bulgarlara ait mevziler, Kadıköy'ün yakınındaki düşman mevkiileri ile aynı bölgede bir alay belirlenmiştir. Uçuş sırasında Kadıköy üzerinde, Bulgar piyade ve topçusu tarafından tayyareye ateş edilmiştir⁴⁹. Bu önemli keşif üzerine 10'uncu Kolordu Komutanlığı tarafından, Başkumandanlık Vekâletine gönderilen bir yazıyla Pilot Yüzbaşı Mehmet Fesa Bey'in 10 lira nakdi bedel ile ödüllendirilmesi talep edilmiştir⁵⁰. Başkumandanlık Vekâleti bu yazıya istinaden Osmanlı Harbiye Nezaretine gönderdiği bir yazıyla, havacıların hayatlarını tehlikeye attıkları ve diğer havacılara da örnek olması hasebiyle nakdi ödülün verilmesini istemiştir⁵¹. İlgili talep uygun görülmüş ve Pilot Yüzbaşı Mehmet Fesa Bey'e 10 lira ödül verilmiştir⁵².

Hava keşiflerinin devam ettiği bir dönemde 30 Mayıs 1913'te Avrupalı Devletlerin araya girmesi ile Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında Londra Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma ile Birinci Balkan Harbi sona ermiştir. Bu antlaşma ile Türk tarafı, Gelibolu hariç, Midye-Enez çizgisinin batısında bulunan tüm arazisini Balkanlardaki savaştığı ülkelere vermek zorunda kalmıştır⁵³. Ancak, gelişen süreç içerisinde Balkan Devletlerinin Osmanlı Devleti'nden aldığı toprakları aralarında paylaşamaması, 29 Haziran 1913'te İkinci Balkan Harbi'nin başlamasına neden olmuştur⁵⁴. İkinci Balkan

48 Aydar, **a.g.e.**, s.44.

49 **ATASE**, BHK, K: 174, D: 69, F: 1-2 (3:5).

50 **ATASE**, BHK, K: 178, D: 89, F: 7, 7-10.

51 **ATASE**, BHK, K: 178, D: 89, F: 7-1.

52 Kansu vd., **a.g.e.**, s. 135-136.

53 Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, 2. Baskı, TTK, Ankara 1999, s.343.

54 Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, s.105.

Harbi'nin başlaması üzerine Osmanlı Devleti, Edirne ve Kırklareli'yi geri almak için 13 Temmuz 1913'te ileri harekâta başlamıştır⁵⁵. Bu kapsamda Pilot Yüzbaşı Mehmet Fesa Bey de ordunun harekâtına havadan destek vermiştir. Osmanlı havacılarından bu harekâta sol kanatta Teğmen Nuri Bey REP model tayyare ile Üsteğmen Fethi ile Yüzbaşı Kemal Beyler ise Mars model bir tayyare ile katılmıştır. Buna karşılık, Yüzbaşı Mehmet Fesa Bey Bristol model tayyare ile sağ kanatta harekâta destek vermiştir. Harekâta iştirak eden havacıların Müfreze Komutanlığını Yüzbaşı Mehmet Fesa Bey gerçekleştirmiştir⁵⁶.

17 Temmuz 1913'te iki tayyare Yeşilköy'den havalanmış ancak geri dönemeyerek, Çorlu'ya inmiş ve geceyi burada geçirmiştir. Çorlu'dan Babaeski'ye gitmesi öngörülen tayyareler, yeterli miktarda benzin olmaması ve havanın uygun olmaması sebebiyle hareket edememiştir⁵⁷. Bu sırada Osmanlı Ordusunun ileri harekâtı ile Edirne, Bulgarlardan kurtarılmıştır⁵⁸. Edirne'nin kurtarılması üzerine Başkumandanlık Vekâleti, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir yazı ile harbe iştirak eden Yüzbaşı Mehmet Fesa, Alman Tayyareci Scherff, Üsteğmen Fethi, Yüzbaşı Salim, Teğmen Fazıl, Yüzbaşı Refik ve Teğmen Nuri Beylere, ilave birer maaş verilmesi için teklifte bulunmuştur⁵⁹.

26 Temmuz 1913'te Yüzbaşı Mehmet Fesa Bey, Bleriot tayyaresi ile Kırklareli'ye gelmiştir⁶⁰. İlgili günde Edirne'den Erkân-ı Harp Yüzbaşı Kemal Bey tarafından, Başkumandanlık Vekâletine gönderilen yazıda; hava muhalefeti ve benzin yokluğundan dört gündür uçulamadığı bildirilmiştir. Ayrıca, rüzgârın şiddetinden açıkta kalan tayyarelerden birinin tellerinin koptuğu, tayyare ile iş görülebilmesi için hangar ve yedek edevatın bir an önce otomobil ile buraya sevkinin lazım olduğu belirtilmiştir. İlâveten Pilot Teğmen Nuri Bey'in uçağı için benzin ve makinist gönderilmesi istenmiştir⁶¹.

55 Sezai Öztaş, Şenol Koçan, "II. Balkan Savaşı'nda Doğu Trakya'nın Bulgar İşgalinden Kurtarılması", *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C 11, S INCSOS VIII Özel Sayısı, s.280.

56 Aydar, *a.g.e.*, s.117.

57 Karacagil, *a.g.m.*, s.87.

58 Hikmet Süer, *Balkan Harbi Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 1981, s.418-419.

59 ATASE, BHK, K: 178, D: 89, F: 7-1 (2:7).

60 Kurter, *a.g.e.*, s.164-169., Keyüsk, *a.g.e.*, s.116-117.

61 ATASE, BHK, K: 177, D: 83, F: 6-11.

Aynı gün Tayyare Mektebi Müdürü Binbaşı Veli Bey tarafından Babaeski’de Karargâhı Umumi İkinci Şube Müdüriyetine gönderilen yazıda İstanbul’da tayyare benzini bulunmadığı bildirilmiştir⁶². İlgili gelişmeler havacıların zor şartlar altında görev yapmaya çalıştığını göstermektedir.

Edirne’nin kurtarılmasından sonra Mehmet Fesa Bey’in içinde bulunduğu Türk havacılar tarafından hava keşif faaliyetleri devam etmiştir. Bu kapsamda 2 Ağustos 1913’te Yüzbaşı Mehmet Fesa Bey, cephe üzerinde bir buçuk saat süren bir keşif uçuşu gerçekleştirmiştir. Bu keşifte, Cebeci İstasyonu’nda bir iki tabur kadar düşman kuvveti ve yüz kadar araba olduğu tespit edilmiştir. Keşfin devamında Büyüktatar Köyü ve civarında herhangi bir düşman kuvvetine rastlanmamıştır⁶³.

Osmanlı Devleti’nin Rumeli’deki harekâtı devam ederken 10 Ağustos 1913’te, Balkan ülkeleri kendi aralarında yaptığı Bükreş Antlaşması’yla aralarındaki savaşı bitirmiştir⁶⁴. Osmanlı Devleti de Bulgaristan, Yunanistan ve daha sonra Sırbistan ile yaptığı antlaşmalarla harbe son vermiştir⁶⁵. Böylece Mehmet Fesa Bey ve Türk havacıları için İkinci Balkan Harbi’ndeki harekât safhası sona ermiştir.

Balkan Harbi’nden sonra Yüzbaşı Mehmet Fesa Bey, havacılık tarihindeki ilk kol uçuşuna öncülük etmiştir. Bu kapsamda 23 Kasım 1913’te Yüzbaşı Mehmet Fesa Bey rasıdı Baloncu Feyzi ile Üsteğmen Fethi rasıdı Makinist Aziz ve Üsteğmen Fazıl Bey de yalnız olmak üzere, üçlü bir kol hâlinde Yeşilköy’den Edirne’ye uçmuştur. Bu uçuş bir saat kırk dokuz dakika sürmüştür. Filo Komutanı Yüzbaşı Mehmet Fesa Bey liderliğinde yapılan bu uçuş, diğer tayyarelerin kendisini takip etmesi ile gerçekleştirilmiştir. Uçuş sırasında karşılaşılan sise rağmen, Mehmet Fesa Bey’in tecrübesi ile havacılar herhangi bir problemle karşılaşmamıştır⁶⁶. Orhan Aydar tarafından kaleme

62 ATASE, BHK, K: 177, D: 83, F: 6-12.

63 ATASE, BHK, K: 174, D: 69, F: 1-16.

64 Armaoğlu, a.g.e., s.346.

65 Feyza Kurnaz Şahin, “I. Dünya Savaşı Sırasında Sırbistan İle Osmanlı Devleti Arasında Yaşanan Tabiiyet Sorunlarına Dair Bazı Tespitler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, TAED-65, Mayıs 2019, s.364.

66 Orhan Köksal, *Türk Askerî Havacılığının Kuruluş Sürecinde Hava Harp Araçlarının Temini (1911-1914)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2023, s.92-94.

alınan Uçan Süvariler adlı eserde Mehmet Fesa Bey önderliğinde Edirne'ye gelen filonun uçuşu şöyle aktarılmaktadır:

“Çorlu hizalarından Edirne'ye kadar kesif bir sis tabakası üzerinde zeminden hiçbir şey görmeden uçuldu. Edirne'ye yaklaşılmca Selimiye'nin ince minareleri görüldü. Toplanan filo, bir dönüş yaparak güzel bir geçişle şehri selamladı. Sonra Tunca ve hastaneyi geçerek kışla meydanına doğru yöneldi. Meydan, talime çıkmış askerlerle dolu idi ve bunlar ömürlerinde ilk defa tayyare görüyorlardı. En öndeki tayyarenin gaz keserek üzerlerine doğru alçaldığını gördükleri halde hiç kimsenin aklına, meydanı boşaltmak gelmiyordu. Bu yüzden Filo Komutanı Pilot Yüzbaşı Fesa Bey, çok zor bir duruma düşmüş ve birçok defalar meydan üzerinde dönmek mecburiyetinde kalmıştı. Bunun arkasından gelmekte ve meydan üzerinde geniş daireler çizmekte olan Pilot Fethi ve Pilot Fazıl'ın tayyareleri de turlarını bitirmiş, inişe geçmeye hazırlanmıştı. Böyle bir durumda kendileri ile beraber birkaç asker hayatını kaybedebilirdi. Bu anda Filo Komutanı Yüzbaşı Fesa Bey'in maharet ve soğukkanlılığı imdada yetişti. Yüzbaşı Fesa, askerlerin toplanmasına ve tayyarelere karşı koşuşmalarına mani olmak için hastane taraflarına gidiyormuş ve buralardan uzaklaşıyormuş gibi yapacak ve sonra da asker o tarafa koşunca, birdenbire dönerek tayyarenin başını meydana verecekti. Ve öyle yaptı. Tayyare sanki önünde yükselen talimhane duvarlarını görmemiş gibi yere kondu ve sonra tekerlek hızını almadan pilot birdenbire tayyaresinin başını geriye çevirdi. Böyle yapmasa idi, on metre ilerisindeki duvarlara çarpacak ve tayyaresini kıracaktı. Neticede başarılı bir iniş sonrasında coşkuyla karşılanan havacılar, aynı gün içerisinde Edirne'den kalkarak bu kez iki saat yirmi dakika sonra Yeşilköy'e inmiştir⁶⁷.”

Böylece Mehmet Fesa Bey liderliğindeki havacılar tarafından Türk havacılık tarihindeki ilk uzun mesafeli kol uçuşu icra edilmiştir.

II. Birinci Dünya Harbi'nden Ölümüne Kadar Hayatı

28 Temmuz 1914'de Birinci Dünya Harbi başlamıştır. Osmanlı Devleti, savaşın başında tarafsızlığını ilan etmiş ancak daha sonra Almanya'dan alındığı ilan edilen Yavuz ile Midilli isimli harp gemilerinin, Rusya'nın

67 Aydar, a.g.e., s.54.

Karadeniz'deki şehirlerini vurması üzerine 1 Kasım 1914'te harbe katılmıştır. Rus kuvvetlerinin harp ilanına bağlı olarak, Kafkas Cephesi'nde muharebeler başlamıştır. Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti bu cephede vazifelendirdiği 3'üncü Ordu ile harbe şekil vermiştir. Muharebelerin başladığı sırada Osmanlı 3'üncü Ordusu hava keşif görevlerinde kullanılmak üzere tayyare ve pilot görevlendirilmesini istemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti, iki tayyare ile iki pilottan oluşan bir tayyare müfrezesini hazırlayarak 5-6 Kasım 1914 gecesi İstanbul'dan bir gemi ile yola çıkarmıştır⁶⁸. Üç gemiden oluşan konvoy, 6-7 Kasım 1914 gecesi Rus harp gemilerinin saldırısı ile batmıştır. Bu sırada tayyare müfrezesinin pilotları olan Yüzbaşı Fesâ ile Yüzbaşı Salim (İlkuçan) Beyler, Ruslara esir düşerek, Sibirya'daki esir kamplarına gönderilmiştir⁶⁹. Mehmet Fesa ve Salim Bey, Rusya'daki esir kamplarında yaklaşık altı yıl yokluk ve sefalet içinde kurtulmayı beklemiştir⁷⁰. Mehmet Fesa Bey, Sibirya'daki esir kampında iken bölgenin ağır hava şartlarına çözüm bulmak amacıyla çeşitli çözüm yolları aramıştır. Bu kapsamda kendisi, kampa gönderilen yardım malzemelerinin sarıldığı Amerikan bezi torbalardan, gömlek ve pantolon dikerek buradaki arkadaşlarının hayatını kolaylaştırmaya çalışmıştır. Böylece, Sibirya'nın soğuşuna kısmen çözüm üretmiştir⁷¹.

Mehmet Fesa Bey Rusya'da esir iken, Ekim 1917'de meydana gelen bir devrim sonucu ülkede iktidarı Bolşevikler ele geçirmiştir⁷². İktidar değişmesine karşın Mehmet Fesa Bey'in esareti devam etmiştir. Bu sırada Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri ile yaptığı Mondros Mütarekesi ile savaştan çekilmiştir⁷³. Bu durum ülke topraklarının işgaline ve Millî Mücadelenin başlamasına

68 Erhan Keleşoğlu, "Kafkas Cephesi'nde Hava Harekâtı", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.188.

69 Kurter, **a.g.e.**, Cilt 5, s.475.

70 **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Binbaşı Mehmet Fesa Evrensev'in Şahsi Dosyası, Dosya No: E-14. Aktaran: Kurt vd., **a.g.e.**, s.105.

71 Dalkılıç, **a.g.e.**, s.43.

72 Erdal Korkmaz, Deniz Kurt, "Türk Devriminin Egemenliğin Değişimi Açısından Fransız ve Rus Devrimleriyle Mukayesesi", **TBMM'nin Açılışının 100. Yılı: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Demokrasi Uluslararası Sempozyumu**, 12-13 Mart 2020, Edirne, Cilt I, AAM Yayınları, Ankara 2021, s.328-339.

73 Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s.478.

zemin hazırlamıştır⁷⁴. Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Samsun'a çıkışı ile teşkilatlanan Millî Mücadele hareketi, yayımlanan genelgeler ve yapılan kongreler ile kurumsal bir yapıya dönüşmüştür⁷⁵.

Türk İstiklâl Mücadelesinin kurumsallaşmasına giden yoldaki en önemli adımlardan biri Büyük Millet Meclisinin açılışı olmuştur. Büyük Millet Meclisi Hükûmeti kurulduğu andan itibaren ulusal ve uluslararası arenada Türk Milletinin sesi olmuş ve yaptığı adım ve atılımlarla bağımsızlık yolunda önemli adımlar atmıştır⁷⁶. Bu sürecin bir yansıması olarak Sovyet Rus Hükûmeti ile irtibat kurulmuş ve bu ülkeden işgalci güçlere karşı verilen mücadele konusunda destek aranmıştır⁷⁷.

TBMM'nin kurulduğu sırada Sovyet Rus Hükûmeti ile arasında dostluk ilişkileri kurulmasına karşın, esirlerin serbest bırakılmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmamıştır⁷⁸. Bununla beraber Bolşeviklerin iktidara gelmesinden sonra, kamplardaki denetim gevşemiştir. Bunu fırsat bilen havacı subaylar kaldıkları kamplardan firar ederek, Türkiye'ye dönme çareleri aramaya başlamıştır. Bu arayış esnasında Fesâ Bey, Sibiry'a'daki kamptan kaçmıştır. Kendisi kamptan kaçtıktan sonra, yük trenlerinin altında ayakları ve kolları ile demirlere tutunmak suretiyle bölgeden uzaklaşmıştır. Kaçış sırasında Mehmet Fesa Bey, zaman zaman dilenerek, ağır ve meşakkatli bir yolculuğun ardından Moskova'ya ulaşmıştır. Mehmet Fesa Bey Moskova'ya ulaştıktan sonra, burada ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla dilencilik yapmak zorunda kalmıştır. Kendisi Kızıl Meydan'da dilencilik yaparken, tesadüf eseri orada bulunan Halil (Kut) Paşa başkanlığındaki Türk heyetine rastlamıştır⁷⁹.

Mehmet Fesa Bey anılarında bu olayı;

74 Yaşar Özüçetin, "Millî Mücadele İçerisinde 19 Mayıs 1919", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 5, S 2, 2004, s.65-68.

75 Necdet Aysal, "Kurtuluş Savaşı'nda Bir Kadın Örgütü: Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti: Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın", **Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın**, Cilt II, Ed. Prof. Dr. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, s.941- 948.

76 Ufuk Erdem, "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılma Süreci ve Meclisin Açılış Günü (23 Nisan 1920)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 31, S 2, 2021, s.1055-1060.

77 İhsan Çolak, "Moskova Antlaşmasına Giden Yol: Millî Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 17, S 49, 2001, s.27-34.

78 Kurter, **a.g.e.**, Cilt 5, s.476.

79 Dalkılıç, **a.g.e.**, s.44.

“Gözlerime inanamadım. Hayal görüyorum sandım. Kıyafetleri Türktü. Başlarında kalpakları vardı. Kendimi çimdikledim. Canımın yanmasından hayal görmediğimi anladım. Onlara koştum. Paşanın atının üzengisini tutarak konuşmaya başladım. Ancak askerler, bana engel olmaya çalıştılar. Bu sırada Heyet Başkanı Halil Paşa, Türk olduğumu ve ismimi duyunca kendimi tanıtmaya fırsatı doğdu. Paşa, böyle bir şey olamaz. Biz sizin öldüğünüzü sanıyorduk diye şaşırarak, derin bir üzüntüyle başımdan geçenleri dinledi ve bu çocuğu götürün, saçını sakalını kesin, banyo yapsın. Temiz bir elbise giydirin ve karnını doyurun. Yarın da bana getirin talimatını verdi. Ben böylece üç hafta boyunca Moskova’da bu heyete sekreterlik yaptım. O esnada, ülkemize gönderilecek emanetler söz konusu oldu. Ben de paşanın karşısına çıkarak, Kırım’a kadar gidebilirim, bir taka ile Karadeniz kıyılarına çıkabileceğimi belirttim. Bana güvenin, ben kendime güveniyorum, çünkü ben yekenciyim dedim. Sonunda ikna oldular ve kurye olarak verilen emanetlerle birlikte Kırım’dan çok küçük bir takaya binerek, tek başıma azgın Karadeniz’i kuzeyden güneye geçip, Trabzon sahillerine ulaşmayı başardım⁸⁰.”

diyerek anlatmıştır.

Türk heyetinin yardım ve desteği ile beş yıl sekiz ay sonra Mehmet Fesa Bey, Karadeniz üzerinden Anadolu’ya dönmüş ve 14 Haziran 1920 günü Trabzon limanına ayak basmıştır⁸¹. Mehmet Fesa Bey yurda döndükten sonra bir hafta Trabzon’da misafir edilmiştir⁸². Ardından Mehmet Fesa Bey, o sırada Ermenilerle savaş durumu söz konusu olduğu için Hasankale’de konuşlanmış bulunan Doğu Cephesi Kumandanlığında vazifelendirilmiştir. Hemen hemen aynı dönemlerde yurda dönmüş bulunan Salim Bey ise asli sınıfı olan topçulukta görev almış ve 24’üncü Tümen Kumandanlığının Topçu Alayında çalışmaya başlamıştır. Böylece her iki havacı subay, uzun bir ayrılık dönemi sonunda döndükleri yurtlarında, ilk intibak dönemlerini bu görevlerde geçirmiştir⁸³.

80 Dalkılıç, **a.g.e.**, s.44.

81 Kurter, **a.g.e.**, Cilt 5, s.476.

82 Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Ufukların Ötesindekiler**, Hava Basımevi, Eskişehir 1967, s.49.

83 Kurter, **a.g.e.**, Cilt 5, s.476.

Mehmet Fesa Bey Millî Mücadele sırasında, 14 Haziran 1920 ile 9 Ağustos 1922 tarihleri arasında Doğu Cephesi Karargâhı emrinde, Hava Fenni Kısım Amirliği, Sanayi Takımları Kumandanlığı, Tercüme Kısım Müdürlüğünde görevlendirilmiştir. 9 Ağustos 1922'de Batı Cephesi'ne atanmıştır⁸⁴. Bu atama sonrasında Büyük Taarruz'a katılmış ve Yunanların Anadolu'dan atılmasında görev almıştır. Böylece, Türk bağımsızlık savaşının kazanılmasında etkili olmuştur⁸⁵.

Mehmet Fesa Bey, Yunanların Anadolu'dan atılmasından sonra İzmir'de faaliyet gösteren Hava Kuvvetleri Müfettişliğinde görev almıştır. Bu kapsamda kendisi 1'inci ve 2'nci Şube Müdürlüğü ile Seydiköy'de Hava Okulu Müdürlüğü vazifelerinde bulunmuştur. Seydiköy'deki görevi esnasında öğretmen pilot olarak görev almış ve yeni havacılar yetiştirilmesinde etkili olmuştur. Mehmet Fesa Bey, 1923 yılında tayyare alımı için oluşturulan komisyonda görevlendirilmiştir. Bu komisyon ile birlikte Avrupa ülkelerine giderek, yeni tayyareler alınmasında vazife almıştır⁸⁶. Binbaşı Mehmet Fesa Bey Avrupa'dan dönüştü, sağlık sorunları sebebiyle emeklilik talebinde bulunmuştur. Bu talebin uygun görülmesi üzerine 47 yaşında iken, 18 Kasım 1925'te emekliye ayrılmıştır⁸⁷.

Emekli olduktan sonra, 1929-1939 yılları arasında Hava Müsteşarlığı Mütercimliğinde ve Devlet Hava Yollarının ilk teşekkülünde müdür olarak çalışmıştır. 1939 ile 1950 yılları arasında ise Türk Hava Kurumunun Etimesgut Tayyare Fabrikası Mütercimliğinde görev almıştır. Bu görevi esnasında, Etimesgut Tayyare Fabrikası'nda çalışan Polonyalı mühendis ve SSCB'den kaçan Türk asıllı teknisyenler ile kurumu ziyaret eden yabancı heyetlere tercümanlık yapmıştır⁸⁸. Mütercimlik yapmasında Fransızca, Rumca ve Rusça bilmesinin büyük bir etkisi olmuştur⁸⁹. Yabancı dil bilmesi, Türk Hava

84 **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Binbaşı Mehmet Fesa Evrensev'in Şahsi Dosyası, Dosya No: E-14. Aktaran: Kurt vd., **a.g.e.**, s.105.

85 Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Ufukların Ötesindekiler**, Hava Basımevi, Eskişehir 1967, s.49.

86 Dalkılıç, **a.g.e.**, s.44.

87 **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Binbaşı Mehmet Fesa Evrensev'in Şahsi Dosyası, Dosya No: E-14. Aktaran: Kurt vd., **a.g.e.**, s.105.

88 Dalkılıç, **a.g.e.**, s.44.

89 Adıgüzel, **a.g.e.**, s.43.

Kurumunun birçok yazışmasının Mehmet Fesa Bey tarafından icra edilmesine etki etmiştir⁹⁰.

Mehmet Fesa Bey Türk Hava Kurumunda görev yaptığı 1943 yılı içerisinde, esarete kaldığı yılların etkisi ile sağlığının iyice bozulması sebebiyle Heybeli Sanatoryumunda üç ay akciğer tüberkülozu tedavisi görmüştür. Ardından Mehmet Fesa Bey, buradaki tedavisinin tam sonuç vermemesi üzerine askerî hastaneye kaldırılmıştır. Kendisi 15 Eylül 1947’de halsizlik, çabuk yorulma ve öksürük şikâyetiyle hava değişimine gönderilmiştir. Bu sırada yaş haddinden dolayı kurumdan ayrılmıştır⁹¹. Mehmet Fesa Bey, 10 Nisan 1948’de Orhan Aydar’a gönderdiği bir mektupla Türk havacılığının 1911-1914 yılları arasındaki ilk faaliyet dönemine ait yaşadıklarını ve geleceğe ilişkin temennilerini belirtmiştir. Bu mektubunda Mehmet Fesa Bey,

“İstedim ki gençler, o devrin 30 beygirlik derme çatma kanatları üstünde başarı için nasıl mücadele ettiğimizi bilsinler. Yarın güzel yurdumuzu göklerde korumak gibi seçme ve özenilecek bir meslek ve vazifenin kahramanı olacak Türk yavrularına, o devrin en eski ve yaşlı bir tayyarecisi sıfatı ile içten gelen bir arzu ve emel ile dün ve bugünü canlandırmaya çalıştım. Hepsi de vatana yararlı ve vatanını kendileri ile iftihar edeceği kahramanlar olsunlar⁹².”

demiştir. Mektubun devamında Mehmet Fesa Bey,

“Eğer erken doğmamış olsaydım ben de mutlaka şimdi tayyareci olurum. Çünkü benim havacılığa girdiğim 1911 yılı uçaklarıyla bugünkü okul uçaklarını kıyaslayacak olursak diğerleri esasen kabil-i mukayese değildir. Şimdikilerin her türlü vesaitle mücehhez olduklarını ve benim üzerimde ders aldığım o devrin uçaklarının ise çocuk oyuncuğundan daha aşağı kaldıklarını görürüz. Bugün havacılığa girecek gençlere diyorum ki: Siz ileri ve üstün bir havacılık devrinde her türlü öğretim vasıtalarının tekemmül etmiş olduğu bir devirde hiç zahmet, korku, azap çekmeden yetişecek ve kimbilir ne muvaffakiyetleri kazasız, belasız elde edeceksiniz. Bugünkü imalat tarzı artık havada kanad kopartmıyor. Bugünkü motor havada tutuşmuyor. Bugünkü uçak havada yapılacak hataları hazmediyor ve öğrenciyi tam uçucu olarak

90 Dalkılıç, a.g.e., s.44.

91 Dalkılıç, a.g.e., s.44.

92 Aydar, a.g.e., s.134.

yetiştiriyor. Böyle kolayca ve her kolaylığı kendi bünyesinde birleştirmiş vasıtalar varken havacılığı kendine bir meslek olarak seçemeyecek Türk gençleri yoktur. Sen ne suretle yetiştin diye bana sorarsanız, bugünkü vesaitte göre o zaman ki uçaklarla talim sisteminin arasındaki farkı düşünerek bize bir fedakârlık notu veriniz demeyeceğim; yalnız maruz kaldığımız müşkülata tesadüf etmeyeceğinizi o mukayeseden anlayacak ve belki bir bravo diyebileceksiniz. Henüz girmemiş olduğunuz bu meslek öğretimi hakkında burada sizlere ders vermek niyetinde değilim. Bu malumatı zaten öğretmenlerinizden alırsınız. Yalnız bizim zamanımızdaki tedrisat vesaitinin basitliği ile çekilen sıkıntılardan bahsedeceğim. Bugün başlangıç uçaklarımız 130 beygir takatinde motorlarla mücehhez olduğu halde o zaman ki okul uçaklarının ancak 36 beygirlik motorları vardı. Bugünkü uçaklarda öğretmenlerinizle beraber havaya çıkıp, yerde gördüğünüz dersleri havada tatbik ederken yaptığımız bir hatayı öğretmeniniz hemen tashih ediyor ve yapılan hata neticesinin vereceği bir kazadan sizi kurtarıyor ve bir daha o hatayı tekrar etmiyorsunuz. Hâlbuki o zamanlar yerde öğrenciye, uçağın başucunda, uçağı ve motoru nasıl kullanacağı öğretilir ve buyurunuz, diyerek uçağa bindirilirdi. Uçak hareket etmeden evvel motorun kuvvetini ayar etmek üzere öğretmen uzaktan gaz manivelasının ileri veya geri alınmasını eliyle işaret eder, sizi de Allah'a emanet ederdi. Aerodinamik denilen hava tesirati neticeleri ilmi henüz ortada yoktu. Bugün bu sayede aleti yani uçağı idare etmek müşkülata o fennin ilerlemesiyle artık ortadan kalkmış bulunmaktadır. Yapılmakta ve kullanılmakta olan okul uçakları bu hususlara karşı her vasıtaya sahip ve malik bulunmaktadır. İşte siz bu suretle kolay yetişecek kıymetli hava elamanları olacaksınız. Bizler çok çalışarak büyük yokluklar içinde güçlkle yetiştiğimiz için size ancak gıpta edebiliyoruz. Hepinize başarılar dileyerek sevgi ve takdirlerimle bu satırları makam-ı teşvikte bir hatıra olarak sunuyorum⁹³.”

ifadelerini kullanmıştır. Mehmet Fesa Bey'in açıklamaları, kendi dönemindeki havacılık eğitiminin çok zor şartlar altında icra edildiğini göstermektedir.

Mehmet Fesa Bey, Orhan Aydar'a gönderdiği mektuptan iki yıl sonra tekrar rahatsızlanarak İstanbul Askerî Sanatoryumuna kaldırılmıştır. Burada gördüğü uzun bir tedavi süreci sonucunda 9 Nisan 1951'de vefat etmiş ve İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir⁹⁴. Mehmet Fesa Bey hayatı

93 Aydar, a.g.e., s.135-136.

94 **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Binbaşı Mehmet Fesa Evrensev'in Şahsi Dosyası,

boyunca gerçekleştirdiği başarılarından dolayı Gümüş Liyakat Madalyası, 5'inci Rütbeden Mecidi Nişanı, Hicaz Nişanı ve İstiklal Madalyası ile taltif edilmiştir⁹⁵. Mehmet Fesa Bey, iki kez evlenmiştir. İlk evliliğinden Mustafa ve Kemalettin adında iki oğlu olmuştur. İkinci evliliğini Hatice Sabiha Hanım ile yapmıştır. Bu evliliğinden de Perihan, Beyhan, İlhan ve Ayhan adında dört kız çocuğu olmuştur⁹⁶.

Dosya No: E-14. Aktaran: Kurt vd., **a.g.e.**, s.105.

95 **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Binbaşı Mehmet Fesa Evrensev'in Şahsi Dosyası, Dosya No: E-14. Aktaran: Kurt vd., **a.g.e.**, s.105.

96 Adıgüzel, **a.g.e.**, 43.

SONUÇ

Sanayi İnkılâbı insanoğluna yeni kapılar açmış, bu kapsamda ilk motorlu uçak gökyüzü ile buluşmuştur. Uçakların icadı, beraberinde pilot ve bakımcı personel yetiştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu sürece ABD ve Fransa gibi Batılı ülkeler öncülük etmiştir. Batılı devletlerin havacılık alanındaki adım ve atılımları, Osmanlı Ordusunun dikkatini çekmiş ve ilk andan itibaren bu gelişmeler askerî ataşeler vasıtasıyla yakından takip edilmiştir.

Osmanlı Devleti, Batılı orduların envanterine 1909'dan itibaren girmeye başlayan bu yeni hava aracını temin etmek ve iki personelini Avrupa'da bir ülkede pilot olarak yetiştirmek amacıyla 1911 yılında harekete geçmiştir. Bu süreç, yapılan sınav sonucu Süvari Yüzbaşı Mehmet Fesa ile Üsteğmen Yusuf Kenan Beylerin Fransa'ya pilotaj öğrenimine gönderilmesine zemin hazırlamıştır. İlgili pilot adayları Fransa'daki Bleriot Fabrikasının Uçuş Okulunda eğitim görmüştür. Eğitimini tamamlayarak pilotaj eğitimini bitiren Türk pilotlarından ilki Yüzbaşı Mehmet Fesa Bey olmuştur. Böylece Mehmet Fesa Bey, Türk Hava Kuvvetlerinin ve Türk havacılığının ilk pilotu olmuştur.

350

Mehmet Fesa Bey, Türk Hava Kuvvetlerinin bir numaralı pilot brövesi sahibi olarak 1912 yılında, Türk semalarındaki bir Türk tarafından yapılan ilk uçuşu gerçekleştirmiştir. Kendisi ayrıca, Türk Hava Kuvvetlerinin ilk öğretmen pilotu olmuş ve Yeşilköy'deki diğer pilot adaylarının yetişmesine katkı sağlamıştır. Mehmet Fesa Bey, 1912 yılında başlayan Balkan Harbi'nde görev almış, özellikle muharebelerin ikinci safhasında yaptığı keşiflerle, komuta makamlarının taltifini kazanmıştır.

Balkan Harbi'nden sonra Türk havacılığının filo halindeki kol uçuşuna da Mehmet Fesa Bey önderlik etmiştir. Kendisi Birinci Dünya Harbi'nin başında Kafkas Cephesi'nde görevlendirilmesine karşın, Rus savaş gemilerinin Mehmet Fesa Bey'i taşıyan gemiyi vurması üzerine esir düşmüştür. Mehmet Fesa Bey, yaklaşık altı yıl boyunca Sibiry'a da esarette kaldıktan sonra yurda dönmüş ve Millî Mücadeleye Doğu Cephesi Muharebelerine iştirak ederek katılım sağlamıştır. Ardından Büyük Taarruz öncesinde Batı Cephesi'nde görevlendirilmiştir. Millî Mücadeleden sonra binbaşı rütbesinde iken sağlık sorunları sebebi ile emekli olmuş, ardından da bir süre tercümanlık yapmıştır. Mehmet Fesa Bey, 1951 yılında hayatını kaybetmiştir.

Mehmet Fesa Bey yaptıkları ve başarıları ile Türk havacılık tarihine damga vurmuş ve adını gelecek nesillere altın harflerle kazınmıştır. Karşısında

herhangi bir örnek yokken havacılığa heves etmesi ve bu süreçte gösterdiği başarı, onu havacılık manzumesinin önemli bir parçası yapmıştır. Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi ve ardından Türk İstiklal Harbi'ndeki hayatı onu havacılık tarihinin unutulmazları arasına sokmuştur. Ayrıca esaret evresinde yaşadıkları Mehmet Fesa Bey'i, asker kişi olarak simge bir şahsiyet haline getirmiştir. Bu açıklamalar ekseninde Mehmet Fesa Bey, ilk Türk pilotu, ilk Türk öğretmen pilot, ilk kol uçucusu gibi sıfatlarla Türk havacılık tarihinde yadsınamaz bir yer edinmiştir.

İntihal Taraması Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>) | *This*
Plagiarism Detection *paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Etik Beyan Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma
Ethical Statement bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the*
approval of the Ethical Committee in this article.

Açık Erişim Lisansı Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası
Open Access License Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under*
Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International
License

KAYNAKÇA

Adıgüzel, M.Bahattin, **Türk Havacılığında İz Bırakanlar**, Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları, Ankara 2006.

Akca, Ayşe, “Dünyada Havacılığın Doğuşu”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, 8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.XIV-XVIII.

Anderton, David A., **History of U.S. Air Force**, New York Military Press, New York 1989.

Armaoğlu, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, 2. Baskı, TTK, Ankara 1999.

Aydar, Orhan, **Uçan Süvariler**, Ulus Basımevi, Ankara 1948.

Aysal, Necdet, “Kurtuluş Savaşı’nda Bir Kadın Örgütü: Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti: Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın”, **Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın**, Ed. Prof. Dr. Osman Köse, Cilt II, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, s.941-964.

Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Çolak, İhsan, “Moskova Antlaşmasına Giden Yol: Millî Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 17, S 49, 2001, s.23-48.

Dalkılınc, Deniz, **Kanatlarımdaki Cesaret (Havacılık Tarihinden Notlar)**, Küçükçekmece Belediyesi Yayını, İstanbul 2021.

Erdem, Ufuk, “Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılma Süreci ve Meclisin Açılış Günü (23 Nisan 1920)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 31, S 2, 2021, s.1055-1068.

Green, Walter, **Flying Colors**, Salamander Books Ltd., Londra 1981.

Gülten, Zeynep, “Havacılık Tarihinde Yeşilköy”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, 8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.74-95.

Gündüz, Arif Emre, **Türk Kartallarının Doğuşu (Osmanlı’da Havacılığın Kısa Tarihi)**, 1. Baskı, Ketebe Yayınları, İstanbul Mayıs 2018.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi, Binbaşı Mehmet Fesa Evrensev'in Şahsi Dosyası, Dosya No: E-14.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Ufukların Ötesindekiler**, Hava Basımevi, Eskişehir 1967.

İlmen, Süreyya, **Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi**, Hilmi Kitabevi, Ankara 1947.

Kansu, Yavuz, Şensöz, Sermet, Öztuna, Yılmaz, **Havacılık Tarihinde Türkler**, Cilt I, Hava Basımevi, Ankara 2006.

Kapucu, Davud, **Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nde Hava Harp Gücü (1914-1918)**, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale 2022.

Karacagil, Kürşad, "Balkan Harbi'nde Türk Havacılığı", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.111-123.

Karacagil, Kürşad, "Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nde Havacılık Faaliyetleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S 200, İstanbul 2012, s.73-90.

Keleşoğlu, Erhan, "Kafkas Cephesi'nde Hava Harekâtı", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.188-197.

Keyüsk, Mazlum, **Türk Havacılık Tarihi I (1912-1914)**, Hava Basımevi, Eskişehir 1951.

Korkmaz, Erdal, Kurt, Deniz, "Türk Devriminin Egemenliğin Değişimi Açısından Fransız ve Rus Devrimleriyle Mukayesesi", **TBMM'nin Açılışının 100. Yılı: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Demokrasi Uluslararası Sempozyumu, 12-13 Mart 2020 Edirne**, Cilt I, AAM Yayınları, Ankara 2021, s.313-365.

Köksal, Orhan, **Türk Askerî Havacılığının Kuruluş Sürecinde Hava Harp Araçlarının Temini (1911-1914)**, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2023.

Kundakçı, Deniz, Kavaklı, Sibel, "Türk Havacılığının Gelişiminde Uğrak Noktaları: Hava Sefinesinden Tayyareye, 20. Yüzyıl Başlarında Bir Yolculuk (1909-1914)", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, 8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.57-73.

Kural, Fethi, **Kuruluş Yıllarında Türk Askerî Havacılığı Belgeleri (1909-1913)**, Hava Basımevi, Ankara 1975.

Kurt, Deniz, Korkmaz, Erdal, “Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askerî Havacılığının Doğuşu (1911-1912)”, **Savunma Bilimleri Dergisi**, C 17, S 2, Kasım 2018, s.207-251.

Kurt, Deniz, Korkmaz, Erdal, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)**, Cilt I, Hava Basımevi, Ankara 2020.

Kurt, Deniz, Pehlivan, Yavuz, Korkmaz, Erdal, Bayar, Zeynep, **Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Havacılar**, Cilt II, Hava Basımevi, Ankara 2021.

Kurter, Ajun, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi (1910-1914)**, Cilt I, Hava Basımevi, Ankara 2006.

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi (ATASE), BHK, K: 179, D: 92, F: 13.

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi (ATASE), BHK, K: 178, D: 89, F: 7-1.

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi (ATASE), BHK, K: 178, D: 89, F: 7-1 (2:7).

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi (ATASE), BHK, K: 174, D: 69, F: 1-16.

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi (ATASE), BHK, K: 174, D: 69, F: 1-2 (3:5).

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi (ATASE), BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-15.

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi (ATASE), BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-19.

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi (ATASE), BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-22.

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi (ATASE), BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-23.

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi (ATASE), BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-23, 2-24.

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi (ATASE), BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-25.

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi (ATASE), BHK, K: 178, D: 89, F: 7-5.

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi (ATASE), BHK, K: 3, D: 13, F: 5-17, 5-17a.

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi (ATASE), BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-10.

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi (ATASE), BHK, K: 178, D: 89, F: 7, 7-10.

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi (ATASE), BHK, K: 177, D: 83, F: 6-11.

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi (ATASE), BHK, K: 177, D: 83, F: 6-12.

Okyar, Fethi, Üç Devirde Bir Adam, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.

Önder, Mehmet, “Atatürk Fransa-Picardie Manevralarında”, **Erdem Dergisi**, C 11, S 32, 1998, s.527-532.

Özkurt, Fatih, **Gazi Mustafa Kemal Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2017.

Öztaş, Sezai, Koçan, Şenol, “II. Balkan Savaşı’nda Doğu Trakya’nın Bulgar İşgalinden Kurtarılması”, **HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C 11, S INCSOS VIII Özel Sayısı, s.273-297.

Özüçetin, Yaşar, “Millî Mücadele İçerisinde 19 Mayıs 1919”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 5, S 2, 2004, s.65-74.

Petit, Edmond, **Historie Mondiale De L’Aviation**, Editions Hachette, Paris 1967.

Sabah Gazetesi, 28 Nisan 1912.

Süer, Hikmet, **Balkan Harbi Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması**, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 1981.

Şahin, Feyza Kurnaz, “I. Dünya Savaşı Sırasında Sırbistan ile Osmanlı Devleti Arasında Yaşanan Tabiiyet Sorunlarına Dair Bazı Tespitler”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, TAED-65, Mayıs 2019, s.363-379.

Tanin Gazetesi, 28 Nisan 1912.

Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.

Türkmen, Zekeriya, “Türkiye’de Havacılık Teşkilatının Kuruluşunda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Döneminde Gerçekleştirilen Faaliyetlere Bir Bakış”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, 8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.28-56.

Uçarol, Rifat, **Hava Harp Okulu Tarihçesi**, Hava Harp Okulu Basımevi, İstanbul 1974.

Vagnini, Alessandro, “İtalyan-Türk Savaşı’nda İtalyan Hava Kuvvetleri: Uzun Süreli Bir Geleneğin İlk Adımı”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, 8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.100-110.

EKLER

Ek-1. Mehmet Fesa Bey'in Pilotaj Eğitimine Seçimine İlişkin Sınav Sonucunu İçeren Resmi Belge

اسم الطالب / اسم الطالب		رقم	نقاط	الدرجة	المرتبة	النتيجة
م. ف. ع.	م. ف. ع.	٩٢	٤٢	١٠	٤٠	٥
م. ف. ع.	م. ف. ع.	٩١	٤٥	٤١	٤٠	٧
		٦٥	٤٧	٤٥	١٠	٤
		٤٥		١٠	٤٠	١

امتحان الطيران في ١٦ حزيران ١٩٢٧

او جوبو بکری ری نتیجہ فریضہ دولت سمانہ اولیہ حصہ طیارہ ادارہ تعلیم و تبحر اعلیٰ اوزرہ ضروف نغمہ و تکلم
 فاضلانہ راجعہ ایفونک برجم بلا ضوہ ایلم سانده فیضونزم تجربہ اولیہ حصہ امتحانہک بلاجر مسی الام
 کسب امتحانہ ایفونک نوزولر سمدہ مضامہ فایح اولیہ ارضم خذالین قید و سارت ابدلیکہ معضدر ۱۶ حزيران ۱۹۲۷

قطعه نوزولر از مساعده طیارہ
 قطعه نوزولر از مساعده طیارہ
 قطعه نوزولر از مساعده طیارہ
 قطعه نوزولر از مساعده طیارہ

A	1-4
D	23
F	2-22

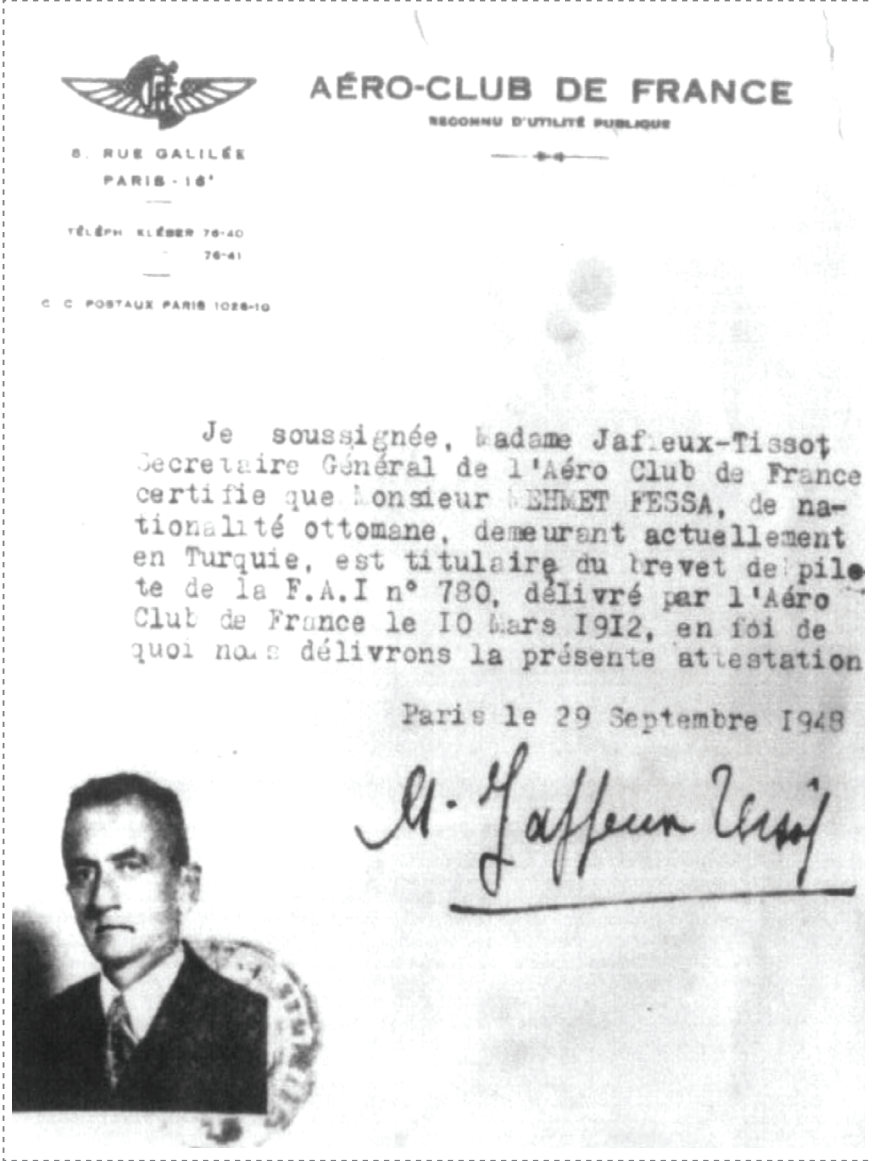
عاشق

ابراهیم ف. ع.

۲۴۷

(Kaynak: ATASE, BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-22.)

Ek-2. Mehmet Fesa Bey'e Fransız Hava Kulübü Tarafından 780 Numaralı Pilot Brövesi Verilmesine İlişkin Belge

(Kaynak: **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Binbaşı Mehmet Fesa Evrensev'in Şahsi Dosyası, Dosya No: E-14. Aktaran: Kurt vd., **a.g.e.**, s.106.)

İNGİLTERE DIŞ POLİTİKASI VE TÜRKİYE İÇİN AMERİKAN MANDASI TASARISI (1918-1919)

CAN EYÜP ÇEKİÇ*

ÖZ

Bu makale, Birinci Dünya Savaşı sonrasında düzenlenen Paris Barış Görüşmeleri sürecinde İngiliz hükümetinin İstanbul, Boğazlar ve Doğu Anadolu'yu birlikte ya da ayrı ayrı birer manda yönetimi idaresine dönüştürme ve bu yeni idarenin sorumluluğunu Amerika Birleşik Devletleri'ne yükleme planını incelemektedir. İngiliz diplomatların birbirleri arasında, Londra ile, Paris'te bulunan İngiliz delegeler ile ve Washington'da görüştükları Amerikalı yetkililer ile yaptıkları yazışma kayıtlarını inceleyen makale Osmanlı Devleti'nin geleceğine dair tartışmaların başladığı görüşmelerin ilk dönemine odaklanmaktadır. Henüz Anadolu'da Millî Mücadele'nin başlamadığı, İstanbul'da resmî olarak İngiliz Ordusu tarafından yönetimin ele geçirilmediği, Yunan Donanması'nın İngiltere desteğiyle İzmir'i işgale başlamadığı, Osmanlı topraklarının geleceğinin belirsiz olduğu bu dönemde diplomatların üzerinde anlaşımadıkları birçok tasarı mevcuttur. Bölgede kurulacak bir Amerikan Mandası önerisi üzerine de geniş çaplı bir tartışma yürütülmüş ve bunun sonuçları ile ilgili bir uzlaşma sağlanmamıştır. Üzerinde mutabakat oluşan tek sonuç, Amerikalıların bölge ile ilgili konularda yeterince tecrübe ve bilgi sahibi olmamasıdır. Ne var ki Amerikalıların bakış açısından durum oldukça farklıdır. Amerikalı diplomatlar, İngiltere'nin bölgede alışkın oldukları sömürge düzenini tesis etmeye ve burada kuracakları hâkimiyet yoluyla Hindistan ve yeni ele geçirdikleri Afganistan yolunu açık tutmaya çalıştıklarını iddia etmektedirler. Bu makale; Birinci Dünya Savaşı sonrasında

* Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Nevşehir/TÜRKİYE, caneyupcekic@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6253-9464

Amerikalıların dış politikada İngiltere'nin rehberliğine artık ihtiyaç duymadığını; Amerikalıların bir süredir yardım kuruluşları, misyonerler, ticari acenteler yoluyla bölgenin en önemli liman kentlerinde nüfuz alanı yaratmış olduğunu ve bunun siyaseten desteklendiğini; İngiliz diplomatların düşüncesinin aksine Amerikalıların özellikle kıyı kentleri, İç Anadolu ve Doğu Anadolu'da etkin bir şebeke kurduğunu ve bölgede artan İngiliz karşıtlığından faydalanmaya çalıştığını ortaya koymaktır. Bu çerçevede etrafında makale, İngiltere'nin savaşın hemen sonrasında *Duyun-ı Umumiye*'yi tekrar kurmak için harekete geçmesi ile Amerikalıların Karadeniz kentlerinde ticari temsilcilikler oluşturması arasındaki ayrıma dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Genel olarak makale, Britanya İmparatorluğu'nun yerini iktisadi ve siyasi olarak ABD'nin almaya başladığı iki dünya savaşı arasındaki döneme ait bir örnek vaka olarak Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz hükûmeti tarafından Anadolu'da kurulması planlanan bir Amerikan Mandası ve sonrasında İngiltere ve ABD arasında yaşanan ayrışma sürecini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Amerikan Mandası, Lloyd George, Milletler Cemiyeti, Paris Barış Konferansı, Woodrow Wilson.

BRITISH FOREIGN POLICY AND THE PROPOSAL FOR AN AMERICAN MANDATE FOR TÜRKİYE

ABSTRACT

This article investigates the debates on the future of Istanbul and the Straits within the British Government during the Paris Peace Conference. Analysing correspondence of British diplomats among themselves, with the Heads of State, with British delegates at Paris, and reports of the intercourse with the US officers at Washington, the article focuses on the beginning of the early debates on the future of the Ottoman Empire following the First World War. This early phase of the Paris Peace Conference, when the nationalist struggle in Anatolia did not yet exist, when the British Forces did not yet formally occupy the Ottoman capital, when the Greek Navy did not yet land its troops in Smyrna, witnessed various proposals on the fate of the former Ottoman lands, one of which was an American Mandate for Türkiye and Armenia. Even though the British Government used to regard the Americans as uninformed in case of the former Ottoman lands, the latter proved otherwise. The US diplomats had been criticizing the British Policy following the war, claiming that the aim of the British Government was to secure the routes to India and newly acquired Afghanistan and constitute a colonial regime in the former Ottoman lands. The aims of this article are to reveal that the US was far from being dependent on the British guidance in foreign affairs following the war and the Americans had already established an active network in the port cities, the Central Anatolia, and the Eastern Anatolia and tried to benefit from the hatred of Britain in the region. In this regard, the article tries to underline the contradiction between the policies of Britain, which tried to re-activate *Düyun-ı Umumiye* (The Ottoman Public Debt Administration) immediately after the war and the US, which organized trading agencies in the southern ports of the Black Sea. In general, this article suggests the contradiction following the proposal for an American Mandate in Türkiye and Armenia by the British Government as a case study for the interwar period during which the British Empire was about to be replaced by the US as a global economic and diplomatic power.

Keywords: American Mandate for Türkiye, Lloyd George, Paris Peace Conference, The League of Nations, Woodrow Wilson.

GİRİŞ

Paris Barış Görüşmeleri sırasında İngiltere Dışişleri Bakanlığı yazışmalarında, Osmanlı Devleti'nin eski başkentlerinden biri olan Edirne'nin Bulgaristan'a verilmesinin ön görüldüğünü fark eden ve Osmanlı ile yapılacak anlaşma şartlarının bölgede bir Müslüman ayaklanması tehdidi doğurmasından korkan İngiltere'nin Hindistan Bakanı Edwin Montagu, Başbakan Lloyd George'a "Başkan Wilson'un ve Amerikalıların, resmi olarak savaşa dahi girmedikleri, en kötü düşmanımız olan bir ülkeye (Bulgaristan) armağan olarak toprak vermeyi bize dayatacak kadar etkili olmasını protesto ediyorum", diye yazmıştı¹. Amerikan Başkanı'nın barış görüşmelerindeki etkin rolü birçok İngiliz diplomatının tepkisini çekiyordu. Bu diplomatlar, Amerikalı meslektaşlarının ve Başkanın Orta Doğu konusunda bilgisiz olduklarına inanıyorlardı. Aslında, Lloyd George da Başbakanlığı döneminin başından beri Başkan Wilson hakkında böyle düşünüyordu. Ona göre Başkan "uluslararası meselelerle ilgili bir bilince sahip değildi. Ne seçimleri kazanmaktan başka bir düşüncesi ne de Avrupa meseleleri konusunda ne yapacağına dair bir fikri vardı"².

364

Amerikan Başkanı, İtilaf Devletleri safında savaşa dahil olmasından hemen önce barış için devreye girmeyi düşünmüştü. İngilizlere göre amacı Başkan'a ülke içerisinde ve uluslararası camiada itibar kazandırmak olan bu plan oldukça tehlikeliydi. İngiltere, tüm kazancı garantileyene kadar savaşın bitmesine razı olmayacaktı. Verilen sert tepkiye karşılık Başkan Wilson geri adım atmaya mecbur kalmıştı. İngiliz hükûmeti, yazışmalarında "Türk tiranlığının elinden Hristiyanları kurtarmak" gibi hedefler gösterse de Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu'daki topraklarından hiç bahsedilmiyordu. İngiltere'nin emperyalist hedefleri için savaşı uzattığına ve Başkan Wilson'un arabuluculuk girişimine bu nedenle karşı çıktığına dair kamuoyunda bir şüphe oluşması önlenmek isteniyordu³. Dahası İngiliz hükûmeti, ABD'nin

1 **Parliamentary Archives**, Lloyd George Papers, F/40/2/58, Edwin Montagu'dan David Lloyd George'a, 14 Ağustos 1919.

2 **Parliamentary Archives**, Lloyd George Papers, E/2/13/6, Lloyd George'dan Edward Grey'e, 2 Ekim 1916.

3 Sterling J. Kernek, "Distractions of Peace during War: The Lloyd George Government's Reactions to Woodrow Wilson, December 1916-November 1918", **Transactions of the American Philosophical Society**, C 65, S 2, 1975, s.26.

Almanya'ya savaş ilan etmesinden sonra Osmanlı Devleti'ne de savaş ilan etmesi hususunda büyük baskı kurmuş, misyoner kurumlar eliyle Anadolu'ya dağıtılan yardımların kesilmesini istemişti. İngiliz diplomatlar “Türklerin davranışının Amerika'nın savaş ilanı ile düzeleceğini, Doğuda saygının korkudan türediğini” yazıyorlardı⁴.

İngiltere'nin ABD üzerindeki diplomatik etkisi ya da İngiliz diplomatların peşinen böyle bir etki olduğunu düşünmesi ve Amerikalıların uzak coğrafyalardaki meseleler hakkında bilgi sahibi olmadıkları kabul edilegelmiştir. Zira, Milletler Cemiyeti ve Uluslararası Adalet Divanı gibi kuruluşlar ABD ve Wilson'a prestij kazandırsa da dünya kamuoyunda daha büyük ilgi uyandıran *Milletlerin Bağımsızlığı* fikri İtilaf Devletleri'nin özellikle Osmanlı Devleti'nin eski toprakları aralarında paylaşması ile kesintiye uğramıştı. Başkan Wilson'un Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında izlediği uluslararası diplomaside oyun kurucu olma arzusunun kısmen başarısız olması, Amerika'nın tecrübesizliği olarak yorumlanmıştır⁵. Hatta, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu'nun sömürgeleştirilmesi bölgede günümüze kadar yaşanan çatışma ve şiddetin nedeni olarak görülmüş, Başkan Wilson'un bölgede inisiyatif almamış olması bazı tarihçiler tarafından hayıflanma konusu dahi olmuştur⁶. Amerikan Mandası kurulması fikri, Türkiye'de bir kısım entelektüel tarafından, Suriye'de ise savaş sonrasında kurulan Suriye Kongresi delegeleri tarafından desteklenmiş, Amerika'nın en ileri medeniyet olduğu ve söz konusu memleketler için sömürgeci bir geçmişi ve niyeti olmadığına inanılmıştır⁷. İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali sonrası düzenlenen Sultanahmet Mitinglerinde topluluğu hareketlendiren bir konuşma yapan Türk milliyetçisi Halide Edip de bu fikre destek vermiş, Amerikan kamuoyuna hitaben yazdığı mektupta “Lenin'inki gibi yıkıcı fikirler yerine, Amerikan ideallerini” överek Başkanı Türkiye'de bir Amerikan Mandası kurması için davet etmişti⁸. Şüphesiz, Edip, Amerikan Başkanı'nın ve

4 Kernek, a.g.e., s.87.

5 Stephen P. Cohen, **Beyond America's Grasp: A Century of Failed Diplomacy in the Middle East**, Farrar, Straus and Giroux, New York 2009, s.4.

6 Michael B. Oren, **Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East, 1776 to the Present**, W. W. Norton & Company, New York & London 2008, s.794.

7 Eugene Rogan, **The Arabs: a History**, Basic Books, New York 2009, s.155.

8 Stanford J. Shaw, “Halide Edip (Adivar)'s Appeal to the American Public for Justice for the Turks”, **Belleten**, C 61, S 249, s.539.

Amerikan kamuoyunun Türkler hakkındaki düşmanca fikirlerinden haberdar değildi. Amerikan Başkanı'nın Türkiye ile ilgili tek amacının buradaki Hristiyan azınlığı korumak olduğunu birkaç sene sonra yayımlayacağı anılarında yazacaktı⁹. Halide Edip bu yanılgısında yalnız değildir. İşgalin henüz başında, başyazarlığını Mehmet Akif'in yaptığı *Sebilürreşad* gazetesinde çıkan yazıda Wilson'un savaşın hemen sonunda yaptığı Londra ziyareti sırasında İngiltere Kralı'na adeta adalet dersi verdiği öne sürülüp, Başkan şu şekilde övülmekteydi: “[Wilson'un] husûsiyla İngiltere'de, İngiliz Kralı'nın nutkuna mukâbeleten hürriyet ve adaletin tatbikine cihânın muntazar olduğuna dair sarf ettiği sözler, bu büyük mütefekkirin ne derece azim ve metânet sahibi olduğunu etrafiyla cihana arâih ve isbât ediyordu¹⁰”.

İslamcılık fikrinin savunucularından olan *Sebilürreşad* gazetesinde savaş sonrasında İslam coğrafyasında sömürgeci bir hâkimiyet kurmaya hazırlanan İngiltere karşısında Wilson'un bağımsızlık ve adaleti destekleyen açıklamalarına yer verilmesi Osmanlı kamuoyunda, birbirinden farklı siyasi çevreler arasında ABD'ye olan ilginin arttığını göstermektedir.

366

Ne var ki, İngiliz diplomatların Amerikalıların bilgisiz olduklarını düşünmesi ya da Orta Doğu'da siyasetçi ve entelektüellerin bir kısmının Amerika'nın en ideal medeniyet olduğuna olan inancı savaş sonrasında ABD ve Başkanı'nın bölgenin geleceği tasarlanırken oynadıkları rolü açıklamak için yeterli değildir. Savaş sonrası oluşturulan Milletler Cemiyeti ve Uluslararası Adalet Divanı gibi örgütler ve bu örgütlerin yıkılan imparatorluklara ait toprakların geleceği hakkında yapılan görüşmelerdeki rolü açıktır. Başkan Wilson ve Amerika'nın öncülüğünde tasarlanan Milletler Cemiyeti ve ona bağlı olarak getirilen manda idaresi, ortaya çıkan ganimetin daha eşitlikçi ve organize bir şekilde paylaşılmasını amaçlamıştır¹¹. Başkan Wilson'un liberalizme ve uluslararası iş birliğine dayanan bakış açısı ve halkların kendi kendini yönetmesi fikrinin en azından Osmanlı Devleti ve mirasçısı olan toplumlar için güvenlik ve ticaret

9 Perin Gürel, “Turkey and the Unites States after World War I: National Memory, Local Categories, and Provincializing the Transnational”, *American Quarterly*, C 67, S 2, Haziran 2015, s.358.

10 S. M. Tevfik, “Wilson Prensipleri Revaç Bulabilecekler Mi?”, *Sebilürreşad*, C 16, S 391, Şubat 1335/1919, s.14-6.

11 Charles S. Maier, *The Project State and Its Rivals: a New History of the Twentieth and Twenty-First Centuries*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2023, s.52-53.

gibi kaygılar tarafından yeniden tanımlanması gereklidir. Başkan Wilson'un eski Osmanlı topraklarında ticaretin devamlılığı ve bu devamlılık adına güvenlik ile ilgili stratejilerin canlı tutulması çabaları milletlerin egemenliği ilkesinin sınırlarını çizmiş, Orta Doğu'da Amerikan siyasetinin kaderini belirlemiştir. Wilson'a göre kendi kendini yöneten milletlerin başındaki yönetim liberal ilkelerin dışına çıktığında, uluslararası sistemin ve onun iyi niyetinin suiistimal edilmesinin yolu açılır¹². Başkan'ın Osmanlı Devleti ve Türkler hakkındaki fikirleri göz önüne alındığında, bölgede bağımsız bir Türk devleti kurulmasına şüpheyle bakması kaçınılmazdır.

Bu makalenin ilk kısmı, savaşın hemen sonrasında İstanbul'a geri dönen İngiltere'nin eski *Duyun-ı Umumiye* temsilcisinin notları ışığında, bölgede İngiliz çıkarları doğrultusunda nasıl bir ekonomik düzen kurulması gerektiğine ve İngiltere'nin yükünü hafifletmek adına buranın hamiliğine Amerika'nın getirilmesine dair tartışmaları ele almaktadır. İkinci kısımda Türkiye'nin iktisadi ve ticari olarak nasıl yeni dünya düzenine entegre edileceği konusunda İngiliz diplomatların kendi aralarında yaptıkları tartışmalar ortaya konulmaktadır. Buna göre, İngilizler son dönemde bölgede Amerikalıların ticari faaliyetlerinin oldukça arttığını, bu durumun gelecekte bölgede İngiliz çıkarları için ne anlama geldiğini ve bölgede kurulması söz konusu olan bir Amerikan Mandasının İngiliz nüfuz alanına verebileceği zararı sorgulamaktadır. Üçüncü ve son bölüm ise İngilizlerin duydukları şüphe üzerine işgal İstanbul'unda görevli Amerikan Yüksek Komiserliğinin telgraf yazışmalarını deşifre etmesiyle başlamaktadır. Genel olarak İngiliz hükümetine ve özel olarak İngiltere'nin savaş sonrasında Orta Doğu'ya geleneksel sömürge mantığı ile bakmasına eleştiri içeren yazışmalar, Amerikalıların bölge ile ilgili konularda bilgisiz olduğuna inanan İngiliz diplomatların yazışmalarındaki tansiyonun artmasına neden olmuştur. Bu telgraflara göre Amerikalılar uzun süredir bilinçli bir biçimde bölgede, özellikle liman kentleri ve Doğu Anadolu'da, faaliyetlerini arttırmışlardır. İngiltere'ye düşmanlık eden, düzenledikleri kongreler ile Anadolu'da bir direniş örgütlemeye çalışan Türk milliyetçileri ile Amerikalı subaylar arasındaki yakınlık, Amerikalıların bölgenin geleceğine dair planlarının İngilizlerden ayrıldığını göstermekteydi. İngiliz diplomatlar, Amerikalı meslektaşlarının bölge özelinde oldukça bilgili

12 Allen Lynch, "Woodrow Wilson and the Principle of National Self-Determination", *Review of International Studies*, C 28, S 2, Nisan 2002, s.420.

olduklarını ve bölgede görevli bulunan Amerikalıların, İngiltere'nin çıkarları aleyhine faaliyet gösterdiklerini fark etmişlerdir.

I. Osmanlı Enkazını Kaldırmak

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Başkentinin ilk resmî ziyaretçileri arasında bulunan Adam Block'un görevi savaş sonrasında enkaz hâlinde bulunan Osmanlı ekonomisinin durumunu rapor etmek ve mümkünse İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda tekrar nasıl düzenleneceğini anlamaya çalışmaktı. Block, Osmanlı ekonomisini yakından tanıyordu. Savaşın hemen öncesinde İngiltere Delegeesi olarak *Duyun-ı Umumiye* İdaresi'nde görevliydi. Block aynı zamanda Osmanlı Donanmasının modernizasyonu ihalesinin İngiliz şirketleri tarafından üstlenilmesi sonrası bu görev için kurulan *Imperial Ottoman Docks, Arsenal and Naval Construction Company* adlı şirketin Yönetim Kurulu Başkanlığını da üstlenmişti. Block bu görevde iken Donanma Bakanı Winston Churchill, Osmanlı Donanması için İngiltere'ye sipariş edilen gemilere el koymuş, tüm ortaklık bozulmuş, Osmanlı kamuoyu İngiltere aleyhtarı bir havaya bürünmüştü¹³. Adam Block, savaşın başında İstanbul'u terk ederken arkasında mağrur ve savaşı kazanacağından şüphesi olmayan bir Osmanlı hükûmeti vardı.

Aynı hükûmet, savaşın Osmanlı ekonomisinin bağımsızlığını sağlamak için bir fırsat olduğunu düşünüyordu. Ne var ki, savaş sırasında ekonomisi giderek millileşse de, Osmanlı İmparatorluğu savaşı kaybetti. Block, İstanbul'a döndüğünde o kadar bozulmuş bir ekonomik yapıyla karşılaştı ki, "Almanların ve aşağılık uşakları Türklerin bir ulusu mahvettiğini" kaydetti. Neyse ki İngiltere kurtarıcı olarak gelmişti. Türklerin İngilizler bu enkazı kaldırırken minnet duyacaklarına emindi. Block'a göre ülke o kadar harabeye dönmüştü ki, Osmanlı için "mutlak finansal kontrol" dışında çare yoktu.

İmparatorluk yönetiminden geri kalan yönetici kadro etkisizdi. Nüfusun çoğu açlık ve bunalım içerisindeydi. Ülke savaş sırasında, açlık, hastalık, toplu şiddet ve askeri çatışmalar nedeniyle üç milyondan fazla kayıp vermişti. Bununla birlikte, Block'a göre "yönetici sınıf savaş sırasında zenginleşmiş, altın ve gümüş piyasadan yok olmuş, Alman Hazine Bonoları karşılığı

13 Jonathan Conlin, "Our Dear Reşadiye: The Legend and the Loans behind Ottoman Naval Rearmament, 1908-1914", *The International History Review*, C 44, S 2, 2022, s.253-255.

gereksiz para basılmış, enflasyon hızla artmıştı. Savaş zenginleri ise parayı kumarda harcıyordu. Kapıdaki kış beraberinde hastalık ve ölüm getirecekti. Zenginler dışında kömür ya da odun alabilen yoktu¹⁴”. Block, Kasım 1918’de İstanbul’a geldiğinde su ve elektrik hizmeti olmadığını yazıyordu. Osmanlı Harbiye Nezareti kendisini istasyondan alması için sarhoş bir asker göndermişti. Arabayla karanlık içerisinde perişan yollardan geçerken etrafta polis görememişti. Block’a göre, var olan polisler de soyguncularla beraber iş tutmaktaydı. Ekonomik ve ahlaki çöküntü kol kola vermişti. Sorumlu olduğu kurum olan *Duyun-ı Umumiye* nispeten ayakta kalmıştı. Ancak Osmanlı Maliye Nezareti ekonomik durum hakkında en ufak bir izahat vermekten yoksundu. Block’un izlenimine göre, “Türk hükûmeti, ülkeden elde kalanı da idare etmekten, halkının refahını sağlamaktan, Müslüman ve Hristiyanlara adaletli davranmaktan acizdi¹⁵”. Dolayısıyla ortada pazarlık edilecek bir siyasi irade yoktu. Block’a göre, İngiltere, Sultan’a destek sözü vererek hükûmeti birkaç sene devralmak için Sultan’ın iznini alabilirdi. Ancak sadece ekonomi yönetiminin devralınması yeterli olmayacaktı. Adalet, güvenlik, bayındırlık gibi alanlar da Mısır’da olduğu gibi İngiltere’nin iradesi altında bulunmalıydı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz diplomatların arasındaki yaygın kaniya uygun olarak *Duyun-ı Umumiye*’yi yeniden kurmakla görevli olan Adam Block, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu çöküşten çıkabilmesi için en azından kurumlar tekrar işlev kazanana dek, Sultan’ın da gönlü alınarak, yabancı bir büyük devletin kontrolüne girmesi gerektiğini düşünüyordu¹⁶.

Ne var ki, Osmanlı Devleti’nin geleceği, İngiliz diplomatların Osmanlı Sultanı ile yapacakları bir anlaşma ile belirlenemezdi. Ocak 1919’da Paris’te toplanmaya başlayan taraflar arasında uzun müzakereler yapılacak, Osmanlı Devleti’nin eski topraklarının idaresi hakkında üzerinde uzlaşılacak nihai kararlar bu görüşmeler sonucunda belirlenecekti. Görüşmelere başlarken, nihai sonuca rehberlik edecek, görüşmelerin seyrini belirleyecek en önemli bakış açılarından biri 1918 başlarında savaş sonunda kurulacak dünya düzenine

14 **Parliamentary Archives**, Lloyd George Papers, F/59/12/1. Adam Block’dan Abluka’dan Sorumlu Bakan Laming Worthington Evans’a, 10 Aralık 1918. Ablukadan Sorumlu Bakan, İngiltere’nin Almanya ve müttefiklerine karşı ilan ettiği ekonomik ablukayı gerçekleştirmekten sorumluydu.

15 **Parliamentary Archives**, Lloyd George Papers, F/59/12/1.

16 **Parliamentary Archives**, Lloyd George Papers, F/59/12/1.

dair yol haritasını açıklayan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a aitti. Bu ilkelere göre, savaş sonunda çoğunluğu Türk olan bölgelerde, azınlık haklarına sahip çıkmak ve boğazları ticarete açık tutmak şartlarıyla bir Türk idaresi kurulmalıydı. Bu bakış açısı, Türklerin ve Müslümanların, Paris Barış Görüşmeleri başlarken referans olarak alabilecekleri arasında en açık olandı. Osmanlı ve bilhassa hilafetin durumu konusunda, Hint Müslümanlarından gelecek tepkiler konusunda en hassas olan Hindistan'dan sorumlu Dışişleri Bakanı Edwin Montagu idi. İngiltere'nin doğudaki çıkarları konferans sırasında Osmanlı aleyhine sert sonuçlar çıkacağı haberlerinin sızması ve Müslümanların organize bir tepkisi sonucunda tehlikeye girebilirdi. Montagu, konferansın Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'un ve hilafetin kaderini belirlemek konusunda Müslümanların hislerini dikkate alması gerektiğini hatırlatan bildiriler kaleme almış ve bunları konferans boyunca delegelere dağıtmıştı. Montagu ve arkadaşları, 5 Şubat 1919'da diğer katılımcılara dağıttıkları "İstanbul'un Geleceği" başlıklı bildiriye Wilson İlkeleri'nin Türk egemenliği ile ilgili maddesine atıf yapmışlardı¹⁷.

Ocak 1918'de ilan edilen Wilson İlkeleri'nde Osmanlı Devleti'nin geleceği ile ilgili bir maddenin açıkça yer alıyor olması, savaş sonrasında ülkenin kaderini tayin edecek aktörler arasında ABD'nin de bulunmasına neden olmuştu. Savaş sonrasında İngiltere'nin Paris Barış Konferansı'na katılan delegeleri kendi aralarında ve fırsat bulduklarında kabine üyeleri ile ABD'nin tavrı konusunda konuşuyor, konferansta Osmanlı Devleti'nin kaderinin nasıl belirlenmesi gerektiği konusunda tartışıyorlardı. Henüz konferansın başında Montagu, Lloyd George'a doğudaki bütün Müslümanların kulağının İstanbul'un kaderine dair verilecek kararda olduğunu söylediğinde, bu karar için Wilson'un yanıtının beklendiğini öğrendi. Aslında Lloyd George, Wilson'un prensiplerini ciddiye almıyor, ABD'nin dış politika açılımını gayriciddi ve çocukça buluyordu. İstanbul ve Ermenistan'da manda yönetimini kabul etmesi hâlinde Amerikalıların nihayet gerçek sorunlarla baş başa kalacağını düşünüyor ve bunu olumlu görüyordu¹⁸. Plana göre Amerikalılar gerçeklerle karşılaşınca İngiltere'nin izlediği bölge siyasetine daha fazla itiraz etmeyecekler, İngiltere'nin yükünü hafifletmeye devam edecekler, ancak hadlerini aşmayacaklardı.

17 **National Archives**, CAB 21/139.

18 **National Archives**, CAB 21/139, Britanya İmparatorluğu Delegasyonu görüşme tutanakları, Villa Majestic, Paris, 7 Şubat 1919.

Konferansa katılan İngiliz Delegasyonunun Osmanlı Devleti ve İstanbul'un kaderi konusunda yekpare bir görüş içerisinde olduğu iddia edilemez. Olası Amerikan Mandası da bu fikir ayrılıklarının bir parçasıdır. Hükûmet ve Lloyd George genel olarak üzerlerindeki siyasi ve ekonomik yükü paylaşacakları bir müttefike sıcak bakmaktaydı. Dahası, bölgede resmî sorumluluk alacak olan Amerikalıların halkların egemenliği gibi romantik fikirlerden vazgeçip İngiliz hükûmetine paralel bir tavır takınacağını düşünüyorlardı. Ne var ki, devletin çeşitli organları bu fikri desteklemiyordu. Örneğin, delegasyonda bulunan kara, hava ve deniz kuvvetlerine bağlı askerler Doğu Akdeniz'de ve tabii İstanbul'da büyük bir egemen gücün askeri varlığının bulunmasına şiddetle karşı çıkmışlardı. İngiltere'nin stratejik çıkarları için, Akdeniz'de güçlü bir ABD filosunun bulunması için bir vesile yaratmaktan kaçınmak gerekiyordu. Askerlere göre İstanbul ve Boğazlar, uluslararası denetim şartıyla Türk idaresine bırakılmalıydı¹⁹. Bu stratejik bölgenin güvenliği için Türkler mutlaka uluslararası sisteme entegre edilmeli, sürekli bir tehdit üretmeleri engellenmeliydi.

İngiliz yetkililerin gözünde Amerikalılar diplomasi açısından son derece tecrübesizdi. Sürekli olarak Amerikalıların yaptığı hatalardan şikayetçi oluyorlardı. Örneğin, Paris Barış Konferansı sırasında Yunan Başbakanı Venizelos, ABD delegasyonuna Küçük Asya ve Trakya ile ilgili Yunan talepleri hakkında ne düşündüklerini sormuş ve hepsinden Anadolu'daki Rumların böyle bir birleşme arzusunda olduklarını düşünmedikleri yanıtını almıştı. Bunun üzerine özellikle Batı Anadolu ve İstanbul'da sokağa çıkan Rumlar adeta Amerikalıların ifadesinin yanlış olduğunu kanıtlamak için heyecanlı gösteriler düzenlemişti. İngilizler için bu gibi hatalar bölgede barışı tesis etmeyi zorlaştırıyordu. Böylesi acemi bir diplomatik kadronun böylesi sorunlu bir bölgeyi ele alması hâlihazırda bölgede görev yapan İngiliz memurlara göre mümkün değildi²⁰. İngilizler savaşın hemen sonunda yıkılmış bir ülkenin yeniden yapılandırılması ve ekonomik sisteme dahil edilmesi sorunuyla karşı karşıya kalmıştı. İngiliz hükûmeti kısa bir süre için yeniden yapılanmanın maliyet ve sorumluluğunu bölgede kurulacak bir Amerikan Mandası yoluyla Amerikalılarla paylaşmak istiyordu. Ne var ki, uzun vadede

19 **National Archives**, CAB 21/139, Britanya Delegasyonu Bakanlık Heyetleri Temsilcileri Konferansı, Astoria Otel, Paris, 30 Ocak 1919.

20 **National Archives**, FO 608/87, İstanbul Britanya Yüksek Komiseri Calthorpe'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na, 17 Nisan 1919.

Doğu Akdeniz’de güçlü bir ABD nüfuzunun İngiltere’nin siyasi ve ekonomik çıkarlarına uygun olup olmadığı soru işaretiydi. Bu konuda İngiliz hükûmeti ve diplomatlar, askerî kadrodan farklı düşünüyordu.

II. Münhasır Bir Amerikan Mandası

Kasım 1913 ile Şubat 1916 tarihleri arasında ABD İstanbul Büyükelçisi olarak görev yapan Henry Morgenthau, görevi sırasında yaşanan Ermeni tehciri ve sonrasında yaşananları kaleme aldığı kitabı ile batı kamuoyunda oluşan Osmanlı karşıtlığının en önemli mimarlarından. Kitap, İtilaf Devletleri safında savaşa girmenin ABD için insani bir sorumluluk olduğu yönündeki propagandanın bir amacı olmuş, Morgenthau hem savaş sırasında hem de savaştan sonra Osmanlı Devleti’nin kaderinin ne olacağı konusunda Amerikan kamuoyu ve daha önemlisi Başkan Wilson üzerinde etkili olmuştur. Wilson’un Paris Barış Görüşmeleri sırasında ve özellikle Yunan ordusunun İzmir’i işgali konusunda takındığı Türk tezleri karşıtı tutuma bakılacak olursa, eski büyükelçinin Başkan üzerindeki etkisi görülebilir²¹. Savaş sonrasında Morgenthau, Osmanlı’nın bir manda yönetimi altında olması gerektiğini savunmuş, bu hususta İngiliz diplomatlar ile temasa geçmiş, Amerikan Mandası fikrinin olgunlaşması için çaba göstermiştir.

Morgenthau’ya göre “Osmanlı’nın geleceği meselesinin insaniyet namına, İtilaf Devletleri ve Türkiye’deki tüm sınıflar ve ırklar lehine en iyi çözümü İstanbul, Anadolu ve Ermenistan üzerinde yetkili, münhasır (exclusive) bir Amerikan Manda yönetiminden” geçmekteydi²². Ancak Avrupa’da böyle büyük bir sorumluluk alınması için Amerikan Senatosu ve kamuoyunun rızası gerekliydi. Zira bunlar savaşa girmek konusunda dahi oldukça güç ikna olmuşlardı. Kamuoyuna Amerikan müdahalesinin dünya barışı için elzem olduğu ve Amerika’nın münhasır bir manda yönetimi oluşturmasının Britanya, Fransa ve İtalya’nın Yakın Doğu’da çatışan çıkarlarının hakkaniyetle çözüme kavuşturulması için tek yöntem olduğu anlatılmıyordu. Morgenthau’ya göre

21 İsmail Köse, “Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson’un Türk Algısı”, *History Studies*, C 6, S 3, Nisan 2014, s.230.

22 *National Archives*, FO 608/111, Adam Block’dan Birinci Dünya Savaşı öncesinde görevli son İngiltere İstanbul Büyükelçisi Louis Mallet’e, 29 Mayıs 1919. Mallet, bu mektubun gönderildiği sırada Paris Barış Konferansı’nda Britanya Delegasyonunda görevliydi. Mallet’in büyükelçilik görevi sırasında hem Block hem de Morgenthau’nun İstanbul’da görevli olduğunu hatırlamak gereklidir.

“ABD yönetiminden manda ile ilgili bir teklif gelmeyeceği için bu yöntemin, Amerikan hükûmetinin öne süreceği koşulların tamamıyla kabul edilmesi şartıyla İtilaf Devletleri tarafından kendisine önerilmesi gerekliydi. Amerikan hükûmetinin öne süreceği koşulların en önemlisi ABD hükûmetinin alacağı kararlarda Avrupa Devletleri’nden bağımsız hareket etmekte. Zira, Amerikan kamuoyundaki genel hissiyat Avrupa meselelerinden uzak durmak ve İngiltere, Fransa, İtalya ya da başka bir irade ile ortak olmamaktı”. Block’a göre, Morgenthau’nun niyeti “İstanbul’u tamamıyla bir Amerikan şehri yapmaktı. Plana göre, Padişah ve Osmanlı hükûmeti Anadolu’ya taşınacak, İstanbul’da bir olağanüstü vali bulunacaktı. İstanbul Boğazı açık olacak, Türkler de bu boğazdan diğer ülkelerle aynı şartlarda faydalanacaktı.” Morgenthau padişahın İstanbul’dan gönderilmesini şu nedenle elzem görüyordu: Eğer şehirde halen manevi bir temsil gücü olan Padişah Anadolu’ya gönderilmezse, şehirde fitne ve entrika devam edecek, Amerikalı valinin şehri yönetmesi ve buradan Anadolu ve Ermenistan’ı kontrol etmesi mümkün olmayacaktı. Morgenthau’ya göre “ABD hükûmeti İstanbul’da bir Papa bulunduramayacaktı”. Morgenthau’nun planına göre, Osmanlı Sultanının İstanbul ve Ermenistan’da bir hükmü kalmayacak, ancak iktidarı manda yönetimi kontrolü altında Anadolu’da devam edecekti. Şehir kendi kendini idare etmeye başlayınca, İstanbul’da Amerikan idaresi umulandan kısa sürer, büyük devletlerden biri ya da birkaçının kontrolünde açık şehir haline gelirdi. Eski büyükelçiye göre, Anadolu’da ise Türkler “kendileri dışındakilerin haklarına saygı göstermeyi öğrenene kadar” manda yönetimi sürecekti²³.

Bir finans uzmanı olarak Adam Block savaşın hemen ertesinde gittiği İstanbul’da finansal düzenin nasıl tekrar düze çıkabileceğini, kendi idaresindeki *Duyun-ı Umumiye*’nin savaş öncesinde bıraktığı seviyeye nasıl tekrar gelebileceğini sorgulamıştı. Morgenthau ile yaptığı görüşmede de konu bu noktaya gelmiş olmalı ki, Amerikalı diplomat manda sistemini ve Türkiye’de liberal ekonomik sistemin tekrar kurulmasını nasıl sağlayacağını anlatmaya başlamıştı. Morgenthau’ya göre, İngiltere ve Fransa’nın parası yoktu. Ancak Amerika çok sayıda sermaye sahibini Türkiye’ye finansal açıdan yardım etmeye ve ülkenin kaynaklarını geliştirmeye muktedirdi. Kendisi dahi derhal hatırı sayılır bir sermayeyi bulabilirdi. Amerikan siyasetinde henüz var olmayan uluslararası özgüven ya da Avrupa meselelerine karışma arzusu

23 **National Archives**, FO 608/111.

Morgenthau gibi kendini Osmanlı Devleti ile ilgili konularda uzman olarak gören bir diplomatta var gibi görünüyordu. Ona göre, ABD tabii ki ilk başta yeterli sayıda uzman danışman ve idareci bulamayabilirdi. Bu konuda elbette İngiltere ve Fransa'dan yardım talep edebilirdi. Sıkı ve adil bir idare, yabancı sermayenin de gelmesiyle, dünyanın bu bölgesini kısa sürede müreffeh ve kendine yeterli kılacaktı. Adam Block, Morgenthau görüşmesiyle ilgili mektubunda, eski büyükelçinin Amerikan yönetimi, rehberliği ve eğitim sistemi altında Türklerin ve Hristiyanların bir arada dostça yaşamamaları için hiçbir sebep olmadığına ilişkin inancını öne çıkarmaktaydı. Büyükelçinin kendisine Amerikan Mandası konusunda Wilson'un danışmanı Edward House'a bilgi verdiğini, görüşlerini Amerikalı gazetecilere de iletteceğini ve pek yakında çok sayıda Amerikan askerinin katılacağı bir toplantıda konuşma yapacağını söylediğini aktarıyordu. Peki, Amerikan Mandası finansal olarak İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda ne anlam ifade ediyordu? Adam Block, savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nden alacaklı olanları temsil etmekteydi. Block, olası Amerikan Mandasının söz konusu alacakların tahsil edilmesi açısından oldukça faydalı olacağına ikna olmuştu. Block'a göre modern bir çerçevede düzenli ve etkili bir idare, ticaretin ve girişimcinin önünü açar, borçluların taleplerinin yerine getirilmesini sağlardı. Ancak Block, önce Morgenthau'nun ve Amerikalıların Osmanlı'nın borç miktarını bilip bilmediklerinden emin olmak istiyordu. Eğer gerçek rakamları bilip de hâlâ manda konusunda istekli olacaklarsa, Amerikan Mandası başta Fransa ve sonra İngiltere gibi ana alacaklıların oldukça işine gelecekti.

Block'a göre Amerikalılar için de manda yönetimi faydalı olabilirdi. İdare Amerikalıların elinde olacaksa ticaretin yönü de büyük oranda Amerikalıların inisiyatifinde bulunacaktı. Adam Block'un gözlemlerine göre Morgenthau ve diğer Amerikalı diplomatlar ve elçilik görevlileri son on beş yıldır Amerika ve Yakın Doğu arasında artan ticaret ile yakından ilgileniyorlar ve bu gelişmenin etkin temsilcileri olarak çalışıyorlardı. Bu memurlar bölge ile ilgili önemli bilgiler toplamış ve bunları Amerikan iş çevreleri ve ticaret odaları ile paylaşmışlardı. Kendisi savaş sonrasında geldiği İstanbul'da Amerikalıların hâlihazırda Osmanlı'nın ihracat pazarında yer almaya ve Amerikan malları için bölgede pazar payını arttırmaya çalıştıklarına şahit olmuştu. İşgal sırasında İstanbul'da artan Amerikan ticareti *New York Times* sayfalarına şöyle yansımıştı:

“Savaştan önce Türkiye’de Amerikan malları çok az bilinirdi. Piyasada var olan ürünleri de ya Almanlar ya da diğer Avrupalılar tedarik ediyordu. 1919’a kadar İstanbul limanında hiçbir Amerikan kargo gemisi görünmemişti. 1920 boyunca ise Sarayburnu’nda daima dört ya da beş Amerikan bayraklı gemi görmek mümkündü. Geçen Ekim’de (1919) bir Amerikan bankası burada şube açtı ve birçok Amerikan ticaret şirketi de merkezlerini İstanbul’a taşıdılar ve Yakın Doğu’nun önemli kentlerinde şubeler kurdular²⁴”.

Savaşa girdikten sonra Amerika’nın gıda ihtiyacını karşılamaktan ve savaştan sonra açlık çeken Doğu Avrupa’ya gıda sağlamaktan sorumlu, daha sonraki dönemde ABD Başkanı olacak olan Herbert Hoover’ın bölgedeki temsilcisi, büyük gıda üreticilerinden Howard Heinz, Osmanlı ülkesini baştan başa dolaşıyor, yerli üreticiler ile temasa geçiyor ve Amerikalı tüccarlar için önemli bağlantılar sağlıyordu. Bu çabaların sonucu olarak savaş sonrasında bölgede Amerika’nın ticari etkinliği oldukça artmıştı. Adam Block’a göre Morgenthau’nun asıl niyeti de bölgede Amerikan ticaretini arttırmaktı. Bölgede refah ve dolayısıyla ticaretin artması İngiltere için de olumlu olacaktı. Ne var ki, her ne kadar serbest ticaretten yana olsa da bir mandacı gücün kendi vatandaşlarının girişimlerine iltimas geçeceği akılda bulundurulmalıydı. Sonuç olarak Block’a göre öncelikle tercih edilmesi gereken bölgede siyasi olarak en etkili aktörlerin, yani İngiltere ve Fransa’nın egemenliği idi. Bu sayede yakın zamanda, özellikle savaş esnasında, bölgede ticari ve finansal olarak en etkin ülkelerin, yani Almanya ve Avusturya’nın varlığını sürdürmesi mümkün olmayacaktı. Ancak aslen Frankfurtlu olan Morgenthau gibilerin karar verici olması durumunda söz konusu ülkelerin etkinliği tekrar su yüzüne çıkacaktı. Block, Amerika’nın yakın zamanda büyük nüfusuyla tekrar güçlü bir ülke olması olası olan Rusya ve onun Akdeniz’in kuzey doğu köşesinde yaratacağı tehdit nedeniyle her ne kadar uzak durmaya çalışsa da eninde sonunda bu meselelere bulaşacağını ileri sürerek, bu durum bizim için daha faydalı olmaz mıydı diye sorarak mektubunu bitiriyordu²⁵. Bir finans uzmanı ve *Duyun-ı Umumiye*’nin son müdürü olarak Adam Block, İngiltere’nin bölgenin yeniden yapılanması konusunda ABD ile ekonomik iş birliği yapmasına muhalif

24 Bir devlet yetkilisinin kaleminden, “British Constantinople”, **New York Times**, 19 Haziran 1921.

25 **National Archives**, FO 608/111, Adam Block’dan Birinci Dünya Savaşı öncesinde görevli son İngiltere İstanbul Büyükelçisi Louis Mallet’e, 29 Mayıs 1919.

olmasa da, bu ihtimale şüpheyle yaklaşıyordu. Bunun bir nedeni, Block'un Amerikalıların bölgedeki durumun ciddiyetinin kendisi kadar farkında olmadığına inanması idi. Amerikalıların soyutlanmacı (izolasyonist) bir dış politikadan henüz ayrılmış olması nedeniyle tecrübesiz olmaları olağan görülebilirdi. Ancak Block, Amerikalıların özellikle Orta Doğu'nun ekonomik ve toplumsal yapısı konularında bilgi sahibi olmadıklarına inanıyordu. Block'a göre, Amerikalılar bölgede özellikle ekonomik girişim konusunda giderek daha başarılı oluyorlardı. Ancak Block, bu faaliyeti korumanın siyasi sorumluluğu da beraberinde getirdiğine ve özellikle Bolşevik Rusya'nın tekrar nüfuz kazanması durumunda Amerika'nın çıkarlarını korumak için bölgede daha somut olarak var olması gerekeceğine inanıyordu. Dolayısıyla, İngiltere hükümetinin bölgede sorumluluğu paylaşmak adına ABD'ye belli imtiyazlar sağlamasına gerek yoktu. Lloyd George, Amerikalıların manda yönetimi sahibi olarak bölge gerçeklerini göreceğini umarken, Block manda yönetimi sahibi olmasalar da Amerikalıların en azından ticari olarak hızla adapte oldukları bölgede kısa süre içerisinde burunlarının sürtüleceğini düşünüyordu. Bu iki fikrin ortak yönü ise Amerikalıların eninde sonunda İngiltere'nin öne sürdüğü politikayı benimseyeceğine olan inançtı.

Morgenthau-Block görüşmesi ile ilgili fikirlerini saklamayanların başında 1930'larda özellikle Almanya'nın tekrar kuvvetlenmesinin engellenmesi gereğinin savunucularından, iki savaş arası dönemin en etkili diplomatlarından olacak olan Robert Vansittart geliyordu. Vansittart, orijinal plana sadık kalınmasının en makul seçenek olduğunu not etmişti. Orijinal plan, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi kendini yönetmeye muktedir milletlerden ve bunların topraklarından mahrum bırakılmak kaydıyla mevcudiyetini korumasını ön görüyordu. Bu kırılmış devlet, büyük güçlerin yardımıyla yeniden yapılandırılacaktı. Vansittart'a göre, bu orijinal plan daha 1919 Baharında Yunanistan'ın İzmir'de, İtalyanların ise Antalya çevresinde birbirleriyle yarış içerisinde ilerlemesiyle tehlikeye girmişti. Ancak hâlâ Yunanlıları durmaya razı etmek, İtalyanları ise Afrika'da başka bir toprak vererek ikna etmek mümkündü. Bu durumda her şeye rağmen asıl plana geri dönülebilirdi. Morgenthau önerisi ise ancak ikincil bir yol olarak düşünülmeliydi.

Diğer bir plan ise, Amerikan Mandası önerileri dışında daha sonra Sevr Antlaşması'nda kabul edilecek olan gelişmeleri içeriyordu. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına bir sene vardı. Aradan geçecek olan süreye ve

pazarlıklara rağmen, orijinal planın mümkün olmaması durumunda üzerinde durulacak olan tasarının daha konferansın başında belli olduğu Dıőıőleri Müsteşarı Hardinge'nin notlarından anlaşılmaktadır. Buna göre (i) Boğazlar ve Ermenistan, Amerikan Mandası olacak, (ii) İzmir Yunanistan idaresine geçecek, (iii) Suriye, Fransız Mandası olacak, (iv) İtalya Güney Anadolu'nun bir kısmına sahip olacak, (v) Türk Anadolu'su bir manda yönetimi olmaksızın Osmanlı Sultanı'na verilecekti²⁶.

Paris Barış Görüşmelerinde Türklere sunulacak olan antlaşma önerisinin finansal kısmı İngiliz diplomatlar için hayati öneme sahipti. İlk hedef, Türkiye'deki İngiliz ticari varlığını arttırmaktı. İkinci hedef, Türkiye'nin savaş öncesinden kalan borçlarının faiziyle geri ödenmesinin sağlanmasıydı. Üçüncü hedef ise, İngiltere hükümeti ve İngiliz vatandaşlarının savaştan önce ve savaş sırasında vuku bulan haklı finansal taleplerinin yerine getirilmesiydi. Tüm bu hedeflerin gerçekleşmesi Türkiye'de refahın tekrar sağlanmasına bağlıydı. Savaş sonrasında ülkede ekonomik koşullar oldukça kötüydü. Delejelere göre bu durumun nedenleri: (i) Ateşkes öncesindeki etkisiz ve yolsuz yönetim; (ii) enflasyon ve oynak para birimi; (iii) tükenme noktasına gelmiş iş gücü; (iv) zirai makinelerin yokluğu; (v) ulaőtırma imkânlarının yetersizliği idi.

Paris Barış Konferansı'nda Türkiye'de finansal koşulların nasıl olması gerektiğine dair tartışmalar Yunanistan'ın İzmir'i işgal ettiği 15 Mayıs'ın hemen ertesinde yapıldı. Delejelere için öncelikli gündem Türkiye'nin ekonomik açıdan yeniden yapılanması ve İngiltere'nin burada oynaması beklenen rolü idi. Ancak Yunanistan ve İtalya'nın işgal yarışına girmesi nedeniyle kapsamlı bir ekonomik plan yapmak oldukça zorlaşmıştı. Tüm talepler hakkında giderek bir umutsuzluk havası esmeye başlamıştı. Savaş öncesindeki borçların tahsili kırmızıçizgiydi. Diğer hususlar artık Osmanlı'dan geriye ne kalırsa o devletten talep edilecekti. İtalya, etnik olarak hiç İtalyan bulunmayan bir bölgeyi koloni haline getirmeye çalışıyordu. Yunanistan ise Anadolu'nun en zengin limanını ele geçirmiş, ticaretine darbe vurmuştu. Bu işgal havası, bir kısmı İngiltere'den yardım bekleyen yerli halkı ve entelektüelleri İngiltere'den uzaklaőtıracak, ticarete İngiltere'nin yerini ABD gibi diğer büyük güçler alacaktı. İngiliz delejelere, Anadolu'da değişen mevzilerin ve yaşanan gelişmelerin İngiltere

26 **National Archives**, FO 608/111. Bu planın Paris Barış Görüşmelerinde Lloyd George tarafından sunulan versiyonu için bk. İsmail Köse, **a.g.e.**, s.231.

çıkarları adına olumlu sonuçlanmayacağından endişe duymaya başlamıştı. Bu endişe, Paris'te bulunan İngiliz delegelerin sürekli olarak ana plana atıf yapmaya başlamalarına neden olmuştu.

III. Britanya Aslanının Kuyruğuna Dügüm Atmak

Ağustos 1919'da Lloyd George Kabinesi henüz Osmanlı Devleti ve ondan geriye kalan topraklarla ilgili karar verememiş, özellikle Paris'te bulunan delegelerden ve Washington'da bulunan diplomatlardan görüş sormaya başlamıştı. Ancak bu sorgulamaların sonucunda özellikle Amerikan Yönetiminin bölgede ne yapmak istediğine dair bir nihai karar ortaya konulamamıştı. Kraliyet Danışma Meclisi Başkanı Lord Curzon, birkaç ay sonra halefi olacağı Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'dan aldığı bilgilere dayanarak Amerika'nın manda yönetimi tekliflerini kabul etmeyeceğini sezmişti. Balfour, Amerikan Dışişleri Müsteşarı Frank Polk'tan Amerikan Yönetiminin Almanya ile ateşkes imzalamasının gecikeceğini, manda meselesinin de kongre ve senato tarafından kabul edilmesinin zor olduğunu öğrenmişti²⁷. Ancak bilgi almanın tek yolu Amerikalı yetkililerin ağzını aramak değildi.

İngiliz istihbaratı, İstanbul'un işgalinin en başında şehirdeki iletişim araçlarının tümünü izlemeye başlamıştı. Müttefik orduların başkentleriyle yaptıkları haberleşme de bu izlemeye dahildi. İngiliz İşgal Kuvvetleri, Amerikalıların Türkiye'de bir Amerikan Mandası kurulması fikrine nasıl baktıklarını anlamak için Amerikan misyonunun telgraflarını daha dikkatle incelemeye başladı. İstanbul'dan Paris'teki Amerikan Misyonuna giden bir mesaj, manda meselesini Amerikalıların İngilizlere göre ne ölçüde farklı değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Amerikalılara göre İstanbul'daki işgal kuvvetleri arasındaki mücadele ve iletişim noksanlığı kentin toplumsal ve gündelik yaşamı üzerinde olumsuz etki yapmakta, bu kuvvetlerin iktidarını zedelemektedir. Telgraf, İstanbul'un içerisinde bulunduğu sosyal durumu şöyle özetlemektedir:

“Soygun, enflasyon, konaklama, besin tedariki, karaborsa, hatta taksicilerin keyfi davranışları düzenlenememiştir. Otel fiyatları Paris'te olduğundan pahalıdır. Hazinesinin çok miktarda para basması nedeniyle

27 **National Archives**, FO 608/111, Balfour'dan Curzon'a, 18 Ağustos 1919.

Türk lirasının değeri savaş öncesine göre dörtte üç oranında azalmıştır. İzmir’de yaşanan olumsuzlukların yanı sıra, Türk milliyetçileri Erzurum’daki karargâhlarının çevresinde etkin olmaya başlamıştır²⁸.

Amerikalı yetkiliye göre bunun nedeni İngilizlerin Osmanlı sorununu çözmek için gerekli sömürge deneyimine sahip olduklarına inanmalarıydı. İngilizler manda meselesine de sömürge düzeni kurma alışkanlığıyla bakıyorlardı. Buna göre Türkiye’de ve Ermenistan’da manda yönetimi kurulacak ve böylece Bağdat demiryolu hattı ve Hindistan’a giden yollar güvence altına alınacaktı. Yetkiliye göre ABD’nin ise bölgede kurulacak yeni düzene dair planları İngiliz sömürge düzeninden oldukça farklıydı. Bölgede siyasi bir çıkar gözetmediğine inanılan ABD, İngiltere, Fransa, Türkler, Yunanlılar, Bulgarlar, İtalyanlar, Ermeniler arasında aracı olabilecek ve bölgede şiddetin daha fazla sürmesini engelleyecek bir konumdaydı. Buna göre şiddet sona erecek, saygın bir sivil idare tesis edilecek ve böylece ticaret büyük ölçüde canlanacaktı. Amerikalı subaya göre Amerikalı iş adamları işgal başlar başlamaz özellikle Karadeniz liman kentlerinde etkin olmaya başlamış, Amerikalı yardım kuruluşları da bölgede etnik şiddetin verdiği zararın hafifletilmesi adına işe koyulmuşlardı. Deşifre edilen bu telgraf aynı dönemde İngiltere ve ABD arasında bölgede kurulması planlanan yeni düzen ve bunun kurulma biçimi arasında büyük bir fark olduğunu gösteriyordu. İngilizler kuzeyde yayılan Bolşevik tehdidi ve Anadolu’da güçlenen Türk milliyetçileri nedeniyle bölgede açık biçimde askeri kontrolü öncelerken, Amerikalıların ve Wilson Yönetiminin amacı etnik çatışmaların önlenmesi, barış ve güvenliğin sağlanması, ticaret ve refahın artması, yardımseverlik yoluyla savaşın yaralarının sarılması olarak görünüyordu. Amerikalı yetkililerin değerlendirmeleri abartılı biçimde ABD yönetiminin bölgenin yeni düzeni hakkındaki düşüncelerinin özellikle İngiltere siyaseti karşısında en azından ahlaki olarak olumlanması olarak görülebilir. Yine de, nihai olarak ele geçirilen bu yazışma, İngilizler için bölgede kurulması planlanan bir Amerikan Manda rejiminin mantığını anlamak konusunda oldukça açıklayıcı olmuştu. Amerikan Yönetiminin bölgede İngiliz siyasetinin temsilcisi olmak yerine kendi çıkarlarının peşinde koşacağı ortaya çıkmıştı. Savaşın sonlarına doğru baskıyı arttırmak için ABD’nin Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmesini isteyen İngiliz diplomatlar, Wilson Hükümetinin bölgede

28 **National Archives**, FO 608/111, İstanbul’da bulunan Kıdemli Amerikan Deniz Subayı Stanav’dan Paris’teki ABD Misyonuna, 1 Eylül 1919.

Amerikan ekonomik çıkarları ve misyonerlerin operasyonlarını tehlikeye atacak bir girişim konusunda gönülsüz olduğunu anlamışlardı²⁹.

İngiliz işgal kuvvetleri yetkililerinin İstanbul'a gelişlerinden itibaren bölgenin geleceği ile ilgili konularda oldukça ketum, gazetecilerden uzak, Türklerle kesinlikle ilişki kurulmamasına yönelik davranışları dikkat çekicidir. Bölgenin geleceğine dair Amerikalı yetkililerin tutumunu İngilizlerden ayıran önemli göstergelerden biri İngilizlerin tersine, hatta İngilizlerin Amerikalıları naif ve beceriksiz bulmalarının kendilerince haklı kanıtlarından biri olacak biçimde, Amerikalı diplomat ve askerlerin bölge ile ilgili tüm düşüncelerini kamuoyuyla sıklıkla paylaşmalarıydı. Amerikalılar belki de bölgede kıta ülkeleri kadar tarihi çıkarları bulunmaması nedeniyle Mustafa Kemal'in etkileyiciliğinden Türk kadınının fedakârlığına kadar tüm düşüncelerini açıkça ifade etmekten çekinmiyorlardı. Bu davranış biçiminin Amerikalıların yeni bir stratejisinin parçası ya da İngilizlerin düşündüğü gibi tecrübesizliklerinin bir işareti olup olmadığı tartışmalı olsa da, İngilizlerin bu durumdan oldukça rahatsız olduklarını söylemek mümkündür. Amerikalıların işgal İstanbul'unda bülten şeklinde çıkardıkları ABD Donanma Radyosu Yayını (United States Naval Radio Press), İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri yetkililerinin diplomatik protestolarına neden olmaktadır. Bölgede bir Amerikan Mandası kurulması fikrinin cazibesini koruduğu 1919 baharında dahi Amerikalıların kamuoyunda tartışma yaratan yorumları İngilizlerin tepkisini çekmişti. 24 Mayıs 1919'da yayımlanan bir yorumda, İngiltere'nin Afrika, Mezopotamya, İran, muhtemelen Filistin ve muhtemelen halen süren savaş sonunda Afganistan'a hâkim olacağı hatırlatılıp, İngilizlerin "hâlihazırda sindirebileceğinden fazlasını çiğnemeye çalıştığı" öne sürülüyordu³⁰. Yorumu göre, İngiliz Dışişleri çevreleri, diğer Batılı kuvvetler arasında bölünmesindenense, Türkiye'nin zayıf bir durumda hayatına devam etmesi fikrini tercih etmeye başlamıştı. İngilizler bu süre içerisinde savaş sonrası kazançlarını sindirip, yenilerini işgal etmeye başlayabilirdi. Bülten, açıkça İngiltere karşıtı ve İngiliz-Amerikan ilişkilerinin gözden geçirilmesini öneren bir çizgi takip etmekteydi. 4 Haziran'daki bir yorumda, Lloyd George'un barış antlaşmasını revize etmeye çalıştığı, ancak Wilson buna yanaşmayacağı için Fransa Başbakanı Clemenceau'yu ikna etmesi gerektiği yazıyordu. 9 Haziran'da ise Birleşik Devletlerin savaşın

29 Kernek, *a.g.e.*, s. 87. (1-117).

30 *National Archives*, FO 608/111, 24 Mayıs 1919.

kazanılmasında oynadığı role rağmen bu işi toprak kazanmak için değil insaniyet namına yaptığı, ancak tüm bu fedakârlık sonunda İngiltere'nin tüm kazancı eline geçirdiği, iki devlet arasındaki durumun savaştan önce olduğundan daha fazla ABD aleyhine döndüğü yorumu yapılmıştı. Dönemin İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Amerikalı Yüksek Komiser Amiral Bristol'e bu yorumlardan duyduğu rahatsızlığı iletmış, ancak yayın politikası değişmemişti. Bu sırada Başkan Wilson, Doğu Anadolu'daki durumu yerinde incelemesi ve bölgede bir Amerikan Manda rejiminin kurulup kurulamayacağını rapor etmesi için General Harbord'u bölgeye göndermişti. Eylül 1919'da General Harbord ve genellikle ordu mensuplarından oluşan mâiyeti Doğu Anadolu seferine başladıklarında kendilerini Mustafa Kemal Paşa ve ekibinin yanı başında buldular. Türk milliyetçilerinin gözetimi dışında böyle bir gezi düzenlemek mümkün değildi. Mustafa Kemal de bu geziyi bir fırsat olarak görerek, ne yapmaya çalıştıklarını Türk milliyetçilerinin bakış açısından Amerikalılara anlatma şansı bulmuştu³¹. General Harbord'un nihai raporunda bu etki açıkça görülmektedir. Bölgede Ermenilerin ne kadar büyük bir katliama uğradıklarını görmek için bölgeye giden ekip, Mustafa Kemal ve çevresinin telkinleri sonucu, geçmişe bakmanın faydasının olmadığı, Türklerin bölgede sayıca daha kabalık oldukları, Türklerin de mezâlime uğradığını kayda geçiren bir rapor hazırlamıştı. Rapor nihai olarak, Sivas Kongresi'nde alınan vatanın bütünlüğü ilkesine uygun olarak, Ermeni Mandasının tek başına mümkün olmadığını da belirterek, bölgede bir Amerikan Mandası fikrinin kabul edilmemesini telkin etmişti. Raporun hemen ardından ABD Donanma Radyosu Yayınında da Türk milliyetçileri ve Mustafa Kemal hakkında olumlu haberler yapılmaya başlanmış, bölgede huzur ve barışın tesisi için güçlü bir hükûmete ihtiyaç olduğu, bunu da Mustafa Kemal'in kurabileceğine dair yorumların sayısı artmıştı³².

İngiliz Yüksek Komiserliği adına Harbord'un yaveri General McCoy ile görüşen Ortaelçi Thomas Beaumont Hohler, gezi sırasında Mustafa Kemal'in heyete ne kadar iyi davrandığını, Britanya'ya duyduğu nefretin sebeplerinden biri olarak İngiliz ajanlarının Urfa ve çevresinde bağımsız bir Kürdistan kurulması için çalışmasını gösterdiğini dinledi. Hohler Amerikalı generale verdiği yanıtta, kendilerinin Mustafa Kemal'e karşı olma nedeninin

31 Seçil Karal Akgün, *Studies in Atatürk's Turkey*, Brill, Leiden 2009, s.63-66.

32 *National Archives*, FO 608/111, ABD Donanma Radyosu Yayını, 15 Ekim 1919.

milliyetçilik olmadığını söyledi. Yani, İngiltere, Amerikalıların da hassas olduğu vatanseverlik, millî ruh gibi kavramlara düşman değildi. Hohler'e göre Kürdistan meselesi bir yanlış anlamaya dayanıyordu. Bölge zaten Fransızların kontrolüne bırakılacaktı. Her şey olup bittiğinde Mustafa Kemal iktidara gelirse, İngiltere kendisiyle uzlaşacaktı. Ancak bu uzlaşımın belirli şartları vardı. Ülkede düzen ve barışın sağlanması, Britanya çıkarlarının gözetilmesi ve Hristiyan tebaanın korunması bu şartların temel eksenini oluşturuyordu. İngiliz Yüksek Komiseri Robeck raporu Lordlar Kamarası Lideri Curzon'a iletirken, Amerikalıların fikirlerini değiştirmenin zor olduğunu ifade ederek, bölgede İngiltere'nin entrikalardan uzak duran ve Türklere yüz vermeyen tek devlet olduğunu, son zamanlarda Türkler ile arkadaşlık etmenin moda haline geldiğini, Amiral Bristol'un da bu şekilde davrandığını, Amerikalıların belirli bir prensibinin olmadığını, buldukları kabın şekline göre tavır aldıklarını, Orta Doğu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili bir bilgilerinin olmadığını, milliyetçilerin bağımsızlık ve milletlerin kendi kendisini yönetmesi gibi sözlerinin câzibesine kapılmaya hazır olduklarını, Amerikalıların seslerinde bir Yanki tınısı olsa da, sözlerinin Mustafa Kemal ve yandaşlarına ait olduğunu yazıyordu. Robeck'e göre ABD bir rakip haline gelmişti ve onun deyimleriyle rakipleri açısından "Britanya Aslanının kuyruğuna bir düğüm daha atma fırsatı, kaçırmak için fazla kıymetliydi³³". İngiliz yetkililer, Amerikalıların İngiliz çıkarlarının bölgedeki bekçisi olma konusunda istekli olmadıklarına kani olmuş, ve hatta fırsatını bulurlarsa İngiltere'nin düşmanlarıyla aynı safta olabileceklerini düşünmeye başlamıştı.

33 **National Archives**, FO 608/111, İngiltere İstanbul Yüksek Komiseri John de Robeck'den Lordlar Kamarası Lideri Curzon'a, 18 Ekim 1919. Curzon birkaç gün sonra Arthur Balfour'un yerine Dışişleri Bakanlığı görevine getirildi.

SONUÇ

ABD Başkanı Woodrow Wilson Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, ülkesinin geleneksel olarak izlediği Avrupa meselelerine karışmama ilkesinin yerine daha etkin ve iddialı bir dış politika hedefi ortaya koymuştur. Amerikalı diplomatların savaşın son aşamasında Almanya ve Avusturya ile ateşkes görüşmeleri için zemin yoklaması, İngiltere hükûmetinin tepkisini çekmiştir. Genellikle Amerikalıların Avrupa meselelerinden haberdar olmadıklarını düşünen İngiliz diplomatların küçük bir kısmında Amerikan hükûmetinin İngiltere ile rekabet içine girmeye başladığı ve İngilizlerin kazanmak üzere olduğu ganimeti küçültmeye çalıştığına dair şüpheler oluşmaya başlamıştır. Savaşın hemen bitiminde, söz konusu olan ganimetin parçası olarak Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin eski topraklarının bir kısmının İngiliz çıkarları çerçevesinde yeniden düzenlenmesi sürecinin hamisi olarak ABD, bizzat İngiltere Başbakanı Lloyd George tarafından önerilmiştir. Bunun üzerine İngiliz diplomatlar ile Amerikalı meslektaşları arasında başlayan görüşmeler, Amerikalıların Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulması tasarlanan yeni dünya düzenine dair, İngilizler'den oldukça farklı düşünceleri olduğunu ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti'nin geleceğinin henüz belirlenmediği bu dönemde Amerikalılar, hükûmetlerinin resmî desteğiyle Anadolu'da, İngiltere'ye düşmanca bakan Türk milliyetçilerinden çiftçilere, Doğu Anadolu köylerinde yaşayan Türklerden Karadeniz limanlarındaki tüccarlara geniş bir nüfuz alanı kurmuştur. İngiliz istihbaratının deşifre ettiği Amerikalı diplomatlar arasındaki mesajlarda, Amerikalıların İngiltere'nin savaş sonrasında alışık oldukları sömürge sistemini manda yönetimi adı altında kurmaya çalıştıklarına dair yazdıkları İngilizlerin tepkisini çekmiştir. İngiliz politikasına dair eleştirilerini İstanbul'da yayımladıkları bir gazetede kamuoyuna bildirmekten ve dahası aynı gazetede Mustafa Kemal ile yapılan mülakata yer veren Amerikalılar, İngiltere'nin resmî olarak yaptığı tüm protestolara rağmen bölgede kendilerine özgü bir gündem izlemişlerdir. Özellikle, ABD İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Bristol, Türk milliyetçileri ile yakın ilişki kurmuş, ABD hükûmetinin Ermenistan için bir Amerikan Mandası kurulması önerisinin reddedilmesi için çabalamıştır. Savaş sırasında ve sonrasında Britanya sömürge düzeninin sürdürülebilirliğine dair eleştiriler ortaya koyan Başkan Wilson ve Amerikan yönetimi, özellikle Anadolu'da kurulması planlanan yeni düzenin barış ve dolayısıyla küresel ticaretin devamlılığı konusuna odaklanması gerektiğini

savunmuştur. Milletlerin bağımsızlığı ilkesini şiddetle savunan ABD Başkanı savaş sonrasında ortaya çıkan millî mücadeleler için ilham kaynağı olmuş, Başkanın bağımsız milletlerin liberal hükûmetler tarafından yönetilmesi gerektiğine dair değerlendirmeleri göz ardı edilmiştir. İngiltere ve Fransa tarafından izlenen klasik sömürge düzeni anlayışı öncelikle Orta Doğu'da iki dünya savaşı arasında geniş çaplı bir siyasi krize ve sömürge düzenin sorgulanmasına neden olmuştur. Türk milliyetçilerinin zaferi sonrasında İngiliz Ordusu İstanbul'dan ayrılmış, Amiral Bristol ise bir süre daha İstanbul'daki görevine devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye için bir Amerikan Mandası önerisi ve bu bağlamda yaşanan gelişmeler Britanya İmparatorluğu'nun gözden düştüğü ve ABD'nin Britanya'nın yerini almaya başladığı sonraki dönemi inceleyen tarihçiler için önemli bir örnek olay olarak değerlendirilmelidir.

İntihal Taraması <i>Plagiarism Detection</i>	Bu makale intihal taramasından geçirildi. (https://intihal.net/) <i>This paper was checked for plagiarism. (https://intihal.net/)</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. <i>There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.</i>
Açık Erişim Lisansı <i>Open Access License</i>	Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. <i>This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License</i>

KAYNAKÇA

Akgün, Seçil Karal, **Studies in Atatürk's Turkey**, Brill, Leiden 2009.

“British Constantinople”, **New York Times**, 19 Haziran 1921.

Cohen, Stephen P., **Beyond America's Grasp: A Century of Failed Diplomacy in the Middle East**, Farrar, Straus and Giroux, New York 2009.

Conlin, Jonathan, “Our Dear Reşadiye: The Legend and the Loans behind Ottoman Naval Rearmament, 1908-1914”, **The International History Review**, C 44, S 2, 2022.

Gürel, Perin, “Turkey and the Unites States after World War I: National Memory, Local Categories, and Provincializing the Transnational”, **American Quarterly**, C 67, S 2, Haziran 2015.

Kernek, Sterling J., “Distractions of Peace during War: The Lloyd George Government's Reactions to Woodrow Wilson, December, 1916-November, 1918”, **Transactions of the American Philosophical Society**, 1975, C 65, S 2, 1975.

Köse, İsmail, “Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk Algısı”, **History Studies**, C 6, S 3, Nisan 2014.

Lynch, Allen, “Woodrow Wilson and the Principle of National Self-Determination”, **Review of International Studies**, C 28, S 2, Nisan 2002.

Maier, Charles S., **The Project State and Its Rivals: a New History of the Twentieth and Twenty-First Centuries**, Harvard University Press, Cambridge, Mass 2023.

National Archives, CAB 21/139, Britanya Delegasyonu Bakanlık Heyetleri Temsilcileri Konferansı, Astoria Otel, Paris, 30 Ocak 1919.

National Archives, CAB 21/139, Britanya İmparatorluğu Delegasyonu görüşme tutanakları, Villa Majestic, Paris, 7 Şubat 1919.

National Archives, FO 608/87, İstanbul Britanya Yüksek Komiseri Calthorpe'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na, 17 Nisan 1919.

National Archives, FO 608/111, 24 Mayıs 1919.

National Archives, FO 608/111, Adam Block'dan Birinci Dünya Savaşı öncesinde görevli son İngiltere İstanbul Büyükelçisi Louis Mallet'e, 29 Mayıs 1919.

National Archives, FO 608/111, Adam Block'dan Birinci Dünya Savaşı öncesinde görevli son İngiltere İstanbul Büyükelçisi Louis Mallet'e, 29 Mayıs 1919.

National Archives, FO 608/111, Balfour'dan Curzon'a, 18 Ağustos 1919.

National Archives, FO 608/111, İstanbul'da bulunan Kıdemli Amerikan Deniz Subayı Stanav'dan Paris'teki ABD Misyonuna, 1 Eylül 1919.

National Archives, FO 608/111, ABD Donanma Radyosu Yayını, 15 Ekim 1919.

Oren, Michael B., **Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East, 1776 to the Present**, W. W. Norton & Company, New York & London 2008.

Parliamentary Archives, Lloyd George Papers, E/2/13/6, Lloyd George'dan Edward Grey'e, 2 Ekim 1916.

Parliamentary Archives, Lloyd George Papers, F/59/12/1. Adam Block'dan Abluka'dan Sorumlu Bakan Laming Worthington Evans'a, 10 Aralık 1918.

Parliamentary Archives, Lloyd George Papers, F/59/12/1.

Parliamentary Archives, Lloyd George Papers, F/40/2/58, Edwin Montagu'dan David Lloyd George'a, 14 Ağustos 1919.

Rogan, Eugene, **The Arabs: a History**, Basic Books, New York 2009.

Shaw, Stanford J., "Hailde Edip (Adivar)'s Appeal to the American Public for Justice for the Turks", **Belleten**, C 61, S 249, 2003.

"Wilson Prensipleri Revaç Bulabilecekler mi?", **Sebilürreşad**, C 16, S 391, Şubat 1335/1919.

TRAKYA'DA MÜBADELE'NİN PAŞAILİ GAZETESİNE YANSIMALARI

SEMİH ÇINAR*

ÖZ

1923-1924 yıllarında gerçekleşen Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi gerek genel ölçekte gerekse yerel ölçekte birçok çalışmaya konu olmuştur. Özellikle yerel ölçekteki çalışmaların sayısı arttıkça mübadelenin birçok bilinmezi ortadan kalkmış ve panoraması genişlemiştir. Yerel ölçekli çalışmaların en önemli kaynaklarından biri şüphesiz ki yerel periyodik yayınlardır. Bölgesel gelişmelere dayalı yayın yapan bu periyodik yayınların sütunlarından dönemin ulusal basınına ya da dönemin resmî yazışmalarına/kayıtlarına yansımamış birçok meselenin izini sürmek mümkündür. Bahsi geçen bu durum, bu makalede incelenen Trakya bölgesi için de geçerlidir. Bu makalenin amacı, mübadelenin gerçekleştiği dönemde Trakya'da yayın yapan ve nüshalarına erişilebilen tek süreli yayın olan *Paşaili* gazetesi üzerinden mübadelenin Trakya'daki işleyişini incelemektir. Mevcut literatürde Trakya bölgesinde mübadeleyi konu edinen çalışmalar, konuya spesifik bir il -Edirne, Tekirdağ gibi- özelinde eğilen çalışmalardır. Trakya'da mübadele konusu, henüz bir bütün olarak ele alınmamıştır. Önceki satırlarda önemine değindiğimiz spesifik bir kaynak -*Paşaili* gazetesi- üzerine inşa ettiğimiz bu çalışma, bir kitap ya da tez konusu olacak ölçekte geniş bir konu olan Trakya'da mübadeleyi uçtan uca incelemeyecek, makalenin kapsamı, Trakya'da mübadelenin *Paşaili* gazetesine yansıyan yönleriyle sınırlı kalacaktır. Bununla beraber çalışmanın kapsamı her ne kadar *Paşaili* gazetesine yansıyan bilgilerle sınırlandırılrsa da gelecekte bu konuya eğilecek olan araştırmacılar için bir dibace niteliği taşıyacaktır.

* Dr. Öğretim Üyesi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir/TÜRKİYE,
semihcinar59@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0127-2599

Bu çalışmada, nitel araştırma yönteminin veri toplama yöntemlerinden biri olan doküman analizi yöntemi takip edilmiştir. *Paşaili* gazetesinde, Trakya’da mübadele hususunda arşiv belgelerine, ulusal basına ya da basılı eserlere yansımamış birçok bilgi yer almaktadır. Mübadelenin birinci elden tanığı olarak nitelendirebileceğimiz bu gazeteden, Trakya’ya getirilen mübadillerin geldikleri yerler, mübadillerin sayıları, ne işle meşgul oldukları, genel sağlık durumları ve yakalandıkları hastalıklar, Trakya’nın hangi şehir/kasaba/köylerine iskân edildikleri, yolculuk aşamasında ve iskân sonrasında karşılaştıkları sorunlar, Trakya’ya iskân edilen mübadillere yapılan maddi ve aynî yardımlar gibi birçok husus hakkında doyurucu bilgilere ulaşılmış ve edinilen bu bilgiler doğrultusunda Trakya’da mübadele konusu üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Mübadele, Paşaili Gazetesi, Tekirdağ, Trakya.

REFLECTIONS OF THE POPULATION EXCHANGE IN THRACE ON THE PAŞAILİ NEWSPAPER

ABSTRACT

The Turkish-Greek Population Exchange, which took place in 1923-1924, has been the subject of many studies both on a general scale and on a local scale. Especially as the number of local studies has increased, many unknowns of the exchange have disappeared and its panorama has expanded. One of the most important sources of local studies is undoubtedly local periodicals. From the columns of these periodicals, which are based on regional developments, it is possible to trace many issues that were not reflected in the national press or official correspondence/records of the period. This is also the case for the Thrace region, which is analysed in this article. The aim of this article is to examine the functioning of the exchange in Thrace through the newspaper *Paşaili*, which was the only periodical published in Thrace at the time of the exchange and whose copies are accessible. In the existing literature, the studies on the exchange in Thrace are those that focus on a specific province, such as Edirne or Tekirdağ. The issue of exchange in Thrace has not yet been addressed as a whole. This study, which we have built on a specific source -*Paşaili* newspaper-, the importance of which has been mentioned in the previous lines, will not examine the exchange in Thrace, which is a broad subject that could be the subject of a book or a thesis, from end to end, and the scope of the article will be limited to the aspects of the exchange in Thrace reflected in *Paşaili* newspaper. However, although the scope of the study is limited to the information reflected in the *Paşaili* newspaper, it will serve as a preamble for researchers who will focus on this subject in the future.

In this study, the document analysis method, which is one of the data collection methods of the qualitative research method, was followed. *Paşaili* newspaper contains a lot of information about the population exchange in Thrace that is not reflected in archival documents, national press, or printed works. From this newspaper, which can be described as a first-hand witness of the exchange, the places where the immigrants brought to Thrace came from, the number of immigrants, what they were engaged in, their general health status and the diseases they contracted, in which cities/towns/villages of Thrace they were settled in, the

problems they encountered during the journey and after resettlement, the material and in-kind aids provided to the settlers settled in Thrace, and many other issues have been satisfactorily covered, and evaluations have been made on the issue of exchange in Thrace in line with this information.

Keywords: Population Exchange, Paşaili Newspaper, Thrace.

GİRİŞ

Sürelî yayınlar, araştırmacıların, dönemin belgelerine yansımayan birçok detaya ulaşmasını sağlayan tarihî kaynaklardan biridir. Günlük, haftalık veya aylık periyodlarla yayımlanan sürelî yayınlar, ilgili gün, hafta ya da aya dair hemen her türlü bilgiyi barındırabilmektedir. Bu yüzden araştırılan bir olay/konu hakkındaki günlük gelişmeler sürelî yayınlar üzerinden kolaylıkla takip edilebilir. Ancak sürelî yayınları kaynak olarak kullanmanın avantajları olduğu kadar bazı dezavantajları da vardır. Çünkü sürelî yayınlar, şahsî ya da kurumsal bir aidiyeti olan yayınlardır. Bir sahibi ya da sahipleri olan bu yayınlar, bünyesinde buldukları kişi ya da kurumların dünya görüşleri, inanışları yahut çıkarları doğrultusunda bilgi aktarımı yapmaktadırlar. Bu yüzden belirli bir yayın politikasına sahip olan sürelî yayınları kullanırken sürelî yayınların bu yönü asla gözden kaçırılmamalıdır. Bir kısım avantajlarına ve dezavantajlarına değindiğimiz sürelî yayınlar, çok geniş bir içerik yelpazesine sahiptirler. Örneğin günlük yayımlanan bir gazete, ilk sayfasında devletlerarası bir anlaşmayı konu edinecek kadar genel, bir arka sayfasında ise küçük bir köydeki herhangi bir adli vakayı ya da en basit bir iş ilanını aktaracak kadar da yerel ölçekte bilgiler sunabilmektedir. Bu sebeple sürelî yayınlar, özellikle yerel tarih araştırmacıları için resmî belgelere yansımamış birçok konu hakkında bilgi edinme olanağı sağlamaktadır. Bu çalışmanın ana kaynağı olan ve Edirne’de yayımlanan *Paşaili* gazetesi de Edirne ve Trakya tarihi araştırmacıları için son derece önemli bir kaynaktır¹.

Mevcut gazete arşivlerinde *Paşaili* gazetesinin ilk iki nüshasına erişilemediğinden gazetenin yayın hayatına tam olarak hangi tarihte başladığı bilgisine ve genellikle gazetelerin ilk sayılarında yer alan yayın politikasına dair bilgilerin verildiği yazıya ulaşılammıştır. Gazetenin sol üst köşesinde “1339 [1923] Senesi Şubat’ında Kurulmuştur” ibaresi yer almaktadır. Erişilebilen ilk nüsha, 3 Mart 1923 tarihli ve 3 numaralı nüshadır. Gazetenin isminin yazılı olduğu serlevhanın altında “Haftada İki Defa Çıkar Siyasi Halk Gazetesi” ibaresi yer

1 Trakya ile ilgili yerel haberler, yerel idarelerin faaliyetleri, yerel ticari faaliyetler, yerel tarımsal faaliyetler, yerel spor faaliyetleri, yerel ilanlar gibi geniş bir haber yelpazesine sahip olan *Paşaili* gazetesi, Trakya üzerine yapılacak birçok konudaki yerel tarih araştırmasına kaynak teşkil edecek düzeyde zengin bir içeriğe sahiptir. Bu konulara dair haberler içeren örnek birkaç nüsha için bk. **Paşaili**, 3 Mart 1339 [1923], S 3, s.1-2; **Paşaili**, 9 Nisan 1339, S 13, s.1-4; **Paşaili**, 9 Mayıs 1339, S 21, s.1-4; **Paşaili**, 15 Temmuz 1339, S 39, s.1-4.

almaktadır². Sonraki sayılar bir önceki nüshanın üzerinden geçen üçüncü ve dördüncü günlerde çıkmışlardır³. Bu sarmalı 3'üncü sayının çıktığı 3 Mart 1923 tarihinden geriye doğru işletecek olursak ilk nüshanın 23 Şubat 1923 tarihinde yayımlanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Gazetenin imtiyaz sahibi Mustafa Kasım Bey'dir. Gazetenin idare yeri Balık Pazarı olarak görülmektedir. Nüshası 100 paradan satılan gazetenin abonelik ücreti, senelik 260, altı aylık 130, üç aylık 65 kuruştur. Gazetenin sol üst köşesinde "Halk için fâideli yazılara sahîfelerimiz açıktır" ibaresi yer almaktadır. Bu ibareden anlaşıldığı kadarıyla gazete okuyucu yazılarına da açıktır⁴. Genellikle tek yapraklı iki sayfa hâlinde çıkan gazete bazı günlerde iki yapraklı dört sayfa olarak da yayımlanmıştır⁵. Mevcut gazete arşivlerinden tespit edebildiğimiz son sayı, 27 Mayıs 1925 tarihinde yayımlanan 215'inci sayıdır. Bu sayıda gazetenin yayın hayatına son verileceği yönünde bir duyuru yer almadığından gazetenin bu tarihten sonra da yayın hayatına devam ettiği çıkarımını yapmak mümkündür. Eğer hâlâ bir yerlerde mevcut ise yayımlanan son sayıya erişinceye kadar gazetenin yayın hayatına ne zaman son verdiğini tespit etmek şimdilik mümkün değildir⁶.

Gazete biçimsel yönden incelendiğinde ilk sayfanın en üstünde sayfayı tam ortalayan büyük puntolarla yazılmış "Paşaili" levhası yer almaktadır. Gazetenin isim bilgisinin altında başlangıçta "Haftada İki Defa Çıkar Siyasi Halk Gazetesi" ibaresi yer almaktadır. Bu ibare, 145'inci sayıdan itibaren sadece "Siyasi Halk Gazetesi" olarak değiştirilmiştir⁷. Gazetenin adının sağ ve sol kısımlarında ise imtiyaz sahibi, günlük ücreti, abonelik ücreti,

2 **Paşaili**, 3 Mart 1339, S 3, s.1.

3 **Paşaili**, 7 Mart 1339, S 4, s.1-2; **Paşaili**, 10 Mart 1339, S 5, s.1-2; **Paşaili**, 14 Mart 1339, S 6, s.1-2; **Paşaili**, 17 Mart 1339, S 7, s.1-2.

4 **Paşaili**, 3 Mart 1339, S 3, s.1; **Paşaili**, 18 Eylül 1340 [1924], 157, s.1.

5 Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi başta olmak üzere çeşitli kütüphane ve gazete arşivlerinden temin edilen *Paşaili* gazetesi nüshalarından tespit edebildiğimiz kadarıyla 3. sayıdan 12. sayıya kadar olan nüshalar iki sayfa olarak yayımlanmıştır. Nüshalarına erişilemeyen ilk iki sayının da iki sayfa olarak yayımlanmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. 12. sayıdan 43. sayıya kadar dört sayfa olarak yayımlanan gazete, 45. sayıdan erişebildiğimiz son nüsha olan 215. sayıya kadar tekrar iki sayfa olarak çıkmıştır. Mevcut süreli yayınlar arşivlerinde gazetenin 44. sayısına erişilemediğinden 44. sayının kaç sayfa olarak yayımlandığı bilgisine ise ulaşamamıştır. Bk. **Paşaili**, 3 Mart 1339, S 3, s.1-2; **Paşaili**, 5 Nisan 1339, S 12, s.1-4; **Paşaili**, 30 Temmuz 1339, S 43, s.1-4; **Paşaili**, 6 Ağustos 1339, S 45, s.1-2; **Paşaili**, 27 Mayıs 1341 [1925], S 215, s.1-2.

6 **Paşaili**, 27 Mayıs 1341, S 215, s.1-2.

7 **Paşaili**, 3 Mart 1339, S 3, s.1; **Paşaili**, 7 Ağustos 1340, S 145, s.1.

sayı, tarih ve adres bilgileri yer almaktadır⁸. Başlangıçta dört sütun olarak yayımlanan gazetenin sütun sayısı ilerleyen sayılarda beş ve altı sütuna kadar çıkmıştır⁹. İlk sayfanın en sağ sütunu günlük makalelere ayrılmıştır. Bazen imzasız yayımlanan bu makalelerde, Edirne mebusu Mehmet Şeref (Aykut), Zahir Gökalp, Mustafa Şevki, Haşim Cevdet, Mahmut Celalettin, Muhittin ve Emin Necmettin gibi yazarların imzalarına rastlamak mümkündür¹⁰. Özellikle Emin Necmettin'in imzalı birçok makalesi bulunmaktadır. Bu itibarla Emin Necmettin'in gazetede kendisine ait bir köşesi olan ve birçok sayıda köşesini dolduran tek yazar olduğunu ifade edebiliriz¹¹.

Paşaili gazetesinde yayımlanan makale ve haberlerin içerikleri incelendiğinde, gazetenin siyasi konulardan sosyal ve içtimai konulara, ekonomik konulardan spora kadar geniş bir alanı kapsayan bir yayın politikası takip ettiği göze çarpmaktadır. Trakya temalı bir yayın politikası izleyen gazetenin Trakya'nın diğer şehirlerinde de muhabirleri bulunmaktadır. Bu muhabirlerden gelen haberler müstakil başlıklar altında okuyucularla paylaşılmıştır¹².

8 *Paşaili* gazetesinin ilk sayfa görünümü için bk. Ek-1.

9 *Gazete*, 43. sayıya kadar dört sütun olarak çıkmıştır. 44. sayıya ulaşamadığından 44. sayının kaç sütun olarak çıktığı tespit edilememiştir. 45. sayıdan 92. sayıya kadar beş sütun olarak yayımlanmıştır. 93-99. sayılara erişilemediğinden bu sayıların kaç sütun olarak çıktığı belirlenememiştir. 100. sayıdan gazetenin erişilebilen son nüshası olan 215. sayıya kadar ise gazetenin altı sütun olarak çıktığı göze çarpmaktadır. Bk. **Paşaili**, 3 Mart 1339, S 3, s.1-2; **Paşaili**, 30 Temmuz 1339, S 43, s.1-4; **Paşaili**, 6 Ağustos 1339, S 45, s.1-2; **Paşaili**, 27 Kânûn-ı sâni [Ocak] 1340, S 92, s.1-2; **Paşaili**, 24 Şubat 1340, S 100, s.1-2; **Paşaili**, 27 Mayıs 1341, S 215, s.1-2.

10 Mehmet Şeref, "Türkler Milliyetperverdir, Şoven Değildir", **Paşaili**, 6 Haziran 1339, S 28, s.1; Zahir Gökalp, "Manzara-i Kâinat", **Paşaili**, 11 Temmuz 1339, S 38, s.1; Mustafa Şevki, "Ey Müslüman Kardeşlerim", **Paşaili**, 23 Kânûn-ı evvel [Aralık] 1339, S 82, s.1; Haşim Cevdet, "Bugünkü Yunanistan", **Paşaili**, 9 Nisan 1339, S 13, s.1; Mahmut Celalettin, "Kızıl Hastalığı - Al Gömlek", **Paşaili**, 2 Kânûn-ı sâni 1340, S 85, s.1; Muhittin, "Son Vaziyet Üzerine", **Paşaili**, 5 Mart 1341, S 195, s.1; Emin Necmettin, "Hastahanemiz", **Paşaili**, 25 Kânûn-ı sâni 1341, S 187, s.1.

11 Emin Necmettin imzalı bazı yazı örnekleri için bk. Emin Necmettin, "Hakiki İnkılap", **Paşaili**, 5 Mart 1340, S 103, s.1; Emin Necmettin, "Ziraat Siyasetimiz", **Paşaili**, 12 Mart 1340, S 105, s.1; Emin Necmettin, "Müsamaha Edemeyiz", **Paşaili**, 19 Mart 1340, S 107, s.1; Emin Necmettin, "Yeni Kadrolar ve Muallimler", **Paşaili**, 2 Nisan 1340, S 111, s.1; Emin Necmettin, "Yapılacak İşler...", **Paşaili**, 9 Teşrin-i evvel [Ekim] 1340, S 162, s.1.

12 Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla Edirne'nin yanı sıra Tekirdağ, Kırklareli, Çorlu, Gelibolu ve Uzunköprü'de de *Paşaili* gazetesi muhabirleri bulunmaktadır. Bk. **Paşaili**, 26 Kânûn-ı evvel 1339, S 83, s.2; **Paşaili**, 27 Şubat 1340, S 101, s.2; **Paşaili**, 23 Temmuz 1340, S 141, s.1; **Paşaili**, 12 Mart 1341, S 105, s.1; **Paşaili**, 25 Teşrin-i sâni [Kasım] 1340, S 174, s.1.

Trakya'daki her türlü gelişmeyi takip eden gazetenin, yakından takip ettiği konulardan biri de Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi olmuştur. 1923-1924 yıllarında gerçekleşen mübadeleye şahitlik eden *Paşaili* gazetesinde mübadelenin Trakya'daki işleyişi hakkında birçok haber yer almıştır. Bu çalışmanın amacı, Edirne'de haftada iki kez yayımlanan ve Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi başta olmak üzere çeşitli kütüphane ve gazete arşivlerinden temin edilen Paşaili gazetesi üzerinden Trakya'daki mübadele sürecini incelemektir. Çalışmanın kapsamı, Trakya'da mübadelenin *Paşaili* gazetesine yansıyan yönleriyle sınırlandırılmıştır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmış, doküman analizi yöntemiyle toplanan veriler değerlendirilmiştir.

I. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Trakya'daki Hazırlıklar

Türk Yunan Nüfus Mübadelesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin henüz kurulduğu aşamada çözüme kavuşturulmayı bekleyen önemli bir meselelerden biri olmuştur. 1922 yılı Kasım ayında başlayan Lozan Konferansı'nda savaş sonrası yeni düzen kurulurken Türkiye'de yaşayan Rumların Yunanistan'a, Yunanistan'da yaşayan Türklerin ise Türkiye'ye göç ettirilmelerine karar verilmiştir. Buna mukabil, 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında *Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol* imzalanmıştır. Lozan Antlaşması'na ek bir protokol olarak imzalanan bu sözleşme ve protokol ile mübadelenin kapsam ve kuralları belirlenmiştir¹³. On dokuz maddelik bu sözleşme ve protokolün birinci maddesinde 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren mübadelenin başlamasına karar verilmiştir. Ancak on dokuzuncu maddede de sözleşmenin Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasının bir parçası olduğu belirtilerek yürürlüğe girmesi için bağıtlı tarafların barış antlaşmasını onaylamaları şartı konulmuştur¹⁴. 1923 yılı Şubat ayı ile Nisan ayı arasında Lozan Konferansı'ndaki görüşmelerin kesintiye uğraması nedeniyle antlaşmanın imzalanması 1923 yılının Temmuz ayını bulmuştur. Mübadeleye taraf devletler ise 1923 yılı Ağustos ayında Lozan Antlaşması'nı onaylamışlardır. Bu yüzden mübadelenin başlaması, sözleşme ve protokolde planlanan takvimin çok daha sonrasında gerçekleşmiştir¹⁵.

13 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s.185-191.

14 *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, Takım I, C I, Kitap 2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1969, s.17-22.

15 Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç Türk Yunan Mübadelesi'nin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s.176.

Mübadelenin taraflarından biri olan Türkiye, vakit kaybetmeden mübadele hazırlıklarına başlamıştır. Yapılan ilk işlerden biri mübadillerin yerleştirilecekleri bölgelerin tespiti olmuştur. 7 Temmuz 1923 tarihinde yapılan İcra Vekilleri Heyeti toplantısında mübadillerin iskân edilecekleri sekiz iskân bölgesi belirlenmiştir. Mübadele hazırlıkları konusundaki en önemli gelişme, 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin kurulması olmuştur¹⁶. TBMM'nin 20 Ekim 1923 tarihli toplantısında yapılan oylamada Mustafa Necati (Uğural) Bey Mübadele, İmar ve İskân Vekili seçilmiştir¹⁷. Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin kurulmasından sonra 7 Temmuz'da belirlenen iskân bölgelerinin sayısı ona çıkarılmıştır¹⁸.

Mübadelenin aksaksız bir şekilde işlemesi için bu on iskân mıntikasının her birinde birer İmar ve İskân Bölge Müdüriyeti oluşturulmuştur. Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Gelibolu ve Çanakkale vilayetlerinden¹⁹ oluşan ve merkezi Tekirdağ olan ikinci iskân bölgesinde görev yapmak üzere Trakya İmar ve İskân Bölgesi Müdüriyeti kurulmuştur. Gelecek olan mübadillerin tamamına yakını deniz yoluyla getirilip Tekirdağ limanı üzerinden Trakya'ya giriş yapacağından Tekirdağ ikinci iskân mıntikasının merkezi olarak belirlenmiştir. Doktor Mithat Bey, 7 Kasım 1923 tarihinde 6.000 kuruş maaşla Trakya İmar ve İskân Bölgesi Müdürlüğüne atanmıştır²⁰. Kasım ayı başlarında müdürlüğe atanan Mithat Bey, geçirdiği sağlık problemi nedeniyle Aralık ayı sonlarında görevinden istifa etmiştir. Mithat Bey'in boşalttığı müdüriyet makamına, 22 Aralık 1923 tarihinde Mülkiye Müfettişleri'nden Ali Seyfi Bey getirilmiştir²¹. Trakya İmar ve İskân Bölgesi Müdür Yardımcılığı'na ise

16 Ercan Çelebi, **Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti (Kuruluşu, Teşkilât Yapısı ve Faaliyetleri)**, Hiper Yayın, İstanbul 2019, s.62.

17 Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s.28-29; Mustafa Necati Bey'in 6 Mart 1924 tarihindeki istifasından sonra İzmir mebusu Mahmut Celal (Bayar) Bey Mübadele İmar ve İskân Vekilliğine getirilmiştir. Celal Bey'in istifasının ardından, 17 Temmuz 1924 tarihinde Bursa mebusu Refet (Canitez) Bey Mübadele İmar ve İskân Vekilliği görevine getirilmiş ve vekaletin lağvedildiği 11 Aralık 1924 tarihine kadar bu görevi yürütmüştür. Bk. Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, Bengi Yayınları, İstanbul 2009, s.99.

18 **İskân Tarihçesi**, Hamit Matbaası, İstanbul 1932, s.17.

19 Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Gelibolu'nun o yıllara ait genel görünümünü gösteren görseller için bk. Ek-2, Ek-3, Ek-4, Ek-5.

20 **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30/11-1-1-2-8.

21 **BCA**, 30/11-1-2-7-19.

20 Ocak 1924 tarihinde emekli Kurmay Albay Rıza Bey tayin edilmiştir²². Trakya İmar ve İskân Bölgesi Müdürlüğünün seyyar iskân memurluğunu 5 Mart 1924 tarihinde bu göreve atanan Necati Bey²³, iskân memurluğunu Hasan Bey²⁴, iskân memuru refikliğine Mazhar Bey²⁵, iaşe memurluğunu Şükrü Bey²⁶, iskân şubesi kâtipliğini Mehmet Bey, Mehmet Bey'in 5 Temmuz 1924 tarihindeki vefatından sonra Yaşar Efendi²⁷, sevkiyat memurluğunu Edip Bey²⁸, sevkiyat şubesi kâtipliğini Ali Ulvi Bey²⁹, sıhhiye müşavirliğini Rıfat Bey³⁰, tabipliğini Doktor Halil Bey, kondoktörlüğünü Binbaşı Abdülrezzak Bey³¹, ziraat memurluğunu ise Vehbi Abdülrahman Bey yürütmüşlerdir³².

Mücadele için Trakya'da yapılan bir diğer hazırlık da Trakya İmar ve İskân Bölgesi'nin merkezi olan Tekirdağ'da Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti adına çalışan bir sağlık heyeti görevlendirmek olmuştur. 34. Tekirdağ İmdat-ı Sıhhi Heyeti adıyla anılan bu heyette, iki doktor, bir eczacı, iki memur, dört hasta bakıcı ve üç hademe görev almışlardır. 18 Kasım 1923 tarihinde Tekirdağ'a hareket eden heyet, bir hastane ve bir dispanser açarak mübadillerin sağlık sorunlarıyla ilgilenmiş ve kurduğu misafirhanelerle geçici barınma sorununu çözmüştür. Mübadillere yaptığı eşya ve erzak yardımlarıyla mübadillerin birçok ihtiyacını karşılayan Tekirdağ İmdat-ı Sıhhi Heyeti'nin görevi, mübadelenin son bulduğu 1924 yılı sonlarına kadar devam etmiştir³³.

22 **BCA**, 272/71-32-38-29.

23 **BCA**, 272/71-32-40-3; 1924 yılı Eylül ayı başlarında ise bu göreve Nuri Bey adında bir memur atanmıştır. Bk. **BCA**, 272/71-33-47-10.

24 **Türkiye Kızılay Derneği Arşivi (Türkiye Kızılay Derneği Arşivi)**, Kutu No.: 88, Belge No.: 51; Trakya İmar ve İskân Mıntıkası Müdüriyeti ile Mücadele İmar ve İskân Vekâleti arasında geçen Haziran-Temmuz 1924 tarihli yazışmalardan anladığımızı göre bahsi geçen tarihlerde bu görevi Hacı Ali Efendi adında bir memur yürütmektedir. Bk. **BCA**, 272/71-33-44-6.

25 **Türkiye Kızılay Derneği Arşivi**, Kutu No.: 1371, Belge No.: 4.

26 **Türkiye Kızılay Derneği Arşivi**, Kutu No.: 1344, Belge No.: 47; Şükrü Bey 14 Mayıs 1924 tarihinde Kastamonu İaşe Memurluğuna tayin edilmiştir. Bk. **BCA**, 272/71-33-42-14.

27 **BCA**, 272/71-33-44-11.

28 **BCA**, 272/71-33-44-10.

29 **BCA**, 272/71-33-42-7; **BCA**, 272/71-33-41-9.

30 **BCA**, 272/71-33-43-13.

31 Bu göreve 3 Haziran 1924 tarihinde Ata Bey adında bir memur tayin edilmiştir. Bk. **BCA**, 272/71-33-43-1.

32 **Paşaili**, 9 Mart 1340, S104, s.2.

33 Semih Çınar, **Mücadelede Tekirdağ, Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Mücadele Yıllarında Tekirdağ Faaliyetleri (1923-1924)**, Hiper Yayın, İstanbul 2021, s.50-51, 126-129.

II. Paşaili Gazetesi'nde Trakya'da Mübadele

Paşaili gazetesinin mevcut sayıları içinde mübadeleyle ilgili tespit edebildiğimiz ilk haberler, 26 Aralık 1923 tarihinde yayımlanmıştır. “Tekfurdağı İmdad-ı Sıhhi Heyeti” başlığını taşıyan ilk haberde, Tekirdağ’a çıkarılan mübadillerin kasaba dâhilinde bulunan iskân mahallerine ve Trakya İskân Bölgesi’nde bulunan diğer şehir ve köylere Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından tahsis edilen kamyonlarla sevk edildikleri okuyuculara duyurulmuştur³⁴. Haberde bahsedilen kamyonlar Tekirdağ İmdad-ı Sıhhi Heyeti emrinde çalışan taşıtlardır. Tekirdağ’a gelen mübadillerin misafirhanelerden daimî iskân bölgelerine sevkleri Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından sağlanan bu kamyonlarla yapılmıştır³⁵. Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu iş için dört büyük kamyon ve bir küçük kamyoneti Tekirdağ’a göndererek mübadillerin hizmetine sunmuştur³⁶. Tekirdağ İmdad-ı Sıhhi Heyeti idaresine gönderilen bu kamyon ve kamyonetler Trakya İmar ve İskân Bölgesi Müdürlüğü’ne devredilmiş, misafirhanelerde konaklama süreleri dolan mübadillerin eşyalarıyla birlikte daimî iskân bölgelerine sevkleri bu araçlarla yapılmıştır³⁷. Aynı gün yayımlanan bir diğer haber ise gazetenin Tekirdağ’daki özel muhabirinden gelen bir mektuba dayandığı haberdir. “Tekirdağ Mektubu” başlığını taşıyan bu haberde aktarılan bilgilere göre Muhtelit Mübadele Komisyonunun³⁸ faaliyete başlamasının ardından Yunanistan’ın değişik bölgelerinden on bin civarında

34 **Paşaili**, 26 Kânûn-ı evvel 1339, S83, s.1.

35 **Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası**, III/28, 15 Kânûn-ı evvel 1923, s.108; **Türkiye Kızılay Derneği**, 73 Yıllık Hayatı (1877-1949), Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 1950, s.64.

36 **Türkiye Kızılay Derneği Arşivi**, Kutu No: 1297, Belge No: 48.

37 **Türkiye Kızılay Derneği Arşivi**, Kutu No: 88, Belge No: 85.

38 Mübadele sözleşmesinde mübadelenin işleyişini denetlemek ve mübadillerin her türlü haklarını güvence altına almakla yükümlü karma bir komisyon -Muhtelit Mübadele Komisyonu- kurulmasına karar verilmişti. Birinci Dünya Savaşı’na katılmamış tarafsız bir ülkeye mensup bir başkanın idare edeceği bu komisyonda üç tarafsız üye bulunacak, bu üyeler değişimli olarak komisyona başkanlık edeceklerdi. Bu komisyonda, tarafsız üç üyenin yanı sıra Türkiye ve Yunanistan da dörder üye bulunduracaklardı. Komisyon gerekli gördüğü takdirde alt komisyonlar kurma yetkisine de sahipti. Sözleşmede mübadelenin tarafları olan iki ülkenin mübadele edilecek halklara yurtlarını bırakıp gitmeleri ya da mallarını ellerinden çıkarmaları için baskı yapmamaları kararı alınmış, bu işin denetimi de Muhtelit Mübadele Komisyonu’na verilmişti. Bk. Soysal, **a.g.e.**, s.188-190. Muhtelit Mübadele Komisyonunun faaliyetleri için bk. Ercan Çelebi, “Türk ve Rum Ahalinin Mübâdelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri”, **Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 8, S1, (2006), s.107-120.

mübadil Tekirdağ'a getirilmiştir. Bu mübadillere yardım için "Muhacirine Yardım Cemiyeti" adlı bir komisyon kurulmuş ve çalışmalara başlamıştır. Komisyon'un başkanlığını Tekirdağ Müftüsü üstlenmiş, diğer üyeler de ikişer kişilik guruplara ayrılarak Tekirdağ'ın kasaba ve köylerindeki halkı yardıma teşvik için harekete geçmişlerdir. Komisyon'un çalışmaları, halk tarafından son derece olumlu karşılanmıştır. Komisyon bünyesinde kurulan bu heyetler vasıtasıyla muhacirler için yaklaşık 700 kilo mısır, 200 kıyve tarhana ve 80 lira da nakit para toplanmıştır. Aynî olarak bağışlanan buğday ve arpanın maddi değeri ise 2500 lirayı bulmuştur³⁹. 26 Aralık 1923 tarihli bu nüshada yayımlanan son haber ise Tekirdağ iskelesine indirilen mübadillerden alınan iskele parasıyla ilgili bir haberdır. Haberde, vapur sahiplerinin gelen mübadillerden iskele parası adı altında kişi başı 50 kuruş para topladığı ve yerel yönetimin de bu duruma razı olarak itirazda bulunmadığı kamuoyuyla paylaşılmıştır⁴⁰. Bu uygulama dönemin resmî yazışmalarına da yansımıştır. Seyr-i Sefain İdaresi, Tekirdağ iskelesi kendisine ait olduğundan iskeleye indirilen mübadillerden 100'er para iskele parası almıştır. Mübadillerin ödeyemediği bu para Trakya İmar ve İskân Bölge Müdürlüğü tarafından ödenmiş, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti bu durumdan ancak 6-7 Nisan 1924 tarihlerinde haberdar edilmiştir. Meseleyi inceleyen Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, 15 Nisan 1924 tarihinde Trakya İmar ve İskân Bölge Müdürlüğü'ne bir yazı göndererek mübadillerin her türlü vergiden muaf olduğuna vurgu yapmış ve gelen mübadillerden iskele parası adı altında vergi alınmayacağını bildirmiştir. Bu ayrıcalığın hem Vekâlet tarafından getirilen hem de kendi başlarına gelen mübadiller için geçerli olduğuna da dikkat çekilmiş ve ayrıca o zamana kadar ödenen paranın da tespit edilmesi istenmiştir⁴¹.

6 Ocak 1924 tarihli nüshada, Edirne Belediye Meclisi'nin şehre gelen bazı ürünlerden aldığı geçiş vergisi gelirin bir kısmının Edirne'ye iskân edilecek mübadiller için kullanma kararı aldığı kamuoyuna duyurulmuştur. Gelecek mübadillerin ihtiyaçlarına harcanmak üzere Hilal-i Ahmer Cemiyetine Çatalca halkı 4185, Büyükçekmece halkı 5800, Silivri halkı ise 1150 lira bağışta bulunmuştur. Çeşitli şehirlerde imdad-ı sıhhi heyetleri görevlendirmeye devam eden Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Edirne'ye de bir imdad-ı sıhhi heyeti göndereceği bilgisi de aynı gün okuyucularla paylaşılmıştır. 6 Ocak'ta

39 **Paşaili**, 26 Kânûn-ı evvel 1339, S 83, s.2.

40 **Paşaili**, 26 Kânûn-ı evvel 1339, S 83, s.2.

41 **BCA**, 272/14-76-30-19.

yayımlanan bir diğer haberde ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti Edirne Merkezi'nin bir ilanına yer verilmiştir. Bu ilanda son derece zor koşullarda Türkiye'ye gelen mübadillerin işe, giyim vb. ihtiyaçlarında kullanılmak ve mübadillerin iskân edilecekleri evlerin onarımında harcanmak üzere merkezdeki ve kazalardaki tüm şubelerde makbuz karşılığında yardım toplanacağı halka duyurulmuştur⁴². 9 Ocak'ta Giresun vapuruyla Tekirdağ'a 2.300 mübadil geldiği ve peyderpey gelmekte olan mübadillerin Tekirdağ'da mübadillere tahsis edilen misafirhanelerde birkaç gün kaldıktan sonra iskân olacakları mahallere sevk edildikleri haberi paylaşılmıştır⁴³. İkinci sayfada yer alan Tekirdağ muhabirinin gönderdiği "Tekfurdağı Mektubu" başlıklı haberde ise belediyenin mübadele işlerindeki kayıtsızlığından bahsedilmektedir. Bu haberde aktarıldığına göre 4 Ocak 1924 tarihinde 48 yaşında bir mübadil vefat etmiş, belediye bu mübadilin cenaze işlemleri için hiçbir yardımda bulunmamıştır. Bu bilginin ardından Tekirdağ Türk Ocağının 400 nüfusu barındıracak binasını Trakya İmar ve İskân Bölgesi Müdürlüğüne tahsis ettiği bilgisi paylaşılmış ve bu kuruluşun mübadele için pek şayan-ı şükran yardımlarda bulunduğu belirtilmiştir⁴⁴.

Gazetenin bir sonraki nüshasında ise Gelibolu'ya gelecek mübadiller için yardım toplandığı ve geliri mübadiller yararına harcanacak bir piyango tertip etme hazırlığı içinde olduğu haberleri okuyuculara duyurulmuştur. Eceabat'ta 13 Ocak 1924 tarihine kadar beş koyun, on altı tavuk, iki dana ve bir düve teberru edilmiştir. Gelecek mübadillerin zirai ihtiyaçlarını karşılamak için ziraatçılar tarafından Eceabat'taki emval-i metruke tarlalarında ziraata başlanmıştır. Eceabat Himaye-i Etfal Cemiyeti şubesi zirai işlerde kullanılmak üzere bir traktör siparişi vermiştir. Keşan'a gelecek olan mübadillerin işlerinin bir kısmının Keşan halkı tarafından karşılanacağını taahhüt edildiği ve gelecek mübadiller için Keşan'da 300 kişilik tam teşekküllü bir misafirhane hazırlandığı haberleri de gazetede yer bulan haberlerdendir. Ayrıca Keşan Hilal-i Ahmer Cemiyeti Şubesi 13 Ocak 1924 tarihine kadar mübadiller için 10.000 kuruşu bulan bir meblağda bağış toplamıştır⁴⁵. İkinci sayfada yer alan bir haberde ise 9 Ocak'ta Giresun vapuruyla Tekirdağ'a geldiği duyurulan 2.300 mübadilin elli hanesinin ipekçi, geri kalanının ise

42 **Paşaili**, 6 Kânûn-ı sâni 1340, S 86, s.1-2.

43 **Paşaili**, 9 Kânûn-ı sâni 1340, S 87, s.1.

44 **Paşaili**, 9 Kânûn-ı sâni 1340, S 87, s.2.

45 **Paşaili**, 13 Kânûn-ı sâni 1340, S 88, s.1.

çiftçi oldukları belirtilmiştir. Haberde yer alan bilgiye göre mübadillere ait 27 hayvan da bu vapurla Selanik'ten Tekirdağ'a getirilmiştir. "Yolda olan Vapurlar" başlığı altında paylaşılan habere göre ise Timsah vapuruyla getirilen 700 mübadil Gelibolu'ya getirilmek üzere Selanik'ten ayrılmıştır. Akdeniz vapuru da 4.000 mübadil ile Selanik'ten hareket etmek üzeredir. Bunlardan 1.500'ü Gelibolu'ya çıkarılacak, kalanı ise Mudanya'ya sevk edileceklerdir⁴⁶.

16 Ocak 1924'te Emin Necmettin imzasıyla ve "Mühim Bir Vazife" başlığıyla yayımlanan başmakalede, mübadillerin yaşadıkları zorluklara dikkat çekilerek Edirne halkına Hilal-i Ahmer Cemiyetine yardım yapma çağrısında bulunulmuştur. Gazetede yer alan bir başka haberde ise İmar Vekâletinin Edirne'ye iskân edilen çiftçi mübadillere rehberlik hizmeti vermesi için bir ziraat uzmanı tayin etme kararı aldığı yazmaktadır. Aynı gün *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinden alınarak aktarılan bir diğer haberde mübadele suretiyle gelenler arasında 80 öğretmenin yer aldığı ve yola çıkan bu öğretmenlerin iskân olunacakları yerlerde öğretmenliğe tayin edilecekleri okuyuculara duyurulmuştur⁴⁷. 20 Ocak 1924 tarihli nüshada yer alan "Tekfurdağı Mektepleri" başlıklı bir haberde, Tekirdağ'a mühim miktarda mübadil geldiği, misafirhaneler yetersiz kaldığı için mübadillerin okullarda misafir edildiği, bu yüzden eğitime 3-4 gün ara verildiği ve bu mübadillerin bir haftaya kadar iskân mahallerine sevklerinin planlandığı yazmaktadır. Bu haberin hemen altında yer alan kısa bir haberde Turan vapuruyla gelen 900 mübadilin Gelibolu'ya indirildiği okuyuculara duyurulmuştur⁴⁸. Tekirdağ muhabirinin ikinci sayfada yayımlanan "Tekfurdağı Mektubu" başlıklı mektubunda ise Tekirdağ'a peyderpey gelen mübadillerin iskân mntıklarına sevklerinin yapıldığı, ahalinin de bu mübadillere yardımlarda bulunduğu yalnız son günlerde mevsim gereği yaşanan soğukların mübadilleri zor duruma düşürdüğü belirtilmektedir. Nüfusun artması nedeniyle temel ihtiyaçlara duyulan ihtiyaç yükselmiş ve mesken buhranı baş göstermeye başlamıştır⁴⁹.

Gazetenin Tekirdağ muhabirinin 23 Ocak 1924'te yayımlanan bir mektubu, mübadelenin Trakya'da o güne kadarki işleyişi hakkında değerli bilgiler

46 **Paşaili**, 13 Kânûn-ı sâni 1340, S 88, s.2.

47 **Paşaili**, 16 Kânûn-ı sâni 1340, S 89, s.1.

48 **Paşaili**, 20 Kânûn-ı sâni 1340, S 90, s.1.

49 **Paşaili**, 20 Kânûn-ı sâni 1340, S 90, s.2. Tekirdağ ve çevresinde yaşanan mesken buhranı için bk. Semih Çınar, "Mübadele Yıllarında Tekirdağ ve Çevresinde Mesken Sıkıntısı", **Mübadele, Türk Yunan Nüfus Değişimi I**, Yay. Haz. Kemal Arı, İstanbul Rumeli Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2021, s.219-240.

içermektedir. Bu mektuba göre o tarihe kadar 11.370 nüfus mübadil Selanik ve çevresinden Tekirdağ'a getirilmiştir. Her gün misafirhaneleri denetleyen Trakya İmar ve İskân Bölgesi Müdürü Ali Seyfi Bey, bu teftişlerde gördüğü eksikleri gidermek için çalışmaktadır. O tarihe kadar Tekirdağ iskelesine çıkan mübadillerden 104 nüfus Tekirdağ'a, 487 nüfus Saray'a, 139 nüfus Mürefte'ye, 852 nüfus Hayrabolu'ya, 1259 nüfus Çorlu'ya, 3.884 nüfus Malkara'ya, 2.419 nüfus Kırklareli'ye, 2.226 nüfus Kırklareli kazalarına iskân olunmak üzere Tekirdağ'dan Trakya'nın iç bölgelerine sevk edilmişlerdir. Muratlı'da mübadil sevkiyatında kullanılmak üzere bir misafirhane inşa edildiği gibi bu misafirhanede bir de memur gönderilmiştir. Bu memur muhacirleri Muratlı'da tahsis edilen vagonlara yerleştirip muhtaç durumda olanların işleriyle ilgilenmektedir. Aynı gün yayımlanan "Tekfurdağı Valisinin İcraatından" başlıklı haberde ise valinin mübadilleri misafir edecek uygun binalar olduğu hâlde okulları tatil ederek mübadilleri okullarda misafir ettirmesinden şikâyetle bulunulmuştur⁵⁰.

Gazetenin bir sonraki nüshasında Trakya İmar ve İskân Bölgesi Müdürü Ali Seyfi Bey ile gazetenin Tekirdağ muhabiri arasında yapılan bir mülakat paylaşılmıştır. Ali Seyfi Bey'in aktardığı bilgilere göre Tekirdağ'da emval-i metrukeden kalma harap hâlde bir bina tamir ettirilerek misafirhane haline getirilmiştir. Mübadil sevkiyatı için Gelibolu, Kırklareli ve Çanakkale vilayet merkezlerinde tesis edilen misafirhanelerin toplam kapasitesi 2.000 kişiliktir. Muratlı'da 700, Lüleburgaz ve Alpullu istasyonlarında, Uzunköprü ile Keşan arasındaki Paşayığıt köyünde ve Keşan ile Gelibolu arasında Adilhan köyünde 200'er kişilik konak yerleri hazırlanmıştır. Uzunköprü'ye 1.750 kişilik misafirhanelerin tamir işlemleri için 400 lira havale edilmiştir. Edirne Karaağaç'a 2.000 kişilik bir misafirhane tesisi ve gerekli tamir işlemleri için 800 lira tahsisat verilmiştir. Çanakkale'ye Giresun vapuruyla 2.200 kişilik bir mübadil kafesi ihraç edilerek misafirhanelere yerleştirilmiş ve işleri temin edilmiştir. Kırklareli, Babaeski, Lüleburgaz, Pınarhisar, Tekirdağ'da bulunan mübadillerin iskân mahalleri olarak belirlenmiş ve mübadillerin çoğu buralara sevk edilmişlerdir. Gelen mübadillerin büyük çoğunluğu Kilkış ve Langaza ahalisinden olup çiftçilik ve tütüncülükle meşguldürler. Mübadillerin yerleştirildikleri yerlerdeki halk, hayvan ve zirai aletlerden yoksun olan mübadillerin bu eksikleri giderilinceye kadar mübadillerin tarlalarını ekme işini destekleyip imece usulüyle ziraat yapmalarına yardım

50 Paşaili, 23 Kânûn-ı sâni 1340, S 91, s.2.

edecekleri taahhüdünde bulunmuşlardır. Mübadillerin misafir edilmeleri için dört bölge oluşturulmuş ve bu misafirhanelerde çalışmak üzere memur ve hademeler görevlendirilmiştir. Hükûmet ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti adına çalışan doktorlar her sabah bu misafirhaneleri ziyaret ederek mübadillerin sağlık kontrollerini yapmakta ve hasta olanları tedaviye almaktadırlar. Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından Tekirdağ'a gönderilen Tekirdağ İmdat-ı Sıhhi Heyeti, 40 yataklı bir hastane tesis etmiş, Memleket hastanesi de mübadiller için 30 yatak hazırlamış ve hasta kabulüne başlamıştır. Gelen mübadiller, Selanik'te aylarca sokak ortalarında şiddetli soğuğa maruz kaldıklarından sağlık durumları kötüydü. Selanik'te bulunan mübadiller arasında dizanteri hastalığı görüldüğünden gelen mübadillere dizanteri aşısı tatbikine başlanmış ve iskân edilen mübadillere de aşı yapılması için emir verilmiştir. Yeterli miktarda kolera, veba ve dizanteri aşısı tedarik edilerek kazalara dağıtılmıştır. Edirne, Keşan ve Kırklareli hastanelerinde mübadiller için 30 yataklık ayrı bölümler hazırlanmıştır⁵¹.

Paşaili'nin 24 Şubat 1924 tarihli nüshasında yayımlanan Kırklareli mektubunda, Kırklareli'ndeki askerî çevrelerin, geliri mübadiller adına harcanacak bir müsamere tertip ettiği duyurulmuştur. 22 Şubat'ta yapılan bu müsamerenin hasılatı Hilal-i Ahmer Cemiyetine bağışlanarak bu yolla ihtiyaç sahibi mübadillere ulaştırılacaktı. Aynı gün yayımlanan bir diğer haber mübadillere yapılacak zirai yardımlarla alakalıydı. Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin iskân müdürlüklerine bir tamim göndererek ziraatla meşgul mübadillerden her bir çiftçi ailesi için elli lira karşılığında traktör satın alınacağını, arızalanan traktörlerin demirhane ve tamirhanelerde az bir masrafla tamir edileceğini ve traktörlerin mübadil aileler arasında ortak olarak kullanılacağını bildirilmiştir⁵². 27 Şubat'ta "Şehrimize Gelecek Muhacirler" başlıklı bir haberde beraberindeki 65 büyük baş hayvan olan 300 nüfus Dramalı mübadilin bir iki güne kadar Edirne'ye gelecekleri ve bu mübadillerin Edirne'de iskân edilecekleri kamuoyuna duyurulmuştur. 3 Mart 1924 tarihine kadar 18.000 baş hayvanla beraber 5.636 nüfus mübadilin Trakya'ya geleceği belirtilmiştir. Karaağaç misafirhanesinin bütün hazırlıklarının tamamlandığı da paylaşılan bir başka haberdir. Bir önceki nüshada Kırklareli'nde düzenlendiği duyurulan müsamerede toplanan meblağın miktarı da bu sayıda yer alan bir haberde okuyuculara duyurulmuştur. Bu habere göre bu müsamerede 93.614 kuruş

51 **Paşaili**, 27 Kânûn-ı sâni 1340, S 92, s.2.

52 **Paşaili**, 24 Şubat 1340, S 100, s.2.

toplanarak Hilal-i Ahmer Cemiyetine verilmiştir⁵³. Çorlu'daki mübadillerle ilgili bir haberde ise Çorlu'ya gelen mübadillerin hazırlanan misafirhaneye alındıkları ve iskân edilecekleri yerlere gönderildikleri, son günlerde Çorlu'ya üç mübadil ailesi geldiği ve iskân edildikleri belirtilmiştir. Gazetenin Çorlu muhabirinden gelen bir mektupta belirtildiğine göre Çorlu'daki emval-i metruke binalarının tamiri için çalışılmaktaydı. Emekli Binbaşı Bahri Bey nezaretinde yürütülen tamirat çalışmalarında, tamiri mümkün olan evlerin onarımı yapılmakta, tamiri mümkün olmayan enkaz hâlindeki evlerin ise işe yarar parçaları ayrılarak tamirat işlerinde kullanılmaktaydı. Bu nüshada dikkati çeken bir başka haber de Kırklareli'ne gelmiş olan bir mübadilin mektubuydu. Mübadele ile Kırklareli'ne gelmiş olan Dramalı Hüseyin oğlu Ağuş'un başına gelen olumsuz bir durumun çözümünden dolayı Silivri Kaymakamı'na teşekkürünü ve yaşadığı bir mağduriyetin çözümü için ilgililerden yardım isteğini belirten bu mektubu aşağıda aynen verilmiştir⁵⁴:

“Kırkkilise'ye (Kırklareli) geldiğimde üç balya ve bir sandık ile bir çuval derunundaki bakır kaplarından ibaret olan eşyalarımı ziyâ' (kaybolma) uğrattım. Bunun üzerine Çatalca vilayetiyle Çorlu, Silivri kaymakamlıklarına ve Dedeoğaç müftülüklerine müracaatta bulundum. Neticede Silivri kaymakamı bey eşyalarımı buldurmuş. Binaenaleyh kaymakam beye teşekkür etmekle beraber elyevm çıkmayan pasaportum mağduriyetimi mücib olduğundan müracaatın nazar-ı dikkate celp alınmasını gazetenizden rica ederim.”

2 Mart 1925 tarihli nüshada, 27 Şubat Çarşamba günü, Drama'dan gelen 356 mübadilin Karaoğaç misafirhanesine alındıkları ve bunların bir kısmının Ortakça köyüne, 19 hanenin ise Kırklareli'ne gönderildikleri duyurulmuştur. Önceki sabah İstanbul'dan gelen 44 nüfus da merkez kazaya iskân olunmuşlardır. Bir diğer haberde ise Tekirdağ İmar ve İskân Bölgesi Müdürlüğünün Selanik ile Drama'da lekeli humma (tifüs) hastalığı görüldüğünden buralardan gelecek mübadillerin sağlık durumları konusunda gerekli tedbirlerin alınması için Edirne İskân Memurluğuna bir tebliğ gönderdiği yazılmaktaydı⁵⁵.

1924 yılının Mart ayı başlarında Trakya İmar ve İskân Bölgesi Müdürü Ali Seyfi Bey ile Paşaili gazetesinin Tekirdağ muhabiri arasında bir mülakat daha gerçekleşmiştir. 9 Mart 1924 tarihinde yayımlanan bu mülakatta Ali

53 Paşaili, 27 Şubat 1340, S 101, s.1.

54 Paşaili, 27 Şubat 1340, S 101, s.2. Paşaili gazetesinde yayımlanan bu mektup için bk. Ek-6.

55 Paşaili, 2 Mart 1340, S 102, s.1.

Seyfi Bey'in aktardığı bilgilere göre o tarihe dek Trakya bölgesine gelecek mübadillerin iskânı için harap durumdaki boş emval-i metruke binalarından Gelibolu'da 544 ev, 5 dükkân, 2 okul, 2 kahve ve fırın; Keşan'da 492 ev; Şarköy'de 428 ev; Eceabat'ta 40 ev; Enez'de 128 ev; İpsala'da 63 ev; Tekirdağ'da 118 ev ve 1 dükkân; Mürefte'de 65 ev; Çorlu'da 24 ev; Malkara'da 4 ev; Hayrabolu'da 225 ev; Saray'da 6 ev; Kırklareli merkezde 18 ev ve 1 dükkân; Babaeski'de 101 ev; Lüleburgaz'da 65 ev; Lalapaşa'da 20 ev; Havsa'da 103 ev; Uzunköprü'de 105 ev ve Kavaklı'da 60 ev tamir edilmiştir. Çanakkale'de İzmir'den alınan bir traktör ile zirai aletler mübadillere dağıtılmaya başlanmıştır. İstanbul'dan 300 adet beş numara tekerlekli Alman sabanı alınmıştır. Bunların 30'u Saray'a, 70'i Çorlu'ya, 50'si Edirne'ye, 80'i Gelibolu'ya, geri kalanı da Tekirdağ'a ayrılmış ve dağıtımına başlanmıştır. Kırklareli vilayeti için ise altı numara tek tekerlekli 120 adet pulluk alınmış ve Kırklareli'ne gönderilmiştir. Hayrabolu'da 17 tek tekerlekli pulluk, parçalarıyla beraber 100 adet boyunduruk alınmış ve mübadillere dağıtılmıştır. Malkara'ya da ayrıca 23 pulluk alınmıştır. Mübadiller için yine ayrıca 200 adet bel küreği, 100 adet dingil, 200 adet hilal çapa, 200 adet keser çapa, İstanbul'dan satın alınarak mübadillere dağıtılacaktır. Trakya İskân Bölgesi dâhilindeki kazalarda ve köylerdeki halk, iskân edilen mübadillere imece suretiyle arazi hazırlanması ve ekilmesi işini üstlenmişlerdir. Fakat şimdiye kadar havalar müsait olmadığından çoğu yerde henüz işe başlanamamıştır. Sadece Mürefte'de 10 dönüm, Malkara kazasının Şahin ve Müstecep nahiyesi ile Deveci İğneci ahali 3.293 dönüm arazi hazırlanmasını taahhüt etmişlerdir. Çorlu kazası halkı da hazırlıklara başlamıştır. An itibarıyla Tekirdağ'ın İncecik nahiyesi 30, Barbaros nahiyesi 580, Gündüzlü nahiyesi 220 dönüm, Hayrabolu 13 dönüm, Kırklareli'nin Bedre köyü 1.170 dönüm, Babaeski 500 dönüm yer hazırlamıştır. Pınarhisar kazası mübadillere arazi dağıtıldığı zaman imece suretiyle nadas hazırlamayı taahhüt etmiştir. Çanakkale'nin Uzunköy köyü, 4 dönüm yaz buğdayı, 4 dönüm arpa, 1,5 dönüm burçak, 120 dönüm soğan yeri hazırlamaya başlamıştır. Tütün için de ayrıca 10 dönüm yastık yeri hazırlanmıştır. Muhacirler için Mürefte'de 9, Malkara'da 91, Çorlu'da 32, Tekirdağ'da 20, Hayrabolu'da 41, Kırklareli'nde 40, Babaeski'de 18, Edirne'de 18, Çanakkale'de 16, Biga'da 25 baş çift hayvanı satın alınarak dağıtımı yapılmıştır. Uzunköprü'de mübadiller için 30, Gelibolu'da 39 baş hayvan satın alınmıştır. Lapseki'de 10 adet öküz alınıp dağıtılmıştır. Uzunköprü'de 600 kilo arpa, Çanakkale'de 3.000 kilo tohumluk arpa, Lapseki'de 150 kilo yaz buğdayı satın alınarak dağıtılmıştır. Edirne Karaağaç'ta iki pavyon misafirhane

için hazırlanmıştır. Tekirdağ'da 1.300 kişilik misafirhaneler tesis edilmiştir. Trakya Bölgesine 1923 yılının Aralık ayında 7.605, 1924 yılının Ocak ayında 5.481, Şubat içinde ise 2.066 nüfus, mübadil gelerek iskân edilmiştir. Mart ayında Drama'dan tren ile Uzunköprü'ye 3.138 nüfus, 883 büyükbaş hayvan, 6.889 küçükbaş hayvan gelmiştir. Bunlardan 33 nüfus Uzunköprü'de, 158 nüfus keza Uzunköprü'de, 2.278 Kırklareli'nde, 8 nüfus Tekirdağ'da iskân olunmuştur. 116 nüfus İzmir'e, 341 nüfus Samsun'a, 105 nüfus Çatalca'ya, 16 nüfus da İstanbul'a sevk edilmiştir. Dedeoğaç yoluyla Enez'e 162 nüfus gelmiş ve o civardaki köylere iskân edilmiştir. Drama'dan Edirne'ye 374 nüfus ile 65 büyük hayvan gelmiş ve bunlardan 19 nüfus Gelibolu'ya geri kalanı ise Lalapaşa'ya yerleştirilmiştir⁵⁶.

16 Mart 1924 tarihli *Paşaili* gazetesinde Merkez Hükûmet Tabibi Fazlı Bey imzasıyla "Muhaceret Salgınları" başlıklı bir yazı yayımlanmıştır. Yazıda, mübadiller arasında görülebilecek salgın hastalıklar ve alınması gereken önlemler hakkında bilgiler verilmekteydi⁵⁷. Bir sonraki nüshada ise Uzunköprü'ye 700'e yakın mübadil geldiği haberi duyuruldu. Bu mübadillerin Havsa'nın Şerbettar, Azatlı ve Abalar köylerine iskân edilmelerine karar verilmişti. Trakya İmar ve İskân Müdür Muavini Ali Rıza Bey'in mübadelenin işleyişini teftiş amacıyla Edirne'ye gelişi de aynı gün paylaşılan bir başka haberdir. 1924 yılı Mart ayında Çorlu'da mübadil başına 30'ar dönüm emval-i metruke arazisi dağıtımına başlanmıştır⁵⁸. Son iki hafta zarfında Kırklareli'ne gelen mübadillere 100'e yakın çift hayvanı ve o miktarda pulluk dağıtılmıştır⁵⁹. 23 Mart'ta Drama'dan gelen 575 nüfusun Uzunköprü'ye geldiği ve Havsa kazası dâhilindeki vilayet iskân memuru Şefik Bey tarafından iskânlarının tamamlandığı duyurulmuştur. Paylaşılan bir diğer haber de Tekirdağ'a gelen mübadillerin haberi idi. Bu habere göre Tekirdağ'a 19 Mart 1924 Çarşamba günü alafrağa saatle 12.00'de Mahmudiye vapuruyla Selanik'in Yenice kazasından 670 mübadil gelmiştir. Yolculuk sırasında 3 mübadil vefat etmiş, bir kadın doğum yapmıştı. Tekirdağ'a indirilen mübadiller misafirhanelere yerleştirilmişlerdir. Hasta olanlar tedavi edilmek üzere otomobillerle Tekirdağ İmdad-ı Sıhhi Heyeti Hastanesine sevk edilmişlerdir. Bu mübadiller birkaç

56 *Paşaili*, 9 Mart 1340, S 104, s.2.

57 *Paşaili*, 16 Mart 1340, S 106, s.2.

58 *Paşaili*, 19 Mart 1340, S 107, s.1.

59 *Paşaili*, 19 Mart 1340, S 107, s.2.

gün içinde iskân edilecekleri yerlere sevk edileceklerdir⁶⁰. İkinci sayfada yer alan bir başka haberde ise Çorlu'daki mesken buhranından bahsedilmiş, ciddi boyutlara ulaşan mesken sıkıntısının yeni mübadil kafilelerinin gelmesiyle bir kat daha artacağı belirtilmiştir. Tekirdağ'daki lekeli humma vakaları da gazeteye yansıyan gelişmelerden biriydi. Bu habere göre bir buçuk aydan beri Tekirdağ'da lekeli humma hastalığı görülmekteydi. Hâlihazırda Tekirdağ'da iki kişi lekeli hummadan dolayı gözetim altına alınmış olup bunlardan birinin hayatı tehlike arz etmekteydi. Gazete, Tekirdağ Belediyesi'nin lekeli humma konusundaki önlemlerini son derece iptidai bulduğundan hükûmeti bu konuda önlemler almaya davet etmekteydi⁶¹.

9 Nisan'da, 6 Nisan 1924 tarihinde Sulh vapuruyla 2.300 Vodina mübadilinin Tekirdağ'a geldiği duyuruldu⁶². Antakya vapuruyla da 400 kadar Yenice ve Mayadağlı Tekirdağ'a getirilmiş ve iskân edilecekleri yerlere sevklerine başlanmıştı⁶³. 16 Nisan'da mübadeleye tabi Rumlarla ilgili bir haberin de gazetede yer bulduğu gözlemlenmektedir. Bu habere göre Edirne'de oturan Rumlardan bir kısmı 2 Nisan Çarşamba günü trenle Yunanistan'a sevk edilmişlerdir. İkinci kafilenin de birkaç güne kadar sevk edilmesi planlanmaktadır. Bu sevkiyattan sonra gönderilecek üçüncü kfile ile Edirne'deki Rumların tamamı gönderilmiş olacaktır. Kırklareli'ndeki Rumların tamamı Yunanistan'a gönderilmiştir. O sıralarda Edirne'de bulunan Tali Muhtelit Mübadele Komisyonu da Rumların şehri terk etmelerinden sonra Edirne'den ayrılacaktır⁶⁴. 27 Nisan'da, 21 Nisan 1924 Pazartesi günü Tekirdağ'a Ankara vapuruyla 1.800 nüfus mübadilin geldiği ve bunlardan 865 nüfusun Trakya'da iskân edilmek üzere Tekirdağ'a indirildiği, kalanının ise Mudanya'ya sevk edildiği haberi paylaşıldı⁶⁵.

Bu haberden sonra on beş güne yakın bir süre mübadeleyle ilgili bilgi niteliği taşıyan bir haber paylaşılmamıştır. 14 Mayıs'ta Edirne İmar ve İskân Müdürü Mehmet Rıza Bey'in *Paşaili* gazetesine verdiği bir beyanat yayımlanmıştır. Mehmet Rıza Bey'in verdiği beyanata göre Edirne vilayetine

60 **Paşaili**, 23 Mart 1340, S 108, s.1.

61 **Paşaili**, 23 Mart 1340, S 108, s.2.

62 **Paşaili**, 9 Nisan 1340, S 113, s.1.

63 **Paşaili**, 9 Nisan 1340, S 113, s.2.

64 **Paşaili**, 16 Nisan 1340, S 115, s.2. Mübadeleye tabi Rumlar ile ilgili bu haberin kupürü için bk. Ek-7.

65 **Paşaili**, 27 Nisan 1340, S 118, s.1.

yerleştirilmesi planlanan mübadil miktarı 10.000 nüfustu. 1924 yılı Mart ayı ortalarına kadar 6.552 mübadil Edirne'ye gelmiş ve ortalama olarak her 5 nüfus bir haneye yerleştirilmiştir. Hâlihazırda gelecek mübadiller için 1.017 ev tamir edilmiştir. Henüz tamir edilip İskân ve İmar Müdürlüğü'ne teslim edilen fakat iskâna açılmayan hanelerin fuzuli işgale uğramamaları için bekçiler tarafından korunmaktaydı. Gelen mübadillerden 89 nüfus Edirne merkezine yerleştirilmiş, geri kalanları ise kaza ve köylere dağıtılmışlardır. Bu mübadillerin tamamına yakını çiftçilikle meşgul olup sadece birkaç nüfus zanaat sahibiydi⁶⁶. Dört gün sonra yayımlanan nüshada yer alan bir şikâyet haberi de doğrudan mübadilleri ilgilendiren bir haberdir. Bir okuyucudan alınan mektuba dayandırılarak yapılan bu habere göre Kirişhane semtinin Rum mahallesine yerleştirilen mübadiller, buradaki bir çeşme patladığından su ihtiyaçlarını bu kaynaktan temine başlamışlardır. Ancak suyun içindeki sülükleri gözle görmek zor değildi. Bu yüzden bir salgın hastalığa sebebiyet verebilecek sağlık dışı bu duruma bir an önce son verilmesi gerektiğini belirten *Paşaili* gazetesi yetkilileri bu konuda uyardı⁶⁷.

25 Mayıs'ta mübadeleyle ilgili birçok haber yayımlanmıştır. İlk haber Edirne'ye gelen mübadillerle ilgiliydi. Bu habere göre 23 Mayıs'ta Drama mübadillerinden 138 nüfus mübadil Edirne'ye gelerek Karaağaç misafirhanesine alınmıştır. Bu mübadillere gerekli aşilar tatbik edilmiştir. Trakya İmar ve İskân Bölgesi Müdürlüğünden gelecek emre göre bu mübadillerin iskânlarına başlanacaktı. Bir diğer haberde iskân edilen mübadillerin sayısı paylaşılmıştır. Buna göre 1 Nisan'dan 18 Mayıs'a kadar Trakya'ya gelen mübadillerden 19 nüfus Tekirdağ'a, 1610 nüfus Mürefte'ye, 20 nüfus İncecik nahiyesine, 89 nüfus Malkara'ya 182 nüfus Çorlu'ya, 134 nüfus Saray'a, 885 nüfus Şarköy'e, 213 nüfus Kırklareli'ne, 211 nüfus Lüleburgaz'a, 111 nüfus Babaeski'ye, 7 nüfus Edirne'ye, 35 nüfus Uzunköprü'ye, 1654 nüfus Kırklareli'ne olmak üzere toplam 6.358 nüfus Trakya'nın çeşitli yerlerine iskân edilmiştir. 24 Mayıs'ta Trabzon vapuruyla 1.880 kadar Karacaova mübadili Tekirdağ'a getirilmiştir⁶⁸.

1 Haziran 1924 tarihli nüshada yer alan bir haberden öğrendiğimize göre Mayıs ayının son haftasında Edirne'ye gelen 235 mübadilin, 133'ü Kıyık'ta, 102'si ise Yıldırım'da iskân edilmişlerdir. Kıyık'ta iskân edilen mübadillerin tamamı

66 *Paşaili*, 14 Mayıs 1340, S 122, s.1.

67 *Paşaili*, 18 Mayıs 1340, S 123, s.2.

68 *Paşaili*, 25 Mayıs 1340, S 125, s.1.

tütüncü olup tütün imalathanelerinde görevlendirilmişlerdir. Yıldırım'a iskân edilenler ise biberci, çanakçı ve çömlekçiydiler⁶⁹. 10 Haziran 1924 Salı günü Selanik'ten Tekirdağ'a getirilen tütüncü ve çiftçi mübadiller de gazetenin sütunlarına yansıyan mübadele haberlerindendi. Tekirdağ'a iki vapurlar geldiği bildirilen bu haberde mübadillerin kaç nüfus olduğu bilgisi paylaşılmamıştır⁷⁰. 18 Haziran'da yayımlanan bir habere göre ise o tarihe kadar Edirne vilayetine iskân edilmek üzere 1.883 ailede 5.734 mübadil getirilmiştir. Ekserisi çiftçi olan bu mübadillere hükümet tarafından 47.869 kilo arpa, 8.810 kilo mısır, 50 kilo buğday, 60 kilo fasulye, 45 kilo mercimek, susam tohumluk olarak dağıtılmıştır. Ayrıca 272 kilo ipek böceği, 151 adet pulluk, 55 çift hayvanı verilmiş; imece usulüyle 8.558 dönüm arazi nadas yapılmıştır. Beraberinde tütün tohumu getiren tütüncü mübadillere 1.156 dönüm arazi verildiği gibi aynı zamanda mübadiller için 115 dönüm bostan ekilmiştir⁷¹. 25 Haziran'da *Paşaili* gazetesinin başköşesinde "Muhacir İsteriz" başlıklı imzasız bir yazı yayımlanmıştır. Bu yazıya göre mübadelenin bitmesine birkaç ay kaldığı hâlde Edirne'ye çok az sayıda mübadil gönderilmiş, emval-i metruke evlerinin ve tarlalarının yüzde biri bile dolmamıştır. Trakya'nın ve Edirne'nin en mühim sorunlarından birinin nüfus azlığı olduğu hatırlatılan yazıda bölgeye daha fazla mübadil gönderilmesi istenmekteydi⁷².

29 Haziran'da mübadillerin sağlık durumlarıyla ilgilenmek üzere Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından Tekirdağ'a gönderilen Tekirdağ İmdad-ı Sıhhi Heyetinin yürüttüğü sağlık faaliyetleri hakkında bilgiler verilmekteydi. Bu bilgilere göre Tekirdağ'a İmdad-ı Sıhhi Heyetine 82'si çocuk olmak üzere 294 hasta müracaat etmiştir. 108'i hastaneye yatırılıp tedavi altına alınmış; 272'si sağlığına kavuşturulmuştur. 7'si çocuk olmak üzere toplam 9 mübadil de vefat etmiştir. Hâlihazırda 13 kişi tedavi altında bulunmaktaydı⁷³. Gazetede bu bilgilerin hangi döneme ait olduğu bilgisine yer verilmemiştir. Ancak Tekirdağ İmdad-ı Sıhhi Heyeti ile ilgili yapılmış bir çalışmadaki tespitlere göre bu bilgiler 1924 yılı Nisan ayına ait bilgilerdir⁷⁴. 2 Temmuz'da 45 hane mübadilin Karaağaç'a geldiği ve misafirhanelere alındığı okuyuculara

69 **Paşaili**, 1 Haziran 1340, S 127, s.1.

70 **Paşaili**, 15 Haziran 1340, S 131, s.1.

71 **Paşaili**, 18 Haziran 1340, S 132, s.1.

72 **Paşaili**, 25 Haziran 1340, S 134, s.1.

73 **Paşaili**, 29 Haziran 1340, S 135, s.1.

74 Çınar, **a.g.e.**, s.83.

duyurulmuştur⁷⁵. 6 Temmuz'da, geride bırakılan haftada 43 hanelik 179 nüfusun Karaağaç'a iskân edildiği haberi paylaşılmıştır⁷⁶. Temmuz ayının ortalarına doğru Yenice-i Vardar mübadillerinden 40 hane Karaağaç'a gelmiş ve misafirhaneye alınmıştır. Gazetenin haberine göre bu mübadillerin Havsa'nın köylerine yerleştirilmeleri planlanmaktadır⁷⁷. 30 Temmuz 1924 tarihli nüshada yer alan bir haberden ise mübadelenin başlangıcından o tarihe kadar geçen süreçte Kırklareli'ne iskân edilen mübadillerin sayısını öğreniyoruz. Bu habere göre bahsi geçen tarihler arasında Kırklareli'ne iskân edilen toplamı 15.000 nüfusu geçmiştir. Son günlerde Yenice'nin Işıklar köyünden gelen 250 haneyi aşkın mübadilin de iskân işlemleri yapılmıştır. Temmuz ayının son haftasında Edirne'ye ise 66 hanelik 333 mübadil gelmiştir. Bunlardan 11 hanesi Lalapaşa'ya, 9 hanesi Havsa'ya, 6 hanesi Edirne'nin yeni imaret mahallesine yerleştirilmişlerdir. O günlerde 80 hanelik bir mübadil kafilesinin daha Edirne'ye gelmesi beklenmektedir⁷⁸. Gelibolu muhabirinin 23 Temmuz'da yayımlanan mektubunda da tıpkı Edirne'de olduğu gibi Gelibolu'nun Bolayır ve Galata (Sütlüce) köylerine de çok az miktarda mübadil yerleştirildiği belirtilmektedir. Muhabirin yerinden aktardığına göre Gelibolu, mübadil iskânından büyük ölçüde mahrum kalmıştır. Oysa diğer vilayetlerde mübadil yerleşimi için mevcut olmayan binalar Gelibolu'da ziyadesiyle mevcuttur. Mübadil geleceği için tamir ettirilen binalar ve dükkânlar boş durarak gündün güne eskimektedir. Gelibolu'daki en önemli mesele Trakya'nın neredeyse tamamında olduğu gibi nüfus azlığıdır. Birçok toprak nüfus azlığından dolayı işlenememektedir. Bu yüzden Gelibolu muhabirinin mektubunda bu önemli meselenin dikkate alınması gerekliliğinin altı çizilmektedir. Bu haberin hemen ardında yer alan bir başka haberde de Edirne'ye iskân edilen mübadillerle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bu habere göre Havsa'ya 3 hanelik 6 nüfus arabalarla sevk edilmiştir. 20 Temmuz Pazar akşamı, yarısı Edirne'ye yerleştirilmek üzere 83 hanelik 285 nüfus mübadil Edirne'ye gelmiştir⁷⁹. Bir sonraki nüshada da Uzunköprü'ye gelen mübadiller ile ilgili bir haber paylaşılmış ve o tarihe kadar Uzunköprü'ye iskân edilen mübadillerin sayısının azlığından yakınılmıştır⁸⁰. 30 Temmuz'da Tekirdağ

75 **Paşaili**, 2 Temmuz 1340, S 136, s.1.

76 **Paşaili**, 6 Temmuz 1340, S 137, s.1.

77 **Paşaili**, 13 Temmuz 1340, S 139, s.1.

78 **Paşaili**, 20 Temmuz 1340, S 140, s.1.

79 **Paşaili**, 23 Temmuz 1340, S 141, s.1.

80 **Paşaili**, 27 Temmuz 1340, S 142, s.1.

İmdad-ı Sıhhi Heyeti'nin 1924 yılı Mayıs ayında gerçekleştirdiği tedavi istatistikleri paylaşılmıştır. Buna göre 169'u çocuk olmak üzere toplam 709 hasta tedaviye alınmıştır. 53 hasta hastaneye yatırılmış olup bunlardan 33'ü sağlığına kavuşturulmuştur. 17 hasta vefat etmiştir. 6 hastanın ise tedavisine devam edilmiştir⁸¹.

1924 yılı Ağustos ayından itibaren mübadillerin iskân sırasında ya da sonrasında yaşadıkları sorunları da konu edinen bazı haberlerin yayımlanmaya başladığı gözlemlenmektedir. 3 Ağustos'ta yayımlanan "Haksızlıklar Tevâli Ediyor" başlıklı haber bunlardan ilkidir. Bu habere göre Edirne'deki Yunan işgalinin son bulmasından sonra Uzunköprü'nün Zaluf (Kırcasalih) köyüne yerleşen ihtiyat subaylarından Langazalı Aziz oğlu Mehmet Emin Efendi, emval-i metruke hanelerinden bir ev ve dükkân kiralayarak bakkal işletmeye başlamıştır. Köyde mübadil iskânına başlanınca kendisi de mübadil olduğu ve ihtiyacı karşılayacak birçok ev ve dükkân olduğu halde kiraladığı eve ve dükkâna başka bir mübadil aile iskân edilmiştir. Bu durum üzerine Uzunköprü Kaymakamlığına bir dilekçe veren Mehmet Emin Efendi, durumunu izah ederek yerleştiği ev ve dükkânın kendisinde kalmasını istemiş ancak gösterdiği gerekçeler kaymakamlıkça kabul edilmemiştir. Ektiği mahsulatı toplaması ve ev ile dükkânı boşaltması için kendisine 23 gün mühlet verilmiştir. Ancak verilen bu mühletin dolmasına 13 gün olduğu hâlde evi ve dükkânı tahliye etmesi bildirilmiştir. Kaymakamlığın verdiği sürenin henüz dolmadığını söylediye de zor kullanılarak tahliye işlemi gerçekleştirilmiştir. Mehmet Emin Efendi öncelikle mübadil olduğunu belirterek her mübadil gibi kendisinin de iskân hakkının olduğunu söylemiştir. Ayrıca kendi yerine iskân edilen ailenin zaten daha önceden iskân edildiğini ancak iskân edildiği evi beğenmediği için tekrar iskân edildiğini ileri sürmüştür. Kaymakamlığın verdiği mühleti köy yönetiminin hangi hak ve yetkiyle kısaltabildiğini sorgulayan Mehmet Emin Efendi, o kadar boş veya fuzuli işgal altında ev ve dükkânlar dururken kendisinin oturduğu eve başka bir mübadil yerleştirmenin kendisine karşı kasıtlı bir davranış olduğunu iddia etmiştir⁸². 6 Ağustos'ta yayımlanan Gelibolu mektubunda 3 Temmuz Çarşamba günü Sakarya vapuruyla 1.024 nüfus Selanik ve Serez mübadilinin iskân edilmek üzere Gelibolu'ya getirildikleri duyurulmuştur⁸³. 10 Ağustos'ta son bir hafta içinde Karaağaç'a

81 **Paşaili**, 30 Temmuz 1340, S 143, s.1.

82 **Paşaili**, 3 Ağustos 1340, S 144, s.1.

83 **Paşaili**, 6 Ağustos 1340, S 145, s.1.

gelen Karacaovalı 231 hanelik 948 nüfus mübadil ile beraberindeki 130 koyun ve 4 büyük baş hayvanın Edirne'nin Kirişhane ve Yıldırım'a yerleştirilecekleri haberi paylaşıldıktan sonra iskân konusunda yaşanan bir başka haksızlık haberi verilmiştir. Bu habere göre 15 gün önce mübadele suretiyle Edirne'ye gelen Karacaova mübadillerinden Ali Hafız ve Mustafa Hüseyin isimlerindeki iki mübadil, 9 Ağustos'ta *Paşaili* gazetesi idarehanesine gelerek uğradıkları haksızlığı aktarmıştır. Bu kişilerin aktardıklarına göre Edirne'ye geldiklerinde iskân komisyonu tarafından Kirişhane ve Yıldırım semtlerine yerleştirilmişlerdir. Fakat bu işlemler sırasında mübadillerin ellerinde bulunan emlak ve arazi beyannameleri -tasfiye taleplerleri- göz önüne alınmayarak Yunanistan'da küçük bir evi olan bir mübadile konak gibi bir ev verilirken büyük ve mükemmel bir ev sahibi bir mübadile ise iki odalı bir hane verilmiştir. Dolayısıyla bu gibi haksız muamelelerin mübadilleri mağdur ettiği belirtilerek ilgili makamların bu konuya dikkat etmesi istenmiştir⁸⁴. 25 Ağustos'ta Tekirdağ iskelesine 3.000 kişilik bir mübadil kafilesi geldiği duyurulmuştur⁸⁵. 28 Ağustos'ta ise Edirne'deki iskân işleri hakkında bilgi veren bir habere rastlanmaktadır. Bu habere göre 27 Ağustos'ta Serez mübadillerinden 31 hanelik 97 nüfus Edirne'ye getirilmiştir. Misafirhaneye alınan bu mübadillerin Havsa ve Lalapaşa'nın Kara Yusuf köyüne iskân olmaları planlanmaktadır⁸⁶.

Paşaili gazetesinin 4 Eylül 1924 tarihli nüshasında Trabzon vapuruyla Tekirdağ'a getirilen Serez mübadillerinin haberi duyurulmuş ve bu mübadillerin ellişer hanelik kafileler hâlinde Edirne'ye sevk edilecekleri belirtilmiştir⁸⁷. Eylül ayı başlarında Kayalar'ın bir köyünden 240 hanelik mübadil Uzunköprü'ye getirilmiştir. Bu muhacirlerden 20 hanesi Paşayenice köyüne, geri kalanı da Uzunköprü merkezine yerleştirileceklerdir. Son bir hafta zarfında 224 hane mübadil gelmiş ve büyük çoğunluğu iskân edilmiştir⁸⁸. Gazetenin 8 Eylül 1924 tarihli nüshasında Trakya İmar ve İskân Bölgesi Müdürü Ali Seyfi Bey'in bir beyanatına yer verilmiştir. Mübadelenin Trakya'daki işleyişindeki en yetkili isim olan Ali Seyfi Bey'in o tarihe kadar gelen mübadillerin Yunanistan'ın nerelerinden geldikleri ile Trakya'nın hangi şehirlerine iskân edildikleri bilgilerini ve mübadillerin toprakla bütünleşmeleri için yapılan faaliyetleri içeren beyanatı aşağıda aynen verilmiştir:

84 *Paşaili*, 10 Ağustos 1340, S 146, s.1.

85 *Paşaili*, 25 Ağustos 1340, S 150, s.1.

86 *Paşaili*, 28 Ağustos 1340, S 151, s.1.

87 *Paşaili*, 4 Eylül 1340, S 153, s.1.

88 *Paşaili*, 8 Eylül 1340, S 154, s.1.

“Edirne’ye iskân olunmak üzere Tekfurdağı iskelesine çıkmış olan muhacirinden 250 hane Serez’in şehirli halkından, 100 hane de Serez’in köylü ahalisinden sevk edilmiştir. Ayrıca daha 76 hane kasabalı ve 90 hane de Serez’in kasaba ve karye halkından muhacirderdest-i sevktir. Bugün Teşvikiye vapuruyla gelmiş olan Kayalarlı ve Debre karyesinden 1.500 nüfus muhacirin de mahal-i iskânları Edirne’dir.

Şimdiye kadar Trakya dâhiline iskân olunan muhacirinden Drama, Kılıkış ve Langaza muhacirleri çiftçilik re’s-i gayret hususunda temayüz etmişlerdir. Şarköy ve Mürefte havalisine iskân olunan Mayadağ muhacirleri de çok çalışkan olup az bir zaman zarfında müstahsal denilecek bir hâle gelmişlerdir. Şimdiye kadar gelen muhacirin ekseriyet itibarıyla ashab-ı ziraatten olup umumiyetle bağcı, kozacı, tütüncü ve bibercidir.

Ziraat mevsiminde gelen muhacirler ziraatta bulunmuşlar ve yazlık mahsulatları da şayanı memnuniyet derecede yetişmiştir. Şimdi muhacirine tevzi edilmek üzere Trakya için tohumluk mübâyaa olunmak üzere 25.000 liralık tahsisat varid olmuştur. Yakında mübâyaaatta bulunularak tevziine başlanacaktır. Yine muhacirlere tevzi olunmak üzere 500 pulluk gelmiştir ki Trakya vilayetlerindeki muhacirlere tevzi olunmak üzere mahallerine gönderilmiştir. Her tarafta arazi tevzi komisyonları teşkil ederek faaliyete başlamıştır. Birkaç güne kadar Tekfurdağı iskelesine Trakya dâhilinde iskân olunmak üzere iki bine karib muhacir gelecektir⁸⁹.”

Ali Seyfi Bey’in beyanatının yayımlandığı bu nüshada, gazetenin yazarlarından Emin Necmettin’in Tekirdağ’a yaptığı bir ziyaret sonrasında gözlemlerini bildiren uzunca bir makale de yer almıştır. Yazısının bütününde Tekirdağ Belediyesi’ni eleştiren Emin Necmettin, yazının bir kısmında mübadillerin durumuna de değinmiştir. En son Tekirdağ’ın Yunan işgalinden kurtuluşunun ardından -13 Kasım 1922 tarihi sonrasında- Tekirdağ’a gittiğini belirten Emin Necmettin Bey, aradan geçen iki yıllık zaman zarfında sadece nüfusun arttığını -ki bu nüfus artışının nedeni de şehre getirilen mübadillerdir-, göze çarpan başka bir gelişme yaşanmadığını belirtmektedir. Emin Necmettin’in temas ettiği ilk husus şehrin imarına dair herhangi bir çalışma yapılması ve emval-i metruke hanelerinin kullanılmaz halde ya da füzuli işgal altında oluşudur. Emin Necmettin’in aktardığına göre bir emval-i metruke hanesini

89 Paşaili, 8 Eylül 1340, S 154, s.2.

üç dört mübadil aile paylaşmak zorunda kalmıştır. Tekirdağ gibi küçük bir yerde emval-i metruke hanelerinin korunmasının ve zarar görmüş olan emval-i metruke hanelerinin onarımının son derece kolay bir iş olacağını belirten Emin Necmettin Bey, Tekirdağ Belediyesinin sorumsuzluğunun ve iş bilmezliğinin durumu bu noktaya getirdiğini ifade etmiştir⁹⁰. *Paşaili* gazetesinin bir sonraki nüshasında, Edirne'deki iskân işleri hakkında bilgiler içeren bir haber paylaşılmıştır. Edirne'de, o tarihe kadar 825 haneye 3.126 nüfus mübadil iskân edilmiştir. Bu mübadiller Serez, Drama, Karacaova, Yenice-i Vardar ve civar köyler mübadillerinden olup genellikle ziraatla meşguldürler. Yalnız Serezlilerin bir kısmı zanaatkârdır. O tarihe kadar gelen mübadillerden 51 hanede 747 nüfus Bosna köyüne iskân edilmiştir. Bunların büyük çoğunluğu sepetçi, kalaycı ve demircidir. Yakında Kayalar 168 hane mübadil gelecek ve Edirne ve çevresine iskân edileceklerdir⁹¹. Bu günlerde Kayalarlı 25 mübadil de Çorlu'ya iskân edilmiştir⁹². 1924 yılı Eylül ayı ortalarına kadar Çorlu'ya 536 hane, Lüleburgaz'a 446 hanelik 1.826 nüfus mübadil iskân edilmiştir. Lüleburgaz'a iskân edilen bu mübadiller Langaza, Karacaova, Yenice-i Vardar ve Serez'den gelmişlerdir. Eylül ayının ortalarında Edirne'ye Serez ve civarında 186 hanelik 705 nüfusluk mübadil iskân edilmiştir. Gazetenin 22 Eylül tarihli bu nüshasında paylaşılan bir başka haber, Selanik'ten ayrılan Ankara vapuruyla Tekirdağ'a getirilen 1.300 nüfus mübadilin iskân mahallinin Edirne olacağı haberidir⁹³. 24 Eylül'de 15 hanede 64 nüfus Serez mübadili Edirne'ye gelmiş ve Rumlardan kalan emval-i metruke binalarına yerleştirilmiştir⁹⁴.

1924 yılı Ekim ayında mübadeleye dair yayımlanan ilk haber, Edirne'de iskân edilen mübadillerle ilgiliydi. Ekim ayına kadar gelen mübadillerden 50 hane, Kaleiçi'ne iskân edilmişti. Edirne'ye yeni mübadil kabileleri sevk edileceği haberlerinin duyulmasından sonra emval-i metruke binalarının tamiratına da hız verilmişti. Defterdar Emin Bey'in başkanlığında kurulan komisyon Kıyık, Yıldırım, Kirişhane ve Karaağaç semtlerinde az bir tamire muhtaç 1.000 evin tamir işlemlerine girişmişti. Ayrıca mübadillere emval-i metruke arazilerinin dağıtımı için Edirne Belediye Başkanı İbrahim Bey

90 Emin Necmettin, "Trakya Vilayetlerinde 'Paşaili' ", *Paşaili*, 8 Eylül 1340, S 154, s.1.

91 *Paşaili*, 11 Eylül 1340, S 155, s.1.

92 *Paşaili*, 15 Eylül 1340, S 156, s.1.

93 *Paşaili*, 22 Eylül 1340, S 158, s.1.

94 *Paşaili*, 25 Eylül 1340, S 159, s.1.

başkanlığında bir komisyon kurulmuş ve arazilerin dağıtımına başlanmıştı⁹⁵. 9 Ekim’de, 25 Eylül’den 9 Ekim’e kadar Edirne’ye getirilen mübadillerin bilgileri paylaşılmıştır. Bu habere göre bahsi geçen bu dönemde 1.000 küsur mübadil Edirne’ye getirilmiş, 20 hane Kıyık semtine, 8 hane Havsa’ya, 68 hane Lalapaşa’nın Ortakçı köyüne iskân edilmişti⁹⁶. 23 Ekim’de Tekirdağ İmdad-ı Sıhhi Heyetinin Ağustos ayı içinde 1.425 hastayı tedavi ettiği, 67 hastanın hastaneye yatırıldığı ve bunlardan 30’unun vefat ettiği haberine yer verildi⁹⁷. 27 Ekim’de Drama mübadillerinden Osman oğlu Hasan Ağa adında yetmişine yakın bir mübadilin şikâyeti okuyuculara duyuruldu. Drama’dan mübadeleyle geldikten sonra Kavaklının Hasırcı Arnavut Köyüne iskân edilmiş olan Hasan Ağa, 10 yaşında çocuğunun eğitimi için Edirne’ye gelmişti. Bir aya yakın bir süredir sokak köşelerinde süründüğünü belirten Hasan Ağa, oğlunu yatılı olarak okutmak için başvurduğu okulların, oğlunun yaşını küçük bulduklarından kaydetmediklerini ifade etmekteydi. Edirne’ye iskân edilmek için ilgili yerlere dilekçe vermişse de dilekçesi 25 gün önce Uzunköprü’ye gitmiş ve bir daha da cevap gelmemişti. Bu müddet zarfında kendilerine yiyecek yardımı da yapılmamıştı. Yaşadıklarını gazeteye anlatan Hasan Ağa “Acaba Kavaklı iskân memuru istidama cevap verinceye kadar ben burada aç mı kalacağım. Rica ederim bunu gazetenize yazın.” demektedir⁹⁸.

1924 yılı Kasım ayından itibaren *Paşaili* gazetesinin mübadele konusuna olan ilgisinin azaldığı ve mübadeleyle ilgili haberlerin gazete sütunlarında daha az yer bulur olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum mübadelenin büyük ölçüde tamamlanması ile ilgili bir durumdur. *Paşaili* gazetesinde 1924 yılı Kasım ayından itibaren nadiren yayımlanan mübadele haberlerinde de ağırlıklı olarak iskân edilen mübadillerin sorunlarına ve emval-i metruke evlerinin tamirinde yaşanan sıkıntılara yer verilmiş, yerel yönetimlerin dikkati bu yöne çekilmeye çalışılmıştır⁹⁹.

95 **Paşaili**, 1 Teşrîn-i evvel 1340, S 160, s.1.

96 **Paşaili**, 9 Teşrîn-i evvel 1340, S 162, s.1.

97 **Paşaili**, 23 Teşrîn-i evvel 1340, S 166, s.1.

98 **Paşaili**, 27 Teşrîn-i evvel 1340, S 167, s.1.

99 **Paşaili**, 25 Teşrîn-i sâni 1340, S 174, s.1.

SONUÇ

Trakya'da mübadelenin en yakın tanıklarından biri olan *Paşaili* gazetesi, mübadelenin yaşandığı 1923 ve 1924 yıllarındaki birçok nüshasında mübadele meselesini sütunlarına taşımıştır. Mübadelenin Trakya'daki işleyişi hakkında birçok bilgiye erişilebilen bu yazılardan Trakya'ya getirilen mübadillerin nerelerden getirildikleri, sayıları, mesleki uğraşları, sağlık durumları, nerelere iskân edildikleri, karşılaştıkları sorunlar ve bu mübadillere yapılan maddi ve aynî yardımlar gibi birçok konuda bilgi edinmek mümkündür. Mübadelenin Trakya'daki işleyişi konusundaki en yetkili isim olan Trakya İmar ve İskân Bölgesi Müdürü Ali Seyfi Bey ile bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla üç defa görüşen *Paşaili* gazetesi, bu mülakatları gazetede yayımlayarak yaşanan gelişmeler ve mübadelenin işleyişi hakkında okuyucularını bilgilendirmiştir. Mübadeleyle ilgili yazıların içeriklerine bakıldığında gazetenin mübadeleyi millî bir ödev olarak gördüğü göze çarpmaktadır. Bazı nüshalarda yer alan kimi bölgelere çok az sayıda mübadil sevk edildiği yönündeki haberler de bu görüşün bir yansımasıdır. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sırasında nüfusu büyük ölçüde azalan Trakya yerleşimlerinde nüfus en önemli problemlerden biri hâline gelmiştir. Nüfusun yetersizliğinden dolayı toprak işlenemediğinden tarımsal üretim düşmüş ve buna bağlı olarak ticari faaliyetler de zayıflamıştır. Bu durum bütün Trakya'yı ve yurdu olumsuz etkileyen bir hâl almıştır. Getirilen soydaş mübadiller ile bu sorunun çözüleceğini düşünen *Paşaili* gazetesi, bu yüzden dönem dönem mübadil yerleşimine uygun olduğu hâlde az sayıda mübadil yerleştirilen şehirlerden bahsederek buralara daha fazla mübadil sevk edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Mübadeleyle ilgili yazıların büyük bir kısmı gazetenin birinci sayfasında yayımlanmıştır. Bu durum da gazetenin mübadele işine verdiği önemin bir başka göstergesidir.

Paşaili gazetesinin mübadillerin karşılaştıkları sorunlarla dason derece yakından ilgilendiği gözlemlenmektedir. Emval-i metruke meselesi ve yerel idarecilerin mübadele konusundaki vurdumduymaz davranışları gazetenin en fazla şikâyetçi olduğu konulardır. Mübadillerin gazeteye aktardıkları sorunların ve bu sorunlara karşı yerel idarelerin kayıtsızlıklarının haberleştirilerek ilgililerin dikkatine sunulma çabası da mübadillerin yaşadıkları sorunlara kayıtsız kalınmamasının bir göstergesidir. 1924 yılının ilk altı ayında mübadeleyle ilgili birçok haberin okuyucularla paylaşıldığı gözlemlenmektedir. 1924 yılı yazından itibaren ise bu haberler günden güne azalmış, 1924 yılı Kasım

ayından itibaren mübadeleyle ilgili tek tük haber yapılıp olmuştur. Bu durum Trakya'daki mübadelenin kronolojik seyriyle de doğru orantılıdır. 1924 yılı başlarında Selanik'te toplanan birçok mübadil mevsimin kış olması ve yolculuk şartlarının zor olması nedeniyle diğer bölgelere göre Yunanistan'a daha yakın olan Trakya'ya sevk edilmiştir. Selanik'teki bu yığılmanın eritilmesiyle bahar aylarından itibaren getirilen mübadillerin sayısında görece bir azalma gerçekleşmiştir. 1924 yılı Ekim ayından itibaren ise Trakya'ya mübadil sevki neredeyse son bulmuştur. Dolayısıyla bu tarihten sonra *Paşaili* gazetesinde yer alan mübadele haberlerinin sayısı da bu gelişmeyle doğru orantılı olarak azalmıştır.

İntihal Taraması Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>) | *This*
Plagiarism Detection *paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Etik Beyan Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma
Ethical Statement bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Açık Erişim Lisansı Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası
Open Access License Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License*

KAYNAKÇA

Aghatabay Zengin, Cahide, **Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, Bengi Yayınları, İstanbul 2009.

Arı, Kemal, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

Çelebi, Ercan, “Türk ve Rum Ahalinin Mübâdelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri”, **Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 8, S 1, (2006), s.107-120.

Çelebi, Ercan, **Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti (Kuruluşu, Teşkilât Yapısı ve Faaliyetleri)**, Hiper Yayın, İstanbul 2019.

Çınar, Semih, “Mübadele Yıllarında Tekirdağ ve Çevresinde Mesken Sıkıntısı”, **Mübadele, Türk Yunan Nüfus Değişimi I**, Yay. Haz. Kemal Arı, İstanbul Rumeli Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2021, s.219-240.

Çınar, Semih, **Mübadelede Tekirdağ, Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Mübadele Yıllarında Tekirdağ Faaliyetleri (1923-1924)**, Hiper Yayın, İstanbul 2021.

Emin Necmettin, “Hakiki İnkılap”, **Paşaili**, 5 Mart 1340, S 103, s.1.

Emin Necmettin, “Hastahanemiz”, **Paşaili**, 25 Kânûn-ı sâni 1341, S 187, s.1.

Emin Necmettin, “Müsamaha Edemeyiz”, **Paşaili**, 19 Mart 1340, S 107, s.1.

Emin Necmettin, “Trakya Vilayetlerinde “Paşaili””, **Paşaili**, 8 Eylül 1340, S 154, s.1.

Emin Necmettin, “Yapılacak İşler...”, **Paşaili**, 9 Teşrîn-i evvel 1340, S 162, s.1.

Emin Necmettin, “Yeni Kadrolar ve Muallimler”, **Paşaili**, 2 Nisan 1340, S 111, s.1.

Emin Necmettin, “Ziraat Siyasetimiz”, **Paşaili**, 12 Mart 1340, S 105, s.1.

Haşim Cevdet, “Bugünkü Yunanistan”, **Paşaili**, 9 Nisan 1339, S 13, s.1.

İskân Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul 1932.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Krt/003298.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Krt/013708.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Krt/024030.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Krt/025306.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Krt/026852.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Çev. Seha L. Meray, Takım I, Cilt I, Kitap 2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1969.

Mahmut Celalettin, “Kızıl Hastalığı - Al Gömlek”, **Paşaili**, 2 Kânûn-ı sâni 1340, S 85, s.1.

Mehmet Şeref, “Türkler Milliyetperverdir, Şoven Değildir”, **Paşaili**, 6 Haziran 1339, S 28, s.1.

Muhittin, “Son Vaziyet Üzerine”, **Paşaili**, 5 Mart 1341, S 195, s.1.

Mustafa Şevki, “Ey Müslüman Kardeşlerim”, **Paşaili**, 23 Kânûn-ı evvel 1339, S 82, s.1.

Paşaili, 1 Haziran 1340, S 127.

Paşaili, 1 Teşrîn-i evvel [Ekim] 1340, S 160.

Paşaili, 10 Ağustos 1340, S 146.

Paşaili, 10 Mart 1339, S 5.

Paşaili, 11 Eylül 1340, S 155.

Paşaili, 12 Mart 1340, S 105.

Paşaili, 13 Kânûn-ı sâni 1340, S 88.

Paşaili, 13 Temmuz 1340, S 139.

Paşaili, 14 Mart 1339, S 6.

Paşaili, 14 Mayıs 1340, S 122.

Paşaili, 15 Eylül 1340, S 156.

Paşaili, 15 Haziran 1340, S 131.

Paşaili, 15 Temmuz 1339, S 39.

Paşaili, 16 Kânûn-ı sâni 1340, S 89.

Paşaili, 16 Mart 1340, S 106.

Paşaili, 16 Nisan 1340, S 115.

- Paşaili**, 17 Mart 1339, S 7.
Paşaili, 18 Eylül 1340, 157.
Paşaili, 18 Haziran 1340, S 132.
Paşaili, 18 Mayıs 1340, S 123.
Paşaili, 19 Mart 1340, S 107.
Paşaili, 2 Mart 1340, S 102.
Paşaili, 2 Temmuz 1340, S 136.
Paşaili, 20 Kânûn-ı sâni 1340, S 90.
Paşaili, 20 Temmuz 1340, S 140.
Paşaili, 22 Eylül 1340, S 158.
Paşaili, 23 Kânûn-ı sâni 1340, S 91.
Paşaili, 23 Mart 1340, S 108.
Paşaili, 23 Temmuz 1340, S 141.
Paşaili, 23 Teşrîn-i evvel 1340, S 166.
Paşaili, 24 Şubat 1340, S 100.
Paşaili, 25 Ağustos 1340, S 150.
Paşaili, 25 Eylül 1340, S 159.
Paşaili, 25 Haziran 1340, S 134.
Paşaili, 25 Mayıs 1340, S 125.
Paşaili, 25 Teşrîn-i sâni [Kasım] 1340, S 174.
Paşaili, 26 Kânûn-ı evvel [Aralık] 1339, S 83.
Paşaili, 27 Kânûn-ı sâni 1340, S 92.
Paşaili, 27 Mayıs 1341 [1925], S 215.
Paşaili, 27 Nisan 1340, S 118.
Paşaili, 27 Şubat 1340, S 101.
Paşaili, 27 Temmuz 1340, S 142.
Paşaili, 27 Teşrîn-i evvel 1340, S 167.
Paşaili, 28 Ağustos 1340, S 151.
Paşaili, 29 Haziran 1340, S 135.

- Paşaili**, 3 Ağustos 1340, S 144.
Paşaili, 3 Mart 1339 [1923], S 3.
Paşaili, 30 Temmuz 1339, S 43.
Paşaili, 30 Temmuz 1340, S 143.
Paşaili, 4 Eylül 1340, S 153.
Paşaili, 5 Nisan 1339, S 12.
Paşaili, 6 Ağustos 1339, S 45.
Paşaili, 6 Ağustos 1340, S 145.
Paşaili, 6 Kânûn-ı sâñ [Ocak] 1340 [1924], S 86.
Paşaili, 6 Temmuz 1340, S 137.
Paşaili, 7 Mart 1339, S 4.
Paşaili, 8 Eylül 1340, S 154.
Paşaili, 8 Haziran 1340, S 129.
Paşaili, 9 Kânûn-ı sâñ 1340, S 87.
Paşaili, 9 Mart 1340, S 104.
Paşaili, 9 Mayıs 1339, S 21.
Paşaili, 9 Nisan 1339, S 13.
Paşaili, 9 Nisan 1340, S 113.
Paşaili, 9 Teşrîn-i evvel 1340, S 162.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30/11-1-1-2-8.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30/11-1-2-7-19.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272/71-32-38-29.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272/71-32-40-3.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272/71-33-47-10.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272/71-33-44-6.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272/71-33-42-14.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272/71-33-44-11.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272/71-33-44-10.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272/71-33-42-7.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272/71-33-41-9.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272/71-33-43-13.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272/71-33-43-1.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272/14-76-30-19.

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, III/28, 15 Kânûn-ı evvel 1923.

Türkiye Kızılay Derneği Arşivi, Kutu No.: 1344, Belge No.: 47.

Türkiye Kızılay Derneği Arşivi, Kutu No.: 1371, Belge No.: 4.

Türkiye Kızılay Derneği Arşivi, Kutu No.: 88, Belge No.: 51.

Türkiye Kızılay Derneği Arşivi, Kutu No: 1297, Belge No: 48.

Türkiye Kızılay Derneği Arşivi, Kutu No: 88, Belge No: 85.

Türkiye Kızılay Derneği, 73 Yıllık Hayatı (1877-1949), Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 1950.

Yıldırım, Onur, Diploması ve Göç Türk Yunan Mübadelesi'nin Öteki Yüzü, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.

Zahir Gökalp, "Manzara-i Kâinat", Paşaili, 11 Temmuz 1339, S 38, s.1.

EKLER

Ek-1. 8 Haziran 1924 tarihli Paşaili gazetesinin ilk sayfası¹⁰⁰

100 Paşaili, 8 Haziran 1340 [1924], S 129, s.1.

Ek-2. Edirne'nin genel görünümü¹⁰¹

Ek-3. Kırklareli'nin genel görünümü¹⁰²

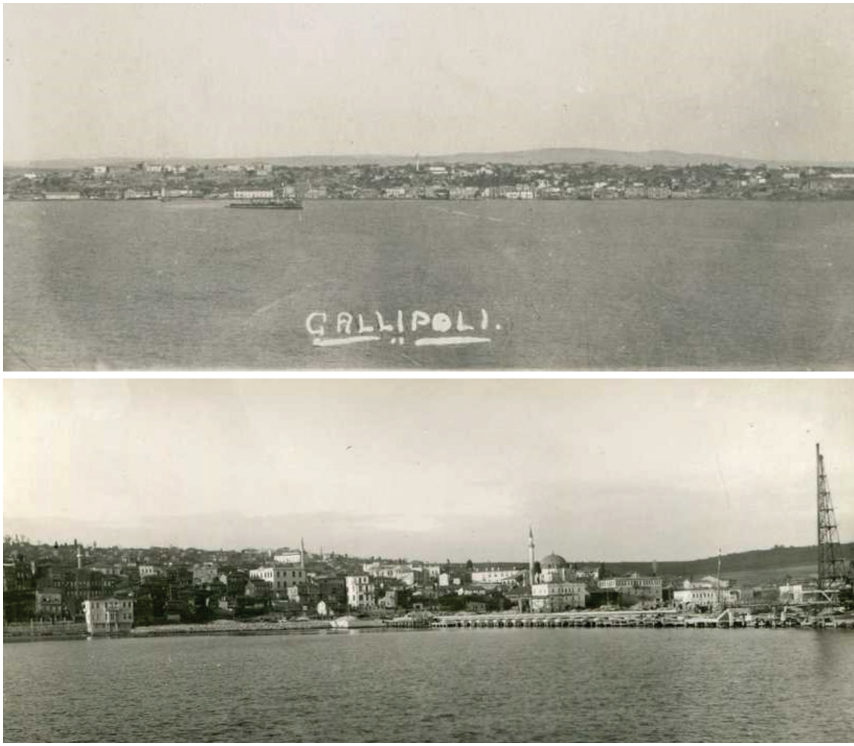
101 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Krt/013708.

102 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Krt/025306.

Ek-4. Tekirdağ'ın denizden genel görünümü¹⁰³

Ek-5. Gelibolu'nun denizden genel görünümü¹⁰⁴

103 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Krt/003298.

104 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Krt/026852; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Krt/024030.

Ek-6. Paşaili gazetesinde yayımlanan Dramalı Hüseyin oğlu Ağuş'un mektubu¹⁰⁵

قرق کلیسایان بر مهاجر مکتوبی
 مبادله صورتیله قرق کلیسایه کلش اولان
 درامه مهاجرلرندن حسین اوغلی آغوش امضا.
 سیله اداره خانه منزه وارد اولان بر مکتوبده
 قرق کلیسایه کلدیگیمده اوچ بالیه و پر صندوق
 ایله برچوو ال دروننده کی باقی قاپلرندن عبارت
 اولان اشیالرمی ضیاعه اویغس ائدم. بونک اوزرینه
 چتایله و لایقده ، چورلو ، -یلوری قائمقام
 ملقرینه و دده آغاج مفتی. کنه صراجنده بولندم.
 نتیجه ده -یلوری قائمقامی بک اشیالرمی
 بولدیرمش. بناء علیه قائمقام بکه تشکر ایتمه
 برابر الیوم چیقمايان یسایورطم مئذوریتمی
 موجب اولدیغندن صرحتمک نظر دقتی جلبه
 اولدنی غمته کزدن رجای ایدرم .

105 Paşaili, 27 Şubat 1340, S 101, s.2.

Ek-7. Paşaili gazetesinde yayımlanan Edirne Rumları ile ilgili bir haber¹⁰⁶

X مبادلہ یتہ تابع روملر
 مبادلہ یتہ تابع اولوب سوق ایدیله جملک اولان
 شهر مزده مقیم روملردن برتسی کچن چارشانبا
 کرنی شوهندو فرله سوق ایلمشیدی . ایکنجی
 قافلہ بو کونلرده سوق ایدیله جملک وبعده صولک
 بر قافلہ ایله ادرنده کی مبادلہ ایشی ختام
 بولاجقدر . قرق کلیساده دخی روملر یونانستانه
 کوندرماشدرلر . شهر مزده ایقای وظیفه ایتمکده
 اولان نالی مبادلہ قومیسونک سوقیانک
 ختافی متعاقب ادرنده دن حرکت ایده چکی
 مستخیردر .

106 Paşaili, 16 Nisan 1340, S 115, s.2.

DEMOGRAFİK BİR İNKILAP: CUMHURİYET DÖNEMİNDE DOĞUM VE ÇOCUK BAKIMEVLERİ (1925-1940)

DUYGU YILMAZ*

ÖZ

Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan modernleşme sürecinde sağlık alanında önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet idaresi, Millî Mücadele sırasında ve sonrasında azalan nüfusun yerine ikame edeceği genç nesilleri sağlıklı ve güçlü kılmak istemiştir. Bu sebeple İdarenin askeri, siyasi, ekonomik ve toplumsal gücü oluşturmak amacıyla girişilen reformlar arasında doğum ve çocuk bakım evlerinin kurulması da yer almıştır. Kadın ve çocuk sağlığının korunması amacıyla kurulan ve belediyeler ve devlet iş birliğiyle Türkiye geneline yaygınlaştırılmaya çalışılan doğum ve çocuk bakım evleri, doğum öncesi ve sonrası ücretsiz muayene ve tedavi hizmetleri vermek, doğum sonrasında ise anne ve çocuğun bakım ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuştur. Ayrıca, doğum sonrası çocuk bakımı konusunda annelere eğitim desteği de sağlamıştır. Herhangi bir ayırım yapmaksızın kuruma başvuran tüm kadınlara ücretsiz hizmet vererek devletin sosyal kimliğini de şekillendiren bu kurumlar, toplumun genel refahını sağlamayı hedeflemesi açısından önem taşımışlardır. "Demografik Bir İnkılap: Cumhuriyet Döneminde Doğum ve Çocuk Bakım Evleri (1925-1938)" başlıklı bu çalışma, doğum ve çocuk bakım evlerinin kurulması ve gelişimi üzerine odaklanmakta, doğum ve çocuk bakım evlerinin toplum sağlığına katkılarını incelemektedir. Çalışmada, bu tesislerin sayısal verileri ve hizmet kapasiteleri incelenerek, sağlık hizmetlerinin yaygınlaşmasının toplumsal etkileri değerlendirilmiştir. Veriler, sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştıran bu kurumların toplumsal ihtiyaçları

* Dr. Öğretim Üyesi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Güvenlik Bilimleri Fakültesi, Ankara/TÜRKİYE, dylmaz090@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0205-354X

azami düzeyde karşıladığı fikrini desteklemektedir. Sağlık alanında gerçekleştirilen reformlar kapsamında, bu kurumların var edilmesinin, azalan nüfus probleminin giderilmesi çabalarının önemli bir boyutunu oluşturduğu düşünülmektedir. Çalışmada, doğum ve çocuk bakım evlerinin kadrosunun çeşitli kurs ve seminerler ile yetiştirilen sağlık personeli ile oluşturulması çabaları ile bu kurumların sunduğu hizmetlerin kadınların sağlık koşullarını iyileştirerek toplumun genel refah düzeyine katkı sağladığına da vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Sağlığı, Doğum ve Çocuk Bakım Evleri, Kadın Sağlığı, Modernleşme, Sağlık Reformları.

A DEMOGRAPHIC REVOLUTION: MATERNITY AND CHILDCARE HOMES IN THE EARLY REPUBLIC PERIOD (1925-1940)

ABSTRACT

During the modernization process that started with the proclamation of the Republic, important reforms were carried out in the field of healthcare. The establishment of maternity and child care houses was among the health reforms undertaken in order to make the young generations healthy and strong, which would replace the decreasing population during and after the War of Independence, and thus to provide military, political, economic and social power. Maternity and child care houses, which were established to protect women and children's health and were trying to be spread throughout Türkiye with the cooperation of municipalities and the state, were established to provide free pre- and post-natal examination and treatment services, and to meet the basic needs of the mother and child such as care and nutrition after birth. It also provided educational support to mothers on postpartum child care. These institutions, which shape the social identity of the state by providing free services to all women who apply to the institution without any discrimination, have been important in terms of aiming to ensure the general welfare of the society. This study titled "A Demographic Revolution: Maternity and Child Care Homes in the Republic Period (1925-1938)" focuses on the establishment and development of birth and child care homes and examines the contributions of birth and child care homes to public health. In the study, the social effects of the expansion of health services were evaluated by examining the numerical data and service capacities of these facilities. The data support the idea that these institutions, which facilitate access to health services, meet social needs to the maximum extent. Within the scope of the reforms carried out in the field of health, it is thought that the creation of these institutions constitutes an important dimension of the efforts to solve the problem of decreasing population. In this study, it is also emphasized that the efforts were made to provide staff for the maternity and childcare homes with healthcare personnel trained through various courses and seminars, and that the services provided by these institutions contributed to the general welfare of the society by improving the health conditions of women.

Keywords: Modernization, Health Reforms, Women's Health, Child Health, Maternity and Childcare Homes.

GİRİŞ

Cumhuriyet Dönemi nüfus politikaları; demografik özellikler dikkate alınarak geliştirilmiş ve sosyal politikalar ile birlikte uygulamaya konulmuştur. Politikalar oluşturulurken savaş ve göç hareketliliklerinin sebep olduğu ölümler dikkate alınmış, azalan nüfus problemi karşısında Cumhuriyet idaresi nüfusun artırılmasını teşvik eden uygulamalar ile askeri, siyasi, ekonomik olarak tam bağımsızlığı korumaya hedeflemiştir.¹ Bu hususta İdare, sağlık hizmetlerine erişilebilirliği artırarak işe başlamıştır.² Modernleşme çabalarıyla yakın ilişkisi bulunan dönemin nüfus politikalarında sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi ve yaygınlaştırılması önemli bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Bu noktada kadın ve çocuk sağlığını korumak temel hedeflerden birisidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Mart 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) 1. Dönem 3. Yasama Yılı açılış konuşmasında; “Memleketimizin sıhhatini korumak ve takviye etmek, ölümü azaltmak, nüfusu çoğaltmak, bulaşıcı ve salgın hastalıkların tahribine karşı koymak ve bu suretle millet fertlerinin dinç ve çalışma kabiliyetli sıhhatli vücutlar hâlinde yetişmesini temin etmeliyiz” şeklindeki sözleri Cumhuriyet Dönemi nüfus politikalarındaki temel esasları ortaya koymaktadır³. Atatürk'ün 1 Kasım 1925 tarihinde gerçekleşen TBMM'nin 2. Dönem 3. Yasama Yılı açılışında Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekâletinin yürüttüğü çalışmalarını takdir eden şu konuşmasından vatandaşların ihtiyaçları dikkate alınarak hazırlanan planlarda sağlık teşkilatlarını artırmanın öncelikli hedefler arasında bulunduğu anlaşılmaktadır: “Teşkilat-ı sıhhiyemizde memleketin ihtiyacına mutabık isabet ve gayret meşhuttur. Hükümeti Cumhuriyenin başlı başına bir esas olarak muvaffakiyetle takip eylediği sıhhat mücadelesine gittikçe vesaitini artıran bir vüsatla devam olunmak lazımdır ve mühimdir”⁴. Bu ifadelerde sağlık mücadelesinin bir dönemlik değil, sürekli bir çaba gerektirdiğini vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda Vekâlet, 1925'te hazırladığı ilk çalışma programında; ülkenin her noktasında bakım ve tedaviye ulaşımı

- 1 Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2020, s.105; Ramazan Baş, **Türkiye'nin Nüfus Politikaları (1923-1980)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2023, s.53-57.
- 2 Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri, **80. Yılında Tedavi Hizmetleri (1923-1980)**, Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Yayınları, Ankara 2004, s.6.
- 3 **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1987, s.67.
- 4 **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, s.151.

sağlayacak numune hastaneleri açmak, doğumevleri ve çocuk bakımevleri kurmak üzere harekete geçileceğini belirtmiştir⁵.

Nüfusun artırılması çabasının örneklerinden birisi de 1-3 Eylül 1925 tarihlerinde Ankara’da düzenlenen *Birinci Milli Tıp Kongresi*’dir. Kongre konuları arasında yer alan çocuk ölümleri, nüfus politikalarını doğrudan ilgilendiren bir mesele olarak Dr. Besim Ömer Akalın ve Dr. Refik Münir Keskingil “Doğumdan Evvel ve Doğum Esnasında Çocuk Kayıpları” başlıklı bir bildiriye ele alınmıştır. Bildiriye hamilelik süreci boyunca alınacak önlemlerle çocuk ölümlerinin engellenebileceği dile getirilmiştir. Bildiriye ayrıca düşük sorunu ele alınmış, yanlış uygulamalardan kaynaklanan düşüklükler üzerinde durulmuş, anne ve çocuğun korunması işleriyle ilgilenecek sağlık tesislerinin kurulması tavsiyesinde bulunulmuştur. Kongrede Asaf Derviş Paşa tarafından sunulan “Çocuklar Milletın Malıdır Onları Korumalıyız” başlıklı bildiriye de çocuk ölümlerine karşı mücadele verecek kurumların açılması tavsiyesi ön plana çıkmıştır. Söz konusu bildiriye yer alan büyük şehirlerde çocuk hastanesi, süt çocuğu bakım yurdu, anne bakım yurdu ve doğumevi kurulması, İstanbul’da doğumevlerinin artırılması, ebe ve hastabakıcı yetiştirilmesi gibi tavsiyeler nüfusun azalmasına karşı alınacak önlemler arasında sayılmıştır⁶.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti dergisinde yayımlanan yazılar, çocuk ölümlerinin arttığına dikkat çekmesi bakımından önemlidir. Teşkilatlanmanın önemini vurgulayan yazılar, Cumhuriyet idaresinin nüfusu artırma çabalarını destekler niteliktedir. Bunlardan birisi dergide “İçtimai Hıfzıssıhha” başlığı altında şöyle yer almıştır: “...Şimdilik gebe anneleri vikaye ve himaye, lavta ve fennî ebe yetiştirmek, vilâdethâneler açarak doğumu fennî bir hale getirmek, anneleri çocuk bakımı hususunda hazırlamak, irzâ’-ı tabî’îyi teşvik, çocuk bakıcı nörslere yetiştirmek, meccânî çocuk muayene merkezleri açmak gibi tedbirden ibarettir”. Cemiyet, tüm milleti davet ettiği bu seferberlik ilanıyla çocuk ölümlerine karşı farkındalık oluşacağı ve Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekâletinin çalışmalarının kurulacak yeni sağlık teşkilatları çerçevesinde güçleneceği inancındadır⁷.

5 **Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası**, Sağlık ve İçtimai Muavenet Vekaleti Yayını, Ankara 1942, s.16-30; **Dr. Refik Saydam (1881-1942) Ölümünün 40. Yılı Anısına**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s.41.

6 Ayten Arıkan, **Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri**, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2005, s.14-15.

7 “İçtimai Hıfzıssıhha”, **Hilal-i Ahmer Mecmuaları**, C 8, s.3413-3418.

Nüfusun azalması hususunda kadınlar üzerinde farkındalık yaratma çabaları dönem gazetelerine de yansımıştır. Gazetelerde hekimler tarafından fenni doğumun artırılmasıyla birçok çocuğun hayatının kurtarılacağı, nüfusun çoğalması sayesinde ulusun güçleneceği dile getirilmiştir. Hekimlerce kaleme alınan yazılarda bilinçli bir toplum yaratılmak istendiği ortaya konulmuş, ebe okullarının açılması ve bilimsel yollardan edinilen tecrübelerle yaptırılan doğumların kadın ve çocuk ölümlerinin azalmasını sağladığı vurgulanmıştır⁸.

Türkiye,1929 yılında Paris’te toplanan Beynelmillel İstatistik Kongresi’ne katılarak ölüm olayları üzerinden ülkenin demografik yapısını analiz etmiştir. Bu çerçevede Kongrede “Hamil⁹, Velade ve Lohusalık Hastalıkları” başlığı altında kadın hastalıklarından kaynaklanan ölümleri sıralamıştır¹⁰. 1931-1940 yılına ait istatistikler Ankara, İstanbul ve İzmir gibi başlıca şehirlerde şu verileri sunmaktadır: 1931’den 1940 yılına kadar geçen sürede Ankara’da 125 kadın, İstanbul’da 516 ve İzmir’de 139 kadın hamilelik, doğum ve lohusalıktan kaynaklanan hastalıklardan dolayı hayatını kaybetmiştir¹¹. Bu veriler kadın sağlığına ilişkin hizmetlerin iyileştirilmesi ve yaygınlaştırılmasını ortaya koymasından önemlidir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında nüfusu artırma politikaları, yürürlükte olan kanunlarla desteklenmiştir. Bunlardan birisi 30 Nisan 1930 tarih ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’dur. Kanunda, çocuk ölümlerinin önüne geçmek üzere hareket edileceğini bildiren hükümler yer almıştır¹². Kanunun 3. maddesinde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin, doğumu artırma ve kolaylaştırmak ile çocuk ölümünü azaltmak üzere önlem almakla mükellef olduğu ayrıca annelerin doğumdan önce ve sonra sağlıklarının korunmasından

8 “Fenni Doğumun Nüfusun Artmasındaki Ehemmiyeti”, **Akşam**, 28 Nisan 1938.

9 Türk Dil Kurumunda “üzerinde taşıyan” anlamına gelen Hamil, günümüzde hamilelik kelimesine karşılık kullanılmıştır.

10 Bu hastalıklar raporda şu şekilde sınıflandırılmıştır: Çocuk düşürme, dış gebelik, gebelikten kaynaklanan komplikasyonlar, doğum sonrası kanama, gebelikten kaynaklanan idrar hastalıkları, gebelik zehirlenmeleri, doğum sonrası enfeksiyonları ve lohusalıktan kaynaklanan çeşitli türden rahatsızlıklar. **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 490.1.0.0/1464.3.3, 1930.

11 **Nüfus Hareketleri İstatistiği**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1941, s.61,63,65.

12 “Kanunlarımızda Nüfusu Teşvik Eden Hükümler”, **Tan**, 15 Şubat 1941.

sorumlu olduğu bildirilmiştir¹³. 20. maddesinde Vekâletin doğumevi kurmak ve idare etmek görevlerine ve ücretsiz doğum yardımı sağlamak üzere ebe istihdamı meselelerine değinilmiştir. 152. maddesinde Vekâletçe belirlenecek araç ve gereçlerin ithalatı ve satışının hamileliği engelleyici veya düşük yapmaya neden olan cihazlar olmadığı sürece uygun olduğu belirtilmesi Hükümetin doğum oranlarını artırma hedeflerini yansıtmıştır. 153. maddesinde “devletin resmi müesseselerinde doğum yardımı meccanidir. Sıhhi ahval daha fazla kalmayı istilzam etmeyen vakayide lohusaların doğumdan sonra müesseselerde bir hafta alıkonulması mecburidir.” ve 154. maddesinde “Hükümet ve belediye tabipleri ve ebeleri fakir kadınların doğurmasında meccanen yardıma mecburdurlar.” şeklindeki hükümlerle çeşitli kurum ve kuruluşlardaki sağlık kadrolarınca verilecek hizmetin ücretsiz olacağı vurgulanması devletin sosyal kimliğini ön plana çıkarmıştır. 155. maddesinde “Kendisi ve çocuğunun sıhhati için bir zarar husule getirmeyeceği bir tabip tarafından tahriren tasdik edilmedikçe kadınların doğumlarından mukaddem üç hafta ve doğurmasını müteakip yine üç hafta zarfında fabrika, imalâthane ve umumî ve hususî müesseselerde çalışması ve çalıştırılması memnudur.” ifadesi devletin doğum sonrasında gelişebilecek herhangi bir sıhhi tehlikeye karşı önlem almakla yükümlü olduğuna atıf yapmıştır. Son olarak 172. maddesinde yer alan

“Gebe kadınlar doğumlarından evvel üç ay zarfında çocuğunun ve kendisinin sıhhatine zarar veren ağır hizmetlerde kullanılamaz. Doğurduktan sonra 155 inci maddede tayin edilen muayyen müddet istirahatini müteakip işe başlayan emzikli kadınlara ilk altı ay zarfında çocuğunu emzirmek üzere mesai zamanlarında yarımşar saatlik iki fasıla verilir.”

ifadesi, Cumhuriyet idaresinin nüfus politikalarına güç veren Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun çalışabilir durumdaki kadın nüfusun sağlığını korumaya yönelik aldığı önlemlerle ekonomik kalkınmayı sürdürmeye katkı

13 Kanunun bu husustaki görevleri 1 Nisan 1965 tarihinde kabul edilen 557 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesiyle son bulmuştur. Söz konusu maddede sayılan görevler arasında “annelerin doğumdan evvel ve sonra sağlıklarını korumak” ve “çocukluk ve gençlik sağlığına ait işlerle, çocuk sağlık ve bünyesinin korunması ve gelişimine ait kuruluşları denetlemek” de yer almıştır. **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Sağlık Propagandası ve Tıbbi İstatistik Genel Müdürlüğü Yayın No:422, Ankara 1973, s.40-41.

sağladığına işaret etmiştir¹⁴. Dönemin nüfus politikalarına ilişkin görüş ve kararları içeren bir diğer kanun 10 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen 1580 sayılı *Belediye Kanunu*'dur. Kanunun 45. maddesinde belediyelerin ücretsiz hizmet verecek doğumevleri kurmak ve işletmek ve yoksul aileler için doğum yardımında bulunmak gibi görevleri olduğunun belirtilmesi nüfusu artırma politikalarının bir diğer yansımasıdır¹⁵.

Teşkilatlanma ve yasal düzenlemeler kadar nüfusu artırmanın etkili yollarından birisinin nitelikli sağlık kadroları oluşturmak olduğunun bilincinde olan Cumhuriyet idaresi, ebe eğitimini bu yoldaki önemli esaslardan saymıştır. Temelleri 19. yüzyılın ilk yarısına dayanan ebe mektebi gerek Millî Mücadele sırasında gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren faaliyetlerini sürdürerek kadınların eğitim ve iş hayatına katılımını teşvik etmiştir. Doğum oranlarının kontrolü ve anne ve çocuk sağlığının iyileştirilmesi gibi konularda önemli bir role sahip olan bu mektepler, Türkiye'nin sağlık altyapısının güçlendirilmesine katkıda bulunmuştur¹⁶. 1924 yılında Tıp Fakülteleri bünyesinde ve aynı yıl Şişli Çocuk Hastanesinde verilen ebelik eğitimi örnekleri arasında olup 1930'lu yılları boyunca sayıları artan ebe mektepleri arasında 1937 yılında Balıkesir ve 1938'de Konya Ebe Okulu da yer almıştır¹⁷. Bu alandaki eğitimin yaygınlaşmasıyla 1923 yılında 136 olan ebe sayısı 1930'da 400'e 1935'te 616'ya ve 1940'ta 806'ya ulaşmıştır. Bir ebeye düşen 15-49 yaş aralığında bulunan doğurganlık çağındaki kadın sayısı 1935'te 8.400 ve 1940'ta 6.630'tur. Tıbbi yardımlar yanında bir nevi sosyal hizmet sorumluluğu üstlenen ebeler hamilelik boyunca, doğum sırasında, lohusalık döneminde ve bebeğin anne sütü aldığı süre boyunca anne ve çocuğu kontrol altına almış ve gerekli desteği sağlamışlardır¹⁸.

Cumhuriyet hükümetinin nüfusun artmasını sağlayan girişimleri, toplumsal dönüşümünün temel taşlarından birisini oluştururken yeni doğacaklara

14 **TBMM, Kanunlar Dergisi**, C 8, 30 Nisan 1930, s.201-223; **Resmî Gazete**, 6 Mayıs 1930, S1489, s.8895, 8896, 8902,8903.

15 **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 8, 10 Nisan 1930, s.103.

16 Harun Tuncer, Ahmet Zeki İzgöer, Haluk Perk, **Ebelik Staj Defteri**, Kızılay Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2023, s.22; Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II**, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s.85; Sadet Altay, "Cumhuriyet'in İlk On Beş Yılında Ebeler Eğitime ve Mesleğin Dönüşümüne Dair Kısa Bir Bakış", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C17, S 35, Güz 2017, s.183.

17 **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Sağlık Propagandası ve Tıbbi İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1973, s.182-183.

18 **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, s.324.

modern tıbbın imkanlarını yüksek seviyede sunması anne ve çocuk sağlığını zirveye taşımayı hedeflediğini göstermektedir. Gerek parti programlarında gerekse hükümet programlarında bu vizyonun izlerine rastlanmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) programında nüfus meselesine değinilen “Nüfusumuzu artırmak ve gelecek nesli sağlam ve gürbüz yetiştirmek her zaman dikkate güdülecek işlerimizdendir.” şeklindeki ifadeler doğumevlerini artırmak üzere hareket edileceği yönündeki görüşleri desteklemiştir. Ayrıca parti programının 56. maddesinde yer alan “Partinin çocuk hayatı ve analarının sıhhati ile derin ilgisi vardır.” şeklindeki ifade, parasız doğum yardımları sağlamak ve çocuk bakımını öğretmek için ebe sayısını çoğaltmak üzere hareket edileceğine işaret etmektedir¹⁹. 8 Kasım 1937 tarihinde Celal Bayar tarafından okunan İcra Vekilleri Heyetinin hükümet programında milli bir mesele olarak değerlendirilen sağlık işleri, kadın ve çocuk sağlığına ilişkin hayata geçirilecek planlarla desteklenmiştir.

“Ana ve çocuk hayat ve sıhhatinin korunması için şimdiye kadar tesis edilmiş olan doğum ve çocuk bakım evleri ile çocuk bakım dispanserleri ve süt çocukları müşahede evlerinin sayılarının artırılması ve köylerde doğum yardımlarını temin edecek köy ebesi yetiştirmek için köy ebe mektepleri tesisi.”

ifadeleri, halk sağlığına yönelik hizmetlerin yaygınlaştırılması ve kırsal bölgelerdeki sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması yönünde geniş kapsamlı ve etkili bir stratejiyi yansıtmaktadır²⁰.

I. İlk Örnekleriyle Dünya’da ve Türkiye’de Doğum ve Çocuk Bakımevleri

18. yüzyıl modernleşme sürecindeki ilk örneklerinden itibaren doğum ve çocuk bakımevleri anne ve çocuk sağlığını korumak, doğum sürecini güvenli hale getirmek ve bebek ölümlerini azaltmak amacıyla hayati bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Nüfus artışını teşvik eden ve sağlıklı nesillerin yetişmesini sağlayan bu kurumlar, uzun vadede ekonomik kalkınmanın temel taşlarından birisi olmuştur. Almanya Göttingen’de açılan doğumevi dünyadaki ilk örneklerden birisidir. 1751 yılında Albrecht von Haller’in girişimleriyle Georg-August Üniversitesi bünyesinde açılan kurum, iki odayla faaliyet

19 CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s.83.

20 **Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, C 1, (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), Haz. İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara 2013, s.257.

göstermeye başlamıştır. Kurumun ilk yıllarında 10-30 aralığında doğum yapıldığını belirtmiş olan doğumevi Müdürü Johann Georg Rooderer ayrıca nitelikli ebeler yetiştirmek üzere Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde inceleme gezileri yapıldığını ifade etmiştir. Anne ve çocuk sağlığının korunmasını sosyal bir mesele olarak görmekle birlikte ülkenin geleceğini siyasi ve ekonomik yönden belirleyen bir mesele olarak da değerlendiren doğumevi idarecileri bu doğrultuda doğum sayısını artırmayı hedeflemiştir. 1751-1763 yıllarında 232 ve 1764-1785 yılları arasında 576 doğumun gerçekleşmesi bu hedefe ulaşıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Göttingen'deki doğumevinin oda kapasitesi 1785'te yediye ulaşmıştır. Kurum, 1792'de Prof. Dr. Friedrich Benjamin Osiander idaresinde faaliyetlerine devam etmiştir. Aynı zamanda bir eğitim merkezi olan kurumda ebelere yılda iki kez olmak üzere 30-60 saat aralığında doğuma yardım kursları düzenlenmiştir. Temel amacı ebelerin yurt içi ve dışında eğitim almalarını dolayısıyla da onların doğumları kolaylaştırıcı bilgilere sahip olmasını sağlayan kurumun yoksul ve kimsesiz kadınlara doğum sırasında ve sonrasında ücretsiz koruyucu sağlık hizmetleri sunması ve köylerde kendi imkânları ile doğum yapan kadınların karşılaştıkları problemlere klinik hizmeti vermesi sosyal politikalara uygun hareket edildiğini göstermektedir²¹.

Doğum ve çocuk bakımevlerinin Osmanlı Devleti'ndeki ilk örneği, 1892'de İstanbul Sirkeci/Demirkapı'daki doğumevidir. *Viladethane* adıyla kayıtlara geçen bu kurum, doğum sırasında kadınlara tıbbi yardım sağlamak ve anne ve çocuk ölümlerini azaltmak amacıyla verdiği hizmetlerle sağlık alanında gerçekleştirilen reformların önemli bir örneğini teşkil etmiş böylece hamilelik ve doğumun koruyucu sağlık hizmetlerinin bir parçası olarak görülmeye başlandığı bir döneme kapı aralanmıştır²². Demirkapı'daki bu ilk doğumevinin açılışında Paris Tıp Fakültesi'nde eğitim alan Dr. Besim Ömer Paşa'nın girişimleri önem taşımıştır. Ömer Paşa, 1887'de girdiği Paris Tıp Fakültesinde kadın hastalıkları ve doğum alanında uzmanlık kazanmış, Fransa'dan döndüğünde Askerî Tıp Okulunda doğum uzmanı olarak çalışmıştır²³. Ömer

21 İnci Hot, "İlklerden Biri: Göttingen'de Açılan Doğumevi ve Doğumevine Ait Koleksiyon" **Türkiye Klinikleri Tıp Etiği- Hukuku-Tarihi Dergisi**, C 16, S 1, 2008, s.36-40.

22 Gülhan Erkaya Balsoy, **Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeye Karşı, Geç Osmanlı Doğum Politikaları**, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2005, s.161-163.

23 Nuran Yıldırım, "Besim Ömer Akalın" **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C 1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.147; Taner Bilgin, **Hilal-i Ahmer Ebe ve Hemşire Eğitimlerinin Öncüsü Besim Ömer Paşa**, Kızılay Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2023, s.22.

Paşa, doğum sırasında meydana gelebilecek anne ve bebek ölümlerinin önüne geçmek ve doğum sonrasında ise çeşitli hastalıklardan ve bakımsızlıktan kaynaklanan ölümleri engellemek amacıyla uzman hekim ve ebelerin bir arada bulunduğu bir merkez kurmak üzere harekete geçmiş, Askerî Tıbbiyeye yakın bir binada açtığı doğumevi ile bu amacını gerçekleştirmiştir. Doğumevinin açılmasının ardından kadınları bu kurumda doğum yapmaya ikna etmek üzere çaba gösteren Besim Ömer, “Viladethane her valide olacak için geçerlidir” görüşünü önemle vurguladığı yazılarında bazı kadınların hamileliği esnasında tehlikeli durumlarla karşılaşabileceğini, bazılarının ise vaktinden önce doğum yapmak zorunda kaldıkları veya doğum sırasında ameliyat gerektirecek bir durumla karşılaşabileceklerini dile getirmiş özellikle yoksul kadınların bu gibi durumlar karşısında ameliyat, bakım veya tedavi hizmetlerine ulaşamadıkları için hayatlarını kaybettiklerine vurgu yaparak doğumevinin önemine dikkat çekmiştir. Doğum yapmış her kadınının lohusalık döneminde sağlığının korunması hakkı olduğunun, yoksul ve kimsesiz kadınlar ile hamileliği risk altında bulunan kadınların da bu kuruma ihtiyacı bulunduğunun altını çizdiği “Viladethane bir hayrathanedir” şeklindeki ifadeleri devletin hayırsever kimliğini ön plana çıkarmıştır. Besim Ömer ayrıca “Viladethane bir dershanedir” şeklindeki görüşüyle hem ebe adaylarına hem de tıp öğrencilerine bu kurumda doğum pratiği yaptırarak mesleklerinde gelişmelerine imkân tanımıştır²⁴.

20. yüzyıla gelindiğinde gelişerek faaliyetlerini sürdüren doğum ve çocuk bakımevlerinin ilk örneklerinden birisine İngiltere’de rastlanmıştır. İngiltere’de nüfusu artırma politikaları ve bu çerçevede yürütülen sağlıklı kadın projeleri birtakım sosyal yardım işlerini de kapsamıştır. Bunlardan birisi 1927 yılında Mrs. Kennedy tarafından kurulan *Plaistow Doğum Hastanesi Kadınlar Birliğinin* düzenlediği konserlerden elde edilen gelir ve bağışlarla hastanenin nevresim, kilim, paravan ve yatak gibi temel eşyalarının satın alınmasıdır²⁵. Nüfus politikalarını sosyal yardım işleriyle birlikte ele alan İngiltere’deki

24 Ayten Altıntaş-Oğuz Ceylan, “Viladethane”, **Tombak**, S 17, 1997, s.27-29; Hürü Sağlam Tekir, “Pencereleri Kafesli Muayenehane: Osmanlıda Viladethanelerin Açılması ve Doktor Besim Ömer Paşa”, **XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı**, C 3, Ankara 2022, s.701-703; Tuncer vd., **a.g.e.**, s.25.

25 **Plaistow Maternity Hospital and District Nurses Home**, Annual Report, London 1933, p.11; Edward Mellanby, “Maternal Mortality and Morbidity” **Public Health Congress**, 1930, s.98.

doğumevlerinin aksine Amerika Birleşik Devletleri'nde doğumevleri, anne ve çocuk sağlığını korumaya yönelik değil, fahişelerin ve uyuşturucu bağımlısı kadınların ahlaki açıdan ıslah edilmesine hizmet etmiştir. Söz konusu evlerde doğum öncesi ve sonrasında verilen hizmetler, dinî eğitimden ibaret olmuş annelerin ve bebeklerin sağlığını korumak ikinci planda kalmıştır. Ayrıca ABD'deki doğumevleri İngiltere'de olduğu gibi yardım dernekleriyle iş birliği yoluna giderek bu konuyu bir sosyal yardım meselesi olarak görmemiştir²⁶. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'nde 1921 yılında kabul edilen *Sheppard-Towner Yasası*, anne ve çocuğa yönelik sağlık hizmetlerini geliştirmeleri için eyaletlere mali destek sağlaması bakımından önemlidir. Yasa özellikle hamilelik ve doğum öncesi bakım, doğum yardımı, çocuk sağlığı hizmetleri ve annelere sağlıklı yaşam biçimleri hakkında yardım gibi konularda eyaletlerin çabalarını desteklemiştir. Yasa çerçevesinde kurulan *Federal Annelik ve Bebek Hijyeni Kurulu* ile eyaletlere anne ve çocuk sağlığı konusunda program oluşturmaları için fon sağlanmıştır. Amerika'da *Çocuk Bürosu* adıyla faaliyet yürüten kurum ise devletin anne ve çocuk sağlığı programlarını uygulama yeteneğini artırmıştır²⁷.

1939 yılında *Akşam* gazetesinde yayımlanan bir haberde, Fransa'da nüfusu artırma çabalarının gündemdeki önemli meselelerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Ülkedeki istatistiksel çalışmalar 1938'e oranla 1939 yılında yapılan evliliklerin azalması sebebiyle doğum oranlarının azaldığını ortaya koymuştur. Haberde 1865'ten 1938 yılına kadar geçen sürede nüfusun üç milyon arttığı ancak bu artışın doğum olaylarından değil, ülkeye yapılan göçlerden kaynaklandığı belirtilmiştir. Bu durum karşısında Fransa hükümeti, çeşitli önlemler almak üzere harekete geçmiş, bu doğrultuda evliliği teşvik etmek, çok çocuklu aileleri ödüllendirmek ve çocuk düşürme olaylarının önüne geçmek gibi konularda kanun teklifleri hazırlamıştır²⁸.

Almanya'da *Gaburthans*, Fransa'da *Maternite* ve *Kreş* ve İngiltere'de *Maternity and Child Velfare* adı verilen kurumların güçlü kadrolarla kadınlara doğum ve çocuklara bakım hizmeti vererek milletlerinin geleceğini garanti ettikleri

26 *A Study Of Maternity Homes in Minnesota And Pennsylvania*, United States Department of Labor, Children's Bureau Washington 1926, s.1.

27 *The Future of Public Health*, National Academy Press Washington 1988 s.67.

28 "Fransa Nüfus Azalmasına Karşı Tedbir Alıyor", *Akşam*, 13 Temmuz 1939.

özellikle Rus hükümetinin çocuğu vatanın malı olarak görmek suretiyle bu kurumlara diğer milletlerden daha fazla önem verdikleri dönem gazetelerinden edinilen bilgiler arasındadır²⁹. 1935 yılında *Türk Dili* gazetesinde yer alan bir habere göre kadınlara doğum ve bakım hizmetleri meselesinin gereksiz görüldüğü hatta bu hizmetleri gerçekleştirmek üzere inşa edilecek binalara hükümetlerin destek vermediği vurgulanmıştır. Haberde doğum sırasında ve sonrasında gelişecek olaylar karşısında müdahale bilgi ve birikimine sahip pratisyen hekimlerin bulunmadığı ayrıca belirtilmiştir. Bu görüş ve durumlar karşısında İngiltere'nin önemli adımlar attığı çok geçmeden doğum ve çocuk bakım evlerinin kurulması yönünde başlattığı çalışmalarından sonuç alındığı bildirilmiş, bu kurumların açılmasına giden süreçte başta İngiltere olmak üzere birçok medeni ülkedeki kadın hareketleri ve siyasi partilerinin önemli rol oynadığı ifade edilmiştir.

Türkiye'de anne ve çocuk sağlığının korunması meselesinin önemli temsilcilerinden birisi olan Dr. Besim Ömer Bey ile yapılan bir röportajda kadınların çocuk düşürme meselesine değinilmiş ülkenin geleceğini tehlikeye sokan bu durumun sebepleri üzerinde durulmuştur. Çocuk düşürme olaylarının ekonomik ve sosyal boyutları olduğunu aynı zamanda kadınların gençliklerini korumak üzere böyle bir yola başvurduklarını dile getiren Ömer Bey, çocuk düşürmenin bir suç olduğunu ifade eden kanunların nüfusun azalmasına karşı alınan önemli tedbirlerin başında geldiğini belirtmiştir. Ayrıca çocuk düşürme olaylarının önlenmesine yönelik tavsiyelerde bulunmuş bu hususta sosyal yardım kurumlarının açılmasının önemine vurgu yapmıştır. Yaşadığı bir olaydan bahsederek meselenin önemine vurgu yapan Ömer Bey röportajda; hamile bir kadının eşiyle birlikte yanına geldiğini ve çocuğun cinsiyetini öğrenmek istediklerini tespit sonucu cinsiyetin erkek olmaması hâlinde çocuğun düşürülmesini talep etmeleri üzerine kendilerine şu cevabı verdiğini belirtmiştir: “Çocuk karnınıza düştükten sonra size değil, memlekete aittir. Bu hareketiniz vatana hıyanettir”. Dr. Ömer Bey'in altını çizdiği bir diğer husus, işçi kadınların, hamileliği hayatlarını kazanmanın önünde bir engel olarak gördükleri dolayısıyla hamile kalmak istemedikleridir. Bu durum karşısında Sıhhiye Vekâletine hamile, lohusa ve emziren kadınların himayesi için bir kanun projesi hazırlaması tavsiyesinde bulunmuş buna göre kadınların doğumlarını doğumevlerinde gerçekleştirmelerini ve doğum sonrasında

29 “Doğum ve Çocuk”, *Türk Dili*, 18 Eylül 1935.

ise anne ve çocuk sağlığının korunması için kadına sosyal yardımlarda bulunulması gereğine dikkat ekmiřtir³⁰.

II. Cumhuriyet Dönemi'nde Doğum ve ocuk Bakımevleri

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Türkiye, siyasi, sosyal ve ekonomik bir donuşumun eşiğine adım atmıştır. Bu yeni dönemde Türkiye, bir taraftan modern teşkilatlar oluştururken diğer yandan mevcut kurumları gözden geçirerek modernleştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda gerek savaş sırasında gerekse savaştan sonra meydana gelen salgın hastalıkların sebep olduğu nüfusun azalması meselesine özüm arayışı içine girmiřtir³¹. Cumhuriyet'in ilk yıllarında hazırlanan istatistikler ocuk ölümlerinin yükse olduğunu ortaya koymuş ve giderek azalan nüfus meselesi karşısında halkı bilinçlendirmek önem taşımıştır. ocuk ölümleriyle mücadelenin bir diğer ayağı çeşitli kurum ve kuruluşlarla ile iş birliği içinde açılan doğum ve ocuk bakım evleridir³². Söz konusu kurumların hamilelik, doğum ve lohusalık dönemlerinde meydana gelebilecek hastalıklar karşısında gerekli müdahalelerin yapılmasıyla bilinçsiz doğumların onune geçerek ocuk ölümlerinin azalması yonunde gösterdiği

30 “ocuk Duşuren Kadınlar oğalıyor”, **Vakit**, 20 Mart 1930; “ocuklarımız Yalnız Bizim Değil, Aynı Zamanda Vatanın”, **Gürbüz Türk ocuğu**, C 1, S 2, Kasım 1926, s.2. Haseki Nisa Hastanesi hekimlerinden Ahmet Süheyl Bey, 1926 yılında Haseki Hastanesine başvuran 4.762 kadından 149'unun ocuk duşuren kadınlardan oluştuğunu bildirmiş, Cumhuriyet idaresinin nüfus politikasını doğrudan ilgilendiren ocuk duşurma olaylarını şu gerekçelere dayandırarak açıklamıştır: “Bir kadın neden ocuk düşürür? Esbabını tetkik edecek olursa görürüz ki, ya çok doğurmuş bıkırmıştır, bakamayacaktır, vakt u hâli müsait değildir yahud pek sık doğurmuştur. Çocukların hepsine birden bakmak mecburiyeti onda bu ihtiyacı tevhit etmiş ve çocuğunu duşurmuştur. Bu vakayide hastalık pek az rol ifa etmiştir. Güzellik ve taraveti bozulmasın diye görülenler de nispeten azdır. Bir de bunu moda telakki ederek yapanlar da vardır. İntiharların sari olabileceğini birçok hususta sırf vaziyet-i itimaiyeye göstermesi dolayısıyla kabul edebilirsek sıkt vekayi'ini de bu kadar mebzul gorduktan sonra buna da saridir diye iddia edebiliriz. Bu iddiamızda bizi yanılıcak cihetler pek azdır.” Bu goruşler Cumhuriyet idaresinin nüfus politikasına yön vermesi bakımından önemlidir. “ocuk Duşurma Hakkında Bir İstatistik” **Hilal-i Ahmer Mecmuaları**, C 8, 24 Mayıs 1927, s.3488; “ocuk Duşuren Kadınlar oğalıyor”, **Vakit**, 20 Mart 1930.

31 Kemal Arı, “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Unsurlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 8, S 23, 1992, s.410; Zafer Toprak, “Erken Cumhuriyet, Nüfus Sorunu ve ocuk ölümleri”, **Toplumsal Tarih**, S 281, Mayıs 2017, s.22.

32 Zeki N. Barker, “Yavrularımızın Değerini Bilelim”, **lksu**, C 5, S 27, Mayıs 1935, s.206; **BCA**, 30.10.0/176.218.11, 11 Temmuz 1933.

gayretler, Cumhuriyet idaresinin nüfus politikalarındaki hedefleri arasında sayılmıştır³³. Bu alanda yapılan araştırmalarda anne ve çocuk ölümlerinin giderek arttığı bu artışın bakımsızlıktan veya şüpheli vakalara zamanında müdahale edilmediğinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bunun yanında kadınlar için bir hekime başvurmak sosyal ve dinsel açıdan alışılmış bir yaşam pratiği olmayıp genellikle hamile kadınların doğum için başvurdukları tek mercii mahalle ve köy ebeleri olmuştur. Bu doğrultuda gerekli sağlık tesislerini kurmak, bu tesislerde modern ve fenni cihazlar ile muayene ve tedavi hizmeti vermek üzere harekete geçilmiş, hazırlanan programlarda anne ve çocuk sağlığının korunması adına doğum ve çocuk bakım evleri kurmak acil bir plan olarak hükûmetin karşısına çıkmıştır³⁴.

Doğum ve çocuk bakımevlerine duyulan ihtiyaç 1925 yılında Meclis gündemine taşınmıştır. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletinin 1925 yılı bütçe görüşmeleri sırasında doğum ve çocuk bakımevleri kurmak için ödenek ayrılacağını bildirilmesi bu yöndeki ilk adımlardan birisidir. Görüşmeler sırasında söz alan Kırıkkale Milletvekili Doktor Fuat Bey, bunun takdire şayan bir gelişme olduğunu belirtmiş ve sözlerine çocuk ölümlerine dikkat çekerek devam etmiştir. Fuat Bey, Ankara civarında 12-13 köyde incelemelerde bulunduğunu, 222 aile ile yaptığı görüşmelerde dünyaya gelen 1.334 çocuktan 557'sinin sağ kaldığını öğrendiğini belirtmiştir. Çocukları memleketin geleceği olarak gördüğünü belirten ifadelerinde Fuat Bey, vatanın sadece gürbüz çocuklardan yararlanabileceği gerçeğinden yola çıkılarak çocuk ölümleri meselesiyle acilen ilgilenilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Ayrıca kadınların hamilelik sürecinde ve doğum esnasında sağlıklarını korumak üzere alınacak önlemlere değinmiştir. Ülkenin çeşitli bölgelerinde doğum ve çocuk bakım evlerinin açılmasıyla kadın ve çocuk sağlığı konusunda refah sağlanacağına değinen Fuat Bey'in üzerinde durduğu bir diğer mesele doğum ve bakım evlerinde istihdam edilecek ebelere verilecek eğitimidir. Özellikle mahalle ebelerine itibar eden hamile kadınların hayatlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarını dile getirerek doğum ve çocuk Bakımevine duyulan ihtiyacı bir kez daha ortaya koymuştur. Bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Sivas Milletvekili Halis Turgut, 1925 yılı içerisinde; İstanbul'da üç, İzmir'de iki, Adana bir, Konya'da bir ve Sivas'ta bir olacak şekilde sekiz doğum ve çocuk Bakımevinin kurulmasının planlandığını bildirmiştir³⁵.

33 **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Mart 1929, No: 2758.

34 Fuat Pekin, **Ankara Doğumevi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1957, s.5-7.

35 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 2, C 15, İctima:2, 9 Mart 1925, s.285-291.

Sihhiye Vekili Dr. Refik Saydam, çocuk ölümleri hakkında görüşlerini bildirdiği Meclis toplantısında çeşitli ülkelerde yapılan incelemelerden bahsetmiş, yapılan incelemeler sonucu çocuk ölümlerinin fazla olduğu ülkeler sıralamasında Türkiye'nin altıncı olduğunu ifade etmiştir. Saydam'ın çocuk ölümlerinin azalmasını; memleketin teşkilatlanması, halkın bilinçlendirilmesi ve toplumun refahının sağlanması ile yakından ilgili olduğunu dile getirmiştir. Çocuk ve kadın ölümlerinin azalması hususunda teşkilatlanmanın önemine aşağıdaki gelişmelerden bahsederek değinmiştir³⁶:

“Şimdiye kadar sekiz tane doğum evi açtık. Gayesi doğurmadan, doğururken, doğurduktan sonra da çocuklarına annelerin iyi bakmalarına hizmettir ki, ilk adımdır. Dört beş senedir bu sistemi takip ettiğimiz malumdur. Hatta kabul buyurduğunuz Hıfzıssıhha Kanunu ile çocuk bakımını ve çocukların mekteplerdeki hıfzıssıhhasını nazarı dikkate aldık. Çocuk vefiyatı üzerinde vekâletinizin hiçbir endişesi yoktur. Yalnız mühim bir endişemiz, miktarını azaltmak, mümkün oldukça diğer memleketlerle nisbette müsavi dereceye indirmektir.”

Kocaeli Milletvekili Hakkı Kılıçoğlu'nun söz alarak çocuk ölümlerine sebep olan faktörlerden birisinin eğitimsiz ebeler olduğunu söylemesi üzerine Refik Saydam, Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin diplomalı ebe sayısının artması için çaba gösterildiğine vurgu yaparak kadın hastalıkları bölümü olan hastanelerde ebelerin üç aylık bir eğitime tabi tutulduğunu dolayısıyla bu gelişmenin ailelerin diplomalı ebelere itimat göstermelerine yardımcı olacağını ifade etmiştir. Görüşmeler sırasında 1930 Senesi Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatasının 10. maddesine dayanarak doğum ve çocuk bakım evlerine 158.000 lira olarak pay ayrıldığı bildirilmiştir³⁷. 1932 yılı bütçesinden ayrılan söz konusu kurumlara ödenek ise 140.000 olarak belirlenmiştir³⁸. 1933 ve 1934 yıllarında yapılan bütçe görüşmeleri toplantısında Vekâlet bütçesinden bu kurumlara ayrılan payın 155.844 olduğu bildirilmiştir³⁹. 1938 yılı bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Aydın Milletvekili Hulusi Alataş, nüfusun çoğaltmakta olduğuna dikkat çekerek

36 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: 3, C 19, İçtima:3, 18 Mayıs 1930, s.101-102.

37 Meliha Özpekan, “TBMM Tutanaklarına Göre Cumhuriyet'in İlk On Yılında Sağlık Politikamız”, **Türkler**, C 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.436-445.

38 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem:4, C 9, İçtima:1, 22 Haziran 1932, s.259

39 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem:4, C 15, İçtima:2, 17 Mayıs 1933, s.134; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem:4, C 22, İçtima:3, 29 Mayıs 1934, s.436.

Cumhuriyet idaresinin; ölümü azaltmak, doğumu artırmak, yeni doğanları yaşatmak, doğan çocukları sarılıktan korumak gibi hedeflere yönelik teşkilatlanma çabalarının 1939 yılı itibariyle artacağını bu hedefe yönelik faaliyet yürüten doğum ve çocuk bakım evlerine Manisa’da açılacak olan kurum ile bir yenisinin ekleneceğini bildirmiştir⁴⁰.

Cumhuriyet idaresinin anne ve çocuk sağlığına yönelik teşkilatlanmasının ilk örneği, 1925’te Ankara’da açılan doğum ve çocuk bakımevidir. 1930’lar boyunca nüfus artış hızı yüksek devletlerin dünya geleceğinde söz sahibi olacağı görüşüyle doğum ve çocuk bakımevleri Türkiye genelinde yaygınlaştırılmıştır⁴¹. Söz konusu kurumlara ilişkin büyük merkezlerdeki teşkilatlanmanın yanı sıra Türkiye’nin doğusundan batısına birçok ilçesinde ücretsiz hizmet veren bakımevleri kurulmuştur. Ayrıca devlet hastanelerine bağlı olarak doğumevi pavyonu ve servisleri ile köylerdeki hamile kadınların muayene ve tedavi ihtiyaçları için beş veya on yataklı sağlık merkezleri açılmıştır. Bu merkezlerden ilki 1937’de Ankara/Etimesgut’ta kurulmuştur⁴². İlçelerdeki bu teşkilatlanmayla ilgili bazı detaylara Vekâlet tarafından hazırlanan *Annelere Öğütler* el kitabında rastlanmıştır. Kitapta 1924 yılı zarfında hayatını kaybeden 101.781 kişiden 25.809’unun çocuk olduğuna vurgu yapılmış, annelerin bilgisizliği sebebiyle meydana gelen çocuk ölümlerine karşı kurulan bakımevlerine başvuran kadınların çocuk bakımı ve sağlığı konusunda bilgilendirildiği hususuna dikkat çekilmiştir. Vekâlet tarafından hazırlanan bu yayında yer alan “Doğum ve çocuk bakımevi bulunmayan yerlerde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin meccani bakım evlerine-dispanserlerine gidiniz” şeklindeki bilgilendirme yazısı, Cumhuriyet idaresinin bu hususta geniş bir teşkilat yapısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kitapta yer alan detaylardan Türkiye’de 150 ilçede ücretsiz hizmet veren bakımevinin bulunduğu anlaşılmaktadır⁴³.

1930 yılında, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin yayınladığı bir tezkerede; doğum ve çocuk bakım evlerinde çalışacak memurlara ait

40 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem:5, C 25, İçtima:3, 24 Mayıs 1938, s.166.

41 **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, s.183; Süleyman Tekir, “Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti’nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri”, **Belgi Dergisi**, C 2, S 18, 2019, s.1317-1321.

42 Hilal Dikmeli, **Türkiye’de Sağlık Teşkilatının Geliştirilmesi Çalışmaları (1923-1938)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 2013, s.32.

43 **Annelere Öğütler**, Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekaleti Yayınları, Hilal Matbaası, İstanbul 1929, s.16.

kadrolar belirlenmiş ve bu kadrolar 31 Mayıs 1930'da İcra Vekilleri Heyeti tarafından onaylanmıştır⁴⁴. Bununla birlikte belirli şehirlerdeki doğum ve çocuk bakım evlerinin inşası için Almanya'daki Maquet fabrikasından malzeme sipariş edilmiş ve bu siparişlerin maliyeti, 1929 yılı bütçesinden karşılanması kararlaştırılmıştır⁴⁵. Bu adımlar, Cumhuriyet idaresinin, anne ve çocuk sağlığına verdiği önemi ve sağlık hizmetlerini iyileştirme çabalarını yansıtmaktadır.

1925 yılında beş doğum servisi ve beş çocuk odası olmak üzere toplam on yatakla hizmet verecek olan Ankara Doğum ve Çocuk Bakımevi inşası Dr. Zekai Tahir tarafından gerçekleştirilmiştir. İstanbul Tıp Fakültesi asistanlarından Tahir Bey kendisine teklif edilen bu tesisi kurmak için hemen işe koyulmuştur. Henüz genç bir doktor olan Tahir Bey'in Ankara'ya gelişi şöyle tasvir edilmiştir: "... Esasen yeni hükümet merkezinde hâkim olan açık kalplilik, dürüstlük ve coşkunculuk havası hoşuna gidiyor, insanlık için insanca olan bu maceraya ruhen ve bedenlen atılmaya kendisini zorluyordu." Tahir Bey düşman saydığı bilgisizlik karşısında sahip olduğu yüksek cesaretle ölüm kalım meselesi olarak gördüğü bu tesisi kurmak için vakit kaybetmemiş, güç şartlar ve imkansızlıklarla Türkiye'nin ilk doğumevini kurma yolunda lider olmuştur. Tahir Bey, Ankara'nın Hacımusca mahallesinde kiraladığı eski kerpiç bir binada işe koyulmuş, ilk hasta mahalleye yeni tesis açıldığını duyan bir ebenin ciddi bir vakayı buraya getirdiği 3 Mart 1925 tarihinde muayene edilmiştir. Hizmet vermeye başladığı 1925 yılında bir kadın hastalıkları ve bir çocuk hastalıkları uzmanı ile bir başhemşire ve iki ebeden oluşan kadrosu ile kısa sürede halkın rağbet ettiği bir kurum hâline gelen doğumevini, kısırlık meselesiyle de yakından ilgilenmiştir. Kurumun sağlık kadrosu, ev ziyaretleri gerçekleştirilerek yeni doğum yapmış annelere tavsiyelerde bulunmuş ve süt çocukları sağlık memurlarınca gözetim altında tutulmuştur. Hastanenin kurucu Tahir Bey'in Ankara'nın köylerini gezerek vatandaşlarla yaptığı konuşmalar, köylülerin mahrem saydığı kadın hastalıkları ve doğum meseleleri hakkında fikir sahibi olmasını sağlamıştır.

44 **BCA**, 30.18.1.2/12.41.11, 7 Haziran 1930; **Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası**, Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi, 29 Ekim 1933, s.87.

45 **BCA**, 30.18.1.2/11.34.17, 26 Mayıs 1930; Besim Ömer Akalın, **Türk Çocuğu Yaşamalıdır (Küçük Çocuklara Bakım ve Sosyal Yardım Çocuk İş Memleket İşidir, Doğanları Yaşatmalıyız)**, Ahmed İhsan Basımevi İstanbul 1936, s.116; "Değerli Dr. Besim Ömer Akalın'ın Çok Faydalı Bir Eseri", **Servet-i Fünun**, 21 Mayıs 1936.

“Ankara’nın bir caddesi üzerinde sessiz, sedasız, reklamsız, ilansız, afişsiz çalışan bir insanlık köşesi derhal doğum sancıları çeken kadına beşeri bir imdat kuvveti hâlinde yetişti.” Ankara Doğumevi hakkındaki *Kurun* gazetesine yansıyan bu düşünceler, Cumhuriyet idaresinin sıhhi ve sosyal bakımdan kadın ve çocuk sağlığını korumak üzere seferber olduğuna ve hizmetlerin ücretsiz yapıldığına atıf yapmaktadır. “Doğumevi beyaz gömleklili ilim adamlarının nezareti altında tesirini, nüfuzunu halkın en kesif, en yoksul tabakalarına kadar uzatmıştır.” Kayıtların hasta, yatağına yatırıldıktan sonra yapıldığının altı çizilen haberden doğumevinin herhangi bir imtiyaz ve şart olmaksızın tüm vatandaşlara hizmet etmeyi prensip edindiği anlaşılmaktadır. Hastalarını doğumevine getirenlerin özellikle herhangi bir zorluk çekmediklerini ve kurumun temizlik bakımından üstün niteliklere sahip olduğunu belirtmeleri doğumevinin bir düzen içerisinde ve gelişmiş makinelerle hizmet verdiğine işaret etmektedir. Haberde vurgulanan bir diğer esas ise şu sözler ile dile getirilmiştir: “Birçok vilayetimizde sessizce ama etkili bir şekilde çalışan doğumevleri, geleceğin büyüklerini sadece sağlıklı değil, aynı zamanda medeniyete olan güveni ve sevgiyi de sağlam bir şekilde hayata geçiriyorlar.” Bu sözlerle doğumevlerinin sağlık hizmetlerinin ötesindeki önemine dikkat çekilmekte toplumun, kurumun sağlık ve medeniyet alanındaki gelişimine katkısına vurgu yapılmaktadır⁴⁶.

Kasım 1926’da yayımlanan istatistik bilgilerine göre Ankara Doğumevinde 145 kadın yatarak ve 3.694 kadın ayakta tedavi görmüştür. Ayrıca istatistikte Ankara’da 17 tedavi evinin bulunduğu ve bu sağlık tesisinde 116 kadının yatarak ve 36.362 kadının ayakta tedavi gördüğü belirtilmiştir. Aynı yıl kurumun yatak kapasitesi 5’ten 15’e çıkarılmıştır. Ankara Doğumevinin Kasım 1927’e ait istatistik bilgilerinde 195 kadının yatakta ve 4.245 kadının ayakta tedavi gördüğü belirtilmiştir. Ayrıca Ankara’da kadın hastalıkları ve doğuma yönelik faaliyet gösteren 117 tedavi evinde 66 kadının yatarak ve 25.342 kadının ise ayakta tedavi gördüğü ifade edilmiştir. Ankara’daki kurumun Kasım 1928 yılında 259 kadına yatarak ve 4.300 kadına ayakta tedavi hizmeti sunduğu ve Ankara’daki 95 tedavi ve muayene evinde 92 kadının yatarak ve 19.359 kadının ayakta olmak üzere ücretsiz sağlık hizmeti aldığı tespit edilmiştir⁴⁷. 14 Temmuz 1928 tarihinde Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekâleti tarafından alınan karar gereği Ankara’da doğum ve çocuk

46 Sadri Ertem, “Bir Doğumevi ve Bazı Düşünceler”, *Kurun*, 12 Ağustos 1937.

47 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)*, 01009963/583868.

bakımevi kadrosuna bir asistan doktor atanmıştır⁴⁸. 1930 yılında kurumun yatak kapasitesi 25'e yükselmiştir. Söz konusu yıl Ankara'daki doğumevinde 375 kadın yatarak ve 7.073 kadın ayakta tedavi görmüştür⁴⁹. Çok geçmeden doğumevi binası ihtiyacı karşılamaktan uzak kalmış ve Hükûmet tarafından modern usullere göre tedavi uygulanacak tüm teçhizat ve tesisatı ile yeni olacak bir bina inşa edilmesi uygun görülmüş, bu hususta bir plan hazırlayan Tahir Bey, 300 yatak kapasiteli bir bina tasarlamış olmasına rağmen hükûmet yetkilileri 75 yatak sağlanabileceğini söylemiştir. Ankara Belediyesi, yaptığı bir meclis toplantısında, yeni doğumevinin inşası için Sıhhiye Vekâleti'ne bir arsa hibe edilmiştir. Vekâletin binanın inşasına tayin ettiği memurlar tarafından hazırlanan planlar sonucu Ankara Doğumevinin kendisine ait binasının temeli 1938 yılında atılmıştır⁵⁰.

Ankara'da doğum ve çocuk bakım hizmeti veren bir diğer kurum, 1930 yılında açılarak faaliyet yürütmeye başlayan Etimesgut Numune Dispanseridir. Doğum öncesinden sonrasında kadar verdiği koruyucu ve tedavi edici hizmetler ile Cumhuriyet idaresinin hem sağlık hem de sosyal yardım politikalarını yansıtan bir diğer kurum haline gelmiştir. Dispansere başvuran kadınların doğumunu yaptırmak yanında köylerdeki gebe kadınları tespit ederek onlara gebelik boyunca dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında bilgi veren kurum ebeleri ayrıca kadınlara çocuk bakımı ve beslenmesi konusunda bilgilendirmeler yaparak sağlıklı bir nesil yetiştirilmesi politikasına katkı sağlamışlardır⁵¹.

1925 yılında kadın sağlığının korunması ve doğum sonrası çocuk bakım hizmeti vererek sağlıklı nesiller yetiştirilmesi amacıyla bir diğer doğum ve çocuk bakımevi Konya'da açılmıştır. Kurulduğu 1925 yılından itibaren kadrosu geliştirilmeye çalışılan kuruma, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekâleti bütçesindeki ebe yetiştirme ve doğumevleri kaleminden karşılanmak üzere asistan doktorlar atanmıştır⁵². Aralık 1928 yılı istatistiksel bilgilerde kurumda; 242 kadının yatarak ve 1.990 kadının ayakta tedavi gördüğü belirtilmiştir. İstatistikten ayrıca şehirde hizmet veren 94 tedavi ve muayene evinde 87

48 **BCA**, 30.18.1.1/30.49.14, 5 Ağustos 1928.

49 **CBA**, 01009963/583868.

50 Pekin, **a.g.e.**, s.5-7.

51 Sadet Altay, "Cumhuriyet'in İlk On Beş Yılında Ebelik Eğitimine ve Mesleğin Dönüşümüne Dair Kısa Bir Bakış (1923-1938)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 17, S 35, 2017, s.192.

52 **BCA**, 30.18.1.2/1.4.8, 18 Kasım 1928.

kadının yatarak ve 20.516 kadının ayakta tedavi gördüğü öğrenilmiştir. 1930 yılında kurumun yatak kapasitesi 25'e yükselmiş, söz konusu yıl kurumda 260 kadına yatarak ve 4.825 kadına ayakta tedavi imkânı tanınmıştır⁵³. Vekâletin 15 Eylül 1932 tarihli tezkeresiyle kuruma, görev süresi Ağustos 1932 tarihinde dolmuş olan yabancı bir başhemşire yerine 60 lira ücretle çalışacak olan bir Türk başhemşire atanmıştır⁵⁴.

13 Aralık 1934 tarihinde Yeni Asır gazetesinde yer alan bir haberde; “Doğum ve çocuk Bakımevinin hasta ve mustarip anaların ve yeni doğmuş yavruların kanat ve bakım altına sığındıkları sağlık ve beşerî korunma orağıdır” şeklindeki ifade Konya halkının bu teşkilata duyduğu ihtiyacı ortaya koyması bakımından önemlidir⁵⁵. Konya Valisi Cemal Bardakçı'nın yardımlarıyla yapılan Konya Doğumevinin kendisine ait binası Haziran 1935'te tamamlanmış ve yenilenen kurum İstanbul'dan getirilen araç ve gereçlerle faaliyete geçirilmiştir⁵⁶. Ocak 1936'da taşındığı 45 yataklı yeni binasında faaliyetlerine devam eden Konya Doğum ve Çocuk Bakımevi ile ilgili şu ifadeler dönemin böyle bir kuruma ihtiyacı olduğunu ayrıca ortaya koymaktadır:

“Cumhuriyet devrine kadar Konya'da doğumlar, ekserisi cahil ebelerin eline kalmıştı. Birçok kadınlar lohusalık esnasında hastalanarak ölüyorlardı. Şimdi bunun önü alınmıştır. Doğumdan zorluk çeken derhal doğum evine kaldırılıyor, orada doktorlar tarafından icap eden tedbirler alınıyor.”

Haberde kadın ve çocuk ölümlerinin önüne geçildiği şu sayılarla desteklenmiştir: 1935 yılında doğumevinde 250 doğum yapılmış, 2.600 kadına ve 3.500 çocuğa bakılmıştır. Sağlık hizmeti alan kadın ve çocuk sayısının artması yanında sağlık kadrosu da giderek gelişen Konya Doğum ve Çocuk Bakımevi hakkında Akşam gazetesinde yer alan bir haberde; kadın ve çocuk hastalıkları alanında uzman üç doktorun çalıştığı öğrenilmektedir. Bunlar, doğum uzmanı olan Başhekim Ali Ersan ve Çocuk Hastalıkları Uzmanları Sami ve Fahriye Altay'dır⁵⁷.

53 CBA, 01009963/583868.

54 BCA, 30.18.1.2/31.65.2, 9 Ekim 1932.

55 “Konya'nın Sağlık Yurtları”, *Yeni Asır*, 13 Aralık 1934.

56 “Konya'da Doğum Evi”, *Akşam*, 11 Haziran 1935.

57 “Konya'da Doğum, Çocuk Bakım Evi Yeni Binasına Taşındı”, *Akşam*, 24 Ocak 1936.

1920'li yılların sonlarına doğru İstanbul'da artan ihtiyaç ve toplumsal farkındalıkla birlikte, doğum ve çocuk bakımevleri şehrin teşkilatlanma dokusuna yeni bir katman olarak eklenmeye başlamıştır. Bu teşkilatlardan birisi Bakırköy Doğumevidir. 1927 yılında İstanbul Bakırköy'de sekiz liraya kiralananan eski bir manav dükkanında faaliyet yürütmeye başlayan doğumevi, çevre muhitlerdeki çimento fabrikası, basmahane, baruthane ve kireç ocaklarında çalışan işçilerin eşleri için muayene ve tedavi imkânı sunarak kısa süre içerisinde faydalı bir sağlık kurumu haline gelmiştir⁵⁸. 1932 yılında Himaye-i Etfal Cemiyetinin katkılarıyla kapasitesi genişleyen hastane beş yatağa sahip olup kurumda bir sterilizasyon odası, bir ameliyathane ve bir doğum odası da açılmış, hastanenin başhekimliği Kadın Hastalıkları Uzmanı Rauf Fehmi Bey tarafından yürütülmüştür⁵⁹. Başhekim Dr. Rauf Fehmi Barerman, kurumda göstermiş olduğu üstün başarılarından dolayı İstanbul Vilayeti Merkez Heyeti tarafından madalya ile taltif edilmiştir. Fehmi Bey'in bu başarının sadece kendisine ait değil, kurumda çalışan tüm sağlık ekibine ait olduğunu söylemesi ülke ve milletçe hayır işlerinde seferber olunduğuna işaret etmektedir⁶⁰. İstanbul'daki bir diğer doğumevi, 1927 yılında Süleymaniye Külliyesi'nde bulunan bir binada Süleymaniye Doğumevi adıyla açılarak faaliyete geçirilmiştir⁶¹. 1930'lu yıllarda İstanbul'da kadın hastalıkları ve doğuma ilişkin hizmet veren bir diğer kurum, Zeynep Kâmil Doğumevidir. 1860 yılında Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa ve eşi Zeynep Hanım tarafından yaptırılan hastane, 1933 yılında İstanbul Belediyesine devredilmiş ve 1935 yılında hizmetlerine doğumevi statüsüyle devam etmiştir⁶². Hastaneyi ziyaret eden bir gazeteci 1933 yılından beri hizmet veren bu kurum hakkındaki izlenimlerini şöyle aktarmıştır:

“Tek yataklı bir odaya girdik. Burada lise öğretmenlerinden bir bayan yatıyordu. Kendisine hastane hakkında fikrini sorduk: ‘Buraya

58 “Bütün Bakırköy Hanımlarının Alakadar Oldukları Kıymetli Bir Müessesesi”, **Akşam**, 24 Haziran 1933.

59 “Bakırköy Doğum Evi Merasimle Açıldı”, **Milliyet**, 10 Eylül 1932.

60 “Bakırköy Doğumevi Başhekimini Rauf Fehmi, Bir Madalya ile Taltif Edildi”, **Haber**, 18 Aralık 1938.

61 Bakanlar Kurulu tarafından 19 Ağustos 1966 tarihinde alınan karar gereği, Süleymaniye Doğumevini Kalkındırma Derneği, kamu yararına çalışan derneklerden sayılmıştır. **BCA**, 30.18.1.2/198.56.9, 19 Ağustos 1966, (Süleymaniye Doğumevini Kalkındırma Derneği'nin Kamuya Yararlı Derneklerden Sayılması)

62 Şeref Etker, vd., “Zeynep Kâmil Hastanesi'nin Kuruluşu ve Vakfı”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi**, C 5, S 2, 2004, s.9.

gelmezden evvel bütün hastaneleri dolaştım. Sağlık yurtlarında yattım. Fakat en sonra burada karar kıldım. Sizin yazıp yazmayacağınızı bilmem amma, bir iki gün sonra ben çıkar çıkmaz, köşede unutulmuş gibi duran şu mükemmel müesseseyi ve Doktor Eyüp'ü kendim gazetelere vereceğim.”

Bu ifadeler kurum hakkında hasta memnuniyeti ve sağlık hizmetlerinin kalitesini vurgulaması bakımından önemlidir. Hastane Başhekimii Eyüp Aksoy ile yapılan röportajda; hastaneye genelde güç doğum vakalarının getirildiği, çocuğun hayatının tehlikeye girmesiyle hastaneye başvuran kadınların fennin son teknikleriyle ve uzman hekimlerce kurtarıldığını ifade etmiştir. Haberde yer alan bir diğer vurgu, hastanenin memleketin malı olduğu yoksul kadınlara ücretsiz hizmet verdiğidir. Başhekim Eyüp Aksoy ile birlikte bir uzman doktor, bir asistan doktor ve üç ebenin çalıştığı da haberden edinilen bilgiler arasındadır⁶³. İstanbul'da açılan diğer kurum, Üsküdar'daki doğum dispanseridir. Kurum sayesinde sürekli kontrol altında tutulan kadınların ölü doğum yapmalarının önüne geçilmek istenmiştir⁶⁴. İstanbul'da hizmet veren kurumlara ilişkin bir diğer gelişme, Haseki Kadın Hastanesinin kapasitesinin artırılmasıdır⁶⁵. 80 yataklı hastanenin ihtiyaçları karşılamaktan uzak olduğu yönünde beliren görüşler üzerine yatak sayısının arttırılması için başta Kadıköy olmak üzere belediyelerden 100 bin liralık yardım talebinde bulunulmuştur. Sağlanacak bu yardımla hastaneye başvuran daha çok sayıda kadına hizmette bulunulacağı dönem gazetelerine yansıyan haberler arasındadır⁶⁶. Türkiye nüfusunun büyük bir kısmını barındıran İstanbul'daki doğumevi dispanserlerinin sayısı ilerleyen yıllarda artmış, 1938 yılında Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekâleti tarafından kadın sağlığının

63 “Zeynep Kâmil Hastanesi Doğum Vakalarından Başka Hastaları da Kabul Ettiği Halde 18 Boş Yatağı Var”, **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1935.

64 “Sıhhiye Vekaletinin Mühim Bir Teşebbüsü”, **Milliyet**, 27 Mart 1931.

65 Besim Ömer Paşa, “Doğumevi en evvel düşünülecek şeydir. Türk milletinin yarısını teşkil eden kadınlarımızın bu ihtiyacını temin etmek asri bir vazifedir.” şeklindeki ifadeleri ile hastaneye bir doğumevi eklenmesi yönünde görüş bildirmiştir. Bunun yanında hastaneye bir ebe mektebi eklenmesi tavsiyesinde bulunmuş bu husustaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir: “Doğumevi ile birlikte Ebe Mektebi de vücuda getirilmelidir. Şehre en az 150 yataklı bir doğumevi lazımdır. Mevcut para buna kâfi gelmezse bile tedricen tamamlamak üzere derhal inşaata başlanmalıdır.” Sabahattin Ödemiş, **Besim Ömer Paşa (1862-1940)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s.67.

66 “Doğum Hastanesini Genişletmeliyiz”, **Haber**, 30 Ocak 1935.

korunmasına yönelik hizmet verecek sekiz veya dokuz dispanserinin açılması planlanmış ve bunun için vilayet bütçesine ödenek ayrılmıştır⁶⁷.

Doğum ve çocuk bakımevlerinin bir yenisi, 1929 yılında Çorum'da açılan ve o dönemde bölgenin sağlık ve sosyal hizmetler alanında ihtiyaçların için önemli bir adımı temsil eden kurumdur. Kurum, çocuk bakımı ve doğum hizmetlerinde uzmanlaşmış bir kadro ile modern tıp olanaklarını bir araya getirerek bölge halkına kapsamlı bir destek sunmayı amaçlamıştır. Çorum Doğum ve Çocuk Bakım Evi sadece sağlık açısından değil, aynı zamanda sosyal refahın artırılması açısından da önemli bir rol oynamıştır. *Son Posta* gazetesinde yer alan haberde; 1929 yılında kurulan Çorum Doğum ve Çocuk Bakımevinin Avrupa'daki kurumlarla rekabet edecek seviyede olduğu belirtilmiş, vatandaşları sevindiren bu kurumun gelişmiş donanım ve araçlara sahip olduğu vurgulanmıştır. Kadın Hastalıkları Uzmanı Ethem Bey'in görevindeki başarısı, Çorum'daki doğumevinin vatandaşlarca rağbet görmesini ve Cumhuriyet'in bu değerli eserinin binlerce çocuğun yetim kalmaktan kurtulmasını sağladığı haberde altı çizilen hususlar arasındadır⁶⁸. Ayrıca çocuk ve kadın muayene odaları, ultrason odası, banyosu, sağlık çalışanları için odalar, doğum odaları, laboratuvarı, çamaşırhanesi, yemek salonları ve hasta koşulları ile söz konusu kurumun bölge halkının ihtiyacına cevap verecek nitelikte olduğu ifade edilmiştir⁶⁹. *Son Posta* gazetesinin 16 Ağustos 1935 tarihli haberinde; sosyal yardım alanında atılan önemli adımlardan biri olarak değerlendirilen Çorum'daki kuruma Samsun, Yozgat, Amasya gibi illerden de başvuruda bulunulduğu bilgisine ulaşılmaktadır⁷⁰.

Toplumun en kırılgan kesimlerine destek sağlayarak refahı artırma misyonu yüklenen bir diğer kurum, 1929'da kurulan Malatya Doğum ve Bakımevidir. Bir eczane, bir laboratuvar, bir ameliyat odası ve bir doğum odası ile çocuk emzirme odasına sahip olarak hizmet veren kurumda modern tıbbın son teknikleriyle muayene ve tedavi imkânı sağlanarak anne ve çocuk sağlığına yatırım yapılmıştır. Kurumda bir kadın hastalıkları ve doğum uzmanı ve bir de çocuk doktoru görev almıştır. Doğumevinde tek kadın hastalıkları ve doğum uzmanı olarak görev yapan doktor, Şükrü Bey'dir. *Son Posta* gazetesinin

67 "İstanbul'da Doğum Dispanserleri Açılacak", **Haber**, 29 Kasım 1938.

68 "Çorum'da Cumhuriyet'in İki Kıymetli Müessesesi", **Son Posta**, 20 Ağustos 1934.

69 "Çorum Doğum Evi", **Son Posta**, 30 Ocak 1935.

70 "Doğum ve Çocuk Bakım Evi Çorum'un Övüneceği Bir Kurumdur", **Son Posta**, 16 Ağustos 1935.

kurum hakkında yaptığı haberde; “Cumhuriyet idaresinin toplum sağlığına verdiği önem şu sözlerle ortaya konmuştur: Bu şefkat yurdunun bu havaliye verdiği istifade çok mühim ve büyüktür. Müesseseye müracaat edenler daima candan gelen şefkat hissi ile muamele görüyorlar⁷¹”.

Anne ve çocuklar için güvenli bir liman işlevi görerek bu kesimin geleceğe umutla bakmalarını sağlayan bir diğer kurum, 1930 yılında Gaziantep’te açılan Doğum ve Çocuk Bakımevidir. Şehrin sağlık ve sosyal hizmetler alanında atılım yapmasında kritik bir rol üstlenen kurum, bölge halkının sağlık ve refahına yönelik önemli bir destek merkezi haline gelmiştir. Uzman kadrosu ve sosyal hizmet anlayışıyla şehrin sağlık altyapısına önemli bir katkı sunan kurum, sekiz yataklı bir tesis olarak faaliyete geçmiş aynı yıl içerisinde yatak sayısı 12’ye çıkarılmıştır. Almanya’da eğitim görerek Türkiye’ye dönen Doktor Sahip Özer’in girişimleri ile açılan doğumevinde görev yapan ebeler, kuruma başvuruda bulunan yoksul kadınlara ücretsiz muayene ve tedavi hizmeti sunmuştur. Son Posta gazetesinden edinilen bilgiye göre 1936 yılına kadar kurumda 775 kadının doğumu yapılmış ve bu tarihe kadar kurumda herhangi bir ölüm olayıyla karşılaşılmamıştır⁷².

1932 yılında Balıkesir’de kurulan doğum ve çocuk bakımevi, sağlık ve sosyal hizmetleriyle dönemin ihtiyaçlarına cevap veren önemli bir kilometre taşı olmuştur. Modern tıp hizmetleriyle toplumun genel refahını artırmak amacıyla kurulan Balıkesir Doğum ve Çocuk Bakımevi uzman personeli, donanımlı tesisleri ve sosyal hizmet odaklı yaklaşımıyla anne ve çocuk sağlığına büyük katkıda bulunarak şehrin sağlık altyapısını güçlendirmiştir. Kurulduğu 1932 yılı içerisinde 651 hastanın tedavisini üstlenen kurum, bunlardan 129’una yatarak tedavi vermiş ve hastanede meydana gelen ölüm sayısının sadece altı olduğu Başhekim Halit Bey tarafından belirtilmiştir⁷³. Şehrin merkez ve köylerinde yaşayan hamile kadınların doğumlarını ve çocuk düşürme tehlikesinde bulunan kadınların yatarak tedavisini ücretsiz yapan kurum, Cumhuriyet’in Balıkesir’e kazandırdığı hayırlı bir kurum olarak değerlendirilmiş ve tüm vatandaşların faydalanması için dönem gazetelerinde

71 “Malatya’da Güzel Bir Şefkat ve Tedavi Yurdu”, **Son Posta**, 15 Temmuz 1932; Nilifer Gökçe, “Dr. Ratip Kazancıgil’in Anılarından: 1920-1940 Yılları Arasında Malatya’da Sağlık ve Sosyal Yaşama Dair Anılar”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Tarihi**, Nobel Tıp Kitapları, İstanbul 2015, s.150.

72 “Gaziantep Doğumevi”, **Son Posta**, 11 Ocak 1936.

73 , “Balıkesir Doğum Evi”, **Son Posta**, 25 Kasım 1932.

kurumun tanıtımı yapılmıştır⁷⁴. Yeni doğan bebeklerden üç yaşına kadar birçok çocuğun bakımını üstlenen kuruma ilişkin *Akşam* gazetesinde yer alan bir haberde; kurumla ilgili olarak aşağıdaki ifadeler geçmektedir⁷⁵:

“Temizliği insanı imrendiren bembeyaz yataklarda bir köylü kadını en yüksek bir bayan hiçbir fark gözetmeksizin aynı dikkat ve ihtimam altında tedavi edilmektedir. Bakım evi ise civar köylerden ve yahud kazalardan gelecek yavruların tedavisi içindir. Buraya ekseriya pek bitkin olarak getirilip bırakılan yavrucaklar gürbüz ve sağlam olarak analarının kucaklarına verilmektedir. Müessese bu suretle şimdiye kadar belki yüzlerce çocuğun hayatını kurtarmıştır. Ayrıca bakımevine uğrayan her anneye yavrusuna nasıl bakacağı hakkında uzun uzadıya izahat verilmekte ve mama tarifleri gösterilmektedir.”

Bu ifadeler kurumun başvuran tüm vatandaşlara eşit tedavi hizmeti sunduğu, özellikle köylerden ve kazalardan gelen çocukların sağlık hizmetlerine erişimine odaklanıldığı dolayısıyla toplumun bu savunmasız üyelerine yönelik sağlık hizmetlerinin kapsayıcı bir şekilde sunulduğunu ortaya koymaktadır. Balıkesir’deki bir diğer önemli gelişme, kadınların doğumunu gerçekleştirecek ve doğacak çocukları şefkatli kucaklarında taşıyacak olan köy ebeleri için açılan Köy Ebe Mektebidir. Açılış töreninde Balıkesir Valisi’nin “Yüksek Sıhhiye Vekâletinin çok verimli bir eseri olan bu mektebin ilk defa olarak Balıkesir’de açılması iftihara değer Balıkesir’in şansına delalet eden bir hadisedir” şeklindeki ifadeleri, Cumhuriyet idaresinin sosyal bir devlet olarak köylerdeki kadınlara ve onların dünyaya gelecek çocuklarına büyük bir hizmet sunduğunu teyit etmektedir⁷⁶.

Dönemin koşulları içerisinde gelişmiş teknolojiler ve yetişmiş uzmanlardan oluşan doğum ve çocuk evlerine bir yenisi 1933 yılında Van’da eklenmiştir⁷⁷. Sadece sağlık hizmeti sunmakla kalmayıp aynı zamanda sosyal hizmetler ile entegre bir şekilde çalışarak şehirdeki ailelerin ihtiyaçlarını karşılamaya

74 “Balıkesir Doğum ve Çocuk Bakım Evi”, *Türk Dili*, 4 Eylül 1934.

75 Balıkesir Doğumevi”, *Akşam*, 1 Eylül 1935; 1926 yılından itibaren yurdun birçok yerinde açılan doğum ve çocuk bakımevlerindeki personele ait kadro Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekâletinin teklifi ve Maliye Vekâletinin onayı ile düzenlenmiştir. *BCA*, 30.18.1.2/55.48.9, 11 Haziran 1935; *BCA*, 30.18.1.2/46.42.1, 11 Haziran 1934, *BCA*, 30.18.1.2/29.45.9, 9 Haziran 1932.

76 “Balıkesir Bir Kültür Yuvasına Daha Kavuştu”, *Türk Dili*, 2 Ekim 1937.

77 *BCA*, 30.10.0.0/176.218.11, 11.07.1933.

odaklanan bir diğer kurum Eskişehir’de açılmıştır. Kuruluş yılına ilişkin kesin bir bilgiye ulaşılamamış olursa da gazetelerden edinilen bilgiler kurumun 1930’lu yılların ortalarında hizmet vermeye başladığına işaret etmektedir. Son Posta gazetesinin 7 Haziran 1935 tarihli haberinde Gazeteci Naci Sadullah’ın kurumdaki doğum ve kadın hastalıkları uzmanı Doktor Süreyya Bey ile yaptığı röportajda şu diyaloglar geçmiştir: “Bugünün en başlıca acılarından birisi de çocuk sevgisizliğidir. Ekseri zenginler çocuk sevmezler. Ve bir çocuğu olan orta halliler ikincisinden yangından sakınırcasına kaçarlar, fakirler bittabi istemezler. Ve asıl fecii, sade istememekle de kalmazlar, doğuma mâni olmak için toslamadık çare bırakmazlar”⁷⁸. Süreyya Bey bu sözleri ile doğmadan ölen çocuklarla beraber birçok kadının sağlığını kaybettiğine işaret etmiş bu da doğumevine duyulan ihtiyacı açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Erzurum’daki sağlık hizmetlerinin gelişimine ivme kazandıran doğum ve çocuk bakımevi, Cumhuriyet idaresinin anne ve çocuk sağlığına yönelik bir diğer teşkilatlanma örneğidir. Kurumun temelleri, 4 Temmuz 1938 tarihinde 120 bin lira sarf edilerek atılmış ve temel atma törenine 3. Umumi Müfettişi Tahsin Uzer de katılmıştır⁷⁹. Doğumevinin inşasında kullanılacak malzeme ile modern bir tesis vücuda getirileceği gazetelerden edinilen bilgiler arasındadır⁸⁰. Sağlık alanında kalkınma hamlelerinden bir diğeri Kars’ta açılmış olan doğum ve çocuk bakımevidir. Kurum sadece kadınlara ücretsiz doğum imkânı sunmakla kalmamış aynı zamanda bilinçli anneler yetiştirmek dolayısıyla gelecek nesli güçlendirmek için bir çeşit okul niteliğine sahip olmuştur. Biri doğum diğeri çocuk bakım hizmeti veren iki servisi ve ayakta tedavi edilemeyecek çocuklar için 10 yataklı koğuşuyla kurum, vatandaşların ihtiyaçlarına cevap vererek Doğu Anadolu’daki önemli sağlık merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Kars’ın birçok kazasından gelerek muayene ve tedavi başvurusunda bulunan kadın sayısının giderek artması doğum olayına ilgiyi artırmış bunun yanında birçok kadın kısırlık tedavisi görek doğurgan hale getirilmiştir. Böylelikle Cumhuriyet idaresinin nüfusu artırma çabalarından sonuç alınmaya başlanmıştır. Ücretsiz hizmet veren kurum 1938 yılından 1939’un temmuz ayına kadar 712 kadına ayakta ve 248 kadına ise yatarak tedavi imkânı sunmuş aynı süre zarfında 85 kadının doğumu gerçekleşmiş ve

78 “Eskişehir’de Bakımlı, Fakat Hastasız Bir Kurum: Eskişehir Bakım Evi”, **Son Posta**, 7 Haziran 1935.

79 “Erzurum’da Doğumevi”, **Son Posta**, 4 Temmuz 1938.

80 “Erzurum’da Doğumevi”, **Son Posta**, 14 Ekim 1938.

kısırlık başta olmak üzere çeşitli kadın hastalıklarına sahip 111 kişi ameliyat edilerek sağlıklarına kavuşturulmuştur⁸¹.

Cumhuriyet gazetesinde Türkiye'nin nüfus politikasında önemli rol oynayan doğum olaylarına ilişkin yayımlanmış bir haberde; Temmuz 1939'da hayırsever bir vatandaş tarafından Mudanya'da bir doğumevi yaptırıldığı bildirilmiştir. "Bütün vatandaşlara şefkat kucagını açan bu sıhhat müessesesi, muhite çok faydalı oluyor" başlıklı haberde; doğumevinin açılmasıyla Mudanya'daki kadınların sağlıklı bir kuruma ve gelişmiş araç-gereçlerle doğum yapma imkânına kavuşması sevindirici bir gelişme olarak kaydedilmiştir. Haberin ayrıntılarından kurumun aynı zamanda kadın hastalıklarına ilişkin muayene ve tedavi hizmeti vermeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Haberin devamında; Mudanya'da telgraf memuru olarak görev yapan bir memurun eşinin, kasabada ebe bulunmadığından, doğumda çeşitli zorluklarla karşılaştığı, bu zor doğumda dünyaya gelen çocuğun Mudanya'nın hayırsever vatandaşlarından Hayri İpar olduğu belirtilmiştir. İpar'ın hayırsever bir vatandaş olarak Mudanya'ya yaptığı yatırımlardan birisi onun doğum hikayesiyle özdeşleşmiş, Hayri Bey'in girişimleri ile açılan doğumevine annesi Şaziye Rüştü'nün isminin verilmesiyle bir vefa örneği sergilenmiştir. Hayırsever bir kimlikle Mudanyalı yoksul ve kimsesizlere yardımlarda bulunan Hayri Bey ile yapılan bir röportajda şunlar dile getirilmiştir:

"Mudanya'daki Doğum Evimde dört ve daha ziyade defa doğuran ve çocukları hayatta olan kadına mükâfat olarak her doğuruşu için Yurdun bütçesinin müsaadesi nispetinde bir ikramiye verilecektir. Maksat doğum evimde dört çocuk dünyaya getirmek ve bunlara iyi bakarak yaşatmak olduğundan ikiz doğuranlar için defa kaydı bittabi aranmayacaktı".

Hayri Bey'in bu sözleri Cumhuriyet Dönemi'nde uygulanan nüfusu artırma çabalarına ışık tutmaktadır⁸². İpar, herhangi bir ücret talep edilmeksizin, kuruma başvuran tüm vatandaşlara muayene, tedavi ve ameliyat imkânı sunulmasını sağlamıştır. Bir doktor, bir asistan, iki ebe ve bir hemşire ile çeşitli hizmetlerde görev yapacak personellerden oluşan 11 kişilik kadrosu

81 "Kars'ta Açılan Çocuk ve Bakımevi Faydalı Oluyor", *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1939.

82 Fulya Düvenci Karakoç, **Modernleşmenin İçinden Çıkan Mudanyalı Bir Aile: Ahmet Rüştü Efendi ve Oğlu Mehmet Hayri Bey (İpar)**, Gaye Kitabevi, Bursa 2008, s.55.

ve 10 yatağı ile hizmet vermeye başlayan kuruma 1938 yılında 157 ve 1939 yılında 225 hasta başvuruda bulunmuştur⁸³.

1930'lu yıllarda doğum ve çocuk bakımevlerinin yurt genelinde yaygınlaştırılması çabasına 1939 yılında Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Hulusi Alataş'ın Sivas'ı ziyareti sırasında da rastlanmıştır. Alataş'ın Sivas için doğum ve çocuk bakımevinin büyük bir ihtiyaç olduğu ve masrafları 1940 yılı bütçesinden tahsis edilmek üzere bu ihtiyacın bir an önce karşılanacağı dönem gazetelerinden edinilen bilgiler arasındadır⁸⁴. Bir diğer teşkilatlanma örneğine Trakya Umumi Müfettişliğinin Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine gönderdiği yıllık icraat raporunda rastlanmıştır. Raporla Eski Maliye Müsteşarı Ali Rıza Bey tarafından 20 bin lira verilerek Edirne'de yaptıracağı doğumevi hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Ali Rıza Bey'in Kızılay'a başvurarak her türlü fenni tesisata sahip bir doğumevi yaptırma talebinde bulunduğu öğrenilmektedir. İnşa edilecek doğumevi binasının 10 sene boyunca kendi sorumluluğunda faaliyet göstereceği, vefatından sonra ise binanın Kızılay Cemiyeti'ne devredilmesini istediği anlaşılmaktadır. Ulus gazetesinin 29 Ocak 1939 tarihli bir haberinde Ali Rıza Bey'in girişimleri sonucu Edirne'de bir doğumevi yapılmasının kararlaştırıldığı, planı ve incelemeleri bitmiş olan doğumevi binasının inşasına yakın zamanda başlanacağı ve inşaat tamamlandıktan sonra ayrıca köy ebelerine mahsus bir kurs açılacağı öğrenilmektedir⁸⁵.

İzmir Belediyesinin 21 Ocak 1939 tarihli yazısında; Maliye Vekâleti bütçesinden ayrılan 60.000 lira ödenekle İzmir'de bir doğumevi ve çocuk hastanesi binası inşa edilmekte olduğu bildirilmiş, söz konusu yardımın 20.000 lirasının çocuk hastanesi için, 40.000 liranın ise hastane için getirilmiş olan otobüslerin gümrük bedeli için ayrıldığı belirtilmiştir. Toplamda 250.000 liraya mal olacak bu kurum için maliyetin 85.000 lirası ihale yoluyla temin edilmiştir. İzmir ve çevre iller için hayati bir öneme sahip olması sebebiyle hastanenin bir an önce açılmasını önemle vurgulayan resmî yazıda; maliyetin geriye kalan kısmı için çeşitli kurumlardan yardım ve bağış talebinde bulunulacağı öğrenilmektedir⁸⁶.

83 Musa Ataş, "Hayırsever Bir Vatandaş Mudanya'da Asri Bir Doğum Evi Yaptırdı", **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1939.

84 "Sıhhiye Vekilinin Sivas'taki Tetkikleri", **Akşam**, 30 Ağustos 1939.

85 **BCA**, 30.10.0.0/73.477.2, 21 Ağustos 1936; "Edirne'de Doğumevi ve Turistik Oteller Yapılıyor", **Ulus**, 29 Ocak 1939.

86 **BCA**, 30.10.0.0/191.309.11, 21 Haziran 1939.

Gerek Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekâleti gerekse belediyeler tarafından kurulan ve yukarıda örnekleri verilen doğum ve çocuk bakımevleri, sadece şehirlerindeki sağlık altyapısını güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda bölge halkının yaşam kalitesini artırmak için önemli bir rol üstlenmişlerdir. Ayrıca, söz konusu kurumların sosyal hizmetlerle bütünleşik bir yaklaşım benimsemesi, toplumun genel refahını dikkate aldığına işaret etmektedir. Kurulduğu şehirlerde topluma daha sağlıklı bir yaşam sunarak önemli bir destek merkezi haline gelen doğum ve çocuk evlerinin 1926-1937 yılları arasında verdiği sağlık hizmetine ilişkin sayısal bilgiler aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: 1926-1937 Yılları Arasında Doğum ve Çocuk Bakım Evlerinde Tedavi Gören Kadın ve Çocuk Sayısı⁸⁷

Yıllar	KADIN		ÇOCUK	
	Yatarak Tedavi Gören Kadın Sayısı	Ayakta Tedavi Gören Kadın Sayısı	Yatarak Tedavi Gören Çocuk Sayısı	Ayakta Tedavi Gören Çocuk Sayısı
1926	161	1.930	51	6.397
1927	366	2.957	68	8.345
1928	460	2.864	59	6.471
1929	605	4.707	86	8.124
1930	1.161	7.671	88	14.363
1931	1.944	9.538	290	22.177
1932	2.370	11.816	292	22.168
1933	2.720	12.461	323	26.066
1934	3.236	14.206	454	33.743
1935	3.725	16.971	519	34.242
1936	4.703	20.556	749	35.140
1937	4.971	22.275	1.013	44.294

Tabloda yer alan bilgilerden söz konusu kurumlarda tedavi gören kadın sayısının arttığı anlaşılmaktadır. Doğumevlerinde yatarak tedavi gören 26.422 ve ayakta tedavi gören 127.952 olmak üzere toplamda 154.374 kadının ücretsiz doğum ve doğum sonrası tedavi ve bakımı sağlanmıştır. 1926'dan 1937 yılına kadar geçen 12 yıllık sürede yatarak tedavi gören kadın sayısının yaklaşık 31 kat ve ayakta tedavi gören kadın sayısının ise 11 kat arttığı görülmektedir. Veriler

87 Cumhuriyet'in İlk 15 Yılında Sağlık Hizmetleri, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1998, s.349.

her iki tedavi türünde de önemli bir artış olduğunu göstermekte, söz konusu tarih aralığında sağlık hizmetlerinin yaygınlaştığına işaret etmektedir. Daha fazla kadının sağlık hizmetlerine eriştiğini gösteren veriler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadınların toplumsal rollerinde ve haklarında önemli değişimler yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu gelişmelerle kadınlarda nüfusun artması yönünde bir farkındalık oluşturduğunu dolayısıyla da Cumhuriyet idaresinin nüfusun artması yönündeki politikalarından sonuç alınmaya başlandığını söylemek mümkündür.

1926-1937 yılları arasında Türkiye'de bahsi geçen dokuz ilde hizmet veren doğum ve çocuk bakımevlerinde yatarak tedavi gören 3.992 ve ayakta tedavi gören 261.530 olmak üzere toplam 265.522 çocuk, sağlık ve bakım hizmetinden yararlanmıştır. Cumhuriyet idaresinin 1930'lu yıllarda yürüttüğü sağlık politikalarının etkisiyle 1926'dan 1937 yılına gelindiğinde doğum ve çocuk bakımevlerinde yatarak tedavi gören çocuk sayısının yaklaşık 20 kat ve ayakta tedavi gören çocuk sayısının ise yaklaşık yedi kat arttığı gözlemlenmiştir. Çocuk bakımı konusunda yaşanan bu artış, Cumhuriyet'in ilk yıllarında sağlık hizmetlerine yapılan yatırımların ve sağlık hizmetlerine erişimin artmasıyla ilişkilidir. Toplum sağlığı konusunda Cumhuriyet idaresinin verdiği bu hizmetler sağlıklı nesillerin yetişmesine katkıda bulunmuştur.

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti bünyesinde faaliyet yürüten doğum ve çocuk bakımevleri yanında belediyeler tarafından iki doğum ve çocuk evi açılmıştır. Belediyelere ait kurumların yatak kapasitesi ve tedavi gören hasta sayısı hakkında ulaşılan bilgiler aşağıdaki tabloda yer almıştır:

Tablo 2: 1933-1937 Yılları Arasında Belediyelere Ait Kurumların Yatak Kapasitesi ve Tedavi Gören Hasta Sayısı⁸⁸

Yıllar	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Yatarak Tedavi Hizmeti	Ayakta Tedavi Hizmeti	Tedavi Gören Toplam Hasta Sayısı
1933	1	50	365	1.171	2.136
1934	1	50	911	10.431	11.342
1935	1	40	983	5.845	6.828
1936	2	50	1.058	5.671	6.729
1937	2	50	1.158	6.208	7.526

88 Cumhuriyet'in İlk 15 Yılında Sağlık Hizmetleri, s.350.

1933 yılında bir hastane ve 50 yatak kapasitesi ile hizmete başlayan belediye doğum ve çocuk bakımevleri, 1936 yılına kadar bu kapasiteyi korumuştur. Hastane sayısı 1936 yılında ikiye yükselmiş yatak kapasitesi ise sabit kalmıştır. Bu durum belediyelerin yeni tesisler açma eğiliminde olduğu ancak yatak kapasitesini henüz önemli ölçüde artıramadığı şeklinde yorumlanabilir. 1933 yılında 365 olan yatarak tedavi gören hasta sayısının 1937 yılına kadar düzenli olarak artarak 1.158'e ulaşması belediyeler tarafından anne ve çocuk sağlığına ilişkin verilen hizmetlere talebin arttığını göstermektedir. 1933 yılında verilen 1.171 ayakta tedavi hizmeti, 1934 yılında önemli bir artış göstererek 10.431'e ulaşmış sonraki yıllarda artış ise dengeli seyretmiştir. 1935 ve 1936 yıllarında ayakta tedavi hizmeti gören hasta sayısında yaşanan düşüş, 1937'de tekrar artma eğilimine geçmiştir. Bu dalgalanmalar hizmetlerin tanıtımı, hastaların sağlık hizmetlerine erişim kolaylığı gibi çeşitli faktörlere bağlanabilir. Yapılacak genel bir değerlendirmede ise 1934 yılında ayakta tedavi gören hasta sayısında ve toplam hasta sayısında dikkat çekici bir artış görüldüğü, söz konusu yıl içerisinde sağlık hizmetlerinde bir genişleme olduğu bu durum üzerinde kadın ve çocuk sağlığına ilişkin kampanyaların etkisi olduğu söylenebilir⁸⁹. 1935 yılında ayakta tedavi gören hasta sayısı ve toplam hasta sayısında yaşanan düşüş, sağlık hizmetlerine erişimin veya talebin azalma eğiliminde olduğu şeklinde yorumlanabilir. Söz konusu yıl yatarak tedavi gören hasta sayısının artmaya devam etmiş olması doğum sırasında ve doğum sonrasında gelişen durumların ciddi boyutta olduğunu dolayısıyla da can kayıplarını azaltmak üzere anne ve çocuğun yatarak tedavi görmesinin önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Yatarak tedavi gören hasta sayısının 1936 ve 1937 yıllarında da artmış olması doğum ve çocuk bakımevi sayısının artışına bağlanabilir.

89 Cumhuriyet'in ilk yıllarında verilen yoğun sağlık mücadelesinde propaganda ve yayınlar önemli birer araçlardır. Bu araçlar sayesinde halka yaklaşmak ve sıhhi konularda gerekli bilgileri vererek vatandaşları bu mücadele için seferber etmek kolaylaşmıştır. Bu kapsamda kurulan müzeler, çekilen filmler, propaganda broşürleri, çekilen filmler, hazırlanan afişler önem taşımıştır. **BCA**, 30.10.0.0/176.218.11, 7 Temmuz 1933.

SONUÇ

Türkiye’de anne ve çocuk sağlığına yönelik sağlık hizmeti veren doğum ve çocuk bakımevlerinin kökenleri, Osmanlı Dönemi’ne kadar uzanmaktadır. Ancak modern Türkiye’nin kuruluşuyla birlikte bu kurumlar sistemli bir şekilde geliştirilmiş ve yaygınlaştırılmıştır. Modernleşme ve kalkınma çabalarıyla iç içe geçmiş bir süreçteyken gerçekleşen sağlık alanındaki bu reformla Türkiye, ulus devlet modelinin temellerini sağlamlaştırmıştır. Cumhuriyet idaresinin öncelikleri arasında yer alan demografik güçlenme ve sağlıklı nesiller yetiştirme hedefleri doğrultusunda kurularak anne ve çocuk sağlığına yönelik hizmetleri geniş kitlelere ulaştıran bu kurumlar, ülkenin sağlık standartlarının yükseltmesi bakımından önem taşımıştır. Dolayısıyla ülkenin genel refahını artırmaya yönelik bu adımlar, modernleşme çabalarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Nüfusu arttırmak, bu kapsamda çocuk ve kadın sağlığı odağında politikalar izlemek suretiyle ortaya konulan çabaların 1930’lu yıllardaki erken yaşta ölümlerin azalması bağlamında olumlu sonuçlar verdiği görülmüştür. Bu olumlu sonuçların elde edilmesinde, doğum ve çocuk bakım evlerinin payının büyük olduğu düşünülmektedir.

İlki 1925 yılında Ankara’da kurulan doğum ve çocuk bakımevlerinin nüfusu artırma çabalarının önemli bir parçası olarak faaliyet yürütmesi, nitelikli sağlık kadrolarının yetiştirilmesi ihtiyacını doğurmuş bu kapsamda çeşitli kurs ve seminerler ile yetiştirilen ebeler modern tıbbi ve pedagojik yöntemlerle donatılarak çocuk sağlığı ve bakımı konusunda uzmanlaşmıştır. Bu durum, ülkenin genel sağlık altyapısını güçlendirdiği ve toplumun sağlık bilincinin artırılmasını kolaylaştırdığı şeklinde değerlendirilebilir.

Sadece şehir merkezlerinde değil kırsal kesimlerde yaşayan ve ekonomik olarak dezavantajlı durumda olan ailelere de çeşitli araçlarla bu hizmeti ulaştıran kurumlar, sosyal yardım işlerinin genişlemesine katkıda bulunmuştur. Cumhuriyet idaresinin sosyal devlet kimliğinin bir yansıması olarak işleyen doğum ve çocuk bakımevlerine ilişkin sayısal veriler, muayene ve tedavi imkanına kavuşan çocuk sayısının arttığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu kurumların verdiği ücretsiz tedavi ve muayene hizmetinden yararlanan çocukların sağlıklı bir nesil olarak yetişerek ülkenin geleceğini garantilediği söylenebilir. Nüfus artışının sağlanması, erken yaşta ölümlerin önüne geçilmesi ve genel olarak ulus devletin ihtiyaç duyduğu nesillerin var edilmesi gayesinin en temelinde “çocuğun sadece anne ve babasına değil aynı zamanda devlete ait olduğu” fikrinin ilkesel nitelikte yer aldığı da unutulmamalıdır.

İntihal Taraması <i>Plagiarism Detection</i>	Bu makale intihal taramasından geçirildi. (https://intihal.net/) <i>This paper was checked for plagiarism. (https://intihal.net/)</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. <i>There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.</i>
Açık Erişim Lisansı <i>Open Access License</i>	Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. <i>This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License</i>

KAYNAKÇA

A Study Of Maternity Homes in Minnesota And Pennsylvania, United States Department of Labor, Children's Bureau Washington 1926.

Annelere Öğütler, Sıhhiye ve İctimai Muavenet Vekâleti Yayınları, Hilal Matbaası, İstanbul 1929.

Akalın, Besim Ömer, **Türk Çocuğu Yaşamalıdır (Küçük Çocuklara Bakım ve Sosyal Yardım Çocuk İşi Memleket İşidir, Doğanları Yaşatmalıyız)**, Ahmed İhsan Basımevi, İstanbul 1936.

Altay, Sadet, "Cumhuriyet'in İlk On Beş Yılında Ebelik Eğitime ve Mesleğin Dönüşümüne Dair Kısa Bir Bakış (1923-1938)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 17, S 5, 2017, ss.167-217.

Altıntaş, Ayten, Ceylan, Oğuz, "Viladethane", **Tombak**, S 17, 1997, s.26-32.

Arı, Kemal, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Unsurlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 8, S 23, 1992, s.409-420.

Arıkan, Ayten, **Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri**, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2005.

Ataş, Musa, "Hayırsever Bir Vatandaş Mudanya'da Asri Bir Doğum Evi Yaptırdı", **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1939.

Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1987.

Barker, Zeki N., "Yavrularımızın Değerini Bilelim", **Ülkü**, C 5, S 27, Mayıs 1935, s.206.

"Bakırköy Doğum Evi Merasimle Açıldı", **Milliyet**, 10 Eylül 1932.

"Bakırköy Doğumevi Başhekimi Rauf Fehmi, Bir Madalya ile Taltif Edildi", **Haber**, 18 Aralık 1938.

"Balıkesir Doğum Evi", **Son Posta**, 25 Kasım 1932.

"Balıkesir Doğum ve Çocuk Bakım Evi", **Türk Dili**, 4 Eylül 1934.

"Balıkesir Doğumevi", **Akşam**, 1 Eylül 1935.

"Balıkesir Bir Kültür Yuvasına Daha Kavuştu", **Türk Dili**, 2 Ekim 1937.

Balsoy, Gülhan Erkaya, **Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeye Karşı, Geç Osmanlı Doğum Politikaları**, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2005.

Baş, Ramazan, **Türkiye'nin Nüfus Politikaları (1923-1980)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2023.

Bilgin, Taner, **Hilal-i Ahmer Ebe ve Hemşire Eğitimlerinin Öncüsü Besim Ömer Paşa**, Kızılay Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2023.

“Bütün Bakırköy Hanımlarının Alakadar Oldukları Kıymetli Bir Müessesesi”, **Akşam**, 24 Haziran 1933.

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935), Ulus Basımevi, Ankara 1935, s.83.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA), 01009963/583868

Cumhuriyet'in İlk 15 Yılında Sağlık Hizmetleri, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1998.

“Çocuklarımız Yalnız Bizim Değil, Aynı Zamanda Vatanın”, **Gürbüz Türk Çocuğu**, C 1, S 2, Kasım 1926, s.2.

“Çocuk Düşürme Hakkında Bir İstatistik” **Hilal-i Ahmer Mecmuaları**, C 8, 24 Mayıs 1927, s.3488.

“Çocuk Düşüren Kadınlar Çoğalıyor”, **Vakit**, 20 Mart 1930.

“Çorum'da Cumhuriyet'in İki Kıymetli Müessesesi”, **Son Posta**, 20 Ağustos 1934.

“Çorum Doğum Evi”, **Son Posta**, 30 Ocak 1935.

“Değerli Dr. Besim Ömer Akalın'ın Çok Faydalı Bir Eseri”, **Servet-i Fünun**, 21 Mayıs 1936.

Dikmeli, Hilal, **Türkiye'de Sağlık Teşkilatının Geliştirilmesi Çalışmaları (1923-1938)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 2013.

“Doğum Hastanesini Genişletmeliyiz”, **Haber**, 30 Ocak 1935.

“Doğum ve Çocuk”, **Türk Dili**, 18 Eylül 1935.

“Doğum ve Çocuk Bakım Evi Çorum'un Övüneceği Bir Kurumdur”, **Son Posta**, 16 Ağustos 1935.

Ertem, Sadri, “Bir Doğumevi ve Bazı Düşünceler”, **Kurun**, 12 Ağustos 1937.

Dr. Refik Saydam (1881-1942) Ölümünün 40. Yılı Anısına, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.

“Edirne’de Doğumevi ve Turistik Oteller Yapılıyor”, **Ulus**, 29 Ocak 1939.

“Erzurum’da Doğumevi”, **Son Posta**, 4 Temmuz 1938.

“Erzurum’da Doğumevi”, **Son Posta**, 14 Ekim 1938.

“Eskişehir’de Bakımlı, Fakat Hastasız Bir Kurum: Eskişehir Bakım Evi”, **Son Posta**, 7 Haziran 1935.

Etiker, Şeref, vd., “Zeynep Kâmil Hastanesi’nin Kuruluşu ve Vakfiyesi”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi**, C 5, S 2, 2004, s.1-37.

“Fransa Nüfus Azalmasına Karşı Tedbir Alıyor”, **Akşam**, 13 Temmuz 1939.

“Fenni Doğumun Nüfusun Artmasındaki Ehemmiyeti”, **Akşam**, 28 Nisan 1938.

“Gaziantep Doğumevi”, **Son Posta**, 11 Ocak 1936.

Gökçe, Nilifer, “Dr. Ratip Kazancıgil’in Anılarından: 1920-1940 Yılları Arasında Malatya’da Sağlık ve Sosyal Yaşama Dair Anılar”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Tarihi**, Nobel Tıp Kitapları, İstanbul 2015, s.143-154.

Hakimiyet-i Milliye, 12 Mart 1929, No:2758.

Hot, İnci, “İlklerden Biri: Göttingen’de Açılan Doğumevi ve Doğumevine Ait Koleksiyon”, **Türkiye Klinikleri Tıp Etiği- Hukuku-Tarihi Dergisi**, C 6, S 1, 2008, s.36-42.

Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C 1, (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara 2013.

“İçtimai Hıfzıssıhha”, **Hilal-i Ahmer Mecmuaları**, C 8, s.3413-3418.

İnan, Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2020.

“İstanbul’da Doğum Dispanserleri Açılacak”, **Haber**, 29 Kasım 1938.

“Kanunlarımızda Nüfusu Teşvik Eden Hükümler”, **Tan**, 15 Şubat 1941.

Karakoç Düvenci, Fulya, **Modernleşmenin İçinden Çıkan Mudanyalı Bir Aile: Ahmet Rüştü Efendi ve Oğlu Mehmet Hayri Bey (İpar)**, Gaye Kitabevi, Bursa 2008.

Karal Akgün, Seçil, Uluğtekin, Murat, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II**, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

“Kars'ta Açılan Çocuk ve Bakımevi Faydalı Oluyor”, **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1939.

“Konya'da Doğum Evi”, **Akşam**, 11 Haziran 1935.

“Konya'da Doğum, Çocuk Bakım Evi Yeni Binasına Taşındı”, **Akşam**, 24 Ocak 1936.

“Konya'nın Sağlık Yurtları”, **Yeni Asır**, 13 Aralık 1934.

“Malatya'da Güzel Bir Şefkat ve Tedavi Yurdu”, **Son Posta**, 15 Temmuz 1932.

Mellanby, Edward, “Maternal Mortality and Morbidity”, **Public Health Congress**, 1930.

Nüfus Hareketleri İstatistiği, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1941.

Ödemiş, Sabahattin, **Besim Ömer Paşa (1862-1940)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

Özpekcan, Meliha, “TBMM Tutanaklarına Göre Cumhuriyet'in İlk On Yılında Sağlık Politikamız”, **Türkler**, C 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.436-445.

Pekin, Fuat, **Ankara Doğumevi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1957.

Plaistow Maternity Hospital and District Nurses Home, Annual Report, London 1933.

Resmî Gazete, 6 Mayıs 1930, S 1489, s.8895, 8896, 8902, 8903.

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Sağlık Propagandası ve Tıbbi İstatistik Genel Müdürlüğü Yayın No:422, Ankara 1973.

Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası, Sağlık ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayını, Ankara 1942.

“Sıhhiye Vekâletinin Mühim Bir Teşebbüsü”, **Milliyet**, 27 Mart 1931.

“Sıhhiye Vekilinin Sivas’taki Tetkikleri”, **Akşam**, 30 Ağustos 1939.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:2, C 15, İçtima:2, 9 Mart 1925, s.285-291.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:3, C 19, İçtima:3, 18 Mayıs 1930, s.101-102.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:4, C 9, İçtima:1, 22 Haziran 1932, s.259

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:4, C 15, İçtima:2, 17 Mayıs 1933, s.134.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:4, C 22, İçtima:3, 29 Mayıs 1934, s.436.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:5, C 25, İçtima:3, 24 Mayıs 1938, s.166.

TBMM, Kanunlar Dergisi, C 8, 30 Nisan 1930, s.201-223.

TBMM Kanunlar Dergisi, C 8, 10 Nisan 1930, s.103.

Tekir Sağlam, Hürü, “Pencereleri Kafesli Muayenehane: Osmanlıda Viladethanelerin Açılması ve Doktor Besim Ömer Paşa”, **XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı**, C 3, Ankara 2022, s.695-706.

Tekir, Süleyman, “Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri”, **Belgi Dergisi**, C 2, S 18, 2019, s.1301-1326.

The Future of Public Health, National Academy Press, Washington 1988.

Toprak, Zafer, “Erken Cumhuriyet, Nüfus Sorunu ve Çocuk Ölümleri”, **Toplumsal Tarih**, S 281, Mayıs 2017, s.22-31.

Tuncer, Harun, vd., **Ebelik Staj Defteri**, Kızılay Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2023.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.1/30.49.14, 5 Ağustos 1928.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2/1.4.8, 18 Kasım 1928.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.1.0.0/1464.3.3, 1930.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2/11.34.17, 26 Mayıs 1930.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2/12.41.11, 7 Haziran 1930.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2/29.45.9, 9 Haziran 1932.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2/31.65.2, 9 Ekim 1932.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0.0/176.218.11, 11.07.1933.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2/46.42.1, 11 Haziran 1934.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2/55.48.9, 11 Haziran 1935.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0.0/73.477.2, 21 Ağustos 1936.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0.0/191.309.11, 21 Haziran 1939.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2/198.56.9, 19 Ağustos 1966.

Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüşhası, Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi, 29 Ekim 1933.

Yıldırım, Nuran, “Besim Ömer Akalın”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, 1. Cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.147.

“Zeynep Kâmil Hastanesi Doğum Vakalarından Başka Hastaları da Kabul Ettiği Halde 18 Boş Yatağı Var”, **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1935.

1980 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1984.

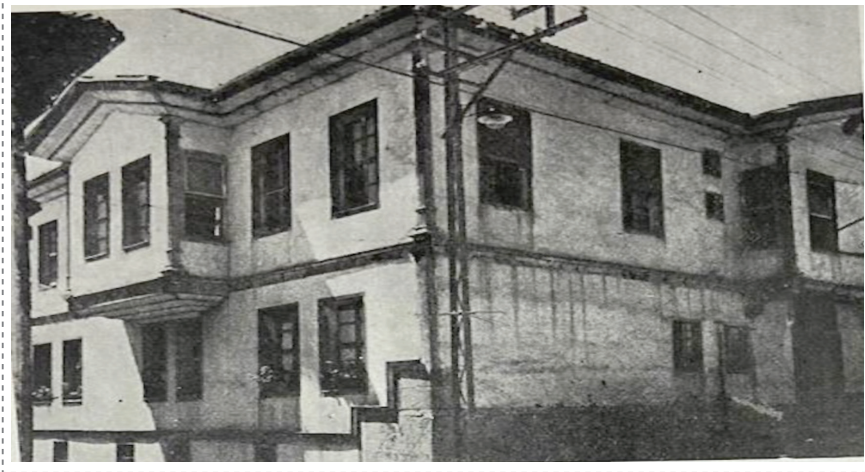
EKLER

Ek-1. Kadırğa Doğumevi'nde yoksul kadınlara ücretsiz kundak dağıtılıyor⁹⁰.

467

Ek-2. Ankara Doğum ve Çocuk Bakım Evi'nin 1925-29 Yılları Arasında Faaliyet Yürüttüğü Bina⁹¹

90 Harun Tuncer, Ahmet Zeki İzgöer, Halûk Perk, **Ebelik Staj Defteri**, Kızılay Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2023, s.4.

91 Fuat Pekin, **Ankara Doğumevi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1957.

Ek-3. Ankara Doğum ve Çocuk Bakım Evi'nin 1929-1935 Yılları Arasında Faaliyet Yürüttüğü Bina⁹²

468

Ek-4. Gaziantep Doğum Evi⁹³

Gaziantep Doğumevi
Muhit İçin Faydalı Bir Müesse Haline Geldi

Gaziantep (Özel) — Saip Özer tarafından 1930 yılında açılan yurt aynı sene içerisinde sağlık ve sosyal yardım işleri bakanlığının alıkan üzerine as-kiz yatığı on kişi çıkarılmıştır.

Sahip Özer, şehrimize on iki sene önce gelmiş ve memleket hastanesinin başhekimliğini deruhte ederek değerlenmeğe sıvran işler görmüştür. Dört yıl bu vazifede kaldıktan sonra 1930 yılında şimdiki doğumevini açmıştır.

Doktor on iki bin lira sarfıle vücuda getirilen bu yurda şehrimize büyük ve kıymetli hizmetler yapmıştır. Bu yurttan önce doğum işleri cahil ebenin elinde kalmış vaziyette idi.

Saip Özer, tahsilini Almanyada yapmış ve Avrupanın tanınmış nişaiye hastanelerinde uzun müddet çalışmış ve erginlik savaşında gayretli görülmüş bir vatandıdır. Doğumevi, inananı behemehal takdir ve tebriğe sevkedecek kadar modern, muntazam ve temizdir.

Gazi Antep doğumevi ve
Dahil teşkilâtına da itina edilmiştir. Yurdun baş ebesi Aliye de kıymetli mealek kadınlarındandır. Yurttan belediye tarafından sevkedilen veya kendine gelen fakir kimseler parasız tedavi edilmektedir.

Bugüne kadar 775 kadının doğumile uğraşmış olan yurt villâ şeklinde kurul-

erada doğurtulmuş bir garibe müstür. Harç ve dahilinde ilk gürse çarpan nokta temizlik ve intizamdır. Özel ve genel odalar büyük bir intizam ve temizlik içerisinde.

Yurt açılışından bugüne kadar tek bir şüün vak'ası kaydetmemiştir. Mevcut iki şüün kenüz kapıdan içeri girmenden vaki olmuştur.

92 Fuat Pekin, **Ankara Doğumevi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1957.

93 **Son Posta**, "Gaziantep Doğum Evi, 11 Ocak 1936.

Ek-5. Çorum Doğum ve Çocuk Bakım Evi⁹⁴

Doğum Ve Çocuk Bakım Evi Çorumun Övüneceği Bir Kurumdur

Çorum, (Özel) — Çorum kütür sahasında olduğu kadar sağlık ve soysal yardım sahasında da ön safa geçmiş illerimizden birdir. Çorumdaki sağlık ve soysal yardım müesseselerinden biri de doğum ve çocuk bakım evidir.

Ev her gün artan bir rağbet kazanıyor. Halkın eve bu kadar yaklaşışı, mubakkak ki, Cümburiyetin içimide yarattığı inandan doğmuştur. Böyle olmakla beraber ev ailesinin, dürüst ve bilgili iş görmeleri de bu muvaffakiyete yardım eden sebeplerdendir.

Doğum evine hasta kadın ve

Çorum doğum ve çocuk bakım evi çocuk yatırmak hiçbir kayda, şarta bağı değildir. Samsun, Yozgat, Amasya ve bölgesinden de bir çok hasta gelmektedir.

Evin bütün tesisatı mükemmeldir. Çocuk tedavisinde kullanılmak üzere ultra cihazı da bulundurulmaktadır. Bu cihazın

Türkiyedeki bütün bakım evleri içinde yalnız Çorumdaki Evde bulunduğu söylenmektedir. Başdoktor Şemseddin Evin iyi çalışmasında başbağna bir amildir ve kendisini bu işe bağlamıştır. Doğum ve Bakım Evi Çorumun övüneceği müesseselerden birdir.

Ek-6. Bakırköy Doğum Evi⁹⁵

Bakırköy doğum evinde bir saat..

Bütün Bakırköy hanımlarının alâkadar oldukları kıymettar bir müessese..

Bir hastanenin aylık masrafı: 14 lira kasap, 13 lira bakkal, 5 lira zerzavatçı, 2 sütçü..

Bakırköy doğum evinin şık binası, hastanenin idare heyeti toplantı halinde, ebe hanımın elinde 5 günlük sıhhatli bir yavru

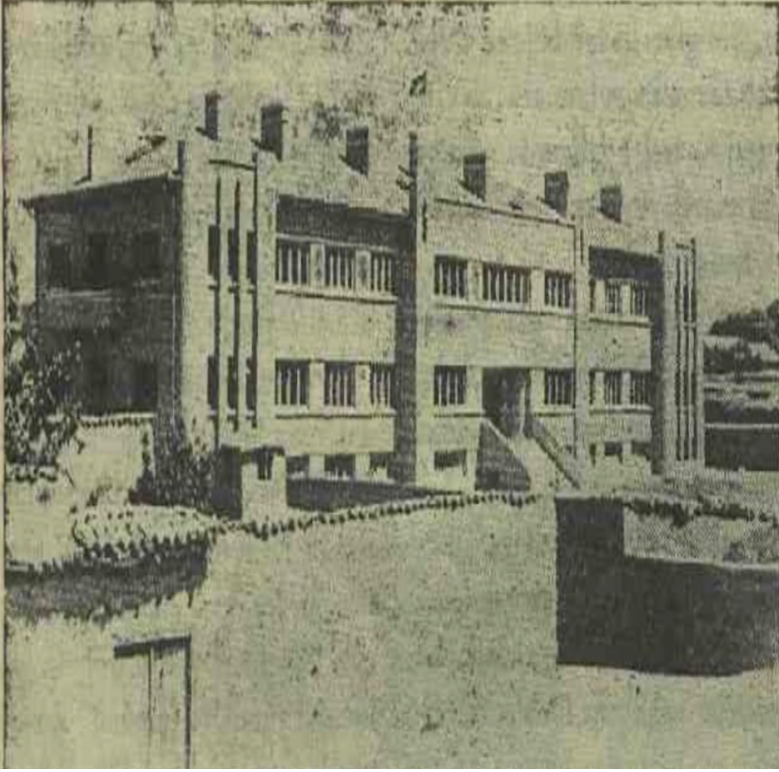
94 **Son Posta**, “Doğum ve Çocuk Bakım Evi Çorum’un Övüneceği Bir Kurumdur”, 16 Ağustos 1935.

95 **Akşam**, “Bakırköy Doğum Evinde Bir Saat”, 24 Haziran 1933.

Ek-7. Konya Doğum ve Çocuk Bakım Evi⁹⁶

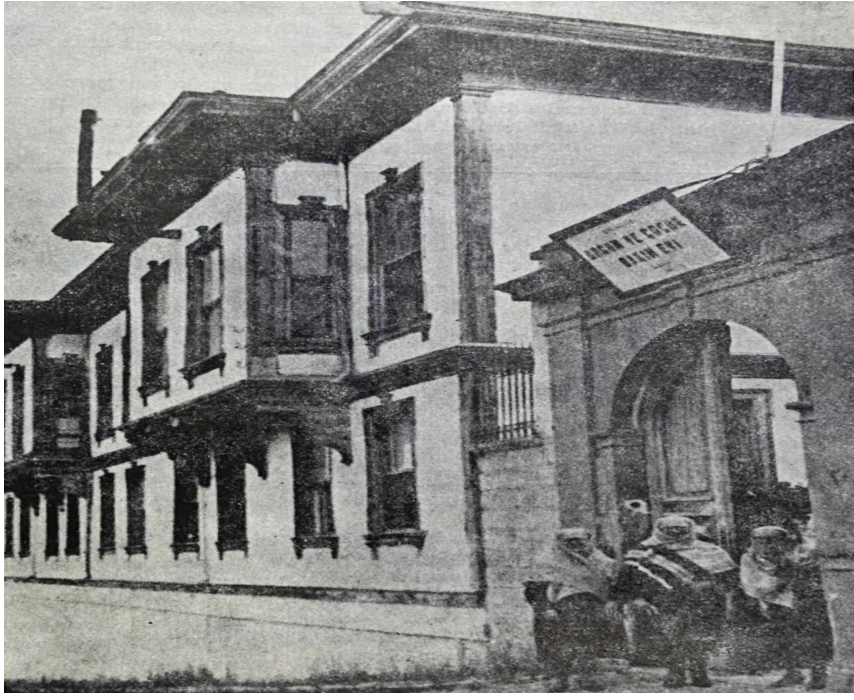
Konyada doğum, çocuk bakım evi yeni binasına taşındı

*Yeni binada 45 yatak vardır, gelecek sene
yatak mıkdarı arttırılacaktır*

96 Akşam, "Konya'da Doğum ve Çocuk Bakım Evi Yeni Binasına Taşındı", 24 Ocak 1936.

Ek-8. Balıkesir Doğum Evi⁹⁷

471

Ek-9. Balıkesir Doğum ve Çocuk Bakım Evi⁹⁸

97 **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Sağlık Propagandası ve Tıbbi İstatistik Genel Müdürlüğü Yayın No:422, Ankara 1973.

98 **Yeni Ay Dergisi**, 1 Mayıs 1940.

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA HASTALIK VE EVLİLİK: BESİM ÖMER AKALIN'IN FEN VE İZDİVAÇ İSİMLİ ESERİNİN TIP TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*

AHMET SEZGİN**
SERAP ŞAHİNOĞLU***

ÖZ

Besim Ömer Akalın, tıp tarihinde yer tutan önemli şahsiyetlerden birisi olmakla birlikte özellikle Osmanlı'nın son dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında sağlık politikalarına yön verilmesi konusunda fikirleriyle dikkate değer girişimlerde bulunmuştur. Sağlık alanını ilgilendiren birçok kitap ve makale kaleme almıştır. Müstakil olarak ele aldığı kitapların yanı sıra seri olarak yazdığı eserleri de bulunmaktadır.

Çalışmamızda nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda Besim Ömer Akalın'ın *Fen ve İzdivac Evlenebilecekler ve Evlenemeyecekler* isimli eserinin Osmanlı Türkçesinden çeviri yazısı yapıldıktan sonra sadeleştirme yapılarak günümüz Türkçesine özet metin şeklinde aktarılmıştır. Çalışma, temelde nüfus politikasını ilgilendiren ve dönemin yaygın anlayışını dile getiren seri olarak kaleme aldığı eserlerindedir. Eser, insan neslini "iyileştirme" ve bu "iyileştirme" üzerine kurguladığı sistemi anlattığı

* Bu yazı, 11.01.2024 tarihinde Ankara Üniversitesi Prof. Dr. Fuat Aziz Göksel Kütüphanesi'nde sunulan seminere dayanmaktadır.

** 1. Yazar: Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Çankırı/TÜRKİYE, sezginahmetr@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4893-8984

** 2. Yazar: Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Temel Tıp Bilimleri Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, serapsahinoglu@yahoo.co.uk

ORCID: 0000-0003-4462-2402

ve önerilerde bulunduğu geneli ilgilendiren fikirlerini içermektedir. Eserde ağırlıklı olarak evliliği etkileyebilecek bulaşıcı hastalıklara, yaş uyumuna, nasıl bir eş seçilmesi gerektiğine ve nüfusun geleceğini olumlu ya da olumsuz şekilde etkileyebilecek hususlara değinmektedir.

Eser, daha önce ele alınarak kapsamlı bir değerlendirmesi yapılmamıştır. Bu doğrultuda çalışma kapsamı olarak eser özelinden hareket edilerek günün nüfus politikalarına, yaygın bulaşıcı hastalıklarla birlikte yaygın ve bulaşıcı olmayan hastalıklara, insanların içerisinde bulunduğu ruhi hâllerin evlilik müessesine olan etkisine ve ırk ıslahı yönündeki dönem tartışmalarına değinilmiştir.

Çalışma, Besim Ömer Akalın'ın ilgili eserinde ileri sürdüğü görüşlerinin eserini yayımladığı dönem şartlarında hangi bilimsel temellere oturtmaya çalıştığını sorgulayarak dönemin diğer yazarlarının benzer konulardaki görüşleri ile karşılaştırılmasını ve dönemin genel yöneliminin ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır. Ayrıca Besim Ömer Akalın'ın bazı görüşlerinin günümüz bilimsel bakış açısıyla ifade ettiği geçerlilik de tartışılarak söylemlerinin zamanının ötesine geçip geçmediğinin ortaya konulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Besim Ömer Akalın, Bulaşıcı hastalıklar, İzdivaç, Nüfus politikası, Öjeni.

**ILLNESS AND MARRIAGE IN THE FIRST YEARS OF THE
REPUBLIC: AN EVALUATION OF BESİM ÖMER AKALIN’S
WORK TITLED “FEN VE İZDİVAÇ” IN
TERMS OF MEDICAL HISTORY**

ABSTRACT

Besim Ömer Akalın is one of the most important figures in the history of medicine and he made remarkable initiatives with his ideas on the direction of health policies, especially in the last period of the Ottoman Empire and the first years of the Republic of Türkiye. He wrote many books and articles on the field of health. He also wrote some books in series.

Document analysis method, one of the qualitative research methods, was used in our study. Within the scope of our study, the translation of Besim Ömer Akalın’s “Fen ve İzdivaç Evlenebilecekler ve Evlenemeyecekler” (Science and Marriage Those who can and cannot Marry) was made from Ottoman Turkish. The book is one of the books he wrote in a series that basically concerns population policy and expresses the widespread understanding of the period. This book contains his general ideas about the “improvement” of the human generation and the system he built on this “improvement” and his suggestions. The topic mainly deals with infectious diseases that can affect marriage, age compatibility, how to choose a mate and issues that can positively or negatively affect the future of the population.

The book has not been discussed and comprehensively evaluated before. In this context, the book is discussed in terms of the population policies of the day, contagious diseases and non-contagious diseases, the impact of people’s mental states on the institution of marriage, and the eugenics debates of the period.

The study aims to question the scientific basis on which Besim Ömer Akalın tried to ground his views in his book in the conditions of the period in which he published his work, to compare them with the views of other writers of the period on similar issues and to reveal the general

orientation of the period. In addition, the validity of some of Besim Ömer Akalın's views expressed from today's scientific point of view is also discussed and it is aimed to reveal whether his discourses have gone beyond his time.

Keywords: Besim Ömer Akalın, Eugenics, Marriage, Infectious Diseases, Population Policy.

GİRİŞ

Besim Ömer (Akalin) Paşa, 1862 yılında dünyaya gelmiştir. Ömer Şevki Paşa ve Yaşar Paşa kızı Afife Hanım'ın oğludur. Tahsil hayatını sırasıyla Kosova Mülkiyesi, İstanbul Askerî Rüştiyesi, Kuleli Askerî Tıbbiye İdadisi ve sonra da Mektebi Tıbbiye-i Şahanede geçirmiştir. 1885'te Mektebi Tıbbiye-i Şahaneden diplomasını aldıktan sonra ilk görev yeri olan Haydarpaşa Tatbikat Hastanesinde “Tabip Yüzbaşı” rütbesiyle göreve başlamış ve aynı yıl Mektebi Tıbbiyede açılan bir sınavı kazanarak Kıbale Fenni Muallim Muavinliği (Ebe eğitimi öğretmenliği yardımcılığı) görevine seçilmiştir. 1887'de Muallim Muavinliği görevi uhdesinde kalmak üzere Kıbale Fenninde (Ebelik bilgisi) ve Püerikültür (Çocuk bakımı) alanında bilgi birikimini geliştirmek amacıyla Paris'e gitmiştir. 1888 yılında henüz Paris'te bulunduğu sırada Kıbale Fenni hocalığına tayin edilmiş ve 1891'de Paris'teki eğitimini tamamlayarak yurda dönüş yapmıştır¹. Dönüşünün akabinde İstanbul'daki ilk Viladethane'yi (doğum kliniği) kurmuştur². 1896'da Seririyatı Viladiye öğretmenliği

- 1 **Besim Ömer Akalin Tercüme-i Hal Dosyası**, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Devre 5, 22.02.1935.
- 2 Ayten Altıntaş, Oğuz Ceylan, “Vilâdethâne”, **Tombak Antika Kültürü Koleksiyon ve Sanat Dergisi**, S 17, 1997; Hürü Sağlam Tekir, “Pencereleri Kafesli Muayenehane: Osmanlıda Viladethanelerin Açılması ve Doktor Besim Ömer Paşa”, **XVIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (III. Cilt), Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti**, Haz. Semiha Nurdan, Muhammed Özler, Türk Tarih Kurumu, s.698-699; Kaynaklar ilgili doğumhanenin 1892 yılında kurulduğunu söylemekte ancak Besim Ömer Paşa tarafından İstanbul'da doğumhane kurulması için yazılan arzuhale dair Bab-ı Ali tarafından gerekenin yapılması hakkında gönderilen belge 10 Şubat 1309 (M. 22 Şubat 1894) tarihlidir. **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, İrade Hususi (İ.HUS.), 21. 117. 001. Besim Ömer Paşa'nın ilgili viladethaneyi gayriresmî olarak kurduğu kaynaklar tarafından ifade edilmektedir. Gülhan Erkaya Balsoy, **Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeye Karşı Geç Osmanlı Doğum Politikaları**, Can Yayınları, İstanbul 2015, s.109. Ayrıca Besim Ömer de buranın gizli olarak kurulduğunu ve ilk seririyatı viladiye olduğunu söyleyerek şu açıklamayı yapmaktadır: “Seririyatı veladiyenin adeta gizli bir surette küşadına başlıca sebep o zaman nezdi şahanede veladetanenin bir “Piçhane” gibi telakki edilmiş olmasıdır; hemen her veladeti humayunda “İsticlabı davatı Hayriye”ye vesile olacağı ifadesile bir veladetane tesisi iradesini istihsal için vaki olan müracaatlara hep bu telakki tesiri altında menfi cevaplar gelmekte idi. Hatta 1301-1885 senesinde merhum Ethem Paşanın dahiliye nazırlığı zamanında tekarrur etmiş olan “Fenni kıbale hastanesi”nin teahhuru inşası da hep bu aynı telakkinin neticesi idi.” Besim Ömer, **Doğum Tarihi**, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1932, s.51-52.

görevine³, 1897’de Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye azalığına atanmıştır⁴. İlgili göreve getirildiğinde Kaymakam rütbesinde, 1899’da Miralay ve 1900’de de Miraliva rütbesinde bulunmaktadır⁵. Bu süreçte Mektebi Tıbbiye-i Şahane’nin dördüncü ve beşinci senelerinde bulunan öğrencilere Fenni Kıbale ve Seririyat-ı Viladiye dersleri vermektedir⁶.

1909’da Mülkiye Meclisi ve Umumi Sıhhat Meclisi Reisliğine, 1912’de Hilal-i Ahmer Cemiyeti ikinci reisliğine, 1914’te Tıp Fakültesi reisliğine ve Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti ikinci reisliğine, 1919 ve 1921’de Darülfünun emanetine (rektörlüğü) getirilmiştir⁷.

Bu süreçte çeşitli yabancı menşeli sağlık/hastalık ile ilgili kitapların tercümesini yapmış ve kendisi de ilgili alanda kitap, makale ve risaleler kaleme almıştır. Ayrıca Hilal-i Ahmer, Veremle Mücadele, Himaye-i Etfal gibi cemiyetlerde de fahri ve resmî olarak görevler üstlenmiştir. Aynı zamanda aktif olarak tedavi ve ameliyatlarını da bu süreçte devam ettirmiştir⁸.

Yukarıda kısaca verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Besim Ömer Akalın, oldukça iyi bir eğitim almış ve bu eğitimini hem askerî hem resmî hem de sivil alanda en iyi şekilde değerlendirmeye çalışmıştır. Alanında oldukça fazla yazı kaleme alan Besim Ömer Akalın’ın çalışmaları ağırlıklı olarak bulaşıcı hastalıklar, çocuk bakımı ve hastalıkları, hastabakıcılık, ebelik, doğum, gebelik ve sağlıklı yaşam gibi konulardadır. Sağlık alanında kaleme aldığı eserlerin

3 Besim Ömer, **Doğum Tarihi**, s.50.

4 **BOA**, İrade Askeri (İ.A.S.) 19. 10. 001.

5 Bülent Bakar, “Besim Ömer Akalın (1862- 1940)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı.

6 Besim Ömer, **Nevsal-i Afiyet**, Alem Matbaası, İstanbul 1315, s.68.

7 Besim Ömer Akalın’ın Darülfünun rektörlüğüne ikinci defa geliş tarihi bazı kaynaklarda (Yeşim Işıl Ülman, “Osmanlıdan Cumhuriyete Geçiş Döneminde bir aydının portresi: Besim Ömer Akalın (1861-1940)”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, S 10-11, 2004-2005, s.11.) 1925 olarak zikredilmektedir. Ancak ilgili konudaki arşiv belgeleri ikinci defa rektör oluşunu 1921 olarak göstermektedir. **BOA**, Babıalı Evrak Odası Evrakı (BEO.) 4698. 352346. 001., **BOA**, BEO. 4599. 344883. 001.

8 Örneğin Besim Ömer’in Refiye Hanım ile birlikte Dayehatun mahallesinde yaşayan Fatıma Hanım’a yaptığı başarılı bir ameliyat sonrasında mahalle sakinleri Besim Ömer’in ödüllendirilmesi için arzuhal vermişlerdir. **BOA**, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT.) 1996. 40. 001. Dolayısıyla Besim Ömer’in işinin ehli olduğu da buradan hareketle ifade edilebilir.

yanı sıra gazete ve dergilerde yaklaşık 400 yayını olduğu bilinmektedir⁹. *Servet-i Fünûn Mecmuası*'nın ilk yazarları arasında yer almaktadır¹⁰. Yine çeşitli konferanslar da vermiş ve uluslararası birçok toplantıya katılmıştır¹¹.

Çalışmamızda Besim Ömer tarafından kaleme alınan *Fen ve İzdivac Evlenebilecekler ve Evlenemeyecekler* isimli eser merkeze alınarak nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. İlgili eser, yayımlandığı dönemin şartları doğrultusunda ve günümüz bilimsel bakış açısıyla, günün nüfus politikaları, yaygın bulaşıcı hastalıklarla birlikte yaygın ve bulaşıcı olmayan hastalıklar, insanların içerisinde bulunduğu ruhi hâllerin evlilik müessesine olan etkisi ve ırk ıslahı yönündeki dönem tartışmaları üzerinden ilgili dönemde kaleme alınan benzer yöndeki yazılarla karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

Söz konusu eser ile ilgili alanyazını taraması yapıldığında eserin, doğrudan ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Eserin, çoğunlukla başka konularda ele alınan çalışmalar kapsamında atıf aldığı görülmüştür. Bu kapsamda Türk tıp tarihi ve Cumhuriyet tarihi açısından dönemin önemli konuları arasında bulunan nüfus politikası, evlilik, nesli iyileştirme, hastalık tedbirleri gibi konuların ayrıntılı olarak ele alınıyor ve yeni Cumhuriyet yönetimine yol gösterici rolü üstleniyor oluşu eserin özgün değerini belirlemektedir.

Özellikle Osmanlı idaresinin son yıllarında yaşanan savaşlar ve çeşitli salgın hastalıklar nedeniyle ülkede nüfusun azaldığı, insanların sağlık problemleri ile karşı karşıya kaldığı ve gelecek nesilleri etkileyebilecek nüfus problemlerinin ortaya çıktığı bilinmektedir. Cumhuriyet idaresinin ilk yıllarından itibaren nüfusun artırılması, bulaşıcı hastalıkların ortadan kaldırılması, ırk ıslahı yapılarak gelecek nesillerin daha sağlıklı bir şekilde meydana getirilmesi için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Devrin önde gelen doktorları da ilgili konulardaki görüşlerini ortaya koymuşlar ve hem halkın hem de ülke

9 İnci Hot, **Dr. Besim Ömer Paşa'nın Anne ve Çocuk Sağlığı Açısından Ülkemiz Nüfus Meselesi Hakkındaki Görüşleri**, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s.22.

10 "Servetifünun mecmuası 50 yaşında", **Akşam**, 27 Mart 1940, s.5.

11 Katıldığı toplantılar ve içerikleri için bk. **BOA**, BEO. 21. 1570. 001-003., **BOA**, Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM.) 20. 24. 001., **BOA**, Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.) 99. 53. 001-003., **BOA**, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) 163/41.

yönetiminin bu konularda çeşitli önlemler alması ve girişimlerde bulunması için yol göstermeye çalışmışlardır. Bu kapsamda çalışmamız, dönemin önde gelen doktorlarından olan Besim Ömer'in evlilik, hastalık, ırk ıslahı gibi konular üzerinden onun görüşlerini ve bu görüşlerinin dönemi açısından ne ifade ettiğini sorgulamayı ve günümüz bakış açısında nereye oturduğunu açıklayarak devrinin diğer yazarlarının benzer konulardaki görüşleri ile karşılaştırılmasını ve günün genel yöneliminin ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra Besim Ömer'in bazı görüşlerinin günümüz bilimsel bakış açısıyla ifade ettiği geçerlilik de tartışılarak söylemlerinin zamanının ötesine geçip geçmediğinin ortaya konulması hedeflenmekte böylece ilgili eserin Türk tıp tarihi ve Cumhuriyet tarihi alan yazınına kazandırılması amaçlanmaktadır.

İlgili dönemde hem Osmanlı coğrafyasını hem de Avrupa'yı etkileyen bulaşıcı hastalıklara dair hem Türkçede hem de Batı dillerinde oldukça geniş bir literatür bulunmaktadır. Konumuz kapsamında *Değerlendirme ve Sonuç* bölümünde bu hastalıkların tamamına ve ilgili dönem literatürüne yer verilmemiş, okuyucunun ilgisini muhafaza etmek ve konu bütünlüğünü sağlayarak incelenen eser kapsamını aşmamak amacıyla daha geniş bilgi edinmek isteyen okuyucuya yönelik dipnotlarda ilgili Türkçe literatürden örnekler verilmekle yetinilmiştir. Aynı usul diğer konu başlıklarında da takip edilerek konu bütünlüğünün muhafazası hususuna riayet edilmiştir.

Besim Ömer, *Fen ve İzdivac Evlenebilecekler ve Evlenemeyecekler* isimli eserini harf devrimi öncesinde kaleme almış olması nedeniyle orijinal yazımı Osmanlı Türkçesi şeklindedir. İlgili eserin Latin alfabesine çeviri yazısı yapılmış ve sonrasında metin sadeleştirilerek günümüz Türkçesine uygun bir şekilde özet hâline getirilmiştir. Eserin kapsamlı olması ve tüm içeriğinin birebir verilmesinin mümkün olmaması nedeniyle söz konusu özet, günün şartları doğrultusunda evliliğe ve hastalığa bakış açısının daha net ifade edildiği düşünülen bilgilere ağırlık verilmiştir. İlgili metin *Fen ve İzdivac Evlenebilecekler ve Evlenemeyecekler* başlığı altında eserde geçen bilgiler doğrultusunda kaleme alınmıştır. Bu bölümde akıcılığı korumak ve özet metnin tam metinde ifade edilen görüşlere uygunluğundan ödün vermemek amacıyla eser metninin bazı bölümleri doğrudan Besim Ömer'in ağzından aktarılırken bazı bölümleri tarafımızdan onun görüşleri doğrultusunda kısaltılıp aktarılmıştır. Dönem Türkçesinde kullanılan ancak günümüzde kullanılmayan kavramlar okuyucunun konuyu daha sağlıklı anlayabilmesi amacıyla dipnotlarda sözlükler aracılığıyla açıklanmıştır.

Fen ve İzdivac Evlenebilecekler ve Evlenemeyecekler başlığı altında değinilen ve eserin bütününde adı konmaksızın vurgulanan söylemler ile özetle sınırlama yapılması gerekçesi ile ayrıntılı olarak değinilemeyen hususlara da *Değerlendirme ve Sonuç* bölümünde yer verilmiştir. Böylece Besim Ömer’in görüşleri özetle yer alan bilgilerle sınırlanmadan daha geniş bir perspektiften ele alınmaya çalışılmıştır.

I. Fen ve İzdivac Evlenebilecekler Evlenemeyecekler

Besim Ömer Akalın’ın “Fen ve İzdivac Evlenebilecekler Evlenemeyecekler” isimli eseri, İstanbul’da basılmıştır. Basım tarihi kısmına 1340-1344 yılları yazılmıştır. Basımını *Yeni Matbaa* gerçekleştirmiştir. Toplam 95 sayfadan oluşmaktadır. İlk 4 sayfa dış kapak, iç kapak ve *Nüfus Siyasetinden* başlığı altında Besim Ömer’in kaleme aldığı dört çalışmasının ismi sıralanmıştır. 5. sayfadan itibaren içerik bölümü başlamaktadır. Sırasıyla bölümler ve başlıkları şu şekildedir: *Medhal, İzdivac ve Kefâet, İzdivac ve Yaş, Tedkik-i Ahvali Sıhhiye, Akraba Arasında İzdivac, İzdivac ve Yaşca Nisbet, İzdivac ve Bazı Evsaf, Bel Soğukluğu ve İzdivac, Frengi ve İzdivac, Verem ve İzdivac, Veraset-i Asabiye, Dâ’-i Küül ve İzdivac, İzdivac ve Bazı Emraz-ı ve Sû Teşkilat, Zürriyetden İskat, Ân-ı Habl, İzdivac ve Çocuk, Aile Tabibi, Sırr-ı Sanat ve Mesele-i İzdivac, Hülasa-i Kelam ve Netice, Netice.*

Konu kapsamında eser içeriği, çalışmanın alt başlıklarına uygun olarak aşağıda özetlenmiştir.

I.1. Medhal

Eserin Medhal (Giriş) bölümünde, ailenin önemi vurgulanarak evliliğin ailenin esası olduğu üzerinde durulmuştur. İlgili bölüme göre: Bütün dinler, felsefe ve felsefeciler de evliliğin gerekliliği ve önemini belirtmektedir. İzdivaç, insan tabiatının bir gerekliliği hâlini almakta, ırk ve neslin devam etmesi için oldukça önemli bir vazife üstlenmektedir. Evlilik, dinin, bilimin ve devletin himayesinde gerçekleşmektedir. Bilimin, evlilik sürecinde cehalet ve menfaat nedeniyle karıştırılmış olan kötü şeyleri ortadan kaldırması gerekmektedir. Bu amaçla bilim, evlilik konusunda tetkikler yapmakta, ihtiyaca göre yeni usuller ve kanun önerileri dile getirmektedir.

Evlilik müessesinin oluşturulması için belli şartların olması ve her isteyenin istediği şartlarda evlilik gerçekleştirmemesi ve bu konuda bir heyetin çeşitli tedbirler alması gerekmektedir. Gelecek nesillerin sıhhi ve ilmî açıdan

iyileştirilmesi evlilik aşamasındaki şartlar ve usullerin uygulanmasına bağlıdır. Evlilikte en önemli şey çocuktur. Onun sağlıklı olması önceliklidir. Bu amaçtan uzaklaşıldıkça evliliklerde büyük sorunlar meydana gelmeye başlamaktadır. İlgili durum sadece şahısları değil aynı zamanda bütün toplumu ilgilendiren problemlerin ortaya çıkmasına da neden olmaktadır.

Bilim, ileride yükselerek ahlaki vazifelerde büyük amaçların gerçekleştirilebilmesi için esasları belirlemeye başlayacaktır. Evlilik, bilim açısından kutsal ve yüksek bir müessesese olarak değerlendirilmektedir.

Besim Ömer, risalede bahsedeceği konunun karışık olduğunu ancak söylenmesi gereken şeyleri dile getireceğini ve gerçekleri zor da olsa beyan edeceğini ifade etmiştir. Böylece acı ve vefat gibi kötü durumların önüne geçilebileceğini, aile ve ırkın muhafaza edilebileceğini vurgulamıştır. Bu risale ile ilk olarak aydınlara ve hekimlere seslenmektedir. Halkı henüz bu çerçevenin dışında tutmaktadır. Çünkü henüz halkın, meselenin önemini kavrayabilecek durumda olmadığını düşünmektedir. Tıp ilminin alanına giren konuların irfan sahibi olan kişilerle münakaşasının daha doğru olacağını düşünmektedir. Bazı hastalıklarda evliliğe izin verilmemesi, bulaşıcı hastalıklarda cezai yaptırım uygulanması, evlilik öncesinde tıbbi bir muayene konusunda ahlaki ya da kanuni bir zorunluluk getirilmesi gibi konuların tartışılması gerektiğini ifade etmiştir.

1.2. İzdivac ve Kefâet

Giriş bölümünün ardından “İzdivac ve Kefâet” bölümü gelmektedir¹². Besim Ömer’e göre: Evlilik birçok kötü durumun önlenmesini sağlamakta, intihar girişimi ve cinayet gibi olayları azaltmaktadır. Ölüm oranları kadınlarda erkeklere oranla daha azdır. Çünkü kadınlar evliliğe erkeklerden daha muhtaç ve isteklidirler. Örneğin, 100 evli kadın ölümüne karşılık 141 bekar kadın ölümü görülmektedir. Ancak 16-17 yaşından önce evlendirilen kadınlarda ölüm oranı daha yüksektir. Bilim, evlilikte uygunluğu (kefâet) daha geniş bir çerçeveden ele almak istemektedir. Asil ve temiz bir soydan gelmek, manevi ve ahlaki değerlere sahip olmak yeterli görülmemelidir. Sadece ailelerin özellikleri değil, evlenecek olan kişilerin sağlık durumlarını kontrol etmek,

12 Kefâet kelimesi bir fıkıh terimidir ve evlenecek eşler arasında dini, ekonomik ve sosyal konum gibi belirli konularda denklik olmasını ifade eder. Hamza Aktan, “Kefâet”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 25. Cilt, Ankara 2022, s.166.

evliliğin aileye ve ırka etkisini dikkate almak, insanlığın ilerlemesine katkı sağlamak da gerekmektedir. Bilim, hayvanların çiftleşmesinde seçim usulüyle ırkı ıslah ettiği gibi evlilikte de sağlık durumlarını tetkik ile gelecek nesillerin iyileşmesini temin için çalışmaktadır.

1.3. İzdivac ve Yaş

“İzdivac ve Yaş” bölümünde evlilikten beklenen iyi neticelerin sağlanabilmesi için erkek ve kadının yaş açısından da uygun olması gerektiği belirtilmiştir. Buna göre: Evlenecek olanlar, hem kadın hem de erkek açısından, yaşı ne çok büyük ne de çok küçük olmalıdır. Ancak genç evlenmek ihtiyarken evlenmekten daha az zararlıdır. Evlenecek erkeklerin ne zaman “erkek” kadınların da ne zaman “kadın” olacağı da evlilikte önemli hususlardandır. Evlilik zamanının iyi hesaplanamaması büyük zararlara neden olmaktadır. Henüz bir çocuğun bedeni tam işlevini yerine getirmiyorken bir de rahimde büyüyen bir çocuğun hacmini eklemek onu açıkça mahvetmek anlamına gelmektedir. Erken yaşta evlilik sonucu doğan çocuklar cılız, kansız, soluk görümlü ve dayanıksızdırlar.

İhtiyar kimselerin evliliğinden doğan çocuklar ise kuvvetsiz olmaktadır. Kadının ihtiyarlıkta doğuracağı çocuk kuru ve cılız olmaktadır. Erkek ya da kız 18-19 yaşını geçmeden evlenmemelidir. Vakitsiz evlilik sonucu doğan çocuk da vakitsiz olmaktadır. Besim Ömer, burada “tohum” benzetmesi yaparak tohumun kemale erdikten sonra meyvesinin leziz olacağını ifade etmiştir.

Besim Ömer’e göre kızlarda evlenmek için en uygun yaş 20-25 arasında olmalıdır. Daha erken ve 30 yaşından sonra evlenen kadınlarda hamilelik daha zorlu olmaktadır. Bu nedenle kızlar 20, erkekler ise 25 yaşında olmalıdır.

Çok erken yaşlarda yaptırılan evlilikler, örneğin kızların 9, erkeklerin 12 yaşında evlendirilmeleri bilime, sağlığa ve ahlaka aykırıdır. Bu tür evlilikler sağlığa karşı adeta bir cinayettir. Henüz 9-12 yaş aralığında olan bir kızın 20-30 yaşlarında bir erkekle evlendirilmesi facialara sebebiyet vermektedir. Buluğa ermek ile evlenme kabiliyeti kazanıldığını düşünmek yanlıştır. Buluğa eren bir kadının hemen hamile kalması oldukça tehlikelidir. Dolayısıyla çocukların buluğa erdiği ve evlendirilebileceği düşüncesi bizde zannedildiği gibi kızlarda 9, erkeklerde 12 değildir. Bilim insanları Avrupa kanunlarındaki evlenme yaşını bile uygun bulmamaktadır. Belirlenen yaşlara iki üç yaş daha eklenmesi gerekmektedir.

I.4. Tetkik-i Ahvali Sıhhiye

“Tetkik-i Ahvali Sıhhiye” ismini taşıyan bölüm, evlenen kişilerin sağlık durumlarını konu edinmektedir. Buna göre: Evlilik sürecinde birçok kişinin bilmediği ya da bilip de kabul etmek istemediği en önemli hususlardan birisi de evlenilen kişinin sağlık durumunun ne olduğudur. Bu konuda bilgi edinmek amacıyla yetkin bir hekimin bilgisine müracaat eden kişi sayısı oldukça azdır. Bunun nedeni cehalet ve gaffettir. Artık bu konudaki cehalet ortadan kaldırılmalı ve bilimin müdahalesi kabul edilmelidir. Herkes hekimin fikirlerinden istifade etmeli ve şahısların sıhhi durumları tam olarak ortaya konulmalıdır. Artık kadınlarda geniş kalça, boy, pos ve erkekte geniş omuz ya da pazı aranmamaktadır. Bu nedenle gittikçe çirkin ve kısır bir nesil meydana gelmekte, kadınlar erkekleşmekte, kalçaları daralmakta ve esas vazifesi olan doğurma ve anne olma eyleminden uzaklaşmaktadır. Söz konusu durumlardan dolayı insanlığın faydasını düşünen kişiler evlenme konusunda yetkin bir hekimin müdahalesinin gerekliliğini kabul etmelidir.

I.5. Akraba Arasında İzdivac

“Akraba Arasında İzdivac” başlığı altında evlilik ve akrabalık ilişkisine dair bilgilendirme yapılmıştır. Buna göre: Din ve kanunlar akraba arasındaki evlilikleri sınırlamıştır. Bilim ise bu tür evlilikleri kabul etmemekte ve kınamaktadır. Birçok istatistik bu tür evliliklerin neticesinde ortaya çıkan (zihinsel sorunlar, sara gibi) olumsuz durumları göstermektedir. Akraba arasında gerçekleşen evlilikler şaibeli durumların aktarılmasına neden olabilmektedir. Bu tür bir evliliğe girişilmesi durumunda hekimler şahısları muayene etmeli ve şüpheli hastalıklar açısından aynı evde ya da aynı mahalde yaşayan ilgili şahısların evlenmesi aleyhinde beyanda bulunmalıdır. Çünkü mevcut şartlar dikkate alındığında ırk ve gelecek nesiller zarar görecektir.

I.6. İzdivac ve Yaşca Nisbet

“İzdivac ve Yaşca Nisbet” başlığı altında, evlenecek olan kişilerin yaş uyumu konusu gündeme getirilmektedir. Buna göre: Kadının, erkeğe nispetle genç olması neslin daha sağlam olmasını sağlayacağı, sıkıntılara tahammül seviyesini artıracığı önceden beri bilinmektedir. Güneyde bulunan ülkelerde kızlar çok çabuk soldukları için bir iki sene daha önce evlenebilseler de erken yaşta anne olmalarını kabul etmek makul değildir. Ancak Japonya gibi ülkelerde 12 yaşında anne olanların mevcut olduğuna da vurgu yapan Besim Ömer, genç bir erkeğin yaşlı bir kadın ile evlenmesinin de zararlı

olduğunu ancak bu gibi olayların oldukça nadir olmasının halk nazarında da bu zararın görülmesinden kaynaklı olduğunu beyan etmiştir. Sağlık açısından, evlenenlerin her üç senede bir çocuk yetiştirmesi gerekmektedir. Bu durum hem kadının sağlığını korumasına hem de neslin kuvvetli olmasına yardımcı olacaktır. Besim Ömer, evlilik için uygun olan yaşları şu şekilde belirtmiştir: Kadın (Yaş) / Erkek (Yaş): 19/25, 22/28, 25/31, 28/35, 31/37.

1.7. İzdivac ve Bazı Evsaf

“İzdivac ve Bazı Evsaf” başlığı altında ilgili vasıflar/nitelikler iki maddede aktarılmıştır. Birinci maddede, evlenecek olan kişilerin birbirini sevmesi gerektiği üzerinde durularak ayrılacakları belli olan kişilerin evlendirilmesinin anlamsızlığı vurgulanmıştır. Sevgi, hem ailenin parçalanmasının önüne geçecek hem de nesli birçok şaibelerden kurtaracaktır. Diğer maddede, evlenecek kişilerin aile, memleket ve iklim gibi kanlarının, nesil ve ilişkilerinin de mümkün olduğu kadar birbirinden uzak olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Yakın aile ve akraba arasındaki evliliğin hem maddi hem manevi zararları vardır. Bu evlilikten doğan çocuk bodur, kuvvetsiz, hasta, sağır, dilsiz olabilir ve ömrü de kısa olur. Dolayısıyla evlilikte akraba dışına çıkılmalıdır. Ebeveynlerin yaşam şartları birbirine ne kadar az benzerse çocuk da o derece kuvvetli, gürbüz ve sağlam olacaktır. Avrupa’da tutulan istatistiklere göre birbirine yakın memleketlerin ahali arasında gerçekleşen evlilikler daha verimli olmaktadır. Bu sayede ırk ve nesilde değişim gerçekleşmektedir.

1.8. Bel Soğukluğu ve İzdivac

“Bel Soğukluğu ve İzdivac” başlığı altında bulaşıcı hastalıkların etkileri konusuna giriş yapılmıştır. Besim Ömer’e göre: Er geç hemen hemen her erkek bel soğukluğuna yakalanmakta ve bunu ailelerine taşımaktadırlar. Bu hastalık fakir ve zengin ayırt etmeksizin birçok genç erkekte bulunmaktadır. Hastalık erkekler için büyük ve tehlikeli olmasa da ızdırap içinde kıvrandırmakta erkeklik iktidarlarını yok etmektedir. Kadınlar için ise oldukça kötü bir netice ortaya koymaktadır. Çok defa kadınlar ilk hamileliklerinden sonra birçok hastalık nedeniyle yatağa düşmekte ve bütün günlerini burada geçirmek zorunda kalmaktadırlar. Hatta ilgili hastalık ölüme de neden olmaktadır. Bel soğukluğu herkes tarafından önemsiz bir hastalık gibi görünse de görüldüğü üzere kadın üzerinde hayati etkileri olmaktadır.

Merhamet ve ahlak gibi düşüncelerle, bel soğukluğuna yakalanan bir kişi tamamen iyileşmeden evlenmemeli ve gelecek nesilleri hastalığa uğratmamak

için vakit kaybetmeden tedavi olmalıdır. Ancak bazı kişilerin servet ve mevki sahibi olmak amacıyla evlilikte acele ettikleri ve hekimin görüşlerine itibar etmedikleri de bilinmektedir. Hekim görüşünü ve ısrarını dikkate almayarak evlenen ve karısına bel soğukluğu hastalığını bulaştıran kişinin bu hareketi boşanmaya sebebiyet vermektedir. Sağlığın bozulması aynı zamanda boşanmanın yanı sıra tazminat meselesine de neden olabilmektedir. Bu hastalık, erkeği de kadını da nihayetinde kısır bırakabilmektedir. Netice olarak, evlilik öncesinde alınacak tedbir tarafların muayene edilmesi ve sağlık belgesi verilmesidir.

I.9. Frengi ve İzdivac

“Frengi ve İzdivac” başlığı altında Besim Ömer, frengi hastalığının bir ırk hastalığı olduğunu vurgulayarak nesilden nesile aktarıldığını ifade etmektedir. Onun görüşlerine göre: Kalıtsal hastalık en tehlikeli olanıdır. Erkekler hastalığı eşine aktardığını bildiği hâlde şüphe uyandırmamak amacıyla onu tedavi ettirmemektedir. Bu şekilde geçen frengi hastalığının, kadının hastalıktan haberdar olmadığı, erkeğin de yaptığı şeyi meydana çıkarmamak amacıyla tedavi teklifinde bulunmadığı gerekçesi ile hastalık tehlikeli bir hâl almaktadır. Hamile kalan fakat çocuğu düşüren ya da ölü çocuk doğuran kadınların eşlerinin bu durumdan sorumlu olduğu bilinmektedir.

Frengili anne-babadan doğan çocukta hastalık erken veya geç ortaya çıkabilir, tehlikeli ya da tehlikesiz olabilir, çocuk frengili olmayabilir ancak doğumundan bir süre sonra normal şekilde vefat edebilir ya da yaşayabilir ve frengi hastalığına sahip olarak değerlendirilmez ancak frengi ile bağlantısı bulunmayan bir hastalığa yakalanabilir. Esasta bu hastalık frengi ile bağlantılı görünmese de özünde onunla ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Bazen çocuk hiçbir hastalık belirtisi göstermemesine rağmen doğumundan bir süre sonra sönüp gitmektedir.

Hastalığın neticelerine vakıf olan bir hekimin frengi hastalığına sahip kişilerin evliliği meselesinde vazifesi hem ağır hem de hassastır. Tedavi ve mühlet sonrasında hekim evliliğe izin verebilir ya da vermeyebilir.

I.10. Verem ve İzdivac

“Verem ve İzdivac” konusuna bakıldığında, verem hastalığından şüphelenen, bu hastalığa yakalanmış, hastalığı atlatmış ya da atlattığını zanneden kişilerin evliliği ve doğacak çocukları hakkında verilecek kararın zor, ağır ve acıklı

olduğunu belirten Besim Ömer, hekimlerin bu tür izdivaçlara engel olmalarının bir zorunluluk olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda eğer verem hastalığı kesin ise evliliğe izin verilmemeli, evlilik sonrası verem ortaya çıkarsa çocuk yapılmamalıdır. Yani veremli evlenmemeli, evli ise çocuk yapmamalı, çocuğu olmuşsa emzirmemelidir. Veremli çocuklarının mürüvvetini görmek isteği ile hasta çocuklarını evlendiren aileler zannedildiğinden daha fazladır. Veremli ebeveyn çocuklarını sevmekten ve öpmekten vazgeçmeli, dünyaya çocuk getirerek yaptıkları hatanın bedelini çocuklarından uzak kalarak ödemelidir.

I.11. Veraset-i Asabiye

“Veraset-i Asabiye” başlığında geçen “Asabiye” kelimesi sinir, sinirlilik gibi anlaşılacakla birlikte Besim Ömer’in konu içeriğinde bu kelime ile asıl kastettiği şey zekâ problemi ve akıl noksanlığıdır. Besim Ömer, ilgili hastalığın ister sonradan olsun isterse genetik olarak aktarılmış olsun evlilik müessesesine karşı olduğunu belirterek hastalığın durumunu sadece hekimlerin tespit etmesi gerektiğini belirtmektedir. Ruhi hastalığa sahip olup bir süre şifahanede kalan kişinin iyileştiği hem kendisi hem de çevresi tarafından düşünülebilir. Ancak durum böyle değildir. Bu kişi şifahaneden çıktıktan sonra evlenir ancak hastalığı tekrar ortaya çıkar. Fakat bu sefer hastalık geçici olmayıp kalıcıdır. Hastanın durumunda görülen geçici iyileşme başlangıç aşamasından bir süreçtir. Söz konusu dönemde kişi evlendi ve bir veya daha fazla çocuğu oldu ise bu durum hem kadın hem aile hem de ırk için büyük bir felaketten ibarettir. Bu tür hastalıkların kötü neticeleri olduğunu ifade eden Besim Ömer, irsî olarak aktarımın da gerçekleşebileceğinden hareketle ırkın korunması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu nedenle hekimler şahıs ya da aile yerine mümkün mertebe ırk ve insanlığa zarar verecek olan bu tür şeylerin gerçekleşmesine engel olmalıdırlar.

Histeri hastalığına sahip bir kız için evlilik bazen zararlı bazen de faydalı olabilmektedir. Böyle bir kadının kocası aşık ve fedakâr olmalıdır. Bu erkek hem sadık hem de dikkati eşinin üzerinde olursa sinir sorunları yaşayan eşini idare edebilir. Erkek, eşinin fikirlerine müdahale ederek huzurlu, rahat bir yön vermelidir.

Guşa (Guatr) hastalığına sahip olan kadınların evlenmesi konusuna olumlu yaklaşan Besim Ömer, bu hastalığa sahip kadınların evlendikten sonra hastalığın derecesinin azaldığının defalarca görüldüğünü belirtmektedir.

Sarahlıların evlenmesi konusunda ise olumlu değildir. Eşlerden birisinin bu hastalığa sahip olmasının aileyi sarsacağını belirten Besim Ömer, bu kişilerin

sinirlilik ve şiddete daha meyilli olmalarının aile içerisinde kötü sonuçlara yol açabileceğini dile getirmektedir.

I.12. Dâ'-i Küül ve İzdivac

“Dâ'-i Küül ve İzdivac” başlığı altında “alkoliklik” hâli ele alınmaktadır¹³. Besim Ömer’in değerlendirmesine göre alkoliklik, mevcut asrın kara bir lekesidir. En şiddetli bulaşıcı hastalıklardan, en kanlı savaşlardan daha kötü bir beladır. Alkolikler çoğunlukla kendisine ve etrafındakilere zararlı kişilerdir. Eşlerden birinin alkolik olması kısa bir sürede o ailenin yıkılması anlamına gelmektedir. Alkolik insanlarda ahlak ve maneviyat tamamıyla altüst olmuş, namus ve şeref hissi yok olmuş, insani ilişkilerden eser kalmamıştır.

Alkoliklerin, alkole karşı koyamayan evlat yetiştireceğini dile getiren Besim Ömer, yine alkolün çoğunlukla tüm sinir sistemini etkilediğini, bir alkolikten doğacak çocukların ise büyürken uzuvlarının farklılaşacağını ve çocukların alkolün etkisinde bulunacağını vurgulamıştır. Ayrıca alkoliklik de frengi ve verem hastalıklarında olduğu gibi çocukları öldürmektedir. Olgunlaşma, büyüme sorunları, zayıf akıllı ve ahlaklı olmak, hissizlik ve idraksizlik, akli ve ruhi problemler de alkol hastalığının genetik etkilerindedir. Söz konusu etkiler genetik olarak da çocuklara aktarılmaktadır.

Dolayısıyla Besim Ömer, vahim bir şekilde alkol bağımlılığı olanların evlenmelerine ve çocuk yapmalarına engel olunup olunamayacağını sorarak alkolikleri ikna etmenin zor olduğunu ancak bu konuda mücadele edilmesi gerektiğini dile getirmektedir.

I.13. İzdivac ve Bazı Emraz-ı ve Sû Teşkilat

“İzdivac ve Bazı Emraz-ı ve Sû Teşkilat” başlığı ile Besim Ömer, bazı hastalıkların (aşağıda belirtilenler) izdivaç ile olan ilişkisine değinmektedir. Bunlardan ilki kalp hastalığıdır. Besim Ömer’e göre kalp hastalığında evliliğin kabul edilebilir olup olmadığı ancak uzman bir hekim tarafından belirlenebilecektir. Hastalığın ileri bir dereceye varmadığı durumda bu gibi kişilerin evlenmesine müsaade edilmesinde bir sorun görülmeyecektir.

13 “Dâ'-i” (دآ) kelimesi anlam olarak “hastalık, maraz, emrazi muhtelifeye münasebeti olan” anlamlarına gelmektedir. Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türki**, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317, s.596. “Küül” kelimesi de “ispirto, alkol” anlamında kullanılmaktadır. Mehmed Salahi, **Kamus-ı Osmani**, Kısım-ı Rabi, İstanbul 1322, s.284. Bu iki kelimenin birlikte kullanılması da alkol hastalığı ya da alkolik olma anlamında kullanılmaktadır.

Kadınlar bazen karaciğerlerinden de çeşitli sorunlar yaşayabilirler. Bu durum hamilelik esnasında ciğer ağrıları, havale nöbetleri şeklinde ortaya çıkabilir ve Besim Ömer'e göre böyle durumda olanların evliliğine müsaade etmemek eleştirilecek bir husus değildir. Diyabet, nıkris, kronik romatizma gibi hastalıklar ve hamilelikten sonra başlayıp ilerleyen hastalıklar evliliğe engeldir.

Bir kadın için evlilikten maksadın çocuk yetiştirmek yani hamile kalmak olduğunu ifade eden Besim Ömer, kadının üreme organı sorunu olması ve doğum yapmaya uygun olmaması durumunda bu kişilerin evliliğe yönlendirilmemesinin daha iyi olduğunu belirtmekte ve bu konuda kararın uzman bir hekim tarafından verilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır.

Rahmi olmayan ve bu nedenle kısırılığa mahkûm olan kızların ve hiç adet görmeyen kızların evliliğine müsaade edilmemesi gerekmektedir. Çünkü hiçbir ürün vermeyecek olan bir evliliğin yapılmaması daha uygun olacaktır. Ancak bir evlilikte yalnızca gebeliğin mümkün olması yeterli olmayıp çocuğun sağlam bir şekilde dünyaya gelmesi de gerekmektedir. Bu açıdan evlenecek olan kadının doğumu gerçekleştirebilecek durumda olması yani çocuğun doğumda çıkabileceği yeterli alanın sağlanabiliyor olması zorunludur. Çocuğun doğumunu sağlayacak olan kemik genişliği 6 santimetreden az olan kadınların evliliğine izin verilmemelidir. Çünkü bu gibi kadınların hamile kalması durumunda çocuğu almak için karınlarını yarmak gerekmektedir. Bu durum da kadını riske atmaktadır. İlgili kemik genişliği 6-9 santimetre olan kadınların evlenmesine müsaade edilebilirse de eğer hamile kalırlarsa çocuğun ameliyatsız alınamayacağı bilinmelidir. Genişliğin 9 santimetre olduğu kişilerde ise evlilik mümkündür ancak doğum güç bir şekilde gerçekleşebilir ve ameliyata gerek duyulabilir.

I.14. Züriyetden İskat

“Züriyetden İskat” başlığına altında kısırlaştırma ile ilgili konular ele alınmaktadır¹⁴. Besim Ömer'e göre ırkı adeta vücutlarıyla pisleten sakat ve

14 Züriyet, kelime anlamı olarak “döl”, “çocuk” anlamlarına gelmektedir. **TDK Online Sözlüğü**, <https://sozluk.gov.tr>; İskât kelimesi ise “sükut”, “düşürme”, “aşağı atma” gibi anlamlara gelmektedir. Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s.110. İlgili başlık ile Besim Ömer'in anlatmak istediği “çocuk düşürme” ya da “kısırlaştırma” şeklinde algılanabilir. Besim Ömer, ilgili tabiri “Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı? I” isimli eserinde kısırlaştırmanın “kanuni tabiri” olarak zikretmiştir. İnci Hot, **a.g.e.**, s.57-58.

malulleri yok etmekten ziyade zararlı nesillerin gelmesine neden olacak ve zararlarını nesilden nesile aktaracak kişilerin evliliklerine izin verilmemesi ve zürriyetten iskat edilmesi daha doğru bir seçenektir.

Besim Ömer'e göre ırkın sıhhat ve selametini sağlamak millî bir zorunluluk hâline gelmiştir. Bu zorunluluk aynı zamanda genel tabiat ve insanlık adına da bir vazifedir. Saralıların çocuk ve torunlarında görülen aynı hastalık, akıl zayıflığı ve ahmaklık gibi hastalıklar dikkate alındığında soysuz bir nesil meydana getirmek yerine soyun iyileştirilmesine çalışmak elbette daha hayırlıdır. Böyle insanlardan gelecek soyu bozuklara mâni olmak bir vazifedir. Yine bir mecnundan asil bir nesil gelmesini beklemek yerine onu zürriyetten iskat etmek adeta bir farzdır.

Besim Ömer, soysuz bir çocuğun lazım olmadığını ve çürük bir temel istemediklerini vurgulamıştır. Ona göre hiç kimsenin nesli geriletmeye hakkı yoktur. Evlilik artık nesil ve ırkın menfaatini gözetmelidir. Evlilikte bilim; ırkın, milletin ve kadının himaye edilmesini sağlamaktadır.

I.15. Ân-ı Habl

“Ân-ı Habl” başlığı altında hamile kalma sürecinden bahsedilmektedir¹⁵. Besim Ömer'in ilgili konudaki görüşleri şu şekildedir: Hekimler, hamile kalmak için en iyi ve uygun zamanı ve çocuğun sağlığına ve hayatına ait gerekli bilgiyi eşe bildirerek karşılıklı bir şekilde aileyi himaye eder. Hamile kalmada en uygun zamanı belirlemek için ebeveynin en güçlü ve kuvvetli oldukları zamanı seçmeleri gerekmektedir. Eflatun'dan alıntı yapan Besim Ömer, onun, cinsi münasebette bulunmak için en uygun zaman olarak bedeninin dayanıklılığının en yüksek olduğu zamanın seçilmesi gerektiği görüşüne katılmaktadır. Kendisi de nesil ve ırkın korunmasından hareketle en uygun zamanı kocanın en kuvvetli ve kudretli olduğu zaman olarak değerlendirmiştir.

I.16. İzdivac ve Çocuk

“İzdivac ve Çocuk” başlığı altında çocuk sayısı ve annenin durumu konularına değinen Besim Ömer, hamile bırakmaya ve üremeye istenildiği gibi

15 “Habl” kelimesi “gebelik” anlamına gelmektedir. İlgili anlam dışında “ip, organ” gibi anlamlara da geldiği bilinmekle birlikte (Şemseddin Sami, a.g.e., s.540.) Besim Ömer, “gebelik”, “hamilelik” anlamında kullanmıştır. “An” kelimesi ise zamansal olarak kullanılmaktadır. Bu durumda Besim Ömer'in bu başlık ile kastettiği “gebelik anı”, “hamile kalma zamanı” gibi düşünülebilmektedir.

devam edilemeyeceğini, sağlık şartlarını dikkate alarak buna bir belirleme yapılabileceğini belirtmektedir. “Bir ailenin kaç çocuğu olursa yeterlidir?” sorusu ile bu konudaki fikirlerini aktaran Besim Ömer’e göre kadın istediği ve gücü yettiği sürece doğurabilir düşüncesi sağlıklı ve kesin değildir. Bir düzine üst üste doğan çocukların uzuvlarında sorunlar olabilmekte ve kuvvetli bir bünyeye sahip olamayabilmektedirler. Ayrıca maddi ve manevi terbiye vermekte kusur edilebilmektedir. Dolayısıyla hamile kalma ve üremede ileri giderek aşırıya kaçma hem şahıslar hem de cemiyet için zararlıdır.

Besim Ömer’e göre sağlık şartları bir ailenin 3-5’ten fazla çocuk yetiştirmesine izin vermemektedir. Çünkü kadının üreme organı ancak üç senede bir çocuk yetiştirmeye uygundur. Bu durumda evlenen kadın ve erkek yaşları 19/25 olursa 22/28, 25/31, 28/34, 31/37 yaşlarına denk gelecek şekilde beş tane sağlam, kuvvetli ve hayatın zorluklarına dayanıklı çocuk yetiştirebilirler.

I.17. Aile Tabibi

“Aile Tabibi” başlığı altında Besim Ömer, aile hekimlerinin sayısının gittikçe azaldığını ifade etmekle birlikte evlenecek kişilerin ve ailelerinin sağlık durumlarını bilecek olanların aile hekimleri olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre şaibeli durumlarda evliliğe dair fikrini belirtecek olanlar yine aile hekimleridir.

I.18. Sırr-ı Sanat ve Mesele-i İzdivac

“Sırr-ı Sanat ve Mesele-i İzdivac” başlığı altında Besim Ömer, hastalıkta sır saklama nedeniyle ortaya çıkabilecek sorunlara değinmektedir. Besim Ömer’e göre, sır saklama yüzünden evlilik aşamasındaki taraflardan birinde bulunan rahatsızlığın gizli kalması ortaya kötü durumlar çıkarabilecektir. Bu sebeple evlilikte tıbbi muayene yapılması veya “sıhhat şahadetnamesi” alınması bazı aydınların aklına gelmiştir. Fakat sır saklanması nedeniyle tıbbi muayeneden ve sıhhat şahadetnamesinden beklenen fayda tamamen temin edilememektedir. Ancak askere alma süreci ile hayat sigortası yapıldığı esnada tıbbi muayenede sessiz kalınmamaktadır. Bulaşıcı hastalıkların ihbarı konusunda da kamunun genel menfaati dikkate alınarak sır saklama durumu ortadan kaldırılmaktadır. Evlilik gibi sadece iki şahsa ait olmayan geleceğe, millete, ırka ve hayata ait bir meselede tarafların tıbbi muayenesinin yapılması ve bir sıhhat şahadetnamesi verilmesi düşüncesi ise bu anlamda ileriye doğru atılacak en önemli medeni adımlardandır. Besim Ömer, Batı ülkelerinden Amerika ve Almanya örneklerini de vererek buralardaki uygulamalara değinmektedir.

Örneğin Amerika’da kadın kocasına, kocası da karısına şahitlik için davet edilebilmekte ve hekim de sır saklamadan tıbbi verileri paylaşmaktadır.

I.19. Hülasa-i Kelam ve Netice

“Hülasa-i Kelam ve Netice” kısmında Besim Ömer söylemek istediği hususların genel bir özetini yapmıştır. Ona göre mevcut ilerlemeler sayesinde şuursuzluk her geçen gün biraz daha hâkimiyetini ve etkisini kaybetmektedir. Önceden bu tesire boyun eğenler bir asırdan beri artık itaat edecek bir şey kalmadığını hissetmek ve görmektedirler. Bilmeyenler bilmediklerini öğrenmişlerdir. Bugün kadın ve erkek düşünüp muhakeme etmektedirler. Önceden yalnızca tabiata uygun olarak hareket etmekte ve itaat etmekteydiler. Doğum eskiden tabiaten gerçekleşmekteydi. Bugün ise doğumu sınırlama, nüfusun eksilmesi gibi şeylere neden olduğundan ülkenin mevcudunu ve geleceğini tehdit etmesi nedeniyle akıl ve idrakin etkisi altındadır.

Kalıtımsal hastalığa bağlı çok fazla ölüm ve acı olduğunu dile getiren Besim Ömer, bu hastalıkların birçok genci merhametsizce öldürdüğünü ve bu katliam karşısında çoğunlukla kayıtsız kalındığını ifade etmektedir. Ona göre, her insan ırkını temsil etmek istiyor ancak iyi temsil olunmadığından tabiat yine ırkın menfaati gereği çocuğu öldürüyor. Besim Ömer bu noktada söz konusu çocuğun hiç doğmamış olmasının daha iyi olup olmadığını sormaktadır.

Genç erkeklerin daima sağlıklı, hoş ve latif, mümtaz zengin bir kız ile evlenmek istediklerini belirten Besim Ömer, taraflar arasında önce sağlığın düşünülmesi, şaibeli ve kalıtımsal hastalıklardan yoksunluğun aranması gerektiğini dile getirmektedir. Ona göre servet ve para gibi maddi şeyler sonra gelmelidir. Bu anlamda daha ileri giderek çeyizin ortadan kaldırılmasını, bazı kanunların buna göre düzenlenmesini ve ilgili konudaki örf ve adetlerin terk edilmesini talep etmekte ve zaten kanunların/düzenin ve adetlerin zamana göre değişip değişmemesi gerektiğini sormaktadır. Bilimin mevcut cemiyet hayatında bir ihtilal yapıp yapmayacağını da sormakta ve bu ihtilali desteklemektedir.

Ona göre Bilim, eskisinden ve şimdikinden daha yeni, sağlam ve kuvvetli bir insan topluluğu meydana getirmek istemektedir. İster şahsi isterse irki açıdan hayat ve ölüm hakkında kanun ve düzenlemeler yapılmalıdır ve bu anlamda bilgi ve ilerleme arttıkça başarılı olmak mümkündür.

Bilim, insanlığı iyileştirme amacını takip ederek sağlığa zararlı birçok adeti kaldırmakta, kanun ve nizamlarda değişiklik yapmaya çalışmaktadır. Aydınlar,

çok fakat cılız çocuktan ziyade sağlıklı ve kuvvetli çocuk yetiştirmenin daha faydalı olduğunu düşünmektedir.

Besim Ömer’e göre bugün bilim ilan etmektedir ki; bundan sonra bel soğukluğuna, yeni ve eski frengiye, yeni ve eski bir vereme, sara hastalığına, büyük sinir/ruh bozukluğuna hülasa kadın ve çocuğa geçebilen kötü bir hastalığa ve kalıtımsal şaibeli durumlara sahip olan hiç kimse hekimin fikrini almadan evlenmemelidir. Hasta ve sağlığı az çok sorunlu olan herkes zeki, ciddi ve namuslu bir hekime müracaat ederek eşine, çocuğuna ve kurmaya karar verdiği aileye bir kötülükte bulunmamak amacıyla evlenip evlenemeyeceğini sormalı buna göre evlenmeli veya evlenmemelidir. Bu itibarla Besim Ömer, evliliğin bilime uygun olarak devam ettirilmesini kutsal bir amaç olarak işaret etmektedir.

I.20. Netice

Son bölüm “Netice” ismini taşımaktadır. Besim Ömer ilgili bölümde, daha önce ifade ettiği bilgileri bir defa daha genel hatlarıyla vurgulamaktadır. Buna göre, insanlar askere alındıkları zaman ya da sigorta yaptırdıkları zamanlarda olduğu gibi evlilikten önce de ister bir kanun gereği isterse örf ve âdet gereği tıbbi bir muayeneden geçmeye mecbur olmalıdır. Hastalık ve sakatlıklara karşı her gün daha şiddetli bir şekilde karşı konulmalı, ilgili hususta mücadeleye girişilmeli ve bunlar azaltılmalıdır. Kadın, çocuk ve ırk bilinmeyen veya bilinen bulaşlara karşı korunmalıdır. Bulaşmalar sebebiyle suçluların cezalandırılması gerekmektedir.

Millî Meclise bir kanun teklif edilmesi gerektiğini de ifade eden Besim Ömer, bu kanunun şu şekilde olması gerektiğini belirtmektedir: Kadın ve erkeğe ve doğacak çocuğa geçebilecek olan kötü bir hastalığa sahip olanlar evlenemezler. İlgili kanun, kötü bir hastalığa sahip olan kişiyle evlenene, boşanma ve maddi tazminat hakkı da tanıyacaktır. Eşe verilecek evliliğe izin belgesi ile birlikte kazalar, belalar ve felaketlerin önemi ve sorumluluğuna dair yetkili bir bilim makamının onayladığı beyanını içeren resmi bir belge verilmesi gerekmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İlgili eserde ifade edilen bilgilerin birçok açıdan değerlendirmesi yapılabilir. Genel manada sağlıklı nesiller yetiştirmenin öneminin vurgulandığı eser, ilk olarak “öjeni” kavramı açısından değerlendirilecektir.

Öjeni kavramı, nesil yetiştirme bilimi olarak ırk yetiştiriciliği anlamında kullanılmaktadır¹⁶. Bu kavram ile anlatılmak istenen hastalıklı, sakat ve hayatını sürdürmekten aciz ve zayıf olan insanların ve onlardan gelecek olan nesillerin devam etmesine izin verilmeyerek neslin genetik olarak iyileştirilmesidir. Mustafa Rahmi, öjeninin amacını ırkın korunması, çoğaltılması ve mükemmelleştirilmesi olarak göstermektedir¹⁷. Bu kavram pozitif ve negatif öjenizm olarak ayrılmakla birlikte pozitif öjenizm, istenilen “iyi” özelliklere sahip olan insan ve nesillerinin desteklenmesi, negatif öjenizm ise istenilmeyen özelliklere sahip olan insan ve nesillerinin yok edilmesi manasına gelmektedir¹⁸.

Besim Ömer, ilgili kavramla paralel olmak üzere yazmış olduğu söz konusu eserinde sık sık düşüncelerini bu doğrultuda ifade etmiştir. Neslin iyileştirilmesi yani 1900’lü yılların başlarında dilimizde kullanıldığı şekliyle “ıslah-ı ırk” kavramı bazı çevrelerce kabul gören görüşlerdendir. Örneğin Hasan Tahsin, *Sebilürreşad Mecmuası*’nda yazdığı “Islah-ı Irk” isimli yazısında Müslümanların düşmüş olduğu “zilleti sıhhiye” durumunun kendisini ağlatacak hâle getirdiğini belirterek İngiltere’deki öjeni ile ilgili meselelerden bahsetmekte ve İngiltere’ye en faydalı işlerin bu kapsamda kurulan müesseselerde yapıldığını ifade etmektedir. İngiltere uygulamalarının bir ibret teşkil etmesini belirttikten sonra Osmanlıların frengiden dökülmesi karşısında nasıl hicapsız durduklarını sormaktadır¹⁹. 7 Kasım 1912’de yayımlanan ilgili makale Osmanlı coğrafyasında da aydınlar tarafından öjeni konusuna değinilmeye başlandığını göstermesi açısından önemlidir.

16 İnan Kalaycıoğulları, Batuhan Akgündüz, “Osmanlılardan Erken Cumhuriyet Dönemine Öjenizme Dair İlk Metinler”, **ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 10, Özel Sayı, Aralık 2019, s.89.

17 Mustafa Rahmi, “Öjenik - Islahiyat İlminde Bazı Esaslar”, **Fikirler**, C 1, S 18, 15 Mart 1928, s.9.

18 Kalaycıoğulları, a.g.m., s.89.

19 Hasan Tahsin, “Islah-ı Irk” **Sebilürreşad (Sırat-ı Müstakim)**, C 2-9, S 218, 25 Teşrinievvel 1328, s.188-190.

Mustafa Rahmi, “Öjenik - İslahiyat İlminde Bazı Esaslar” isimli makalesinde konuyu geniş bir biçimde ele alarak gençlerin öjeni üzerine düşünmesi ve bu konuda uğraş vermesini günün en önemli meselelerinden birisi olarak değerlendirmektedir. Ayrıca ilgili makalede Amerika başta olmak üzere Batılı ülkelerde öjeni konusuna önem verilmeye başlandığı, Amerika'nın bu konuda laboratuvar kurarak bilimsel çalışmalar yaptığı ve ayrıca halkı da bilgilendirmek için öjenik müesseseleri oluşturduğunu belirtmekte ve ülkemiz ilim adamlarının bu tecrübelerden yararlanması gerektiği üzerinde durmaktadır. Ülkede bu konuda yeterince yayın yapılmamasının gerekçesi olarak da dil engelini göstermektedir. Ona göre ilgili konudaki yayınların çoğunun İngilizce olması ve Fransızcada yeterince yazı bulunmaması ülkemiz ilim insanlarının bu konuya yeterince değinmesini engellemektedir²⁰. Bahsi geçen konuda ilerleyen yıllarda daha çok yayın yapıldığı ve neslin “iyileştirilmesi” noktasında genel kanaat ortaya çıktığı söylenebilir. Savaşlar nedeniyle insan kayıplarının son derece yüksek olması, beslenme yetersizliği nedeniyle ırkın zayıflamaya başlaması ve 19. yüzyıldan itibaren başlayan genetik çalışmaların da etkisiyle ırkın iyileştirilmesi düşüncesi bu süreçte ön plana çıkmaya başlamıştır²¹.

Öjeni konusundaki genel kanaatin yansımalarını 1925 yılında gerçekleştirilen (Birinci) Millî Türk Tıp Kongresi'nde de görmekteyiz. İlgili kongrenin açılış konuşmasında Doktor Ziya Nuri Paşa, ırk ıslahı ilmi ve ırk sağlığını koruma olarak bilinen öjeni açısından aile kurma ve cinsel yolla bulaşanlar ile bünyevi bulaşıcı hastalıklar karşısında korunma kanunlarına tamamiyle uyulması gerektiğini ve nüfus meselesi konusunda tıp ilmiyle ilgilenenlerin gelecekte şimdikine oranla daha sorumlu olacağı konusunda bütün dünyanın kanaat sahibi olduğunu belirtmiştir²². Söz konusu durum, Besim Ömer'in öjeni konusundaki görüşlerinin Millî Türk Tıp Kongresi tartışma konuları arasında da yer aldığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Geleneksel olarak devam eden Millî Türk Tıp Kongrelerinin devamında nüfus meselesi ile birlikte öjeni konusunun da tekrar gündeme geldiği bilinmektedir.

20 Mustafa Rahmi, a.g.m., s.7, 9.

21 Ayrıntılı bilgi için bk. Y.S., Liu, X.M., Zhou, M.X., Zhi, X-J., Li, Q-L. Wang, “Darwin's Contributions to Genetics”, **Journal of Applied Genetics**, C 50, S 3, s.177-184.

22 **Birinci Milli Türk Tıp Kongresi Zabıtnamesi**, Türkiye Tıp Encümeni, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Cilt 1, 1 Eylül 1341. s.7.

Besim Ömer, ağırlıklı olarak ırkın gürbüzleştirilmesi, hasta, sakat ve zayıf ırkın son bulması açısından konuya yaklaşmaktadır. Dolayısıyla hem pozitif hem de negatif öjeni uygulamalarını eş zamanlı olarak desteklemektedir. Ancak bu konuda kanaat bildirmeyi tabiplere bırakmakta dolayısıyla ortak bir uygulama yapılmasına dair çerçeve belirtmemektedir. Besim Ömer'in bu yaklaşımı süreç içerisinde "istenilmeyen" özelliklere sahip olan ırkların son bulmasıdır. Bunun için evliliklerin yasaklanması, kısırlaştırma yapılması gibi uygulamalar bulunmaktadır. Ancak uzuvlarında patolojik bir sorun olan ya da hasta olarak doğan bebeğin yaşam hakkının elinden alınmasına da karşı çıkmıştır. Her çocuğun yaşam hakkının olduğunu belirtmekle birlikte çocuk henüz ortaya çıkmadan gerekli tedbirlerin alınarak çocuğun hiç ortaya çıkmamasını daha makul bir seçenek olarak değerlendirmiştir. Dinî bakış açısına da dayandırdığı tespitleri ile insanların hem dinî yönden hem de ahlaki yönden sorumluluk sahibi olması gerektiğinin altını çizmektedir. Böylece bilimsel görüşlerini dinî, vicdani ve ahlaki bakış açısı ile desteklemeye çalışmaktadır.

Ulus devletlerin varlığını pekiştirdiği bir süreç olan 1900'lü yılların ilk yarısında hızla yayılan öjenik bakış açısı Batı ülkelerinde ağırlıklı olarak görülmekle birlikte²³ yukarıda ifade edilenlerden de anlaşılacağı üzere Türkiye coğrafyasında da etkisini hissettirmiştir. Ancak Türkiye örneğinde Batı ülkelerinde uygulandığı katı şekliyle uygulamaya konulduğunu iddia etmemiz mümkün değildir. Bu konuda yapılan yasal çalışmalar bulaşıcı hastalıklara sahip olanlar, akıl hastaları ve benzeri kesimlerin evliliği konusunda sınırlamalar getirmiş ancak tam ve katı bir negatif öjeni uygulaması görülmemektedir.

Eserin bir sonraki değerlendirilmesi gereken bölümü bulaşıcı hastalıklar ve evlilik konusudur. Besim Ömer'in ilgili eseri kaleme aldığı dönemde çeşitli bulaşıcı hastalıklara sahip olan kişilerin evlenmelerinde kanuni bir engelin bulunmaması ve bu serbestlik durumunun olumsuz neticelere yol açabilecek

23 Batı ülkelerindeki uygulamalar ve örnekler için bk. P. K., Wilson, "Eugenics", **Encyclopedia Britannica**, May 9, 2024. <https://www.britannica.com/science/eugenics-genetics>; **National Human Genome Research Institute**, "Eugenics and Scientific Racism" <https://www.genome.gov/about-genomics/fact-sheets/Eugenics-and-Scientific-Racism>; Alexandra Minna Stern, "Eugenics and Sterilization in the United States: Patterns, Experiences and Legacies", **The Meaning of Eugenics: Historical and Present-Day Discussions of Eugenics and Scientific Racism Symposium**, December 2, 2021; S. A., Farber, "U.S. Scientists' Role in the Eugenics Movement (1907-1939): a Contemporary Biologist's Perspective", **Zebrafish**, Dec 2008, V 5(4), s.243-245.

olması, insanların evlilik öncesi doktor kontrolüne tabi tutulması görüşünün Besim Ömer tarafından dile getirilmesine neden olmuştur. Ancak burada kanuni zorunluluktan yoksunluk nedeniyle kanun çıkarılana kadar ahlaki ve vicdani düşünce çerçevesinde bir zorunluluğun olması gerektiğinin ifadesi Besim Ömer'in normatif yaklaşımını ve dönemin hastalıkları konusundaki titizliğini gösterdiği söylenebilir. Besim Ömer'in bu yaklaşımının *Umumi Hıfzısıhha Kanunu*'nda da benzer olarak yasalaştığı görülmektedir. İlgili durum da işin deontolojik boyutuna atıf yapmaktadır. Hastanın olduğu kadar hekimin de bu aşamada sorumluluğu büyüktür. Kişi, bir zorunluluk olmamasına rağmen vicdani ve ahlaki gereklilikle hareket ederek muayene oluyorsa hekimin de muayene ettiği kişi ile ilgili görüşlerini doğru bir biçimde açıklayarak kanaatini özgürce beyan etmesi gerekmektedir. Nitekim Besim Ömer, eserinin birçok bölümünde ilgili duruma vurgu yaparak hekimin muayene sürecinde deontoloji kurallarına uyması gerekliliğini ima etmiştir.

Eserde bulaşıcı hastalıklar olarak bölüm başlıklarında da ifade edildiği üzere bel soğukluğu ve frengi gibi dönemin cinsel yolla bulaşan hastalıkları, verem gibi tedavisi henüz bilinmeyen yaygın hastalık, akıl hastalığı ve alkoliklik gibi o dönemde kalıtsal olduğu düşünülen durumlar kastedilmektedir. Dolayısıyla bulaşıcı hastalıklar tabiri ile ilgili dönemde kalıtsal ve bulaş yoluyla insandan insana geçebilen ve ölümcül olan hastalıklar kastedilmektedir. Dönemin bulaşıcı hastalıkları arasında yer alan İspanyol Nezlesi gibi hastalıklar ise kalıtsal olmamaları nedeniyle Besim Ömer tarafından evlilik aşamasında dikkate alınan ve değerlendirilen bulaşıcı hastalıklar kategorisinde yer almamıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı döneminde savaşların da etkisiyle Osmanlı coğrafyasında salgın hastalıklar oldukça fazladır. Salgın hastalıklar nedeniyle ölüm oranlarının savaş nedeniyle yaşanan ölüm oranlarından daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Ayrıca frengi ve bel soğukluğu gibi hastalıklar cinsel yolla bulaşan zührevi hastalıklar kategorisinde olduğu için söz konusu hastalığın sahip olan tarafından gizlenmesi nedeniyle ilgili konuda sağlıklı istatistikler bulmak mümkün değildir²⁴. Osmanlı'nın son dönemi ve erken Cumhuriyet yıllarında diğer bulaşıcı hastalıklarla olduğu kadar zührevi

24 I. Dünya Savaşı sırasında zührevi hastalıkların yaygınlığı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Murat Yolun, "Siperde Venüs'ün Peşinde Koşmak: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Frengi Gibi Zührevi Hastalıkların Ortaya Çıkışı", **Bitmeyen Hikaye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak (Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı Pratikleri)**, Ed. İsmail Yaşayanlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2022, s.285-303.

hastalıklarla da etkin bir mücadeleye girişilmiştir²⁵. Besim Ömer, eserini böyle bir süreçte kaleme aldığından dönemin bulaşıcı hastalıklarının topluma etki derecesi önem kazanmaktadır.

Besim Ömer, bulaşıcı hastalığa sahip olan kişilerin evlenmesi konusunda bazı yerlerde net bir tavır takınırken bazı noktalarda kararı muayeneyi gerçekleştiren hekime bırakmaktadır. Bu açıdan Batılı bilim insanlarının görüşlerine de yer vermekte ve kendi düşüncelerini de bu doğrultuda ifade etmektedir. Dönemin en önemli hastalıklarından olan veremin kesin olarak tespit edilmesi durumunda evliliğe izin verilmemesinin yanı sıra bu hastalığın sonradan da kazanılabiliyor oluşu Besim Ömer'in insanlara bir sonraki adımda da ne yapılacağını belirtmesini temin etmiştir. İlgili durum da oluşturulacak bir kanunun kapsamının daha geniş çizilmesini sağlaması bakımından önemlidir.

Bu dönemde ilgili konuda oldukça fazla tartışma olmakla birlikte birkaç örnek verilmesi gündemdeki tartışmaların yönelimine dair bilgi verecektir. Örneğin, Sabiha Zekeriya, 1928 yılında yazdığı “Çocuk Yapmak Kanunen Men' Edilebilir mi?” isimli yazısında İsviçre'de çıkan bir kanundan bahsederek söz konusu kanuna göre, deliler ve frengilileri evlilikten menetmek için fenni olarak “kabiliyeti tenasüliyelerinin” yok edileceğini ifade ederek konu üzerinde bir tartışma yürütmüştür. Bazı kişiler tarafından bu hususun desteklenmediğini belirttikten sonra bu uygulamanın toplum lehine olduğundan hareketle desteklenmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. O, ilgili konuya dair bakış açısını daha toplumsal bir perspektiften ifade ederek şunları dile getirmiştir:

“Ferdin hürriyeti, cemiyetin umumi menfaati ile mukayyedir. Ferdin hürriyetine tecavüz edildiği zaman gösterdiğimiz asabiyet ve tereddüdü, bu hürriyetin bütün bir cemiyete iras ettiği muzırat karşısında daha kuvvetle göstermeğe mecburuz. ... Umumi bir harb seferberliğinde nasıl (ferd yok, millet var!) diyorsak, bütün bir cemiyeti tehdid eden bir afet karşısında da aynı cümleyi tekrar etmeliyiz²⁶.”

25 Zafer Toprak, İstanbul özelinde frengi hastalığının izini sürmekte ve buna dair mücadeleyi anlatmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Zafer Toprak, “İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933”, **Tarih ve Toplum**, S 39, Mart 1987, s.31-40; Cumhuriyet sonrası frengi ile mücadele aşamaları için bk. Eminağp Malkoç, “Erken Cumhuriyet Döneminde Kucaklaşmayı Unutturan Hastalık Frengiyle Mücadele”, **Bitmeyen Hikaye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak (Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı Pratikleri)**, Ed. İsmail Yaşayanlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2022, s.305-323.

26 Sabiha Zekeriya, “Çocuk Yapmak Kanunen Men' Edilebilir mi?”, **Resimli Ay**, C 5, S 57-9, Teşrinisani 1928, s.1.

Besim Ömer’in düşünceleri ile paralel bir şekilde fikirlerini dile getirmekle birlikte bireysel özgürlüklerin toplum menfaatinin arkasında kaldığı görüşüne sahiptir.

İsmail Kenan ise evlilik müessesesi ve frengi hususuna evlilik öncesinde kişilerin mutlaka kan testine tabi tutulması gerektiği üzerinden yaklaşmaktadır. Ona göre, kan testi yapılmalı ve izdivaç raporu mutlaka üç kişiden oluşan bir doktor grubu tarafından verilmelidir. Böylece evlilik yoluyla bulaşan ve kalıtsal şekilde devam eden frengi hastalığının bir gün tamamen ortadan kalkabileceğini düşünmektedir²⁷.

17 Şubat 1926 tarihli *Türk Kanunu Medeni*’sinin 89. maddesi, akıl hastalığına sahip olan kişilerin evliliğini yasaklamaktadır²⁸. Ancak ilgili kanun bulaşıcı hastalıklara sahip olan kişilerin evliliği konusunda herhangi bir hüküm ortaya koymamıştır. Bulaşıcı hastalıklara sahip olan kişilerin evliliğine izin verilmeyeceğine dair kanun, “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu” ismi ile 1930 yılında çıkarılmıştır. İlgili kanun, evlilik öncesi kişilerin tıbbi muayenesini zorunlu tutmakta ve belirli bazı bulaşıcı hastalıklara sahip kişilerin evliliğini ya tamamen yasaklamakta ya da ertelemektedir (m.122, 123, 124)²⁹. Dolayısıyla Besim Ömer’in ilgili görüşlerinin kanunlaşması hemen gerçekleşmemiş, *Türk Medeni Kanunu*’nun evlilik ile ilgili bölümüne yerleştirilmemiş ve başka bir kanun ile söz konusu durum güvence altına alınmıştır. Kuşkusuz bu kanunun çıkmasında ülkenin bulaşıcı hastalıklarla mücadelesinin payı vardır.

Bulaşıcı hastalığa sahip olduğu hâlde hekim görüşünü dikkate almayarak evlenen ve hastalığı karısına bulaştıran kişilerin bu eyleminin boşanmaya ve tazminata sebep vereceği düşüncesi de günün şartlarına göre önemli bir söylemdir. Çoğunlukla erkeklerin elinde bulunan boşanma hakkı (kadınlar da

27 Diğer yollarla bulaşan frengi hastalığının ortadan kaldırılması için başka birtakım önerileri de bulunmaktadır. İsmail Kenan, *İctimai Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri*, Şirketi Mürettebiyye Matbaası, İstanbul 1342-1924, s.52; Frengi ve izdivaç konusunda ilgili dönemde tıp alanında çalışmalar yoğunlaşmakla birlikte bu konuda verilen tercüme eserler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin, Doktor Celaleddin Muhtar, Fransa Tıp Akademisi Üyesi ve Paris Mektebi Tıbbiye Muallimi Doktor Alfred Fournier’in eserini çevirmiştir. Eser kapsamlı olarak Frengi ve evlilik konusuna değinmektedir. Alfred Fournier, **Frengi ve İzdivaç**, Çev. Celaleddin Muhtar, Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, İstanbul 1317.

28 “Türk Kanunu Medenisi”, **T.C. Resmî Gazete**, 04.04.1926.

29 “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, **T.C. Resmî Gazete**, 06.05.1930.

bu hakka sahip olmakla birlikte belirli şartlar dahilinde kullanılabilir³⁰) nedeniyle kadınların “mağdur” pozisyonunda kalmaları ve hastalığa maruz kaldıktan sonra hem tazminat kazanmaları hem de boşanma hakkını elde etmeleri dönem şartlarında kadına sağlanan pozitif bir haktır. Dolayısıyla Besim Ömer’in söylemine göre kadının bu hakka doğrudan sahip oluyor olmasının erkekleri bir çekinceye itmesi gerekmektedir. Hekimin bu aşamada hastalığın mahiyetine göre karar mercii olması görevinin önemini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Burada bulaşıcı hastalığa sahip olan erkeklere evlilik üzerinde sınırsız bir hakları olmadığı hatırlatılmakla birlikte tedbirli bir yaklaşım benimsemeleri teşvik edilmektedir.

Verem, bilindiği üzere insanlığa oldukça büyük zarar veren bulaşıcı hastalıklardandır. İlgili hastalığın uzun ve yıkıcı etkisi her coğrafyada³¹ hissedilmekle birlikte Anadolu da bu durumdan nasibini almıştır. Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Vekaleti Hıfzıssıhha-i Umumiye Müdürü ve Umum Sıtma Mücadele Reisi Doktor Asım İsmail tarafından yirminci yüzyılın ilk yıllarında İstanbul’da veremden vefat eden kişi sayısı şu şekilde gösterilmiştir:

30 İslam hukukunda boşanma hakkı erkeğe ait olmakla/görülmeyle birlikte kadın bu hakkı “tefviz-i talâk” yoluyla elde edebilir. Mehmet Salih Kumaş, **Osmanlı Hukuk-ı Âile Kararnâmesi ve Türk Medenî Kanunu Çerçevesinde Boşanma Hukuku Genel Amaçlar, Uygulama Farklılıkları ve Sebepleri**, Emin Yayınları, Bursa 2007, s.60-65; Kadının darp edilmesi, fuhuşa zorlanması, hatta kocası tarafından kendisine küfredilmesi dahi boşanma sebebi olarak değerlendirilebilmektedir. Ahmet Acıduman, Serap Şahinoğlu, Önder İlgili, “Kadına Yönelik Şiddet: İstanbul Şer‘î Mahkeme Sicillerine Göre”, **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, C 9, S 2, 2019, s.236-255. Bu konuda daha geniş değerlendirme için bk. Ayten Erol, Fatma Gökalp, “İslâm Aile Hukukunda Kadının Evliliğini Sona Erdirme Hakkı”, **Kalemname**, C 7, S 13, Haziran 2022, s.11-32.

31 Yirminci yüzyılın başlarında Avrupa ülkelerini de büyük ölçüde etkileyen verem hastalığından ölüm oranları için bk. Hüsameddin Şerif, **Verem Teşhis ve Tedavisi**, Mektebi Tıbbiye-i Şahane Matbaası, 1337-1921, s.7-12.

Tablo 1. İstanbul şehrinin umumi vefat ve verem vefat cetveli³²

Yıl	Veremden Vefat	Genel Vefat	Yıl	Veremden Vefat	Genel Vefat
1902	2753	14771	1915	3018	18490
1903	2695	14136	1916	2447	18483
1904	2645	15808	1917	2515	20851
1905	2836	15755	1918	2515	33615
1906	2700	15949	1919	2546	17921
1907	3013	15740	1920	2731	19155
1908	2804	15741	1921	2652	16581
1909	2863	16630	1922	2685	16256
1910	2838	16730	1923	2703	16556
1911	3055	17984	1924	2781	15139
1912	2886	21662 ³³	1925	2278	13436
1913	2639	18538	1926	2428	13524
1914	3078	17717			

Veremle mücadele için dünya çapında çeşitli cemiyetlerin kurulduğu bilinmektedir. Osmanlı ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nde de veremle mücadele için hem yerel hem ulusal çapta cemiyet ve dernekler meydana getirilmiştir³⁴. Besim Ömer de kurulan ilgili cemiyetlerde aktif olarak yer almıştır. Bu doğrultuda bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmesi için cemiyetler kurulması gerektiğine dikkat çekerken özellikle de frengi ile mücadelede derneklerin önemini vurgulamıştır. Besim Ömer, veremle mücadelede olduğu gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmesi için de cemiyetler kurulması gerektiğini ifade etmektedir. Bu durum Besim Ömer’in bulaşıcı hastalıklar konusunda kurumsal bir tavır benimsediğini göstermektedir. Kanun yoksunluğu olan alanlarda da kanun çıkarılması konusundaki tavrı yine bu yönüne işaret etmektedir.

Diğer yandan veremli çocuklarını evlendirmek isteyen ailelerin varlığı söylemi de değerlendirme konuları içerisine dahil edilmelidir. Bazı kişiler, evlatları verem hastalığına sahip olsa dahi onların evliliklerini görmek

32 Doktor Asım İsmail, “Verem Mücadelesinin Ana Hatları”, **İkinci Milli Türk Tıp Kongresi**, Kader Matbaası, Ankara 1927, s.4.

33 21662 genel vefatın 1277’si kolera kaynaklıdır. Hüsameddin Şerif, **a.g.e.**, s.10.

34 Serkan Tuna, “Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği”, **Atatürk Ansiklopedisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı.

istemektedirler. Bu düşünce Besim Ömer'in de aktardığı üzere oldukça kötü sonuçlara sebebiyet vermektedir. Verem hastalığının ciddiyeti ve öldürücü etkisi bilinmesine rağmen buradan anlaşıldığı üzere aileler, çocuklarının evliliğini bu tehlikenin önünde tutmaktadır. Çocuklarının mutluluğunu isteyen ebeveynlere karşı Besim Ömer, veremli anne babanın çocuklarından uzak durmasını ve yaptıkları hatanın bedelini çocuklarından mahrum kalarak ödemeleri gerektiği üzerinde durmaktadır. Besim Ömer'in ceza sistemi çok açıktır. Hastalığa bilerek sebep olan kişiler dünyaya getirdikleri evlatlarından mahrum kalmalıdır. Bu da kanun yoksunluğu durumunda ebeveynlerin ahlaki ve vicdani olarak suçlarının cezasını çekmeleri gerekliliğine işaret etmektedir.

Besim Ömer'in ülkenin nüfus politikasına dair görüşleri de eserde yer almaktadır. İlgili dönemde yaşanan savaşlar ve salgınlar nedeniyle kaybedilen nüfusun oldukça fazla olduğu görülmektedir. Dönemin genel nüfus politikasına bakıldığında ise nüfus artışının desteklendiği net bir biçimde görülmektedir³⁵. Bu doğrultudaki düşünce Besim Ömer tarafından da benimsenmiş olup aynı zamanda öjenik bakış açısıyla desteklenerek sağlıklı ve gülbüz bir neslin inşası, hızlı nüfus artışı politikasından küçük bir farkla ayrılmaktadır. Sağlık şartlarına bağladığı görüşünde bir ailenin 3 ile 5 arasında çocuk sahibi olmasını yeterli görmüştür. Kadınının gücü yettiği sürece doğurabilir düşüncesinin sağlıklı olmadığını vurgulayarak arka arkaya çok sayıda doğan çocukların da hem fiziki hem de ahlaki olarak kusurlu olabileceğine vurgu yapmıştır. Dolayısıyla çok ve arka arkaya yaşanan hamilelikler nüfus artışının sağlıklı gerçekleşmeyeceğine işaret etmektedir. Besim Ömer, nüfus artışı politikasını desteklemesine rağmen sağlıksız artışı bir tehlike olarak değerlendirmektedir. Nitekim bu görüşleri dönem şartları dikkate alındığında yerinde görülmektedir. Fakat görüşlerinin döneminde yeterince dikkate alındığını iddia etmemiz mümkün olmamakla birlikte³⁶ bu görüşü destekleyen yazılar da çıktığı bilinmektedir. Örneğin, Resimli Ay'da çıkan bir yazıda "Biz çok değil az, fakat öz çocuk isteriz. Çocuk işinde kemiyete [nicelik] değil, keyfiyete

35 Ramazan Baş, **Türkiye'nin Nüfus Politikası (1923-1980)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2023, s.54.

36 İlgili dönemlerde çocuk sayısının artırılması yönünde çeşitli teşvikler yapılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ramazan Baş, **a.g.e.**, s.61-63.

[nitelik] ehemmiyet vermelidir. Çocuk yapmak hayatın en mesuliyetli işidir. Bunu ferdin eline bırakmak en büyük günahdır.” şeklinde açıklama ile çok çocuk yerine az ama sağlıklı nesiller yetiştirilmesi üzerinde durulmuştur³⁷.

Kadın üreme sisteminin üç yılda bir çocuk yapmaya uygun olduğu yönündeki görüşü ile evlilik için en erken ve uygun yaş konusundaki düşüncelerini birleştirerek yaptığı yorumu kendisinin bu sonuca ulaşmasını sağlamıştır. İhtiyarlık sırasındaki hamilelikleri ise hem anne hem çocuk hem de nesil açısından riskli olarak değerlendirmiştir. Besim Ömer, “ihtiyarlık” kavramına dair doğrudan bir yaş vermemektedir. Ancak eserin geneline bakıldığında kadınlar için çocuk yapma sayısını 5 ile sınırlaması ve bu yaş ölçeğine göre son çocuğun da 30’lu yaşların başında yapılıyor olması 40’lı yaşlardan sonrasını ihtiyarlık olarak değerlendirildiği sonucuna ulaşmamızı sağlayacaktır. Hatta biraz daha ileri giderek onun görüşleri doğrultusunda bu yaşı 35’e çekmemiz dahi mümkün görünmektedir. İhtiyarlık sırasındaki hamilelik yönündeki düşüncesi dönem halkının anlayışına ve uygulamasına tam olarak uymamakla birlikte modern tıp açısından da doğru bir yaklaşım olarak nitelendirilemeyecektir. Her kadının doğurganlık döngüsünün farklı olduğu ve eşlerin çocuk sahibi olmalarını etkileyen birçok faktörün bulunduğu belirtilmelidir. İlgili döngü beslenme, genel sağlık koşulları, genetik özellikler, yaş, çevresel etkiler, eğitim, çalışma, dünya görüşü gibi genel ve özel faktörlere göre değişebilmektedir. Ayrıca belli bir yaştan sonra çocuk sahibi olunmaması konusu da yine bu çerçevede ele alınmalıdır. Üreme hakkının engellenmesine de varabilecek bir yaklaşım olduğu yorumu yapılabilecektir.

Nüfusu artırma politikası kapsamında halkın bilinçlendirilmesi ve yönlendirilmesi görevini üstlenen çeşitli dergilerin varlığı bilinmektedir. Bunların haricinde kanunlarla da insanlar çocuk sahibi olmaya teşvik edilmektedir. Özellikle Himaye-i Etfal Cemiyetinin çocuk sağlığı konusundaki girişimleri dikkate değerdir. İlgili girişim ve yönlendirmelere bakıldığında her evli çiftin çocuk sahibi olması (Besim Ömer’in de eserinde belirttiği hastalık vb. sahibi olan kişiler hariç) teşvik edilmekte ve çocukların sağlıklı bir biçimde yetiştirilmesi için yönlendirmeler yapılmaktadır.

37 “Çocuk Yapmalı mı, Yapmamalı mı?”, **Resimli Ay**, Sene 1, S 6, Temmuz 1340, s.21.

Teşvik ve yönlendirmeler çeşitli dergiler, makaleler, kitaplar ve kanunlarla yapılmaktadır. Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından çıkarılan *Gürbüz Türk Çocuğu* isimli dergi ilgili duruma örnek olarak verilebilir. Söz konusu dergi “Çocukluğun Sıhhi Terbiyevi İnkişafına Yardım Eder” sloganı ile yayın hayatına başlamıştır³⁸. Sadece doğumlar teşvik edilmemiş aynı zamanda dünyaya gelen çocukların sağlığını koruma konusunda da azami gayret gösterilmesi benimsenmiştir. Örneğin *İnci* isimli dergi, amaçlarından birisini genç annelere çocuklarını bilimsel olarak nasıl büyüteceklerini öğretmek olarak göstermektedir³⁹. Ayrıca ilgili politika Cumhuriyet Halk Partisinin parti programına da eklenmiştir⁴⁰. Çocuk ölüm oranlarının oldukça yüksek olması da süreli yayınların bu konuya eğilmesine neden olmuştur. *Resimli Ay*’da yayınlanan “İçin İçin Ölen Bir Millet” isimli yazıda çocukların İstanbul’da yüzde 80’inin Anadolu’da ise yüzde 90’ının öldüğü ifade edilmiştir⁴¹.

Besim Ömer, evliliğin esas amacının çocuk olduğunu vurgulayarak arzu ve isteklerin gerçekleştirilmesi şeklinde görülmemesi gerektiğini belirtmiştir. Hatta daha da ileri giderek adetten kesilmiş bir kadının evlenmesini abes olarak değerlendirmektedir. Yani ortaya bir çocuk çıkmayacak evlilikler Besim Ömer tarafından gerekli olarak görülmemektedir. Bu görüşünü sağlık açısından ele alarak genişletmekte ve kadının çocuğu doğurabilecek şartlara sahip olması gerektiğini de belirtmektedir. Dolayısıyla ona göre çocuk olmayacak gereksiz evlilikler yapılmamalı yapılan evliliklerde de çocuklar sağlıklı bir biçimde doğabilmelidir. Sağlıksız çocukların nesli geriletliği, çürük bir temel oluşturduğu düşüncesi ise hem çocuğun faydasını gözetmekte hem de ırkını iyileştirilmesi amacını gütmekte ve nüfus artışı politikasını sağlıklı ve sürdürülebilir kılmaya çalışmaktadır.

Bugün pro-natalist yaklaşım olarak değerlendirilebilecek nüfus artışı politikası hâlâ bazı değişikliklerle sürdürülmeye çalışılmaktadır. Her ne kadar pro-natalist görüşler baskın olarak sürdürülse de Besim Ömer’in belirttiği üzere bazı durumlarda evliliğe ve çocuk yapmaya izin verilmemesi anti-natalist yaklaşım türlerinden bazıları ile de uyumlu görünmektedir⁴².

38 *Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi*, S 1, Teşrinievvel 1926.

39 “İnciyi Niçin Çıkıyoruz?”, *İnci*, S 1, 1 Şubat 1919, s.2.

40 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 5. Devre, 64. İctima, C 18, 25.5.1937, s.229.

41 Sabiha Zekeriya, “İçin İçin Ölen Bir Millet”, *Resimli Ay*, Sene 1, S 1, Şubat 1340, s.5.

42 Pro-natalist görüş genel anlamda nüfus artışı ve çocuk yapmayı teşvik etmektedir. Bu anlayışa “doğum yanlılığı” tanımı da yapılabilir. *Cambridge Online Sözlüğü*, <https://>

Akraba arasında evlilik ve evliliklerde yaş uyumu konularının da tartışılması gerekmektedir. Akraba arasında yapılan evlilikler sonucu doğan çocukların çeşitli sağlık problemlerine sahip olabileceği bugün bilinen gerçeklerdendir⁴³. Bahsi geçen dönemde de bu husus bilinmektedir⁴⁴. Örneğin Nusret Fuad, ilgili dönemde kaleme aldığı eserinde akraba evliliklerinin zararını İspanya kralları ve Mısır firavunları üzerinden açıklayarak bu durumun İspanya'da kral ve hanedan değişikliklerine neden olduğunu vurgulamaktadır⁴⁵. Besim Ömer de ilgili durumun farkında olarak konuyu halk nazarında açıklamaya çalışarak evlenecek kişilere çeşitli uyarılar yapmıştır. Din ve söz konusu dönem kanunları da akraba arasındaki evliliği sınırlamakta ve kimlerin birbiriyle evlenebileceğine ya da evlenemeyeceğine karar vermektedir⁴⁶. Besim Ömer, ırkın daha sağlıklı bir şekilde devam etmesi için evlenecek kişilerin mümkün olduğu kadar birbirinden uzak olması gerektiğini belirtmektedir. Hatta kişilerin yaşam alanları birbirine ne kadar az benzerse çocuğun da o derece kuvvetli, gülbüz ve sağlam olacağını iddia etmiştir. Bu iddialarını da Avrupa'da tutulan istatistiklere dayandırmıştır. İlgili istatistiklerin içeriğine dair bilgi vermemektedir. Ancak yukarıda belirtildiği üzere yakın akraba evlilikleri sonucunda doğan çocukların gelişimi bakımından aileler hüsrana karşı karşıya kalabilmektedirler. Dolayısıyla Besim Ömer'in söylemleri ve tavsiyeleri bilimsel bakış açısına uygun görünmektedir.

Evliliklerde çiftlerin yaş uyumu hem evliliğin düzenli ve sorunsuz yürümesi hem de evlilikten meydana gelecek çocuk ile birlikte neslin sağlıklı tekamülü

dictionary.cambridge.org. Anti-natalist görüşün ise birçok türü olmakla birlikte genel manada “doğum karşıtlığı” şeklinde nitelendirilebilir. Ancak ilgili anlayışın alt türleri arasında tam bir doğum karşıtlığı barındırmayan yönleri de vardır. Daha geniş bir değerlendirme için bk. David Benatar, **Better Never to Have Been the Harm of Coming into Existence**, Oxford University Press, United States 2006, s.8-13, 172-214.

43 Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Şükrü Nar, “Tıbbi Antropoloji: Akraba Evliliklerinin Patolojik Etkileri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C 52, S 1, 2012, s.223-241.

44 Kadınlar yazdıkları yazımla akraba evliliğinin sakıncalarını dile getirerek bu tür evliliklerin son bulması gerektiğini belirtmekteydiler. Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul 1996, s.194.

45 Nusret Fuad, **İzdivac Şeraihi Sıhhiye ve İctimaiyesi**, 4. Baskı, İkbal Kitabhanesi, Dersaadet 1342-1923.

46 “Türk Kanunu Medenisi”, **T.C. Resmî Gazete**, 04.04.1926; Kur'an-ı Kerim'de ilgili husus Nisâ Suresi 23. ayette belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, **Kur'an-ı Kerim**, <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf>.

için önemlidir. Bu noktada evlilik yaşının da dikkate alınması gerekmektedir. Besim Ömer, çeşitli Batı ülkelerindeki uygulamaları vererek kendi görüşlerini de bu doğrultuda açıklamıştır. Erken evlilik aleyhinde fikir beyan edilmesi zamanının geldiğini belirtmesi söz konusu dönemde bilim doğrultusunda hareket edilmesi gerektiğini ön plana çıkarması açısından önemlidir. Kadınlarda en erken evlilik yaşının 19-20, erkeklerde ise 25 olmasını hem bilimsel hem de sosyo-kültürel özellikler açısından desteklemeye çalışmaktadır. Bilimsel olarak kadın ve erkeğin vücutlarının olgunlaşması ve çocuk yapmak için uygun hâle gelmesi bu yaşları gerektirebilecektir. Ancak Besim Ömer, verdiği Batı ülkelerindeki uygulama örneklerinden de anlaşılacağı üzere onların ötesine geçmiştir. Kültürel olarak ilgili dönemde bu yaş seviyelerinin çok tercih edilmediği düşünülebilir. İlgili görüş Besim Ömer'in ifadelerinde de açıkça yer almaktadır. O, alt ve üst limit olarak kadınlarda 19 ve 30 yaşlarını işaret etmiştir. Yani on-on bir yıllık bir zaman dilimi içerisinde evlenilmesi ve çocuğun da bu yaş aralığı içerisinde yapılmasını sağlıklı nesil için gerekli görmektedir. Evlilik yaşının belirlenmesi konusunda ilgili döneme kadar devam eden çeşitli tartışmalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin, İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir tarafından kaleme alınan ve 1913 yılında yayımlanan *İzdivacın Şerait-i Esasiyesi* isimli risalede evlilikte bir yaş belirlenmesi hususu dile getirilerek Meclisi Mebusan ve Meclisi Ayanın ya da Hükûmetin bu konuda girişimde bulunması gerektiği üzerinde durulmuş ve meselenin gayet önemli olduğu dile getirilmiştir. İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, Rumeli ve Anadolu'da yaşayan vatandaşlar dikkate alındığında evlilik için uygun yaşları erkekler için 25 ile 30, kadınlar için de 20 ile 25 olarak konu uzmanlarına atfen beyan etmiştir⁴⁷. Evlilik yaşı konusunda Cumhuriyet döneminde *Türk Kanunu Medenisi* ile adımlar atıldığı görülmektedir. 1926 yılında çıkarılan *Türk Kanunu Medenisi* en erken evlenme yaşını kadın için 17, erkek için ise 18 olarak belirlemekte ve belli hâllerde bu yaşın 15 seviyesine indirilmesine izin vermektedir⁴⁸. Hâlihazırda uygulamada olan *Türk Medeni Kanunu* erkek ve kadının evliliği için en küçük yaş 17 olarak belirtmekle birlikte bazı hâllerde bu yaşın 16'ya indirilmesine izin vermektedir⁴⁹.

47 İbnü'l Hakkı Mehmed Tahir, *İzdivacın Şerait-i Esasiyesi*, Matbaai Nefaset, Dersaadet 1331-1329, s.10.

48 "Türk Kanunu Medenisi", **T.C. Resmî Gazete**, 04.04.1926.

49 "Türk Medeni Kanunu", **T.C. Resmî Gazete**, 08.12.2001.

Kanunlara bakıldığında Besim Ömer’in görüşlerinden farklı olduğu görülmektedir. Elbette tüm kanunların bilimsel verilere göre oluşturulduğunu iddia edemeyiz ve Besim Ömer’in görüşlerinin her insan için geçerli olduğunu da ifade edemeyiz. İnsanlar arasında yaşla uyuşmayan gelişim seviyeleri görülmesi mümkündür. Besim Ömer’in bir genelleme yaptığı ve ortalama olarak ilgili yaşları işaret ettiği unutulmamalıdır.

Evlenecek kişiler arasında da yaş uyumu olması yine sağlıklı nesiller yetiştirilmesi amacına dayanmaktadır. Bu kapsamda Besim Ömer, kadın ve erkek arasında çok fazla yaş farkı olmasını önermemektedir. Yaş farkı ona göre 6-7 civarında olmalı ve büyük olan taraf erkek olmalıdır. Kızların 9, erkeklerin 12 yaşında ya da kızların 9-12 erkeklerin ise 20-30 yaş aralığında olduğu evliliklerin sağlığa ve ahlaka aykırı olduğunu belirtmektedir. Hem vücudun hem zihnin olgunlaşması, ortaya çıkacak çocuğun sağlığı ve evli kişilerin sağlık durumları dikkate alındığında Besim Ömer’in görüşlerinde haklı ve bu çerçevede çağının ilerisinde bir düşünce yapısına sahip olduğu görülmektedir.

Çocuğun hayata dair kabiliyetinden erkeği sorumlu tutan Besim Ömer, kadının bu konudaki rolünü arka plana atmaktadır. Kadının üreme aşamasında biyolojik olarak yumurtayı oluşturma süresinin erkeğe oranla daha uzun sürmesi, ön kabul ile “daha iyi” bir yumurta olduğu yorumunu yaptırmakta, erkeğin ise kadına oranla daha kısa sürede oluşturduğu tohumun (spermin) “daha kötü” olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Besim Ömer’in yaklaşımına göre erkeğin de sperm oluşturmak için kadının yaptığı gibi uzun süre beklemesinden daha iyi bir çocuk meydana geleceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere tohum (sperm) kalitesi bekleme süresi ile eş zamanlı olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca herhangi bir beklenilmiş uzun süreç değil hamile kalmak için en uygun süreç göz önünde tutulmaktadır.

Evliliklerin zorlaşmasına sebep olan ve evlilik sonrası çeşitli sorunların doğmasına neden olan evlilikte para ve çeyiz konusu da Besim Ömer’in ifadeleri doğrultusunda değerlendirmeye dahil edilmelidir. Evliliğin sadece doğrudan sağlığı ilgilendiren boyutunu ele almakla kalmayan Besim Ömer, evliliklerde para ve çeyizin de işin içine girmesi ile sağlıksız evliliklerin yapılabileceğine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla evliliklerde para ve çeyiz konusunun göz önünde bulundurulmamasını ve kaldırılmasını önererek İngiliz ve Amerikalıların para ve çeyiz olmadan evliliği sonucu Anglosakson

ırkının kuvvetli olduğunu dile getirmektedir. Bu görüşün argümanı şudur: İnsanlar para için sağlıksız kişilerle evlenebilmektedir. Eğer para ve çeyiz kaldırılırsa sağlıksız insanlarla evlilik ortadan kalkacak ve nesil kuvvetli bir hâle gelecektir. Bu konudaki örf ve adetlerin terk edilmesi önerisi ise dönem şartlarına göre yenilikçi olmakla birlikte sosyo-kültürel yapıya uygun ve hemen benimsenebilir bir düşünce değildir. İfadelerinden anlaşıldığı üzere kendisi de söz konusu düşüncenin bir ihtilal hareketi olduğunun bilincindedir. Çeyiz konusu dönemin öne çıkan kadın dergilerinden *Kadınlar Dünyası*'nın da gündemindedir. Bu anlamda çeyizin gereksiz bir adet olduğu ve maddi bir külfetten başka işe yaramadığı üzerinde durulmaktadır⁵⁰.

Evliliğin desteklenmesi konusunda Besim Ömer ilginç bir istatistik paylaşmakta ve evliler ile bekarların ölüm oranlarına dair bilgi vermektedir. Bu istatistiğin nasıl ortaya çıkarıldığına dair bilgi bulunmamakla birlikte neticede evli kadınların bekar kadımlara oranla daha az öldüğü sonucunu ifade etmektedir. Evliliğin ahlak ve maneviyat açısından birçok kötü durumu engellemesi, intiharların ve cinayetlerin önüne geçmesi de bu istatistiğe kanıt olarak gösterilmiştir. Evli olanlar ile bekar olanların ölüm oranlarında değişiklik görülmesi bilimsel bir temele dayanmamaktadır. Ancak ilgili dönemde genç kızlarda, kadınlarda ve erkeklerde intihar oranlarının yükseldiği ve bu duruma çeşitli çözümler arandığı bilinmektedir⁵¹.

Nusret Fuad, Besim Ömer'in söylemlerini destekleyen evlilik-ölüm oranlarına dair şu istatistiği paylaşmaktadır:

50 Hatta bu tür adetlerin kadını küçülttüğü ve genç kızların “evde kalmış” muamelesi görmesine neden olduğu düşünülmekteydi. Serpil Çakır, *a.g.e.*, s.200, 203-204.

51 Bu konuda ilgili dönemde birçok eser kaleme alınmıştır. Zafer Toprak ilgili eserlerden alıntılarla durumu açıklamaya çalışmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Zafer Toprak, “Sosyologların ve Psikiyatrist Hekimlerin Farklı Yorumları: Erken Cumhuriyet Genç Kız-Kadın İntiharları”, **Toplumsal Tarih**, S 212, Ağustos 2011, s.40-48. Bazı istatistikler erkeklerde de intihar oranlarının oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Nazan Maksudyan, “Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın İntiharları: Islah, İnkâr, İskât”, **Toplumsal Tarih**, S 188, Ağustos 2009, s.62. Dolayısıyla intihar olaylarının sadece genç kız ve kadınlarda yaşandığı çıkarımı yanlış görülmektedir. İntihar olaylarının evlilik ile doğrudan bir bağı söz konusu olmamakla birlikte Besim Ömer'in bakış açısıyla bir etki faktörü olduğu değerlendirilebilir.

Tablo 2. Cinsiyete göre evli-bekar ölüm oranları

Yaş Aralığı	Bekar		Evli	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
20 – 30	43,1	26,5	15,6	4,7
30 – 40	27,1	24,5	7,0	16,5
40 – 60	15,6	19,2	29,2	22,6
60 – 70	8,1	13,0	22,0	22,3
70 – 80	4,3	11,6	19,4	22,9
80 – 90	1,4	4,1	7,0	9,6
90 – 100	1,4	0,7	0,7	1,4

Nusret Fuad da ilgili istatistikten hareket ederek evliliğin zevk ve sefa düşkünlüğüne mâni olduğunu dolayısıyla istatistiklerin anlamlı olduğunu belirtmektedir. Ona göre, intihar, cinnet ve cinayet en çok bekarlarda görülmektedir⁵². Bu çıkarım da Besim Ömer'in söylemleri ile benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla evlilik ölümü geciktirmektedir sonucuna ulaşılmaktadır.

Eserde, evlilik arayışında olan kadın ve erkeğin tercihlerinde de fiziki yönden değişiklikler gerçekleştiği öne sürülmektedir. Besim Ömer, kadınların erkeklerde geniş omuz ya da pazı, erkeklerin de kadınlarda geniş kalça, boy, pos aramadığını ifade etmektedir. Bu nedenle gittikçe çirkin ve kısır bir nesil meydana geldiği, kadınların erkekleştiği ve kalçalarının daraldığı ve esas vazifesi olan doğurmak ve anne olmaktan uzaklaştığı dile getirilmektedir. Besim Ömer bu görüşleriyle daha önce de belirtildiği üzere kadının anne olabilmek/doğurabilmek için fiziki olarak uygun olması gerektiği yönündeki düşüncesini desteklemektedir. Bu görüş, dar kalçalı kadınların doğuramayacağı ve cerrahi müdahale gerekeceği ve bu müdahalenin de anne ve çocuk sağlığı açısından tehlikeli olabileceği yönündeki ifadesi ile paraleldir. Günün şartları doğrultusunda ve Besim Ömer'in de doğum konusundaki tecrübesi dikkate alındığında dar kalçalı kadınların -çoğunlukla- doğumda sorun yaşadığı anlaşılmaktadır. Ancak ifadeye kısırlık açısından yaklaşıldığında herhangi bir bilimsel/somut gerekçe ile bu ifadenin desteklendiği görülmemektedir. Aynı şekilde geniş omuz ya da pazı etkeni çocuğun sağlığını etkileyebilecek bir husus değildir. Buradaki düşünce fiziki görüntünün sağlık açısından bir gösterge olarak kabul edilmesidir. Kadınların erkekleşmesi ise daha çok dar

52 Nusret Fuad, *a.g.e.*, s.28.

bir kalçaya sahip olmaları üzerinden yapılan çıkarımdan ibarettir. Temelde tüm bu ifadeler kadının rahat doğum yapabilecek fiziki özelliklere sahip olması ve makbul kadın fizyolojisinin ilgili dönemde “geniş kalçalı, boylu ve poslu” olarak kabul ediliyor olmasından ileri gelmektedir⁵³.

Şehir ve köy yaşamına maruz kalan insanların ruhi hâllerinde de değişiklikler görüleceği düşüncesi Besim Ömer’in argümanlarından biridir. Bu görüşe göre büyük ve kalabalık şehirlerde yaşayan insanların kanı asabi bir hayatın etkisine maruz kalmaktadır. Bu insanlar asabi olan kanlarını sakın ve sağlam bir köylü kanı ile tedavi edebileceklerdir. İlgili düşüncenin bilimsel bir temele oturduğuna dair herhangi bir veri paylaşılmamaktadır. Besim Ömer’in bu düşüncesi iki yönden değerlendirilebilir. Birincisi, stresli bir yaşamın verdiği etki nedeniyle şehirlerde yaşayan insanların tahammül seviyesinin düşmesi ve daha sinirli bir ruh hâline bürünmeleri. İkincisi, köylerde yaşayan insanların şehirlerde yaşayanlara göre daha sağlıklı olduğu iddiası. Birinci iddia gözlemlenebilir derecede açık olabilmekle birlikte bu konuda kesin kanaat bildirmek ve genelleme yapmak mümkün değildir. Şehir yaşamına maruz kalan insanlarda oluşan stres seviyesi ile köy yaşamına maruz kalan insanların stres seviyesinin birbirinden farklı olduğuna dair bir istatistik söz konusu değildir. İkinci iddia köylerde yaşayan insanların daha sağlıklı ve sakın olduğu yönündedir ki eğer sağlıklı olma kısmı doğal ürünlerin tüketimi açısından ele alınırsa köylerde daha doğal ürünlerin tüketildiği günün şartlarında pekâlâ öne sürülebilir. Elbette bu düşüncenin de tartışmaya kapalı şekilde kabul edilebilir olduğu iddia edilemez.

Değerlendirilmesi gereken diğer bir konu zürriyetten iskat yani kısırlaştırma meselesidir⁵⁴. Besim Ömer, kısırlaştırmanın (çocuk düşürme) lehinde bir tutum sergilemekte ve gelecekte yaşanması muhtemel problemlere önlem

53 Besim Ömer ile 1934 yılında yapılan bir röportajda şöyle demiştir: “... erkek de, kadın da asıl gayeyi bir tarafa bırakarak evlenmekte refah ve zenginlik arıyorlar. Hatta bununla da kalmıyarak çok maddileşiyorlar, güzellik aramakta ifrata varıyorlar. Güzellik yüz ve vücuttan ziyade ruhta, zekâda, irfan ve ahlâkta aranılmalıdır.” Onun bu görüşleri açık bir biçimde gösteriyor ki evlilikte fiziki görünüm konusundaki görüşleri zaman içerisinde değişmiştir. “Bekârlara gene hücum!”, **Cumhuriyet**, 11 Nisan 1934, s.6.

54 Bu konu başlığı sadece “kısırlaştırma” olarak değil aynı zamanda “çocuk düşürme” olarak da algılanmalıdır. Söz konusu dönemde çocuk düşürme olayları da sık yaşanan durumlardandır. Bunun birçok sebebi olmakla birlikte evli olmayan genç kızların “hatayı saklamak” gerekçesiyle ya da karı ve kocanın birlikte hareket ederek dönemin hayat pahalılığı nedeniyle bu tür girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. Ancak bunların gerekçelerinin sağlık şartları ile ilgisi bulunmamaktadır. İsmail Kenan, **a.g.e.**, s.83.

almaya çalışmaktadır. Bu düşüncesi, hâlihazırda toplum içerisinde yaşayan sakat ve hastalıklı insanların yaşama hakkına dokunmadan üreme haklarını ellerinden almak olarak değerlendirilebilecektir. Bu tür insanların üreme hakkının toplumun geleceğini tehlikeye attığı düşüncesini savunmaktadır. Dolayısıyla ilgili kategoride bulunan insanların evlenmelerine izin verilmemesi ya da kısırlaştırılması neslin geleceğini kurtaracaktır. Elbette bu ifadeler günümüz bakış açısı ile oldukça tartışmalı konulardır ve insanların üreme hakkının elinden alınması bugün algıladığımız şekliyle insan haklarına aykırı görünmektedir⁵⁵. Ancak dönem şartlarında insan haklarının bu derece ileri olduğu ve üreme hakkının bugünün şartlarına göre kabul edilebilir olduğu algısı bizi yanlış çıkarımlara götürecektir. Dönem şartları değerlendirildiğinde ilgili konuda konulmuş kesin kurallar olmamakla birlikte üremenin kısıtlanması da pek mümkün değildir. Besim Ömer’in söylemi doğrultusunda bir süre sonra hastalıklı kişilerin evlilikleri konusunda önlemler alınsa da tam anlamıyla onun savunduğu görüşlerin kabul edildiği iddiasında da bulunamayız. Elbette o, sağlıklı kişilerin üremesi ile neslin sağlıklı devam edeceği ön kabulü ile hareket etmektedir. İlgili görüşün nispeten geçerli olduğu öne sürülse dahi yine de genellenebilir kesin sonuçlar doğurmadığı belirtilmelidir.

Besim Ömer’in ilgili eserinden hareketle kadınlara bakış açısı da evlilik üzerinden göz önüne çıkartılabilir. Eserin neredeyse her bölümünde vurguladığı üzere kadın gelecek nesillerin meydana getirilmesinde sadece bir araç vazifesini üstlenmektedir. Elbette erkek de evlilik müessesesi içerisinde kısmen aynı vazifeyi görmektedir. Ancak erkek ile kadın evlilik müessesesi içerisinde karşılaştırıldığında kadının erkeğe oranla daha geri plana atıldığı ve adeta çocuk doğurmak işlevi dışında pek bir işlevi olmadığı algısı yaratılmaktadır⁵⁶. Bunun yanında birkaç noktada Besim Ömer, erkeklerin sahip olduğu huy ya da hastalıklar bağlamında kadını merkeze yerleştirerek onun saadetini ve mutluluğunu göz önünde bulundurmaktadır. Kadınların değerinin yükseltilmesinde yapılacak en büyük hizmet olarak onları erkeklerin adaletsizlik, merhametsizlik, vahşet ve tecavüzatına karşı aydınlatmak

55 İlgili konuda daha fazla bilgi için bk. Gürkan Sert, **Üreme Haklarının Yasal Temelleri ve Etik Değerlendirme**, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, İstanbul 2013.

56 Bu dönemde kadınlar da erkekler nezdinde kendi konumlarını çeşitli dergilerde kaleme aldıkları yazılarla sorgulamakta ve erkeklerin “zevk aracı” ya da “esiri” gibi betimlemeler yapmaktaydılar. Serpil Çakır, **a.g.e.**, s.103-110.

olarak göstermektedir. Yine alkolik⁵⁷ ve zararlı kişileri damat olarak kabul eden kız babalarının kızlarına kötülük yaptığı ve onlardan gelecek neslin de insanlığa zararlı olacağını belirtmektedir. Burada yine kadının “üreme” rolü üzerinden kadına değer atfettiği açıktır. Kötü özelliklere sahip olan erkeklerin çocuklarının da bu özelliklere sahip olacağı ön kabulü ile asıl önemsenen şeyin aslında kadın değil meydana gelecek olan neslin “iyiliği” olduğu açıkça görülmektedir. Günümüzde ilgili konu toplumsal cinsiyet kavramı açısından ele alınmaktadır. Ancak dönem şartlarında böyle bir bakış açısının olmaması, kadının araçsallaştırılmasının önüne geçilmesini mümkün kılmamaktadır.

Besim Ömer’in burada ele aldığımız eseri “Nüfus Siyaseti” serisinin ikinci çalışmasıdır. Bu seride yer alan diğer kitaplar sırasıyla şunlardır: *Medhal ve Küçük Çocuklarda Vefeyat, Fen ve İzdivac, Gebelik ve Gebelikde Tedabir, Çocuk Büyütmek*.

Bu serinin ikinci çalışması ve bizim de konu edindiğimiz eserde net bir biçimde görülmektedir ki nüfusun dengelenmesi, evliliklerin teşvik edilmesi, evliliklerde belli kurallar olması gerekliliği ve gelecek neslin “iyileştirilerek” daha sağlıklı ve gülbüz bir nesil yetiştirilmesi konuları merkeze alınmaktadır.

512

Peyami Safa, *Cumhuriyet* gazetesinde yazdığı bir yazısında Besim Ömer’in “Nüfus davası” konusuna dikkat çekerek şu sözleri söylemiştir:

“Benim gözümde Besim Ömer Akalın’ın doktorluğundan da, hocalığından da, mebusluğundan da üstün kıymeti, bu memleketin en büyük davasını bir çok doktorlardan, bir çok hocalardan, bir çok mebuslardan ve fikir adamlarından daha önce, daha fazla kavraması ve onun üstünde, millî sinirinin bütün gerginliğiyle çırpınmasıdır. Bu dava malûm: Nüfus davası⁵⁸.”

Milletvekilliği adaylığı açıklandıktan sonra kendisi ile yapılan röportajda kendisini şu sözlerle tanımlamıştır: “İhtisasım, çocuk yetiştirmek, nüfus

57 Besim Ömer’in değindiği hususa İsmail Kenan, yazdığı eserinde biraz daha ayrıntılı değinerek alkolizmin zararlarını bilimsel verilerle açıklamaktadır. Ona göre alkolizm, insanı erken yaşlandırmakta, akıl kuvvetini azaltmaktadır dolayısıyla elli yaşında bir ayyaş bittiğini dile getirmektedir. Alkoliklerde ölüm oranları yüksek olmakla birlikte alkoliklerden meydana gelen çocuklarda da bu oranlar oldukça yüksektir. Alkolü fazla kullanan ebeveynlerin çocuklarında da doğuştan alkol kullanıma karşı istek vardır. Bu durum 15-20 yaş arasında kendisini göstermektedir. İsmail Kenan, **a.g.e.**, s.182-186.

58 Peyami Safa, “Besim Ömer Akalın”, **Cumhuriyet**, 20 Mart 1940, s.3.

çoğaltmak mesleğidir. Bunu şimdiye kadar neşriyatımda müdafaa ettim: Nüfusun çoğalması, ölümün azalması.⁵⁹” Bu sözler onun nüfus politikasına verdiği önem ve kendisinin de bu politikada üstlendiği rolü açıkça göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Ele alınan eser doğrudan halka hitap ediyor şekilde kaleme alınmasına rağmen içerikte çalışmanın ilk olarak aydınlara ve hekimlere seslendiği konusuna vurgu yapılmıştır. Halk, hitap edilen kesimin dışında tutulmakla birlikte onların henüz meselenin önemini kavrayabilecek durumda olmadığı düşünülmektedir. Bu nedenle tıp ilminin alanına giren konuların bilgi sahibi olan kişilerle tartışılması gerektiği savunulmaktadır.

Bilimin evliliğe müdahalesi çoğunlukla hayvanların üremesi konusundaki alınan tedbirler üzerinden değerlendirilmiş ve gelecek nesillerin, hayvan üremesi örnek alınarak yaratılması fikri savunulmuştur. Dolayısıyla “hayvanlarda yapılabiliriyorsa insanlarda da yapılabilir” yargısından hareket edilmiştir. Ancak neslin iyileştirilmesi konusunda hayvan ve insanların eş tutulabileceği algısının yanlışlığı günümüz koşullarında net bir biçimde görülebilecektir. Hayvan neslinin ıslah edilmesi konusunda bilim doğrultusunda insana bir seçim hakkı vermekle birlikte burada “hayvanların isteği” göz önünde bulundurulmuş olgulardan olmayıp böyle bir isteğin varlığı üzerine tartışma dahi söz konusu değildir. Ancak insan neslinin iyileştirilmesi konusunda seçim hakkı bilime bağlı olmayıp öznel bir durumu ifade etmektedir. Dolayısıyla genetik yapı, fiziksel durum, ruhsal durum ve diğer tüm benzeşmeyen hâller göz önünde bulundurulduğunda bu basit karşılaştırmanın bir anlamı ve geçerliliği bulunmamaktadır. Bazen iki aynı tür bitkiye büyümesi ve olgunlaşması için verilen su ve gübre miktarı değişebilmekteyken bambaşka iki canlının bu şekilde karşılaştırılması doğru bir sonuç meydana getirmeyecektir.

Evlilik müessesesinin daha net ve sınırları belirli ve kuralları olan bir sisteme dönüştürülmesi savunulmakta, her isteyeninin istediği şekilde ve istediği kişiyle evlenmesinin önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Bu konuda bir heyet oluşturulması ve ilgili heyetin çeşitli tedbirler alması ve kurallar sistemi oluşturması talep edilmektedir. *Türk Medeni Kanunu* ile evlilik müessesesi daha sistemsel bir hâle dönüştürülmüş ve sonrasında *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu* ile bulaşıcı hastalıklar konusu da evlilik müessesesini etkileyen

59 “Yeni Saylav Namzetleri”, *Kurun*, 7 Şubat 1935, s.6.

unsurlar arasına dahil edilmiştir. Dolayısıyla bir heyet aracılığı ile olmasa da oluşturulan kanunlar vasıtasıyla evlilik müessesesi daha sistemli bir yapıya kavuşturulmuştur.

İlgili eser kapsamında Besim Ömer'in bilim insanlığı yönü ön plana çıkmaktadır. Bilimin tıp aracılığıyla evlilikler üzerinde belirleyici rol üstlenmesi gerektiğini savunması ve yine bilim aracılığıyla sağlıklı nesiller yetiştirilmesi gerektiği yönündeki düşünceleri onun bu yönünü açıkça ortaya koymaktadır.

İntihal Taraması Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>) | *This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Etik Beyan Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Yazar Katkıları AS (% 50)
Author Contributions SŞ (% 50)

Açık Erişim Lisansı Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License*

KAYNAKÇA

Aciduman, Ahmet, Şahinoğlu, Serap, İlgili, Önder, “Kadına Yönelik Şiddet: İstanbul Şer‘î Mahkeme Sicillerine Göre”, **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, C 9, S 2, 2019, s.236-255.

Aktan, Hamza, “Kefâet”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 25. Cilt, Ankara 2022.

Altıntaş, Ayten, Ceylan, Oğuz, “Vilâdethâne”, **Tombak Antika Kültürü Koleksiyon ve Sanat Dergisi**, S 17, 1997.

Bakar, Bülent, “Besim Ömer Akalın (1862- 1940)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/besim-omer-akalin-1862-1940/>, Erişim Tarihi: 29.07.2024

Baş, Ramazan, **Türkiye’nin Nüfus Politikası (1923-1980)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2023.

“Bekârlara gene hücum!”, **Cumhuriyet**, 11 Nisan 1934.

Benatar, David, **Better Never to Have Been the Harm of Coming into Existence**, Oxford University Press, United States 2006.

Besim Ömer Akalın Tercüme-i Hal Dosyası, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Devre 5, 22.02.1935.

Besim Ömer, **Doğum Tarihi**, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1932.

Besim Ömer, **Fen ve İzdivac Evlenebilecekler ve Evlenemeyecekler**, Dersaadet 1340-1344.

Besim Ömer, **Nevsal-i Afiyet**, Alem Matbaası, İstanbul 1315.

Birinci Milli Türk Tıp Kongresi Zabıtnamesi, Türkiye Tıp Encümeni, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Cilt 1, 1 Eylül 1341.

Cambridge Online Sözlüğü, <https://dictionary.cambridge.org>, Erişim Tarihi: 13.06.2024.

Çakır, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul 1996.

“Çocuk Yapmalı mı, Yapmamalı mı?”, **Resimli Ay**, Sene 1, S 6, Temmuz 1340

Doktor Asım İsmail, “Verem Mücadelesinin Ana Hatları”, **İkinci Milli Türk Tıp Kongresi**, Kader Matbaası, Ankara 1927.

Erkaya Balsoy, Gülhan, **Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeye Karşı Geç Osmanlı Doğum Politikaları**, Can Yayınları, İstanbul 2015.

Erol, Ayten, Gökalp, Fatma, “İslâm Aile Hukukunda Kadının Evliliğini Sona Erdirme Hakkı”, **Kalemname**, C 7, S 13, Haziran 2022, s.11-32.

Farber, Steven A., “U.S. Scientists’ Role in the Eugenics Movement (1907-1939): A Contemporary Biologist’s Perspective”, **Zebrafish**, vol. 5, 4, 2008, s.243-245.

Fournier, Alfred, **Frenji ve İzdivac**, Çev. Celaleddin Muhtar, Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, İstanbul 1317.

Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi, S 1, Teşrinievvel 1926.

Hasan Tahsin, “İslah-ı İrk” **Sebilürreşad (Sırat-ı Müstakim)**, C 2-9, S 218, 25 Teşrinievvel 1328, s.188-190.

Hot, İnci, **Dr. Besim Ömer Paşa’nın Anne ve Çocuk Sağlığı Açısından Ülkemiz Nüfus Meselesi Hakkındaki Görüşleri**, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

Hüsameddin Şerif, **Verem Teşhis ve Tedavisi**, Mektebi Tıbbiye-i Şahane Matbaası, 1337-1921.

İbnü’l Hakkı Mehmed Tahir, **İzdivacın Şerait-i Esasiyesi**, Matbaai Nefaset, Dersaadet 1331-1329.

“İnciyi Niçin Çıkıyoruz?”, **İnci**, S 1, 1 Şubat 1919.

İsmail Kenan, **İctimai Hastalıklardan Tahaffuz ve Vikaye Çareleri**, Şirketi Mürettebiyye Matbaası, İstanbul 1342-1924.

Kalaycıoğulları, İnan, Akgündüz, Batuhan, “Osmanlılardan Erken Cumhuriyet Dönemine Öjenizme Dair İlk Metinler”, **ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 10, S Özel, Aralık 2019, s.87-95.

Kumaş, Mehmet Salih, **Osmanlı Hukuk-ı Âile Kararnâmesi ve Türk Medenî Kanunu Çerçevesinde Boşanma Hukuku Genel Amaçlar, Uygulama Farklılıkları ve Sebepleri**, Emin Yayınları, Bursa 2007.

Kur’an-ı Kerim, T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf>, Erişim Tarihi: 13.06.2024.

Liu, Y.S., Zhou, X.M., Zhi, M.X., Li, X-J., Wang, Q-L., “Darwin’s Contributions to Genetics”, **Journal of Applied Genetics**, C 50, S 3, 2009, s.177-184.

Maksudyan, Nazan, “Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın İntiharları: Islah, İnkâr, İskât”, **Toplumsal Tarih**, S 188, Ağustos 2009, s.60-66.

Malkoç, Eminalp, “Erken Cumhuriyet Döneminde Kucaklaşmayı Unutturan Hastalık Frengiyle Mücadele”, **Bitmeyen Hikaye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak (Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı Pratikleri)**, Ed. İsmail Yaşayanlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2022, s.305-323.

Mehmed Salahi, **Kamus-ı Osmani**, Kısım-ı Rabi, İstanbul 1322.

Mustafa Rahmi, “Öjenik - Islahiyat İlminde Bazı Esaslar”, **Fikirler**, C 1, S 18, 15 Mart 1928, s.7, 9-12.

Nar, Mehmet Şükrü, “Tıbbi Antropoloji: Akraba Evliliklerinin Patolojik Etkileri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C 52, S 1, 2012, s.223-241.

National Human Genome Research Institute, “Eugenics and Scientific Racism” <https://www.genome.gov/about-genomics/fact-sheets/Eugenics-and-Scientific-Racism>, Erişim Tarihi: 13.06.2024.

Nusret Fuad, **İzdivac Şeraiti Sıhhiye ve İctimaiyesi**, 4. Baskı, İkbâl Kitabhanesi, Dersaadet 1342-1923.

Sabiha Zekeriya, “Çocuk Yapmak Kanunen Men’ Edilebilir mi?”, **Resimli Ay**, C 5, S 57-9, Teşrinisani 1928.

Sabiha Zekeriya, “İçin İçin Ölen Bir Millet”, **Resimli Ay**, Sene 1, S 1, Şubat 1340

Safa, Peyami, “Besim Ömer Akalın”, **Cumhuriyet**, 20 Mart 1940, s.3.

Sağlam Tekir, Hürü, “Pencereleri Kafesli Muayenehane: Osmanlıda Viladethanelerin Açılması ve Doktor Besim Ömer Paşa”, **XVIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (III. Cilt), Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti**, Haz. Semiha Nurdan, Muhammed Özler, Türk Tarih Kurumu, 2022, s.695-706.

Sebilürreşad (Sırat-ı Müstakim), 25 Teşrinievvel 1328, C 2-9, Sayı 218.

Sert, Gürkan, **Üreme Haklarının Yasal Temelleri ve Etik Değerlendirme**, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, İstanbul 2013.

“Servetifünün mecmuası 50 yaşında”, **Akşam**, 27 Mart 1940.

Stern, Alexandra Minna, “Eugenics and Sterilization in the United States: Patterns, Experiences and Legacies”, **The Meaning of Eugenics: Historical and Present-Day Discussions of Eugenics and Scientific Racism Symposium**, December 2, 2021. <https://youtu.be/VFAQQpU0REY?si=SM41qhqVCSIGbEsM>, Erişim Tarihi:13.06.2024.

Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türki**, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317.

TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Devre, 64. İctima, Cilt 18, 25.5.1937.

TDK Online Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr>, Erişim: 13.06.2024.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO), 4698. 352346. 001. (H. 18.03.1340) / 4599. 344883. 001. (H. 14.02.1338) / 21. 1570. 001-003. (H. 24.11.1309)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.), 1996. 40. 001. (H. 11.02.1309)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM.), 20. 24. 001. (19.07. 1923)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Hususi (İ.HUS.), 21. 117. 001. (H. 16. 08. 1311)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Askeri (İ.AS.), 19. 10. 001. (H. 28.07.1314)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), 163. 41. (H. 15.04.1330)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.), 99. 53. 001-003. (H. 26.12.1316)

Toprak, Zafer, “İstanbul’da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933”, **Tarih ve Toplum**, S 39, Mart 1987, s.31-40.

Toprak, Zafer, “Sosyologların ve Psikiyatrist Hekimlerin Farklı Yorumları: Erken Cumhuriyet Genç Kız-Kadın İntiharları”, **Toplumsal Tarih**, S 212, Ağustos 2011, s.40-48.

Tuna, Serkan, “Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği”, **Atatürk Ansiklopedisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Erişim Tarihi: 13.06.2024.

“Türk Kanunu Medenisi”, **T.C. Resmî Gazete**, 04.04.1926.

“Türk Medeni Kanunu”, **T.C. Resmî Gazete**, 08.12.2001.

“Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, **T.C. Resmî Gazete**, 06.05.1930.

Ülman, Yeşim Işıl, “Osmanlıdan Cumhuriyete Geçiş Döneminde bir aydının portresi: Besim Ömer Akalın (1861-1940)”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, S 10-11, 2004-2005, s.435-464.

Wilson, P. K., “Eugenics”, **Encyclopedia Britannica**, May 9, 2024. <https://www.britannica.com/science/eugenics-genetics>, Erişim Tarihi: 13.06.2024.

“Yeni Saylav Namzetleri”, **Kurun**, 7 Şubat 1935, s.6.

Yolun, Murat, “Siperde Venüs’ün Peşinde Koşmak: Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunda Frengi Gibi Zührevi Hastalıkların Ortaya Çıkışı”, **Bitmeyen Hikaye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak (Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı Pratikleri)**, Ed. İsmail Yaşayanlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2022, s.285-303.

KEMALİST* HALKÇI KIBRIS TÜRK LİDERİ M. NECATİ ÖZKAN'IN SİYASİ HAYATI VE LİDERLİK MÜCADELESİ (1926-1953)**

MEHMET BALYEMEZ***

ÖZ

Kıbrıs, Doğu Akdeniz'deki stratejik konumundan dolayı çok sayıda devlete ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'taki egemenliği 1571 yılında başlamış ve Anadolu'dan gönderilen çiftçi ve zanaatkârlar Ada'daki Türk varlığının ilk temsilcileri olmuşlardır. Kıbrıs Türkleri Osmanlı toplum yapısının doğal bir sonucu olarak siyasal bir liderin kontrolünde olmamış, Babı Âli tarafından görevlendirilen kadı ve müftüler XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan dönemde Kıbrıs Türklerinin önderleri olarak kabul görmüştür. Kıbrıs, Lozan Barış Antlaşması ile İngiltere'ye bırakıldıktan kısa bir sonra 1925 yılında Ada'da sömürge yönetimi ilan edilmiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya kendisine rehber edinen ve Kemalist politikalar takip eden M. Necati

* İngiliz arşiv belgelerinde, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü mücadelelerine rehber edinen Kıbrıs Türkleri için "Kemalist" kavramı kullanılmıştır. Metinde M. Necati Özkan'ın liderliğinde mobilize edilen grup da "Kemalist Halkçı" olarak isimlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. **İngiliz Ulusal Arşivi (National Archive/Foreign and Commonwealth Archive) (FCO)**, 141-2465-474-749, Political Situation in Cyprus From October 1934 to The end of April 1935, Secret; Mehmet Balyemez, "Kıbrıs Türk Halkının Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Milli Gün ve Sembollere Dair Hassasiyetleri (1919'dan Günümüze)", Atatürk Yolu Dergisi, S 74, s.45-70.

** Bu Makale; Necati Özkan Vakfı, Uluslararası Final Üniversitesi, Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi (KKTC), KIBATEK (KKTC) ortaklığında 3-4 Ekim 2023 tarihleri arasında Girne/ KKTC'de düzenlenen I. Uluslararası Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşumu ve Toplumsal Etkileri Sempozyumu'nda sunulan "İngiliz Sömürge Yönetimi'nde Seçilmiş İlk ve Son Kıbrıs Türk Lideri M. Necati Özkan'ın Siyasi Hayatı (1926-1953)" başlıklı bildirisinin gözden geçirilmiş, güncellenmiş ve genişletilmiş hâlidir.

*** Doç. Dr., Başkent Üniversitesi Kıbrıs Türk Tarihi Araştırmaları Merkezi, Ankara/ TÜRKİYE, mbalyemez@baskent.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1532-0643

Bey (Özkan) 1930'lu yıllardan itibaren Kıbrıs Türk siyasi liderliğini temsil etmeye başlamıştır. Bu durum İkinci Dünya Savaşı sonrasında kadar devam etmiş, ancak 1945 yılından itibaren Kıbrıs Türk liderlik çekişmesinde iki grup öne çıkmıştır: Kemalist Halkçılar ve Sömürgeci Evkafçılar. Kıbrıs'taki Kemalist Halkçı hareketin ilk siyasi lideri olan M. Necati Özkan ve mücadelesinin her yönü ile ortaya konulması günümüzde de devam eden Kıbrıs Sorunu'nun köklerinin anlaşılması açısından önemlidir. Çalışmada Kıbrıs Türklerinin *var olma mücadelesinde* önemli bir aktör olan M. Necati Özkan'ın siyasi faaliyetleri ve liderlik mücadelesi ile bunun yarattığı siyasal etkilerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Hedeflenen amacın gerçekleştirilmesi amacıyla, nitel araştırma yöntemi doküman tarama tekniği kullanılarak döneme ait birincil ve ikincil kaynakların taranması öngörülmüştür. Bu doğrultuda; Türkiye, KKTC ve İngiltere'deki arşivlerde tarama yapılmış, birincil ve ikincil kaynaklar ile ilk kez bilim dünyasının bilgisine sunulan kişisel arşiv belgelerinden yararlanılmış ve elde edilen bilgiler dönemin Kıbrıs Türk basınındaki haberler ile sözlü tarih görüşmeleri ile tamamlanarak objektif bir sonuca ulaşılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kemalist, Kıbrıs Türkleri, M. Necati Özkan, Muhalefet, Siyasi Liderlik.

**POLITICAL LIFE AND LEADERSHIP STRUGGLE OF
KEMALIST POPULIST TURKISH CYPRIOT LEADER
M. NECATİ ÖZKAN (1926-1953)**

ABSTRACT

Cyprus has hosted many states because of its strategic location in the Eastern Mediterranean. The rule of Ottoman Empire in Cyprus began in 1571 and artisans and farmers who were sent from Anatolia were the first representatives of Turkish presence in Cyprus. The Kadi and Mufti chosen by the Sublime Porte were acknowledged as the leaders of the Turkish Cypriots until the first quarter of the 20th century. This was because the Ottoman social structure naturally prevented the Turkish Cypriots from being governed by a political leader. Colonial rule was declared on the island in 1925 shortly after Cyprus was given to England with the Treaty of Lausanne. M. Necati Bey (Özkan), who took Gazi Mustafa Kemal Pasha as his guide and followed Kemalist policies, began to represent the Turkish Cypriot political leadership from the 1930s onwards. This situation continued until the World War II. However, the Turkish Cypriot leadership turned into a conflict between two groups from 1945 onwards. It is important to present M. Necati Özkan, the first political leader of the Kemalist Populist movement in Cyprus, and his struggle in every aspect to understand the roots of the Cyprus Problem which continues today. The purpose of this study is to reveal the political activities and leadership struggle of M. Necati Özkan, an important factor in the Turkish Cypriot Struggle for Existence, and the impacts it created. In order to achieve this goal, archives in Türkiye, the TRNC and England were researched, primary and secondary sources and personal archival documents presented to the scientific world for the first time were used, and the information obtained was complemented with news in the Turkish Cypriot press of the period along with oral history interviews, with the aim of reaching an objective conclusion.

Keywords: Kemalist, M. Necati Özkan, Oppositional, Political Leadership, Turkish Cypriots.

GİRİŞ

Kıbrıs Türkleri arasında liderlik kavramı XIX. yüzyılın sonlarından itibaren daha belirgin olmaya başlamıştır. Zira bu döneme kadar toplum liderliğini üstlenmiş olan *müftü* ve *kadı*, çoğunlukla Osmanlı Devleti'nin atadığı Ada'daki kamu görevlileri olarak bu misyonu üstlenmişlerdir. Ancak Kıbrıs'ın 1878 yılında İngiliz yönetimine bırakılması bu durumu etkilemiş ve Kıbrıs Türkleri arasında öne çıkan bazı kişiler, kadı ve müftünün etkisiz kalmasından dolayı liderliği üstlenmeye, toplum haklarının aranması amacıyla daha örgütlü hareket etmeye başlamışlardır. Jön Türk Hareketi¹ bu dönemdeki liderliğin oluşmasına destek vermiş ve Kıbrıs Türklerini kısmen de olsa mobilize etmeyi başarmıştır².

Osmanlı ordusunda kolağası rütbesi ile görev yapan İrik Derviş Efendi'nin sahibi olduğu İtimad Kıraathanesi ile Mısır'da görevli olan Beliş Paşa'nın Osmanlı Kıraathanesi XIX. yüzyıl sonlarından itibaren Kıbrıs Türk aydınlarının Lefkoşa'daki uğrak yeri olmuş³, bu mekânlarda toplum sorunları tartışılmış, hatta toplumu bilgilendirmek amacıyla bir gazete bile çıkartılmıştır⁴.

Kıbrıs Türkleri arasında etkili olmaya başlayan örgütlenme ve birlikte hareket etme eğilimi Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile azalmıştır. Bu dönemin özelliği ise Ada'yı 5 Kasım 1914 tarihinde ilhak eden⁵ İngiltere'nin Kıbrıs Türk aydınlarının faaliyetleri üzerindeki olumsuz etkisi olmuştur. Hasan Karabardak, Dr. Behiç Hüseyin ve Dr. Mehmet Esat'ın kurduğu "Türkiye

- 1 Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler (1889-1902)**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul 1989, s.261; Sabahattin İsmail, **Kıbrıs Üzerine Bildiriler**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), Lefkoşa 1998, s.52.
- 2 Kıbrıs Türklerinin 20'nci yüzyılın başındaki örgütlenmeleri konusundaki ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Balyemez, **İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri (1923-1960)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2024, s.11-23.
- 3 Fadıl Korkut, **Hatıralar**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Gazimağusa 2000, s.59; Ahmet C. Gazioğlu, **İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler**, CYREP Yayınları, İstanbul 1997, s.451.
- 4 Cemalettin Ünlü, **Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981)**, T.C. Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara 1981, s.17; Korkut, **a.g.e.**, s.16.
- 5 "War with Turkey, Declaration by Great Britain, Annexation of Cyprus", **The Times**, 6 November 1914, s.1.

ile Birleşme Partisi'nin İngiliz yönetimi tarafından dağıtılması⁶ ile 12 Aralık 1918 tarihinde Lefkoşa'da toplanan "Meclis-i Millî" kararlarının dikkate alınmaması buna örnek olarak verilebilir.

Kıbrıs Türk toplumunun bu dönemdeki birlikte hareket edebilme becerisi hem kendi iç sorunlarından kaynaklanan etkilerden hem de İngiliz politikalarından dolayı çok da başarılı olamamıştır. Bu başarısızlığın en önemli sebeplerinden biri de İngiltere'nin Kıbrıs'ta uyguladığı politikaları ve kendi çıkarları olmuştur. Lakin Osmanlı Devleti ile savaş hâlinde olan İngiltere, Kıbrıs Türklerinin kendi aleyhine olacak tutum ve davranışlarını kontrol etmek istemiş ve kendisine yakın olduğunu tespit ettiği bazı Kıbrıs Türklerini de bu amaçla yönlendirmiştir⁷. Bu durum liderlik üstlenecek kişilerin hayat alanlarını da kısıtlamış, Kıbrıs Türkleri bu dönemde bir bakıma başsız kalmıştır.

I. İngiliz Sömürge Yönetimi Döneminin İlk Yıllarındaki Kıbrıs Türk Liderliği (1923-1931)

Kıbrıs, Lozan Barış Antlaşması'nın 20'nci maddesi amir hükmünce İngiltere'ye verilmiş ve İngilizlerin 14 Kasım 1914 tarihindeki Kıbrıs'ı ilhak kararı hukuken meşruiyet kazanmıştır⁸. Bu dönemde Kıbrıs Türklerini temsil eden iki kişi öne çıkmıştır. Biri İngiliz Sömürge Yönetimi'nin kontrolünde olan ve Kıbrıs Türklerinin haklarını aramaktan ziyade İngiliz çıkarları için çalışan Mehmet Münir⁹ diğeri ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü rehber edinen ve Türkiye'de yapılan sosyal, kültürel, ekonomik düzenlemelerin Ada'da da uygulanmasını amaçlayan Mehmet Necati'dir.

Kıbrıs Türklerinin takip edecekleri hareket tarzı bu liderlerin politikasına göre şekillenmiştir: Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın rehberliğini esas alan ve "Türk"

6 George Hill, **A History of Cyprus**, Volume IV, The Ottoman Province The British Colony, 1571-1948, Ed. Harry Luke, Cambridge at The University Press, England 1952, s.597; Ahmet An, **Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler (1782-1899)**, Akçay Yayınları, Ankara 2002, s.345; Balyemez, **a.g.e.**, s.21-22; Korkut, **a.g.e.**, s.59.

7 Balyemez, **a.g.e.**, s.125.131.

8 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965, s.42-46.

9 **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 030-0-010-000-000-235-590-35; Kıbrıs Konsolosunun 11 Temmuz 1947 tarihli ve 72093/288/5 sayılı, "Kıbrıs Evkaf Murahhası Mehmet Münir'e Verilen Rütbe h." hakkındaki yazı.

kimliğini öne çıkartan Kemalist Halkçılar ile İngiliz politikalarının etkisinde kalan ve “Müslüman” kimliğini kullanarak “Azınlık” olmayı kabullenen Evkafçılar¹⁰. Kemalist Halkçı hareket Türkiye’de yapılan hukuki, sosyal, ekonomik düzenlemeleri yakından takip edip ve onlara uyumlanmayı hedef olarak belirlerken, Evkafçılar İngiliz yönetiminin kontrolünde olmayı ve İngiliz çıkarlarına hizmet etmeyi tercih etmişlerdir.

Kemalist Halkçı grup şu kişilerden oluşmuştur: *Söz* gazetesi sahibi Remzi Bey (Okan), Doğruyol gazetesi sahibi Avukat Raşit Doğruyol, Hâkim Mehmet Raif Bey¹¹ (Denktaş), Avukat Fadıl Niyazi Bey (Korkut), Avukat Necmi Bey (Avkıran), Avukat Rifat Bey (Con Rifat), Avukat Ahmet Sait Hoca, Avukat Bahaeddin Bey ve gazeteci Afif Mapolar¹².

Kemalist Halkçı hareketin liderliğini üstlenen M. Necati Bey’in görünürlüğü 1926 yılında yapılan Lefkoşa Belediye Meclisi seçimlerinden sonra başlamıştır. İngiliz Sömürge Yönetimi’nin 23 Temmuz 1926 tarihinde Resmî Gazete’de (The Cyprus Gazette) yayımlayarak yürürlüğe soktuğu kanuna göre Lefkoşa Belediye Meclisi’nde Kıbrıs Türklerinden beş, Rumlardan ise yedi kişinin görev yapması hükümleştirilmiştir¹³. Lefkoşa Belediye Meclisi seçimleri 1926 yılında yapılmış ve M. Necati Bey, Necmi Bey, Kenan Bey, Fuat Asaf Bey ve Memduh Asaf Bey Belediye Meclisi’ne Türk üyeler olarak girmeyi başarmışlardır¹⁴. İngiliz Sömürge Yönetimi’nin ilk yıllarında yapılan bu seçimde Türk üyeleri birlikte hareket edebilmişler ve Kıbrıs Türklerinin, bölgesel de olsa, bazı haklarını elde etmeyi/korumayı başarmışlardır¹⁵.

Kıbrıs Türklerinin, sömürge yönetiminin ilk yıllarındaki bu çabaları Türkiye’nin Lefkoşa Konsolosu Asaf (Güvenir) Bey tarafından da desteklenmiştir. Bu

10 Balyemez, **a.g.e.**, s.86-88.

11 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) kurucu Cumhurbaşkanı Rauf Raif Denktaş’ın babasıdır.

12 Ergin Birinci, **Necati ÖZKAN (1899–1970)**, Cilt I, Necati Özkan Vakfı Yayınları, Lefkoşa 1998, s.48; İsmet Konur, **Kıbrıs Türkleri (1938)**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1938, s.54-59; Ahmet Raşit, “Halkçı Siyaset”, **Söz**, 23 Temmuz 1931, s.1.

13 “Regulations For Municipal Elections”, **The Cyprus Gazette**, No: 494, 23rd July 1926.

14 Birinci, **a.g.e.**, s.117.

15 Lefkoşa Belediye Meclisi Türk üyelerinin müşterek hareket etmesi sonucunda; Lefkoşa Sular İdaresi’nde görevli Türkler daha etkili görevlere gelebilmişler, Türklerin yoğun yaşadıkları mahalle ve sokaklardaki yollar genişletilip asfaltlanmış, ihtiyaç sahibi Türklerle sosyal yardımlar artmış, Türk mahallesindeki ekonomik hayatın canlanmasına yönelik bazı uygulamalar yürürlüğe sokulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Birinci, **a.g.e.**, s.117.

destek çoğunlukla; Türkiye’de uygulanmaya başlanan siyasi, sosyal ve kültürel düzenlemelerin Kıbrıs’ta da benimsenmesine yönelik faaliyetlerin koordine edilmesi, üniversite öğretimi için Türkiye’ye gitmek isteyen kişilere yardımcı olunması ve Kemalist Halkçıların yayın organı olan Söz gazetesinin malzeme ve maddi olarak desteklenmesi şeklinde olmuştur¹⁶. İngiliz Sömürge Yönetimi Valisi Ronald Storrs, Konsolos Asaf Bey’in desteğini 1926 yılında İngiltere’ye gönderdiği raporda ifade etmiştir. Raporda, Türkiye’nin Ada’daki temsilcisi olan Asaf Bey’in Kıbrıs Türkleri ile yakın temas hâlinde olduğu ve İngiliz yönetimine karşı muhalefeti oluşturmaya çabaladığı belirtilmiştir¹⁷.

Hem Türkiye’nin Lefkoşa Konsolosunun desteği hem de Kıbrıs Türk üyelerin birlikte hareket edebilme becerisi Kıbrıs’ta tesis edilen sömürge yönetimini etkilemeye başlamıştır. İngiliz Sömürge Yönetimi, Kemalist Halkçıların etkinliğini azaltmak amacıyla dini kimliği öne çıkartarak millî duyguları kontrol altına alacak yeni bir politikayı yürürlüğe sokmuştur. Lozan Barış Antlaşması kapsamında Anadolu’dan sürgün edilen “yüz ellilikler” listesinde de yer alan, İngiliz Muhipler Cemiyeti Başkanı olan ve İngiliz taraftarlığı ile bilinen Sait Molla ile Sabri Hoca Kıbrıs’a getirilmiş ve M. Necati Bey liderliğindeki Kemalist Halkçı hareketi etkisizleştirmek için oluşturulan politikalarda kullanılmışlardır¹⁸.

M. Necati Bey’in de içinde olduğu Kemalist Halkçılar, uyguladıkları politikalar sonucunda Kıbrıs Türklerinin desteğini almayı başarmışlardır. Bu desteğin ilk emaresi 1930 yılında yapılan Kavanin Meclisi seçimlerinde görülmüştür. Beş yılda bir yapılan Kavanin Meclisi seçimlerinde Kemalist Halkçı grubun temsilcisi M. Necati Bey ile İngiliz Sömürge Yönetimi’nin çıkarları için çalışan Evkafçı M. Münir aynı seçim bölgesinde birbirlerine rakip olmuşlardır¹⁹.

16 Sabahattin İsmail, **İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavgaları**, Kıbrıs Türk Mücahitler Derneği Yayını: 5, Lefkoşa 1997, s.46-47. Balyemez, **a.g.e.**, s.73-74; Mehmet Akif Erdoğan, “Kıbrıs Türkleriyle İlgili Türkçe Bir Rapor”, **Halkbilimi Dergisi**, 2013-1, Kıbrıs Özel Sayısı-I, s.7; **BCA**, 030-10-83-548-2, Türkiye Cumhuriyeti Baş Vekâleti Muamelat Müdürlüğünün Hazine Evrak Müdürlüğüne gönderdiği 26.2.29 tarih ve *Söz* gazetesine teknik malzeme ve maddi destek sağlanmasını konu edinen yazısı.

17 Balyemez, **a.g.e.**, s.74.

18 Mehmet Demiryürek, “Kıbrıs’ta Bir 150’lik: Sait Molla (1925–1930)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIX, S 57, s.1215-1233; Sabahattin İsmail, Ergin Birinci, **Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri (1919–1938)**, KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa 1989, s.21.

19 Kaymak, **a.g.e.**, s.11.

Kavanin Meclisi'nde görev yapacak Kıbrıs Türkleri; Lefkoşa-Girne, Mağusa-Larnaka ve Limasol-Baf seçim bölgelerinde yarışmışlardır²⁰. M. Necati Bey, M. Münir'in aday olduğu Girne-Lefkoşa seçim bölgesinden adaylığını koymaya karar vermiştir. Bu bölgeyi diğerlerinden ayıran özellik ise toplum sorunlarının bilincinde olan aydın Kıbrıs Türklerinin yoğun olarak burada yaşamasıdır. Kavanin Meclisi seçimlerinin hem Kıbrıs Türk aydınlarının kimin önderliğini tercih edeceklerini göstermesi bakımından hem de Evkafçı M. Münir'in beş yıllık yönetiminin değerlendirilmesi bakımından önemli bir gelişmedir²¹. İngilizlerin çıkarları için çalışan M. Münir Sömürge Yönetimi tarafından desteklenmiş ve her türlü kamusal ayrıcalığı kullanmıştır²².

M. Necati Bey, bir bakıma İngiliz yönetimine meydan okuduğu Kavanin Meclisi seçimleri öncesinde etkili bir program takip etmiştir. M. Necati Bey'in seçim çalışmaları *Söz* gazetesi tarafından desteklenmiştir²³. Kavanin Meclisi seçimleri bir bakıma Kemalist Halkçılar ile İngiliz yönetimi arasında geçmiş ve Kıbrıs Türklerinin sömürge politikalarına karşı duruş sergilemesi açısından öne çıkmıştır²⁴.

Kavanin Meclisi seçimleri 15 Ekim 1930 tarihinde yapılmıştır. Seçim sonuçları İngiliz Sömürge Yönetimi'nin beklentilerinin aksine sonuçlanmıştır. Lefkoşa-Girne bölgesindeki oyların yaklaşık yüzde 57'sini alan M. Necati Bey Kavanin Meclisi üyeliğini kazanmıştır²⁵. M. Münir'in seçimlerde başarısız olması beş yıldır üstlendiği Kıbrıs Türklerini temsil etme konusundaki başarısızlığının da göstergesi olmuştur. Bir bakıma Kıbrıs Türkleri; siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik haklarının koruyucusu olarak M. Necati Bey'i görevlendirmiştir. Bu tespit *Söz* gazetesi tarafından da yapılmış ve 23 Ekim 1930 tarihindeki sayısında "Halkın Zaferi Hakkın Tecellisi" başlığı ile bu durum haberleştirilmiştir²⁶.

20 CO 883/6/6 High Commissioner Sir W.F. Haynes Smith to Mr. Lyttleton, Confidential'dan aktaran Yuannos Katsurides, **Kıbrıs Komünist Partisi Tarihi, Sömürgecilik, Sınıf ve Kıbrıs Solu**, Khora Yayıncılık, Lefkoşa 2014, s.95.

21 Balyemez, **a.g.e.**, s.95.

22 Korkut, **a.g.e.**, s.36-38.

23 M. Remzi, "Necati Bey ve İntihablar", **Söz**, 2 Teşrinievvel 1930, s.2; "Türk Gençleri! Vazifenizi Yapınız!", **Söz**, 14 Teşrinievvel 1930, s.1; "Kahraman Necati'ye", **Söz**, 23 Teşrinievvel 1930, s.4.

24 Hüseyin Kaba, **Afrika Yazıları-2 Çılgılık Çılgına Lefkoşa 5 Sarayönü ve Çevresi**, KA yayınları, Lefkoşa 2021, s.36-37.

25 Birinci, **a.g.e.**, C I, s.139; Gazioğlu, **a.g.e.**, s.20.

26 "Kahraman Necati'ye", **Söz**, 23 Teşrinievvel 1930, S 460, s.1, 4.

Türkiye'nin de dolaylı desteğini alan M. Necati Bey, seçim sonuçları açıklandıktan sonra Lefkoşa'daki Kardeş Ocağı'nda destekçilerine hitaben bir konuşma yapmıştır. Kıbrıs Türklerinin İngiliz döneminde seçilmiş son lideri M. Necati Bey konuşmasında; umudunu yitirmeden çalışan destekçilerine teşekkür etmiş, asıl zaferin onlara ait olduğunu ifade etmiş, Kıbrıs Türklerinin haklarını korumak için görevlendirildiğini, ancak kendisine oy vermeyenlerin de temsilcisi olacağını belirtmiş, Kıbrıs Türklerinin birleşerek hareket etmesi hâlinde hedeflerine ulaşabileceklerini vurgulamıştır²⁷.

Kavanin Meclisi'ndeki üye dağılımını ayrıntılı olarak tasarlayan İngiliz Sömürge Yönetimi Kıbrıs Türk üyelerinin tamamının desteğini alacağı öngörüsü üzerine kendi politikalarını inşa etmiştir. Nitekim 1930 yılına kadar olan dönemde Kavanin Meclisi Türk üyeleri İngilizlerin politikalarını desteklemişler ve bir bakıma Yüksek Komiser/Vali'nin yönetimini kolaylaştırmışlardır. Sömürge Yönetimi Valisi Ronald Storrs, M. Necati Bey'in kendi politikalarına destek verip vermeyeceğini öğrenmek amacıyla M. Necati Bey'i evine davet etmiş ve nasıl bir politika takip edeceğini sormuştur. M. Necati Bey'in cevabı oldukça açık ve kararlı olmuştur²⁸:

“...Ne sizin ne de Rumların politikalarını destekleyeceğim... Beni bu göreve milletim getirdi... Milletimin menfaatini nerede görürsem ben oradayım. Ne Hükûmetleyim ne de Rumlarlayım. Ben ne satılmış adamım ne de satılırım. Ciddi, namuslu ve yurtsever bir adam olduğum için ben bu seçimleri kazandım. Bundan sonra da aynı yolu izleyeceğim. İlkelerimden taviz vermem mümkün değildir...”

M. Necati Bey gerek Kavanin Meclisi'ndeki birleşimlerde gerekse de Meclis üyeliğinden dolayı elde ettiği diğer kamusal görevlerde Kıbrıs Türk toplumunun haklarını koruyacak politikalar takip etmiş, bu hakların elde edilmesini engelleyecek İngiliz ve Rum önerilerini reddederek Kıbrıs Türk toplum lideri misyonunun gereklerini yerine getirmiştir²⁹.

Kavanin Meclisi seçimlerinin aynı zamanda Kıbrıs'ta yeni bir dönemi başlattığının emareleri 1931 yılının ilk aylarında görülmüştür. Kavanin Meclisi'nin nisan ayındaki oturumunda söz alan bazı Rum vekilleri

27 Birinci, a.g.e., C I, s.141.

28 Aynı yer.

29 Balyemez, a.g.e., s.99.

Enosis³⁰ isteklerini ısrarla gündeme getirmişlerdir. Kavanin Meclisi Rum üyesi Metropolit Milanos daha da ileriye giderek Kıbrıs Türklerinin azınlık olduğunu ve Rumların Enosis isteğine saygılı olmaları gerektiğini ifade etmiş ve millî ideallerine engel olunmamasını istemiştir. Aynı oturumda söz alan M. Necati Bey: Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasının gerçekçi bir istek olmadığını, Ada'nın yönetimi İngiltere'ye verilirken bazı şartların olduğunu, Kıbrıs'ta 307 yıl süren Türk idaresinde ahaliye dinlerini ve dillerini özgürce kullanmaları için haklar verildiğini, ancak Ada'nın yönetimini Türklerden teslim alan İngilizlerin sadece Rumları memnun etmeye çalıştığını ifade ettikten sonra sömürge yönetiminin Türklerin toplum haklarına karşı duyarsız kaldığını söylemiştir³¹. M. Necati Bey'in açıklamasında da görüleceği üzere, Kıbrıs Türklerinin stratejisi Sömürge Yönetimi'nin politikalarına hizmet etmek anlayışından toplum haklarını arama sürecine evrilmiştir.

Kemalist Halkçı M. Necati Bey, Kavanin Meclisi seçimlerinden yaklaşık yedi ay sonra Türk toplumunu yakından ilgilendiren sorunları tespit etmek ve çözüm önerilerini belirlemek amacıyla bir toplantı düzenlemiştir. Millî Kongre olarak tarihe geçen bu toplantı, Kıbrıs Türklerinin İngiliz yönetimi boyunca kitlesel katılım sağlayarak toplum sorunlarını tartıştıkları, tespit edilen sorunları yazılı olarak Sömürge Yönetimi'ne sundukları ve sorunların çözümünü takip etmek amacıyla bir de heyet belirledikleri ilk ve tek faaliyet olması bakımından özgün bir girişimdir.

M. Necati Bey, Millî Kongre toplantısının hazırlıklarını bir buçuk ay öncesinden yapmaya başlamıştır. *Söz* gazetesinde 20 Nisan 1930 tarihinde yayımlanan ilanda, Millî Kongre'nin Kurban Bayramı'nın dördüncü gününe denk gelen 1 Mayıs Cuma günü yapılacağı duyurulmuştur. Kongre ilanında Kıbrıs Türklerinin; Evkaf İdaresi, Şer'iyye Mahkemeleri, Eğitim, Müftülük gibi önemli toplum sorunlarının olduğu, bunların İngiliz yönetimine bildirilmesinde geç kalındığı ve Kıbrıs Türklerinin bu durumdan olumsuz etkilendiği de ifade edilmiştir³².

Kongre çağrı metninde dikkati çeken bir başka ayrıntı ise, Kongre'de Kıbrıs Türklerinin tamamının temsil edilmesinin istenmiş olmasıdır. Şöyle ki,

30 Kıbrıs'ın Yunanistan ile siyasi birleşmesi isteğinin kavramsal ifadesidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Balyemez, *a.g.e.*, s.246-268.

31 "Kavanin Meclisi Müzakeratı", *Söz*, 23 Nisan 1931, s.3.

32 Birinci, *a.g.e.*, s.193.

Millî Kongre'ye gelebilenler, katılamayacak olanların vekâletnamelerini de beraberlerinde getirmişler ve bir bakıma bu kişilerin temsilciliğini üstlenerek alınacak kararların toplumun genelini iradesini kapsamına özen göstermişlerdir³³. Millî Kongre'nin 1 Mayıs 1931 tarihinde yapılan toplantısına 1762 kişi katılmıştır³⁴. Dönemin ulaşım şartları dikkate alındığında bu kadar çok kişinin çağrıya icabet etmesinin önemli bir detay olduğu ifade edilebilir.

Millî Kongre, M. Necati Bey'in açış konuşması ile 1 Mayıs Cuma günü başlamıştır. M. Necati Bey, Kongre'nin önemine binaen yaptığı konuşmadan sonra Divan Heyeti seçimi yapılmış ve Başkanlığa Avukat Bahaeddin Bey, kâtipliklere ise Limasol İlkokul Müdürü Turgut Bey ile Teki Bey seçilmişlerdir³⁵. Divan Heyeti'nin seçiminden sonra Kıbrıs Türklerinin sorunları ile bunlara yönelik çözüm önerileri tartışılmıştır. Millî Kongre bu tespitlere ilave olarak yürütmeye dair iki önemli karar daha almıştır. Bunlardan biri tespit edilen toplum sorunlarının çözümüne dair Sömürge Yönetimi'nin yapacağı girişimleri takip etmek amacıyla Kavanin Meclisi üyeleri M. Necati, Hâkim Zekâ, Avukat Bahaettin, Avukat Fazıl, *Masum Millet* gazetesi sahibi ve muhabiri Avukat Rifat, Avukat Sait, Dr. Perteve, Dr. Şevki, Avukat Ahmet Raşit'in Heyeti Merkeziye üyeleri olarak seçilmesi ve diğeri ise Baflı Avukat Ahmet Sait Efendi'nin Kıbrıs Müftüsü olarak atanması olmuştur³⁶.

Hem Heyeti Merkeziye'nin tespit edilmesinin hem de Müftü seçimine dair alınan kararın Kıbrıs Türklerinin İngiliz yönetiminin uygulamalarına karşı gösterdikleri ilk kitlesel tepki olduğu ifade edilebilir. Özellikle İngiliz Sömürge Yönetimi'nin 1928 yılında lağvettiği Müftülük Makamı yerine kendisine bağlı bir memur gibi çalışacak Fetva Eminliğini tesis etmesinin bu tepkinin somut bir göstergesi olduğu söylenebilir³⁷. Nitekim İngiliz yönetimi, Millî Kongre'nin almış olduğu kararların Kıbrıs Türk toplumunun tamamına ait olmadığını ileri sürerek yapılan bu girişimi itibarsızlaştırmaya çalışmış ve Kongre'nin belirlediği Baflı Avukat Ahmet Efendi'nin Müftü olarak görevlendirilmesinin

33 Balyemez, a.g.e., s.101.

34 Hikmet Afif Mapolar, **Aslar, Bir Devre Adını Yazanlar-1987**, Necati Özkan Vakfı Yayınları, Lefkoşa 2016, s.56.

35 “Millî kongre ve ittihaz ettiği mukarrerat”, **Söz**, 7 Mayıs 1931, s.1-2.

36 “Millî kongre ve ittihaz ettiği mukarrerat”, **Söz**, 7 Mayıs 1931, s.3.

37 İngiliz Sömürge Yönetiminin Müftülük kurumunun lağvedilmesi ve yerine Fetva Eminliğini kurmasına dair ayrıntılı bilgi için bk. **The Cyprus Gazette**, 14 th December 1928, No:1957, s.1.

ise yasa dışı olduğunu ilan etmiştir³⁸. Ancak Millî Kongre Heyeti Merkeziye üyesi olan M. Necati Bey; Lozan Barış Antlaşması 27'nci maddesinde Kıbrıs Türklerine tanınmış hakkın ihlal edilerek Müftülük kurumunun 1928 yılında ilga edildiğini, yerine kurulan Fetva Eminliğini ise tanımadıklarını ifade etmiş, Millî Kongre Heyeti Merkeziyesi'nin almış olduğu kararının hukuki bir hakkın aslına rücu etmesi olarak gerçekleştiğini söylemiştir³⁹.

M. Necati Bey, rehber edindiği Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, tıpkı Anadolu'daki dolaylı işgalci İngilizlere karşı verdiği mücadelede olduğu gibi, Kıbrıs Türk toplumunun Lozan Barış Antlaşması ile kazanılmış haklarını korumaya çalışmış ve bundan geri dönülmeyeceğinin kararlılığını göstermiştir. Nitekim İngiliz Sömürge Yönetimi'nin her türlü karşı çıkmasına rağmen Kıbrıs Müftüsü olarak atanan Ahmet Sait Efendi 22 Mayıs Cuma günü Lefkoşa'ya gelmiş ve görevini icra etmeye başlamıştır⁴⁰. İngiliz Sömürge Yönetimi, sonraki haftalarda da gerek Heyeti Merkeziye üyesi M. Necati Bey'e gerekse de Müftü Ahmet Sait Efendi'ye yönelik baskı ve yıpratma politikasına devam etmiştir. Ancak M. Necati Bey, İngiliz yönetiminin baskılarına karşı direnmiş, üstelik Türkiye ile temasa geçerek Ahmet Sait Efendi'nin maaşının bütçeden ödenmesini bile sağlamıştır⁴¹.

532

Birinci'ye göre Millî Kongre; Kıbrıs Türklerinin İngiliz politikalarına her zaman destek verdiğine dair algının tekrar düşünülmesine yol açmış, Türklerin birlikte hareket etmesini sağlayarak toplum haklarını elde etmek için izlenecek yol haritasını belgelemiş, Kavanin Meclisi üyesi M. Necati Bey'in Kıbrıs Türk toplum lideri olduğunu ise tescillemiştir⁴².

Kıbrıs Türklerinin M. Necati Bey'in liderliği etrafında toplanarak sömürge politikalarına karşı direnmeye başlamaları yeni bir İngiliz planını devreye sokmuştur. İngiliz Sömürge Yönetimi, Kıbrıs tarihine "Ekim İsyanı-Rum İsyanı-1931 İsyanı" olarak da geçen olayları bu amaçla kullanmıştır⁴³. İngiliz Sömürge Yönetimi'nin gelirlerini düzenlemek amacıyla yürürlüğe soktuğu

38 "Hükümet İlânı", *Söz*, 21 Mayıs 1931, s.5.

39 "Hükümet İlânı Münasebetiyle", *Söz*, 21 Mayıs 1931, s.3-4.

40 "Yeni Müftünün Lefkoşa'yı Teşrihi, Halkın Yüksek Tezahüratı", *Söz*, 28 Mayıs 1931, s.1, 3.

41 "İsmet Paşa Hz. davetimize çok samimi cevap verdiler", *Söz*, 3 Eylül 1931, s. 1; Mapolar, *a.g.e.*, s.73.

42 Birinci, *a.g.e.*, s.198-199.

43 Rumların Kıbrıs'ta çıkartmış oldukları isyanlarla ilgili bk. Mehmet Balyemez, "İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs'ta Çıkarılan İkinci Rum İsyanı (18- 19 Aralık 1954)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C XXXVII, S 103, s.126-149.

vergi kanunu 11 Ağustos 1931 tarihinde Kavanin Meclisi'nde oylanmıştır. Yapılan oylamada kanun önerisi Rumlar ve Kıbrıs Türklerinin oyları ile reddedilmesine rağmen Vali'nin isteği ile yürürlüğe girmiştir⁴⁴.

Bu gelişme Rumların Enosis amaçlı eylemlere başlamasını da tetiklemiştir. Kitium Metropolitisi Nikodemos Mylonas 17 Ekim 1931 tarihinde Kavanin Meclisi üyeliğinden istifa etmiş ve dört gün sonra 21 Ekim 1931 tarihinde Lefkoşa Ticaret Lokali'nde yaptığı konuşma Rumları harekete geçirmiş ve Ekim İsyanı'nı başlatmıştır⁴⁵. Kısa sürede Ada geneline yayılan İsyan'da; Vali konağı ateşe verilmiş, İngiliz bayrakları indirilerek yerine Yunan bayrakları göndere çekilmiş, kamu binalarına ve kolluk güçlerine kitlesel saldırılar yapılmıştır. İsyan, ancak Ada dışından getirilen destek kuvvetleri ile kontrol altına alınabilmiştir⁴⁶. Ekim İsyanı'nın görünür sebebi yeni vergi düzenlemesi olmasına rağmen bu olayların arkasındaki dinamiğin Rumların yüzyıla yakındır kararlılıkla takip ettikleri Enosis istekleri olduğu söylenebilir⁴⁷. İsyan, M. Necati Bey'in liderliğini de olumsuz etki etmiştir. Lakin İsyan sonrasında anayasal düzen askıya alınırken, M. Necati Bey'in vekillikten kaynaklanan kamusal hakları da bu gelişmeden olumsuz etkilenmiştir.

II. Kıbrıs Türk Liderliğinin Ekim İsyanı Sonrasındaki Durumu (1931-1943)

Ekim İsyanı sonrasında; anayasal kurumlar lağvedilmiş, yerel toplumlara sağlanan bazı hak ve ayrıcalıkları kaldırılmış, Türk ve Yunan millî kimliğini öne çıkartan yasaklamalar yürürlüğe sokulmuş, Türkiye ve Yunanistan'dan Ada'ya görevlendirilen öğretmenlerin çalışma izinleri bile iptal edilmiştir⁴⁸.

44 Balyemez, **İngiliz Yönetimi Döneminde...**, s.68.

45 **Demokrat Gazetesi**, 28.01.1987, s.3'ten aktaran Birinci, **a.g.e.**, s.185; BCA 030-0-010-000-000-234-577-12, Kıbrıs Olayları hakkında Daily Telegraph'da çıkan makalenin Londra Büyükelçiliği tarafından yapılan tercümesi.

46 Öztoprak, **a.g.e.**, s.216; Taçgey Debeş, **Sir Ronald Storrs'un Kıbrıs Anıları (1926-1932)**, Mez-Koop Bankası Kültür Yayınları, Mağusa 1993, s.113; Niyazi Kızılyürek, **Bir Şiddet ve Hınç Tarihi, Kıbrıs'ta Statü Kavgası ve Etnik Çatışma**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s.29.

47 CO 67/243, f.98555 (Part 1)'deki 11 Feb. 1932 tarihli 80 sayılı mesaj'dan aktaran Şükrü Sina Gürel, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika**, C I, Kaynak Yayınları No:38, İstanbul 1984, s.137.

48 **BCA**, 030-10-124-886-14, Türkiye Cumhuriyeti Lefkoşa Konsolosunun 4-5 Teşrinisani 1936 tarihli Kıbrıs Türkleri hakkındaki Raporu; Gürel, **a.g.e.**, C I, s.141-147; Balyemez, **a.g.e.**, s.70-72.

Kıbrıs Türkleri, İsyana katılmamalarına ve desteklememelerine rağmen cezalandırıcı politikalarından doğrudan etkilenmişlerdir⁴⁹. M. Necati Bey bu uygulamanın adaletsiz olduğunu Sömürge Yönetimine bildirmiş ve Kıbrıs Türklerinin siyasal, sosyal ve kültürel haklarına dair yapılan kısıtlamaların kaldırılmasını talep etmiştir⁵⁰. Ancak Sömürge Yönetimi, Ekim İsyanı'nı yeni Kıbrıs politikasını uygulayabilmek için bir fırsat olarak değerlendirmiş ve M. Necati Bey'in isteğini olumsuz cevaplandırmıştır⁵¹.

İsyan sonrasında yürürlüğe sokulan hükümler Kıbrıs Türk toplumunda ümitsizliğine de yol açmıştır. Kemalist Halkçı hareketin kadrosunda da yer alan *Söz* gazetesi sahibi M. Remzi Bey üç gün boyunca yayımladığı "Teslim Bayrağı" başlıklı köşe yazısında; Kıbrıs Türklerinin uzun bir süre sonra yeniden birlikte hareket etmeye başlamasının yarattığı olumlu havanın Ekim İsyanı ile son bulduğunu, Sömürge Yönetimi'nin uygulamaya başladığı yeni anlayışın Kıbrıs Türk mücadelesini sonlandırdığını ve artık mücadele etmenin mümkün olamayacağını belirtmiştir⁵².

M. Necati Bey, Remzi Bey'in ümitsizliğine karşı *Söz* gazetesinin 7 Nisan Perşembe günü sayısında yer alan "Mücadelemiz Meşrudur, Ümitsizliğe Düşmeye Mahal Yoktur" başlıklı yazısında; Kıbrıs Türklerinin var olma ve şeref davasında başarılı olmamak için ümitsiz bir durumunun bulunmadığını ve hiçbir şeyin bunu engellemeye gücünün olamayacağını, isyan sonrasında uygulanmaya başlanan tedbirlerin geçici olduğunun bilinmesi gerektiğini, unutulmaması gereken bir hususun da dünyanın hiçbir yerinde millî hedeflerin mücadele edilmeden kendiliğinden elde edilemeyeceğini, bundan vazgeçilmesi hâlinde sorumluluğunun kendilerinde olacağını ifade etmiş ve Kıbrıs Türk halkının mücadelesini temsil eden bayrağı hiçbir zaman elinden bırakmayacağını vurgulayarak⁵³ toplum liderliği misyonunun gereğini yapmıştır. Ancak Kemalist Halkçılar arasında M. Necati Bey gibi

49 **İngiliz Ulusal Arşivi (Foreign Colonial Office) FCO**, 141-2460 Article on Cyprus for Annual Survey of the Institute of International Affairs 1932-1933, "Survey of International Affairs 1931, Partic Souldh Eastern Survive, (iii) Cyprus, Great Britain and Greece", Royal Institute of International Affairs, Chatnam House.

50 "Memnuniyet Mütakabil Olmalıdır", **Söz**, 26 Teşrinisani 1931, s.2.

51 Balyemez, **a.g.e.**, s.68.

52 "Teslim Bayrağı (1)", **Söz**, 17 Mart 1932; "Teslim Bayrağı (2)", **Söz**, 24 Mart 1932; "Teslim Bayrağı (3)", **Söz**, 31 Mart 1932.

53 "Mücadelemiz Meşrudur, Ümitsizliğe Düşmeye Mahal Yoktur", **Söz**, 7 Nisan 1932; EK-1.

düşünmeyenler de olmuştur. Millî Kongre Heyeti Merkeziye üyelerinden M. Zekâ Bey ile Rifat Efendi arasında anlaşmazlıklar yaşanmış, Millî Kongre hareketinin öncülerinden olan Raşit Bey ise sahibi olduğu *Doğruyol* gazetesini kapatarak Kıbrıs'tan ayrılmış ve Türkiye'ye yerleşmiştir⁵⁴.

M. Necati Bey, yaşanan bu olumsuz gelişmelere rağmen lider kararlılığından vazgeçmemiş ve mücadelesine devam etmiştir. Kıbrıs Türklerinin baskıcı bir yönetim anlayışının üstesinden gelmeye çalıştığı bu dönemde toplum liderliği konusunda önemli bir gelişme olmuştur. Evkaf İdaresi üyesi M. Münir, İsyân sonrasında Kavanin Meclisi'nin lağvedilmesini çıkarları doğrultusunda kullanmaya karar vermiş ve kendisini Kıbrıs Türk toplum lideri olarak kabul ettirmek amacıyla yeni bir politika izlemiştir. M. Münir'in politikasına göre, Evkaf İdaresi tarafından basılan ve üzerinde "Meclis-i İcraat Azası, Evkaf Üyesi Münir Bey'e; Kıbrıs Cemaatı İslamiyesi'nin lideri sıfatı ile atideki mevaddı Cemaat-ı İslamiye zat-ı vilayetpenahiye arz buyurmanızı istirham ederim...⁵⁵" içerikli basılı matbu belge Evkaf çalışanları tarafından Kıbrıs Türklerine imzalatılmak suretiyle M. Necati Bey'in seçilmiş lider sıfatı yok sayılmaya çalışılmış, onun yerine Kıbrıs Türklerinin temsilcisi olarak M. Münir'in kabul edildiği belgelenmek istenmiştir⁵⁶.

İngiliz yönetimi de Evkaf üyesi M. Münir'in istediği yönde hareket etmiş ve ne Kavanin Meclisi ile Millî Kongre Heyeti Merkeziyesi üyelerini muhatap olarak kabul etmiş ne de M. Necati Bey'i Kıbrıs Türk toplumu temsilcisi olarak dikkate almıştır⁵⁷. İngiliz yönetimi, kendi idare anlayışı aleyhine çalışmaya başlayan M. Necati Bey öncülüğündeki hareketi etkisizleştirerek yönetimini sorunsuz olarak devam ettirme düşüncesinde olmuştur.

Bu dönemde Kıbrıs Türk toplumunun İngiliz döneminde seçilmiş son lideri olan M. Necati Bey, Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile yüz yüze görüşme imkânı da bulmuştur. M. Necati Bey, 1934 yılının sonlarında temaslarda bulunmak amacıyla gittiği Ankara'da, Atatürk'ün Halkevi'nde yaptığı Hatay hakkındaki konuşması sırada "Kıbrıs'ı da, Kıbrıs'ı da Atam, Kıbrıs Türk'ünü de kurtar Atam" diye bağırarak Atatürk'ün dikkatini çekmeyi başarmıştır⁵⁸.

54 "Raşit Bey", *Söz*, 12 Mayıs 1932, s.3.

55 Birinci, *a.g.e.*, s.215.

56 *Söz*, 27.10.1932, Sayı: 561, s.1.

57 Birinci, *a.g.e.*, s.216.

58 İ. Baydü Özkan ile yapılan görüşme, 23 Ağustos 2023, Girne/KKTC.

Atatürk, M. Necati Bey hakkında ilk bilgileri Kıbrıs doğumlu bürokrat Fatih Güvendiren'den aldıktan sonra onu Çankaya'ya davet etmiş ve Kıbrıs'taki gelişmeleri öğrenmiş ve görüşme sonrasında M. Necati Bey'e "Özkan" soyadını vermiş ve kendisinin büyük boy fotoğrafını da hediye etmiştir⁵⁹.

M. Necati Özkan, gerek inandığı değerler doğrultusunda takip ettiği Kemalist Halkçı politikalar gerekse de Atatürk'ün teveccühü ile almış olduğu soyadının da etkisiyle Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin sembolü olan "Altı Ok"u ticari ürünlerinde kullanmış ve Cumhuriyet'in kuruluş ilkelerini temsil eden sembolün Kıbrıs'taki görünürlüğünü arttırmıştır⁶⁰.

M. Necati Özkan'ın Kıbrıs Türk toplum haklarının kazanılması ve korunmasına dair girişimleri sonraki yıllarda da devam etmiştir. Türkiye'nin Lefkoşa Konsolosu tarafından 1936 yılında Hariciye Vekâletine gönderilen ve Kıbrıs Türklerinin seçtiği son vekil M. Necati Özkan'ın anlatımına göre düzenlenen raporda; İngiliz yönetiminin kamuda görevli Kıbrıs Türklerinin maaşlarından kesinti yaptığı, bu durumun Kıbrıs Türklerinin ekonomik durumunu daha da kötüleştirdiği, bundan etkilenen Kıbrıs Türklerinin Türkiye'ye göç ettiği ve bunun önüne geçilmesi gerektiği belirtilerek Kıbrıs Türklerinin ekonomik durumlarını iyileştirmek amacıyla Ada'da sigara fabrikasının kurulmasını, girişimci Kıbrıs Türklerinin kredi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Türkiye İş Bankası'nın Lefkoşa'ya bir şube açmasını, ekonomik alanda kendisinin de yaptığı bu vb. girişimlerin desteklenmesi hâlinde Kıbrıs Türklerinin ekonomik sorunlarının azalacağı ifade edilmiştir⁶¹.

İngiltere'nin İsyansonrasında uygulamaya başladığı yeni politika doğrultusunda Kıbrıs'taki yerel toplumların millî duyguları kontrol altına alınmak istenmiş ve bu amaçla istihbarat çalışmaları da yapılmıştır. Bu kapsamda M. Necati Bey'in liderliğini üstlendiği Kemalist Halkçı grubun faaliyetleri yakından

59 M. Necati Bey'e Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilen "Özkan" soy ismini gösterir belge, M. Necati Özkan'ın iş yerlerine 1953 yılında yapılan kundaklama sonrasında yanmıştır. M. Necati Özkan'ın oğlu İ. Baydū Özkan ile yapılan sözlü tarih görüşmesi, 23 Ağustos 2023. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün M. Necati Bey ile birlikte "Güvendiren" soy ismini verdiği diğer kişi olan Fatih Bey'in haberleştirildiği İstiklal gazetesinin nüshası EK-2'dedir; Birinci, **a.g.e.**, s.224-226.

60 **A.g.e.**, s.58; M. Necati Özkan'ın kızı Fethiye Sanlıkol'un kişisel arşivindeki Altı Ok sigara paketinin görseli EK-3'tedir.

61 **BCA 030-10-124-886-14**, Türkiye Cumhuriyeti Lefkoşa Konsolosunun Hariciye Vekâletine gönderdiği 4-5 Teşrinisani 1936 tarihli Kıbrıs Türkleri hakkındaki Raporu.

izlenerek fişlenmiştir. Lefkoşa Polis Karargâhından Sömürge Sekreterine 2 Kasım 1936 tarihinde gönderilen raporda; Kıbrıs Türklerinden yaklaşık 20 kişinin Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) yasama yılı açış konuşmasını dinlemek amacıyla Lefkoşa'daki Kardeş Ocağı'nda toplandığı, Atatürk'ün konuşmasında en önemli vurguyu ise İskenderun ve Antakya'ya yaptığı, her iki bölgenin de geleceği ile yakından ilgilendiğini söylediği sırada konuşmayı dinleyen grubun içinde bulunan Dr. Pertev'in "Sıra bize de gelecek" diyerek bu yöndeki beklentilerini ifade ettiği belirtilmiştir⁶². Aynı raporun ekinde Kardeş Ocağı üyesi 62 kişinin isimleri yazılmış, ayrıca listede yer almayan 48 kişinin daha Kardeş Ocağı üyesi olduğu, bunlar arasında İngiliz yönetimi karşıtlığı ile bilinen M. Necati Özkan, M. Remzi Okan, Dr. Ahmet Pertev, Fadıl Korkut'un da olduğu belirtilmiştir⁶³.

Türkiye'nin Lefkoşa Konsolosunun bu dönemde Kıbrıs Türkleri hakkındaki raporlarından biri de 1937 yılının ekim ayında düzenlenmiştir. M. Necati Özkan'ın bilgilerine dayanılarak yazılan raporda; M. Necati Özkan'dan "Kavanin Meclisi Azası" olarak bahsedilmiş, Kıbrıs Türklerinin eğitim öğretim faaliyetleri ile ilgili tespitler yapılmış, Sömürge Yönetimi'nin dini kimlikleri öne çıkaran politikaları uygulamaya soktuğu, Atatürk Devrimlerinin Ada'da da kabul gördüğü, İngiliz taraftarı Evkaf üyesi M. Münir'in ise buna karşı çıktığı ve fes giymeye ısrarla devam ettiği, buna karşılık az sayıda yaşlı Kıbrıs Türk'ü hariç herkesin şapka giymeye başladığı, yeni Türk harflerinin gazetelerde kullanılmaya ve okullarda ise öğretilmeye başlandığı belirtilmiş, üniversite tahsili için Türkiye'ye giden, ancak öğrenimleri sonunda Kıbrıs'a dönmeyen gençlerin Ada'ya geri dönmelerinin önemli olduğu vurgulanmıştır⁶⁴. Kıbrıs Türk Millî Kongresi Heyeti Merkeziyesi adına; M. Necati Özkan, H. Sait ve Remzi Okan'ın imzaladığı ve 26 Mayıs 1937 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye gönderilen bir başka yazıda ise Kıbrıs Türklerinin durumları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş ve İngiliz yönetiminin Kıbrıs Türklerinin toplum haklarını elde etme mücadelesine yaptığı olumsuz etkiler de ifade edilmiştir⁶⁵.

62 FCO, 141-2551, 3, Lefkoşa Polis Karargâhından Sömürge Sekreterine gönderilen yazı, 2 Kasım 1936, Gizli, C.I.D., No:1099/55.

63 Aynı belge.

64 BCA, 030-10-124-886-18, Türkiye Cumhuriyeti Lefkoşa Konsolosunun Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleş'e gönderdiği 14 Mayıs 1937 tarihli Kıbrıs Türkleri hakkındaki Raporu.

65 BCA, 030-10-124-886-19, Kıbrıs Türk Millî Kongre Heyeti Merkeziyesi'nin 26 Mayıs 1937 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği yazı.

Bu dönemde öne çıkan bir başka gelişme ise Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'ne ait Hamidiye Zırhlısının Kıbrıs'ı ziyareti olmuştur. Deniz Harp Okulu öğrencilerinin eğitimleri için kullanılan Hamidiye Zırhlısı 20 Haziran 1938 tarihinde Mağusa Limanı'na demirlemiş ve Kıbrıs'ta birkaç gün kalmıştır. Türkiye'nin Lefkoşa Konsolosu Ekrem Arar tarafından Hamidiye Komutanı ve mürettebatı onuruna yemek verilmiş ve hatta Kıbrıs Türklerinin Hamidiye Zırhlısını görebilmeleri için Lefkoşa'dan Mağusa'ya ilave tren seferleri düzenlenmiştir⁶⁶. M. Necati Özkan Kıbrıs Türklerinin seçilmiş son lideri olarak Hamidiye Komutanı ve mürettebatı ile yakından ilgilenmiştir. Hamidiye Zırhlısının Kıbrıs'ı ziyareti bir başka olaya daha vesile olmuştur. M. Necati Bey, Hamidiye Komutanı onuruna verilen yemekte tanıştığı Leman Hanım ile kısa bir süre sonra hayatını birleştirmiştir⁶⁷.

Kıbrıs Türkleri, uzun yıllar sonra TSK envanterinde bulunan ve denizci subay adaylarının eğitimi için tahsis edilen Hamidiye Zırhlısını coşku ile karşılamış ve büyük ilgi göstermişlerdir. Kıbrıs Türklerinin millî duygularının ne kadar canlı ve coşkulu olduğunu bir kez daha gösteren bu ziyaret İngiliz yönetimi tarafından da rapor edilmiştir. Raporda; ziyaret sırasında *Söz* ve *Ses* gazetelerinde milliyetçi yayımlar yapıldığı, Lefkoşa Konsolosu ile birlikte Hamidiye Zırhlısını ziyaret eden kişiler arasında bulunan M. Necati Özkan'ın Kıbrıs Türklerinin lideri gibi davrandığı özellikle vurgulanmış, beş bine yakın Kıbrıs Türk'ünün Zırhlıyı ziyaret ettiği esnada "Yaşasın Atatürk" tezahüratları yaptıkları belirtilmiştir⁶⁸.

M. Necati Özkan'ın siyasi yaşamını doğrudan etkileyecek olan gelişme ise İngiliz yönetiminin 1938 yılında Türkiye'ye ilettiği bir mesaj olmuştur. Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde hayatını kaybetmesinin etkileri Kıbrıs'ta da görülmüş, Kıbrıs Türkleri evlerine, kahvehanelerine ve kulüplerine astıkları fotoğraflarla O'nun yokluğunu gidermeye çalışmışlardır⁶⁹. Sömürge Yönetimi hem M. Necati Özkan'ın Kemalist söylem ve eylemlerinin Kıbrıs Türklerinde yarattığı etkiler hem Hamidiye Zırhlısının ziyareti sırasındaki coşkulu karşılama ve ağırlama süreci hem de Atatürk'ün hayatını kaybetmesinden

66 *Söz*, 18 Haziran 1938, Sayı:1180, s.2; Birinci, *a.g.e.*, s.235.

67 M. Necati Özkan'ın oğlu İbrahim Baydü Özkan ile yapılan Sözlü Tarih Çalışması, 25 Haziran 2021, Girne.

68 İngiliz Arşiv belgesi Public Record Office (PRO) (FO 371/21935)'den aktaran Birinci, *a.g.e.*, C I, s.235-236.

69 Birinci, *a.g.e.*, s.245.

sonrasındaki kitlesel tepkiler karşısında yeni bir politikayı uygulamaya karar vermiştir. Yeni politika kapsamındaki ilk uygulama Atatürk'ün hayatını konu edinen belgesel filmin Kıbrıs'a girişi ve sinemalarda gösteriminin yasaklanması olmuştur. Türkiye, Sömürge Yönetiminin aldığı bu karar sonrasında 24 Aralık 1938 tarihinde İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği Müsteşarı Morgan, Dışişleri Bakanlığına çağırıştır. Dışişleri Bakanlığı Genel Müdürü Esat Atuner ile görüşen Müsteşar Morgan, Hamidiye Zırhlısı ziyaretinin Türkler arasında büyük bir heyecan yarattığını ifade etmiş, Atatürk konulu belgeselin gösteriminin bu heyecanı daha da arttıracığından dolayı yasaklandığını belirtmiş ve Kıbrıs Türk toplumunda millî duyguların artmasında öne çıkan M. Necati Özkan'ın Türkiye tarafından desteklenmemesinin uygun olacağını vurgulamıştır⁷⁰. İngiliz bürokrasisi tarafından iletilen bu mesajın olumsuz etkileri M. Necati Özkan'ın siyasi hayatının sonraki döneminde görülmüştür.

Kavanin Meclisi'nin seçilmiş son vekili olan M. Necati Bey'in liderliğini üstlendiği Kemalist Halkçı harekete karşı yürütülen İngiliz politikasının bir başka somut gelişme 1939 yılında yaşanmıştır. Kurulduğu günden itibaren Kemalist Halkçı hareketi destekleyen Söz gazetesi İngilizler tarafından kontrol altına alınmak istenmiştir. M. Necati Özkan, 19 Şubat 1939 tarihinde Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğüne gönderdiği yazıda; Söz gazetesinin bir süredir Kemalist Halkçı hareketi desteklemediği ve gazetenin sahibi M. Remzi Okan'ın kızı Vedia Okan'ın İngilizlerin desteği ile Londra'ya eğitime gönderildiğini, Kemalist Halkçılar adına bir gazete yayımlamak istediğini ve bu kapsamda maddi olarak desteklenmeye ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir⁷¹.

İkinci Dünya Savaşı öncesi ve başlarında Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler sonraki döneme doğrudan etki etmiştir. Kıbrıs Türkleri bu dönemde Kemalist Halkçı hareketin lideri M. Necati Özkan'ın faaliyetlerini desteklemişler, ancak bu destek İngiliz Sömürge Yönetimini rahatsız etmiş kurgu olduğu iddia edilen İsyen sonrasında bu çabalar engellenmeye çalışılmıştır.

III. İkinci Dünya Savaşı Esnası ve Sonrasındaki Gelişmelerin M. Necati Özkan'ın Liderliğine Etkileri (1943-1949)

Kıbrıs'taki siyasi ortam daha İkinci Dünya Savaşı esnasında değişmeye başlamıştır. ABD ile İngiltere 14 Ağustos 1941 tarihinde savaş sonrasında

70 Public Record Office (PRO/ FO 371/23296'dan aktaran Birinci, a.g.e., s.246.

71 BCA, 30-01-00-00-36-218-1, Kıbrıs Türkleri Mümessili M. Necati Özkan tarafından 19 Şubat 1939 tarihinde CHP Umum Kâtipliğine gönderilen yazı.

kurulacak uluslararası sistemin esaslarını belirlemişler ve bu konuda bir antlaşma imzalamışlardır. Atlantik Şartı olarak da bilinen antlaşma metninde; savaştan sonra toprak kazanılmaması, halkların onayı alınmadan toprak değişikliği yapılmaması, halkların geleceklerini kendilerinin tayin edebilmesi (self-determination), uluslararası alanda iş birliklerinin geliştirilmesi, temel ham maddelerden eşit biçimde faydalanılması kararlaştırılmıştır⁷². Atlantik Şartında da yer alan halkların geleceklerini belirleme hakkına dair ilke Kıbrıs Rumlarının sonraki dönemde takip edecekleri politikanın esasını oluşturmuştur. İngiliz yönetimi, Atlantik Şartı kapsamında Kıbrıs'taki yeni politikası doğrultusunda ilk olarak Rumların siyasi örgütlenmesi olan Çalışan Halkın İlerici Partisi (Anorthotikon Komma Ergazomenou Laou/AKEL)'nin 14 Nisan 1941 tarihinde kuruluşuna izin vermiştir⁷³. İngilizler, AKEL'in kuruluşundan iki yıl sonra Kıbrıs Türklerinin de siyasi örgütlenmelerini de dolaylı desteklemişlerdir. M. Necati Özkan'ın siyasi faaliyetlere tekrar başlamasına yol açan gelişme de bu dönemde olmuştur. Lefkoşa Belediye Meclisi'nin 1943 yılı Mart ayında yapılan seçimlerinde başarılı olan⁷⁴ M. Necati Özkan ve Dr. Fazıl Küçük sonraki dönem siyasi gelişmelerin merkezinde yer almışlardır.

M. Münir'in 1943 yılı nisan ayı başlarında Kıbrıs Türk aydınlarıyla bir araya geldiği ve Kıbrıs Türklerinin de siyasi bir örgüt kurarak haklarını araması doğrultusunda tavsiyelerde bulunduğu, hatta böyle bir örgütlenmenin yapılması hâlinde kendisinin Sömürge Yönetimi'nin desteğinin alınması konusunda yardımcı olacağını da ifade ettiği iddia edilmiştir⁷⁵. Nitekim M. Münir ilk Kıbrıs Türk siyasi örgütlenmesinin içinde yer almak için girişimde bulunmuş ve gelişmeleri sömürge yönetimine bildirmiştir⁷⁶.

72 Kamuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye (Savaş 1939-1945)*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2000, s.264-265.

73 Nikos Kranitiotis, *Zor Yıllar*, KKTC Enformasyon Dairesi Yayını, Lefkoşa 1985, s. 8; Balyemez, *a.g.e.*, s.117.

74 Lefkoşa Belediye Meclisi'nin 1943 yılında yapılan seçimlerinde; M. Necati Özkan, Dr. Fazıl Küçük, Şükrü Veysi ve Necmi Avkıran Türklere tahsis edilen kontenjanı kazanmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Balyemez, *a.g.e.*, s.130-132.

75 Gazioğlu, *a.g.e.*, s.338; Birinci, *a.g.e.*, s.250; M. Necati Özkan, Kıbrıs Türklerinin siyasi parti kurmalarını ve toplum haklarını arama mücadelesini bu örgüt aracılığı ile yapmaları gerektiği fikrinin ilk kez kendisi tarafından gündeme getirildiğini iddia etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Birinci, *a.g.e.*, s.251 ve *İstiklal*, 06.01.1951, Sayı: 354, s.1.

76 FCO, 141-2816-2, T.S.B. tarafından C.S.ye yazılan rapor, 2.2.44.

Lefkoşa Belediye Meclisi Türk üyelerinden Şükrü Veysi'nin yaptığı çağrı kapsamında Evkaf İdaresi'nde toplanan 76 kişi, 18 Nisan 1943 tarihinde Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu (KATAK)'nu kurmuştur⁷⁷. M. Necati Özkan KATAK yönetim kurulunda görev alırken, böyle bir girişimin öncülüğünü yapan İngiliz taraftarı M. Münir seçilememiştir⁷⁸. KATAK kurulduktan kısa bir süre sonra yönetime seçilen Dr. Fazıl Küçük ile M. Necati Özkan arasında gerginlik yaşanmaya başlamıştır⁷⁹. Bu durum Kıbrıs Türklerinin hak arama mücadelesini doğrudan etkilemiştir. M. Necati Özkan ve Dr. Fazıl Küçük arasındaki toplum liderliği konusunda yaşanan gerginlik yönetim kurulu toplantılarında da gündeme gelmiş ve Dr. Fazıl Küçük, M. Necati Özkan'ın çalışmalarını eleştirmiştir⁸⁰. M. Necati Özkan ile İsviçre'deki tıp tahsilini tamamladıktan sonra Ada'ya dönen ve toplum sorunlarıyla yakından ilgilenmeye başlayan Dr. F. Küçük arasındaki fikir ayrılıklarının temelinde merkezi yönetimden bağımsız hareket etmek yönündeki tutum ve davranışlarının önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Nitekim Dr. Fazıl Küçük ile birlikte hareket eden Şükrü Veysi, KATAK'ın kuruluşunun üzerinden henüz bir hafta geçmesine rağmen yönetime gönderdiği yazıda M. Necati Özkan'ın 23 Nisan'da Halkevi'nde yaptığı konuşmanın örgüt amaçlarına aykırı olduğunu belirtmiş ve açıklama yapmasını istemiştir⁸¹. Dr. Fazıl Küçük, sahibi olduğu Halkın Sesi gazetesinde 30 Nisan 1943 tarihinde yayımlanan yazısında ise M. Necati Özkan'ın KATAK aleyhtarı olduğunu belirterek Şükrü Veysi'nin iddiasını desteklemiştir⁸².

Kıbrıs Türkleri açısından çok önemli bir örgütlenme olması gereken KATAK'ın kuruluşunun üzerinden henüz bir hafta geçmesine ve örgütün başarısızlığına dair somut bir gelişme olmamasına rağmen M. Necati Özkan'a yönelik

77 KATAK ile ilgili bilgilere Dr. Fazıl Küçük Vakfı ve KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi (MAAD)'ndeki belgelerden ulaşılmıştır. **Dr. Fazıl Küçük Vakfı KATAK Karar Defteri**; MAAD, KTY 04-1943-05-01.

78 "Türk Azınlığının Haklarını Koruyacak Yeni Bir Cemiyet Kuruldu", **Halkın Sesi**, 21 Nisan 1943, s.1; Birinci, **a.g.e.**, s.252, 255; MAAD, KTY 04-1943-79-01, Kıbrıs Adası Türk Azınlık Kurumu (KATAK) Anayasa; Kemal Tekakpınar, ve Demiray Doğansal, **DR. FAZIL KÜÇÜK (1906- 1984)**, C I, Lefkoşa 1991, s.26.

79 Birinci, **a.g.e.**, s.256.

80 MAAD, KTY 04-1943-141-01; KATAK Faal Heyet Toplantı Tutanağı, 23 Ekim 1943.

81 MAAD, KTY 04-1943-98-01; Şükrü Veysi'nin M. Necati Özkan hakkındaki yazısı, 27 Nisan 1943.

82 Fazıl Küçük, "KATAK açılırken", **Halkın Sesi**, 30 Nisan 1943, s.1.

eleştirilerin sadece KATAK'ın kuruluş amaçlarına aykırı söylem ve eylemlerden kaynaklandığının ifade edilmesi gerçekçi olmadığını ifade edilebilir. Nitekim Dr. Fazıl Küçük ve Şükrü Veysi, M. Necati Özkan'ı eleştirmesine rağmen KATAK Sekreteri Fadıl Korkut, *Söz* gazetesinde yayımlanan haberde M. Necati Özkan'a örgütün teşkilatlanmasına verdiği destekten dolayı teşekkür etmiş⁸³ ve bir bakıma Kıbrıs Türk siyasi liderliğindeki bölünmenin saflarını belirlemiştir.

Örgüt içinde bu gelişmeler yaşanırken teşkilatlanmadan sorumlu olan M. Necati Özkan bir yandan Ada genelinde şubelerin kurulması faaliyetlerine odaklanmış diğer yandan da Kıbrıs Türk toplumunu yakından ilgilendiren kararların alınmasına destek vermiştir. M. Necati Özkan'ın da üyesi olduğu KATAK yönetim kurulunun 1943 yılında Kıbrıs Türk toplumu yararına aldığı kararlar şunlar olmuştur⁸⁴: Erkek Lisesi'ne kabul edilmeyen kişilerin eğitimlerinin aksamaması amacıyla ortaokul açılması ve öğretmen istihdam edilmesi ile 29 Ekim gününün Cumhuriyet Bayramı olarak resmî tatil kabul edilmesi için hükümet nezdinde girişimde bulunulması. Burada bir detay dikkat çekmektedir: Aralarında anlaşmazlık olmasına rağmen hem M. Necati Özkan'ın hem de Dr. Fazıl Küçük'ün alınan kararları destekleyerek birlikte hareket etmeleridir. Kıbrıs Türklerinin birlikte hareket etmeleri gerekliliğinin öne çıktığı bu dönemde önemli bir gelişme daha yaşanmış ve Kemalist Halkçıların destekçisi *Söz* gazetesi KATAK yönetimine satılmıştır⁸⁵. M. Necati Özkan ile Dr. Fazıl Küçük arasındaki sorunlu ilişki, zaman zaman göz ardı edilmişse de uygun şartlar oluştuğunda tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Dr. F. Küçük'ün sahibi olduğu *Halkın Sesi* gazetesinde 16 Aralık 1943 tarihinde yayımlanan bir haberde, KATAK Lefkoşa Federasyonu toplantısına katılmak için şehre gelen kişilerin M. Necati Özkan tarafından evine yönlendirildikleri ve Federasyon seçimlerinde kendisine oy verilmesinin istendiği belirtilmiştir⁸⁶. Bu haberden iki hafta sonra bu kez M. Necati Özkan, Dr. Fazıl Küçük'ün örgüt adına yaptığı harcamalara kendi özel tüketimlerini de dâhil ettiğini *Söz* gazetesi

83 *Söz*, 28 Nisan 1943, Sayı: 2005, s.2; Birinci, a.g.e., s.258.

84 **MAAD**, KTY 04-1943-101-01, Lefkoşa Faal Heyet Kararları, 5 Haziran 1943; **MAAD**, KTY 04-1943-114-01, Lefkoşa Faal Heyet Kararları, 19 Temmuz 1943; **MAAD**, KTY 04-1943-119-01, Lefkoşa Faal Heyet Kararları, 12 Ağustos 1943; **MAAD**, KTY 04-1943-172-01, KATAK Lefkoşa Federasyon Toplantısı Kararları.

85 **MAAD**, KTY 04-1943-127-01; Vedia Okan tarafından KATAK Faal Heyet üyesi Fadıl Korkut'a gönderilen yazı, 19 Eylül 1943; EK-4.

86 Fadıl Küçük, "Seçim Böyle Mi Olur?", **Halkın Sesi**, 16 Aralık 1943, s.1.

aracılığıyla duyurmuştur⁸⁷. KATAK Faal Heyet üyeleri arasında yaşanan gerginlik örgütün diğer kişileri tarafından da fark edilmiş ve bu tür sorunlarla uğraşmak yerine toplum haklarının elde edilmesi için birlikte hareket edilmesi gerektiği vurgulanarak ilgili kişiler bir bakıma uyarılmışlardır⁸⁸. Ancak ne M. Necati Özkan ne de Dr. Fazıl Küçük tutum ve davranışlarından vazgeçmişler, zaman zaman ortak hareket etmişlerse de çoğu zaman da farklı politikalar izleme düşüncelerinde ısrarcı olmuşlardır.

Kıbrıs Türk siyasi hayatının iki önemli şahsiyeti arasındaki bu gerilim 1944 yılı baharında son bulmuştur. KATAK üyesi Dr. Fazıl Küçük, 1943 yılı sonlarında önce yönetimden sonra da örgütten ayrılarak Kıbrıs Millî Türk Halk Partisi (KMTHP) adıyla yeni bir örgüt kurmuştur⁸⁹. Kıbrıs Türkleri, 1944 yılından itibaren bu iki siyasi örgüt etrafında toplanmış ve toplum haklarını bunlar aracılığı ile elde etmeye çalışmışlardır. Bu durum zaman zaman Kıbrıs Türk toplumunun hangi örgüt tarafından temsil edildiğine dair sorunların oluşmasına da yol açmıştır. M. Necati Özkan ve Dr. Fazıl Küçük, 1944 yılından sonra farklı örgüt çatıları altında faaliyet yürütmüşler, karşılıklı suçlamalarına son vermişler ve özellikle millî konular söz konusu olduğunda birlikte hareket ederek kişisel anlaşmazlıkları bir kenara bırakabilmişlerdir. Bu iddiaya destekleyecek somut bir gelişme ise İngiltere Sömürgeler Bakanı Özel Temsilcisi Sir Cosmo Parkinson'un Kıbrıs ziyareti olmuştur. Söz konusu ziyaret öncesinde her iki örgüt birlikte hareket etmiş ve Özel Temsilciye verilmek üzere Kıbrıs Türk toplum haklarının yazılı olduğu bildiriye ortaklaşa hazırlamışlardır⁹⁰.

IV. M. Necati Özkan'ın Siyasi Hayatının Son Safhası (1949-1953)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de Kıbrıs Türklerinin mücadelesine olan ilgi günden güne artmaya başlamıştır. Kıbrıs ve Kıbrıs Türklerine artan ilgi; Hürriyet gazetesi sahibi Sedat Simavi⁹¹, Kıbrıs Okullarından Yetişenler Cemiyeti (KOYC), Kıbrıs Türk Kültür Derneği (KTKD), Türkiye Millî Talebe Cemiyeti (TMTC) ve Türkiye Millî Gençlik Teşekkülü (TMGT) ve KATAK ile KMTHP'nin faaliyetleri sayesinde olmuştur⁹².

87 M. Necati Özkan, "Sayın Dr. Fazıl Küçük'e", *Söz*, 30 Aralık 1943, s.1.

88 *MAAD*, KTY 04-1943-195-02.

89 Balyemez, *İngiliz Yönetimi Döneminde...*, s.147-165.

90 "KATAK Sekreterliğinden", *Söz*, 14 Ağustos 1944, s.2.

91 Anıl Çeçen, *Kıbrıs Çıkmazı*, Toplumsal Dönüşüm yayınları, İstanbul 2005, s.55-57.

92 *BCA*, 030-01-123-783-9, Türkiye Millî Gençlik Teşekkülleri Kıbrıs İşleri Komisyonu'nun Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğüne göndermiş olduğu yazı.

Türkiye’de yaşayan Kıbrıs doğumlu kişilerin kurduğu örgütlerin temsilcileri 1949 yılından itibaren Ada’ya daha sık gelmişler ve Kıbrıs Türk örgütlerinin birleşerek hareket etmesini teşvik etmişlerdir⁹³. Ancak Kıbrıs Türklerinin İngiliz döneminde seçilmiş son lideri ve Millî Kongre’nin fikir babası M. Necati Özkan bu çabaların dışında tutulmuştur. M. Necati Özkan, bu dönemde KATAK’a olan güvensizliğinden dolayı örgütten uzaklaşmış⁹⁴ ve kendisine yakın düşüncede olanlarla birlikte hareket ederek aynı amaç doğrultusunda farklı bir kulvarda politika yapmıştır. M. Necati Özkan bu kapsamda önce kendisine ait bir gazete yayımlamayı, sonra ise parti kurup siyasal ortamı etkileyerek Kıbrıs Türklerinin haklarını elde etmeye karar vermiş ve amacını gerçekleştirmek için öncelikle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’yü ziyaret etmiştir⁹⁵. M. Necati Özkan “(Kıbrıs) Birinci Daire-i İntihabiye Son Mebusu” sıfatıyla Cumhurbaşkanı ile yaptığı görüşmede düşüncelerini aktarmıştır. Ancak M. Necati Özkan’ın Kıbrıs Türklerinin temsilcisi sıfatı ile yaptığı görüşmeye Ada içinden şiddetli bir muhalefet oluşmuştur. KMTHP Başkanı Dr. Fazıl Küçük, Cumhurbaşkanı İnönü’ye gönderdiği telgrafta; M. Necati Özkan’ın hiçbir temsil yetkisi olmadığını belirtmiş ve O’nun Kıbrıs Türk toplumu adına görüşme yapamayacağını ifade etmiştir⁹⁶. Tepkiler sonrasında Cumhurbaşkanlığı tarafından açıklama yapılması zarureti doğmuş ve eleştirilerin gerçekçi olmadığı ifade edilmişse⁹⁷ de muhaliflerin tutumları değişmemiş, M. Necati Özkan’a karşı olan kişi ve örgütlerin sayısı ilginç bir şekilde günden güne artmıştır!

Kıbrıs’taki gelişmelerin yeniden şekillenmeye başladığı ve İngiltere’nin Ada politikasını yeni bir sürece soktuğu bu dönemde Kemalist Halkçı M. Necati Özkan’ın siyasi bir aktör olmasını istemeyen kişi ve örgütler hem Türkiye hem de Kıbrıs’ta etkili olmaya başlamışlardır. M. Necati Özkan’ın Kıbrıs Türklerinin Var Olma mücadelesinden dışlanmasına yönelik çabaları değerlendirirken İngiliz hükümetinin 1938 yılında Dışişleri Bakanlığına gönderdiği yazının göz önünde bulundurmanın önemli bir detay olduğu da vurgulanmalıdır!

93 **Halkın Sesi**, 27 Ekim 1949, s.1; Altay Sayıl, **Dr. Fazıl Küçük’ün Anıları ve Siyasal Örgüt Çalışmaları**, 1 bs., Yay Ajans Ltd., Lefkoşa 2010, s.339.

94 Mapolar, **a.g.e.**, s.266-272.

95 Birinci, **a.g.e.**, C IV, s.160.

96 Balyemez, **a.g.e.**, s.299; Birinci, **a.g.e.**, C II, s.155. “İnönü Bay Necati’yi Kabul Buyurdular”, **Hür Söz**, 8 Haziran 1949, s.1.

97 Birinci, **a.g.e.**, C I, s.268-269.

M. Necati Özkan, kendisine karşı oluşan cepheye karşı mücadeleden vazgeçmemiş ve 1949 yılı ekim ayında *İstiklal* gazetesini yayımlamaya başlamış, 09 Mart 1950 tarihinde Cumhurbaşkanı İnönü'ye gönderdiği yazıda ise maddi destek talebinde bulunduktan⁹⁸ sonra 04 Haziran 1950 tarihinde ise Kıbrıs Türk Birliği İstiklal Partisi (KTBİP)'ni kurmuştur⁹⁹.

M. Necati Özkan, Kıbrıs Türk toplum haklarını elde etmek ve Enosis'in gerçekleştirilmesine engel olmak amacıyla yeniden başladığı siyasi hayatında Türkiye ile ilişkilere önem vermiştir. Özkan, dönemin dinamiklerinin de etkisiyle yeni oluşturulan bu politika kapsamında; Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Başbakan Adnan Menderes ile Pakistan ve İngiltere'nin diplomatik misyonlarıyla 17 Kasım 1950 tarihinde görüşmüştür¹⁰⁰. M. Necati Özkan'ın Türkiye ziyareti muhaliflerini kızdırırken Kıbrıs Türk toplumundaki siyasi bölünmenin derinleşmesine yol açmış, KATAK'ın kuruluşuyla başlayan süreç Küçük ile Özkan anlaşmazlığını daha da kutuplaştırmıştır¹⁰¹. Kıbrıs Türklerinin birlik ve beraberlik hâlinde hareket etmelerini sağlamak amacıyla TMGT Kıbrıs Komisyonu üyesi Mehmet Ali Pamir ve KOYC Başkanı Nevzat Karagil, farklı tarihlerde M. Necati Özkan ve Dr. Fazıl Küçük ile görüşmüşler ve aralarındaki husumetin bitmesi gerektiğini söylemişlerse de olumlu karşılık alamamışlardır¹⁰².

M. Necati Özkan'ın siyasi faaliyetlerini doğrudan etkileyen gelişme ise 1950 yılı aralık ayında yaşanmıştır. M. Necati Özkan aralık ayının ilk günlerinde evine giderken saldırıya uğramış ve ağır yaralanmıştır. Ertesi gün *İstiklâl* gazetesi saldırıyı manşetten şöyle duyurmuştur¹⁰³:

“Başyazarımız Necati Özkan'a dün öğleden sonra İstiklal yazıhanesinden evine gitmek maksadıyla Mecidiye sokağında bulunan Ahmet Mithat

98 **BCA**, 030-01-17-98-3, İstiklal Sahibi ve Başmuharriri M. Necati Özkan tarafından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gönderilen yazı.

99 Kıbrıs Türk Birliği İstiklal Partisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Balyemez, **a.g.e.**, s.298-311.

100 Birinci, **a.g.e.**, C I, s.275-278; **İstiklal**, 26 Kasım 1950; **İstiklal**, 28 Kasım 1950; **İstiklal**, 1 Aralık 1950; **İstiklal**, 9 Aralık 1950; **İstiklal**, 15 Aralık 1950.

101 Birinci, **a.g.e.**, C IV, s.161,163.

102 **A.g.e.**, s.165.

103 “Başyazarımıza Yapılan Çirkin Saldırı”, **İstiklal**, 5 Şubat 1950; EK-5; Necati Ahmet Özkan ile görüşme, 23 Ağustos 2023.

Akpınar'ın Pastahanesi önünden geçerken, Ankara'daki Kültür Derneği Asbaşkanı Mehmet Ali Pamir'in kardeşi Enver Mustafa'nın çirkin bir tecavüz ve taarruzuna uğramıştır.”

Kendi gazetesi *İstiklâl*'e haber olan M. Necati Özkan evinde tedavi gördüğü sırada yakın dostu Hür Keşmir Hükûmet Başkanı Serdar Muhammed İbrahim Han kendisine ve lohusa eşine geçmiş olsun ziyaretinde bulunmuş ve yeni doğan bebeğine İbrahim ön adını koymuştur¹⁰⁴.

M. Necati Özkan'a yapılan saldırı ne Özkan'ın ne de Küçük'ün geri adım atmasını sağlamıştır. M. Necati Özkan ve Dr. Fazıl Küçük sonraki dönemde de fırsat buldukça birbirleri hakkındaki eleştirilerini sahibi oldukları gazeteler aracılığıyla yapmaya devam etmişlerdir¹⁰⁵.

M. Necati Özkan ile Dr. Fazıl Küçük arasındaki gerginliği tırmandıran bir başka gelişme ise 1951 yılı Mayıs ayında yaşanmıştır. M. Necati Özkan'ın, İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay tarafından kabul edilmesi Dr. Küçük ve taraftarlarının tepkisini çekmiştir¹⁰⁶. *Hür Söz* gazetesinde yayımlanan “M. Necati Özkan Türk Mahkemesinde yargılanacak mı?” başlıklı haber dikkat çekicidir¹⁰⁷. İngiliz vatandaşı olan M. Necati Özkan'ın Türkiye'deki mahkemelerde yargılanacağını ileri sürmek, yaşanacak gelişmeleri örtülü olarak gündeme getirmenin bir başka yöntemi olduğu ifade edilebilir.

M. Necati Özkan bir buçuk ay kaldığı Türkiye'de Başbakan Adnan Menderes, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de dâhil olmak üzere üst düzey temaslarda bulunduktan sonra haziran ayında Kıbrıs'a dönmüştür¹⁰⁸. M. Necati Özkan, Türkiye'deki temasları sırasında ve Kıbrıs'a döndükten sonra *Halkın Sesi* ve *Hür Söz* gazetelerinin kendisini hedef alan

104 “Keşmir Başkanı Serdar Muhammed İbrahim Han Memleketimizde”, *İstiklal*, 9 Şubat 1950; İ. Baydû Özkan ile yapılan görüşme, 23 Ağustos 2023, Girne/KKTC.

105 *Halkın Sesi*, 21 Mart 1951; *İstiklal* gazetesi arşivine Necati Özkan Vakfı Arşivinden ulaşılmıştır. M. Necati Özkan, “Kıbrıs Meselesinde Endişeye Lüzum Yoktur”, *İstiklal*, 30 Mart 1951; M. Necati Özkan, “Demokrat Hükûmete Yersiz Hücumlarda Bulunanların Sureti Haktan Görünmek Gayretleri Boşunadır”, *İstiklal*, 31 Mart 1951; M. Necati Özkan, “Halkı Neşriyatımız Karşısında Siyasi Hezimetlerini kabule Mecbur Kaldılar”, *İstiklal*, 01 Nisan 1951; *Halkın Sesi*, 08 Nisan 1952; “Türk Bankasının Yıllık Olağan Toplantısı Gürültü Oldu”, *İstiklal*, 09 Nisan 1952.

106 “Necati Özkan İstanbul'da”, *İstiklal*, 27 Mayıs 1951.

107 Aynı haber.

108 “Başyazarımız Bugün Geliyor”, *İstiklal*, 08 Haziran 1951.

yayımlarından dolayı dava açmıştır¹⁰⁹. M. Necati Özkan'a yönelik saldırılar sonraki aylarda da devam etmiş ve kendisine "Vatan Haini ve Komünist" gibi ithamlarda bulunulmuştur¹¹⁰. Komünist olmakla suçlanmanın dönemin en etkili karalaması olduğu göz önüne alındığında bu stratejinin M. Necati Özkan karşıtlarının Makyavelist¹¹¹ muhterisliğini göstermesi bakımından önemli bir detaydır.

M. Necati Özkan, Rumların Enosis amaçlı faaliyetlerini günden güne arttırmaları karşısında "partiler üstü bir politika ve Kıbrıslı Türkler arasında sağlanacak barış ortamı ile birlik ve beraberlikle" hareket edilmesinin önemine dikkat çekmiş ve bu amaçla bir de toplantı yapmıştır¹¹². Ancak M. Necati Özkan'ın bu girişimi KMTB Başkanı Dr. Fazıl Küçük tarafından desteklenmemiş, üstelik yapılan toplantıda Kıbrıs Türklerinin haklı davasına zarar verildiği ileri sürülerek¹¹³ yapılan bu düşünce eleştirilmiştir.

M. Necati Özkan ile Dr. Küçük arasında yaşanan gerginlik 1952 yılında da devam etmiştir. Önce Lefkoşa Türk Bankası'nın nisan ayında düzenlediği yıllık olağan toplantısı ile ilgili olarak İstiklal ve Halkın Sesi gazetelerinde yayımlanan yazılarda taraflar karşılıklı olarak birbirlerini suçlamışlar¹¹⁴, sonra da ağustos ayında yürürlüğe sokulan Ortaokullar Projesi hakkındaki farklı görüşler ikili arasındaki gerginliği tekrar arttırmıştır. Dr. Fazıl Küçük bu projeyi İngiliz yönetiminin bir oyunu olarak tanımlarken, M. Necati Özkan ise Kıbrıs Türk eğitim sisteminin ihtiyaç duyduğu mali desteği sağlayacak olmasından dolayı projenin yararlı olduğunu ileri sürmüştür¹¹⁵. Kıbrıs Türk toplumunun haklarının elde edilebilmesi için yapılan bu mücadeledeki farklı görüşler zenginlik olmaktan öteye geçerek birbirlerine saldırı aracı olarak kullanılması sömürge yönetiminin de politikalarını kolaylaştırmıştır.

M. Necati Özkan'ın siyasi yaşamına doğrudan etki edecek bir başka gelişme ise 1952 yılı eylül ayında yaşanmıştır. M. Necati Özkan, Türkiye'de

109 M. Necati Özkan, "Dava Ediyorum", **İstiklal**, 01 Temmuz 1951.

110 Birinci, **a.g.e.**, C IV, s.198.

111 İtalyan filozof Machiavelli öğretisinde hedefe ulaşmak için her yolun mübah olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Ali Ağaoğulları, **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, 6'ncı Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.319-341.

112 Birinci, **a.g.e.**, C IV, s.203.

113 **Halkın Sesi**, 29 Kasım 1951.

114 **Halkın Sesi**, 08 Nisan 1952, s.1; **İstiklal**, 09 Nisan 1952, Sayı: 85, s.1.

115 **A.g.e.**, s.239-241.

temaslarda bulunmak amacıyla Kıbrıs'tan ayrılmıştır. Bir buçuk aya yakın bir süre Türkiye'de kalan M. Necati Özkan, temasları esnasında aleyhinde beyanat veren KTKD Yönetim Kurulu üyesi Halil Fikret Alasya ile Mehmet Ali Pamir'i de fırsat buldukça eleştirmiştir¹¹⁶.

M. Necati Özkan ile muhalifleri arasındaki gerginliğin yeniden yükseldiği bu dönemde önemli bir başka girişim daha yapılmıştır. TMGT Kıbrıs Komisyonu üyeleri Ali İhsan Çelikkın ve Mehmet Ali Pamir, 1952 yılı Ekim ayında Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğü'ne gönderdikleri yazıda¹¹⁷; M. Necati Özkan'ın Türk devlet adamları ile Kıbrıs Türkleri adına resmî temaslar yapmak istediğinin öğrenildiğini, “son derece karışık ve tehlikeli” bir kişi olan M. Necati Özkan'ın daha önceki Türkiye'deki temaslarını Kıbrıs'ta kötüye kullandığı ve Kıbrıs Türkleri tarafından da “1 numaralı halk düşmanı” olarak görüldüğü belirtilmiş ve bu konu hakkında 16 Eylül 1952 tarihli raporun Cumhurbaşkanı ve Başbakan da dâhil olmak üzere birçok kişiye gönderildiği, söz konusu raporun altına “Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu'nun bu konuya dair 27.10.1952 tarihli bir mektubu da ilişik olarak konulmuştur¹¹⁸” notu da eklenmiştir.

M. Ali Pamir ile Ali İhsan Çelikkın tarafından Başbakanlık'a gönderilen mektupta ifade edilen ancak uzun araştırmalara rağmen bir türlü bulunamayan KTKF Başkanı Faiz Kaymak'ın M. Necati Özkan ile ilgili yazdığı mektuba 2023 yılında KKTC'de yapılan araştırmalar esnasında tesadüfen ulaşılmıştır¹¹⁹. Söz konusu mektup incelendiğinde M. Necati Özkan'a atfen yapılan karalamanın gerçeklikle ilgisi olmadığı ve hatta haddini aşacak sıfatlar kullanılarak onun siyasi hayatını bitirmenin amaçlandığını ifade etmek beis olmayacaktır.

KTKD Başkanı M. Ali Pamir ile KTKF Başkanı Faiz Kaymak arasındaki bir başka yazışma 12 Kasım 1952 tarihinde yapılmıştır. Söz konusu yazışmada M. Necati Özkan'ın Türkiye'deki resmî kurumlarla yapacağı görüşmelerin engellendiği hatta değil Cumhurbaşkanı ve Başbakan “üçüncü beşinci derece memurlarla bile görüşmemesi temin edilmiştir¹²⁰.” vurgusu yapılmıştır.

116 *A.g.e.*, s.267-276.

117 **Türk Tarih Kurumu Faiz Kaymak Koleksiyonu**, M. Necati Özkan Hakkında Rapor, Kutu:1, Gömlek:10; Belge:10, EK-7.

118 **BCA**, 030-01-123-783-9, Türkiye Millî Gençlik Teşekkülleri Kıbrıs Komisyonu'nun Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğüne gönderdiği yazı, Nu.23; EK-6.

119 **Türk Tarih Kurumu Faiz Kaymak Koleksiyonu**, M. Necati Özkan Hakkında Rapor.

120 **Türk Tarih Kurumu Faiz Kaymak Koleksiyonu**, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Başkanı M. Ali Pamir tarafından Kıbrıs Türk Kurumlar Başkanı Faiz Kaymak'a gönderilen mektup, 12 Kasım 1952.

Bu belgelerde yazılanlara göre M. Necati Özkan'a yönelik örgütlü bir karalama politikasının yürütüldüğü söylenebilir. KTKF, KTKD ve TMGT gibi hem Kıbrıs hem de Türkiye'deki örgütler M. Necati Özkan'ı hedef alan söylemlerini kararlılıkla sürdürürlerken Kıbrıs Türkleri tarafından Sömürge Yönetimi döneminde seçilen ve çeyrek asırdır toplum haklarını elde edebilmek için mücadele eden M. Necati Özkan'ın "halk düşmanı, son derece karışık ve tehlikeli" bir kişi olarak nitelendirilmiş olması da üzerinde durulması gereken psiko-sosyolojik bir durumdur.

KTKF başta olmak üzere Dr. Fazıl Küçük'ün başkanlığını yaptığı KMTB'nin, M. Necati Özkan'a yönelik eleştirileri 1953 yılında da devam etmiştir. M. Necati Özkan bu eleştirilere cevabını sahibi olduğu gazete aracılığı ile vermiştir. KTKD Başkanı M. Ali Pamir, 1953 yılı şubat ayında KTKF Başkanı Faiz Kaymak'a gönderdiği yazıda, M. Necati Özkan'ın yazılarının dikkate alınmaması gerektiğini söylemiş ve Kıbrıs Türklerinin toplum haklarının korunması amacıyla Türkiye'de yaptıkları özverili çalışmaların Ada'da da gündeme getirilmesini talep etmiştir¹²¹.

Kendisi hakkında yapılan jurnallerden habersiz olan M. Necati Özkan, sonraki dönemde *İstiklal* gazetesinde çıkan yazılarında Türkiye'den Ada'ya gelen M. Ali Pamir, İffet Halim Oruz, Hasene Ilgaz, Tunç Yalman, Yavuz Konnolu, Zeki Peser'in eylem ve söylemlerini eleştirmiş, hatta biraz daha ileri giderek Türkiye'nin Lefkoşa Konsolosu Burhan Işın'ın da görevini tam olarak yapmadığını ifade etmiştir¹²². M. Necati Özkan'ın özellikle Burhan Işın'a yönelik eleştirileri 1953 yılının son ayları da dâhil olmak üzere devam etmiştir¹²³. Konsolos Burhan Işın, M. Necati Özkan'ın kendisine yönelik ithamlarını oldukça ağır bir dille cevaplamıştır¹²⁴.

M. Necati Özkan'ın hem Türkiye'nin Kıbrıs'taki diplomatik temsilcisine yönelik eleştirileri hem de KTKF Başkanı Faiz Kaymak ve KMTB Başkanı Dr. Küçük ile KTKD'ye karşı olan tavrının sonuçları yakın bir gelecekte görülmüştür. M. Necati Özkan'ın önderliğindeki muhaliflerin desteklediği Müftü adayı Mahmut Kâmil Toker'in in propaganda yapmak amacıyla Kıbrıs'a

121 **TTK Faiz Kaymak Koleksiyonu**, Kıbrıs Türk Kültür Derneği'nin Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu'na gönderdiği yazı, 03 Şubat 1953; EK-8.

122 Birinci, **a.g.e.**, s.299-300; "Talat Taşer'in İkamet Tezkeresinin Yenilenmemesi Memnuniyet Uyandırmıştır", **İstiklal**, 23 Ekim 1953.

123 **İstiklal**, 08 Kasım 1953; **İstiklal**, 11 Kasım 1953; **İstiklal**, 18 Kasım 1953.

124 Birinci, **a.g.e.**, s.303.

gelişî Türkiye'deki resmî makamların girişimiyle engellenmiştir¹²⁵. Bu gelişmenin yaşandığı 1953 yılı aralık ayında KTKF Başkanı Faiz Kaymak'ın resmî makamlara gönderdiği yazı sonrasında M. Necati Özkan'ın Türkiye'ye girişini yasaklanmıştır¹²⁶.

Kıbrıs Türk toplumunun İngiliz Sömürge Yönetimi döneminde seçtiği son lider olan ve toplum haklarının görüşülüp ilk kez yazılı olarak tespit edildiği Millî Kongre'yi düzenleyen Kemalist Halkçı M. Necati Özkan'ın siyasi hayatı 1953 yılı sonunda yaşanan bir başka dramatik olayla tamamlamıştır. M. Necati Özkan'ın Lefkoşa'daki evi, *İstiklal* gazetesi matbaası, kâğıt ve malzeme deposu ile dükkânları 05 Aralık 1953 tarihinde kundaklanmıştır¹²⁷. M. Necati Özkan, itfaiye müdahalesinin yeterli olmadığı yangında tüm mal varlığını yitirmiştir. M. Necati Özkan, yaşanan olaylardan sonra 13 Ocak 1954 tarihinde *İstiklal* gazetesini kapatarak siyasi faaliyetlerini sonlandırmıştır¹²⁸.

125 **A.g.e.**, s.305.

126 **A.g.e.**, ss.305-306.

127 M. Necati Özkan'ın Lefkoşa'daki evi dâhil iş yerlerini kundaklayan Hafız Ali isimli kişi sonraki yıllarda vicdanına yenik düşmüş ve kendisinden özür dilemiştir. Ayrıntılı Bilgi için bk. Birinci, **a.g.e.**, C I, s.300 ve Birinci, **a.g.e.**, C IV, ss.307-311; Kaba'ya göre Enver Pamir kundaklamayı üstlenmiş ve M. Necati Özkan'dan af dilemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kaba, **a.g.e.**, s.23.

128 Birinci, **a.g.e.**, C IV, s.317.

SONUÇ

Kıbrıs'ta Türk varlığının başladığı 1571 yılından günümüze kadar olan dönemde hak arama mücadeleleri farklı safhalardan geçmiştir. Osmanlı döneminde toplumun asli unsuru olan Türkler, Ada'nın yönetiminin 1878 yılında İngiltere'ye terk edilmesi üzerine bu haklarını kaybetmeye başlamışlardır. Kıbrıs'ta demografik olarak çoğunlukta olan Rumlar, İngiliz yönetimi dönemiyle birlikte yönetsel alanlarda daha çok yer almışlar ve Enosis amaçlı faaliyetlerine hız kazandırmışlardır. Kıbrıs Türkleri ise bu gelişme karşısında bir yandan önceki toplum haklarını elde etmek diğer yandan ise Enosis'e engel olmak amacıyla örgütlü hareket etmeye çalışmışlardır. Kıbrıs Türklerinin örgütlü hareket etmeleri süreci aynı zamanda toplum liderliği kavramını da öne çıkarmış ve özellikle Müftü/Kadı gibi dini kişilikler 20'nci yüzyılın ilk başlarından itibaren bu görevi üstlenmeye başlamışlardır. Ancak gerek Birinci Dünya Savaşı esnasında gerekse de savaş sonrası dönemde söz konusu kişilerin yaptığı liderlik çok etkili olamamış, başka kişilerin önderliğine ihtiyaç olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da başlattığı Millî Mücadele dönemi ve sonrası liderlik özelliklerini taşıyan kişilerin öne çıkmasını sağlamıştır. Avukat Bahaeddin Bey, Raşit Bey, Mehmet Remzi Bey gibi kişiler bu dönemde öne çıkmışlar ve Kıbrıs Türklerinin liderliğini üstlenmişlerdir. Ancak söz konusu kişilerin liderlik yetenekleri sınırlı düzeyde kalmış, İngiliz yönetiminin Kıbrıs Türklerinin toplum haklarını engelleme politikalarına karşı etkili stratejileri hayata geçirememişlerdir.

Kıbrıs Türk toplumunun İngiliz Sömürge Yönetimi döneminde seçilmiş son lideri olan M. Necati Özkan, 1930'lu yıllardan itibaren bu görevi üstlenmiştir. M. Necati Özkan'ın liderliği döneminde sadece toplumun haklar konusunda bilgilendirilmesi yapılmamış, söz konusu haklar yazılı olarak ilk kez tespit edilerek belgelenmiş ve Sömürge Yönetimi'ne iletilmiştir. Üstelik bu girişim sadece hakların iletilmesi ile de sınırlı kalmamış, aynı zamanda Sömürge Yönetimi'nin kararına karşı Müftü seçimi yapılarak eylemsellik süreci de başlatılmıştır. Bu anlamdaki girişimin İngiliz yönetiminin 1931 yılına kadar olan döneminde ilk kez yapılmış olması da üzerinde durulması gereken bir başka ayrıntıdır. Bununla birlikte M. Necati Özkan liderliğinde toplanan Millî Kongre'de alınan kararların Kıbrıs Türklerinin sonraki dönemde takip ettikleri politikaların merkezinde yer alması ve bu kararların rehber edinilmesi de vurgulanması gereken bir başka detaydır. M. Necati Özkan, bu dönemde

sadece İngiliz Sömürge Yönetimi'ne karşı mücadele etmemiş, kendisiyle birlikte hareket eden ve davadan vazgeçen dava arkadaşlarını geri kazanmak için de çabalamış, ancak bu konuda başarılı olamamış ve mücadelesini yalnız olarak devam ettirmiştir.

M. Necati Özkan'ın toplum liderliğini kararlılıkla sürdürdüğü 1930'lu yıllar, aynı zamanda İngiliz Sömürge Yönetimi'nin başka politikaları da yürürlüğe sokmasına yol açmıştır. Bu politikalar: M. Necati Özkan'ın liderliğini yıpratmak ve Kıbrıs Türk toplumunun Kemalist Halkçı hareket etrafında birleşmesini engellemek. Sömürgeci devletlerin klasik yönetim anlayışı olan *Böl ve Yönet* politikası Kıbrıs'ta da uygulanmış, M. Necati Özkan fişlenmiş ve Ada'daki faaliyetleri konusunda Türkiye'deki ilgili bakanlıklarla temasa geçilerek duyulan rahatsızlık iletilmiştir. İngiliz bürokrasisinin bu yaklaşımının sonuçları 1950'li yılların başından itibaren görülmüş ve Kemalist tavrı dolayısıyla öne çıkan M. Necati Özkan, Türkiye tarafından da desteklenmemeye başlanmıştır. Hem Ada'daki kitle örgütlerinin tepkisi hem de Türkiye'deki desteğini kaybetmesi M. Necati Özkan'ın siyasi hayatının da sonunu getirmiştir. İngiliz Sömürge Yönetimi döneminde yapılan son Kavanin Meclisi seçimlerinde Kıbrıs Türklerinin tercihi ile toplum liderliğini üstlenen M. Necati Özkan, hem uğradığı fiziksel saldırı hem de ekonomik varlıklarının kundaklanması ile maddi ve manevi olarak yıpranmış ve 30 yıla yakın sürdürdüğü siyasi hayatını kırılgan olarak bırakmak zorunda kalmıştır.

Sonuç olarak M. Necati Özkan; İngiliz Sömürge Yönetimi döneminin ilk yıllarında Kıbrıs Türk halkının liderliğini üstlenmiş, özellikle toplum haklarının aranması konusunda demokratik bir anlayışla oluşturduğu heyet aracılığıyla hem Kıbrıs Türklerinin hak arayışının daha etkili yapılması hem de bu hakların ilk kez yazılı olarak kaydedilmesini sağlamış, bu politikaları kararlılıkla uygularken Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye'nin tam desteğini almış, izlediği politikadan dolayı İngiliz Sömürge Yönetimi'nin tepkileri üzerine çekmekten çekinmemiş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında hem Kıbrıs'ta hem de Türkiye'de değişen politikalardan dolayı siyasetten dışlanmasına rağmen kararlı duruşundan vazgeçmemiş, ancak hem şahsına yapılan fiziksel saldırı hem de ekonomik varlıklarının kundaklanması üzerine mücadelesinden vazgeçmiştir.

Son tahlilde; Kıbrıs Türkleri arasındaki liderlik mücadelesinin yıkıcı etkilerinin sadece M. Necati Özkan ile sınırlı kalmadığı, 1950'li yılların sonunda Dr.

Fazıl Küçük ile KTKF Başkanı Faiz Kaymak¹²⁹, 1960'lı yıllarda Dr. Fazıl Küçük ile Rauf Raif Denктаş¹³⁰ arasında da benzer sorunların yaşanmış olması, ayrıca toplum liderliğini üstlenme potansiyeli olan Dr. İhsan Ali'nin de rakipleri tarafından karalanması¹³¹ düşündürücüdür. Kıbrıs Türklerinin Var Olma Mücadelesinin başarıya ulaşabilmesi için birlik ve beraberlik hâlinde hareket etmek hayati derecede önemli bir ayrıntıdır. Ancak özellikle KKTC kurulduktan sonraki dönemde nüfus olarak küçük bir toplum olmasına rağmen bu anlamda bir hareketin Kıbrıs Türkleri arasında gelişmemiş olması da üzerinde düşünülmesi gereken bir başka husustur. Bu durum Kıbrıs Türklerinde birlik ve beraberliği sağlayacak partiler üstü bir kişinin ortaya çıkmamış/çıkamamış olmasının ister istemez sömürge politikalarının dayandığı temel ilke olan *Böl ve Yönet* prensibinin hâlâ yürürlükte olduğu yönündeki öngörülerini desteklemektedir.

İntihal Taraması Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>) | *This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Etik Beyan Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Açık Erişim Lisansı Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License*

129 **Türk Tarih Kurumu Faiz Kaymak Kişisel Arşivi**, FK 3-75-2, Kıbrıs Türktür Partisi ve Kıbrıs Türk Kurumlar federasyonu Genel Sekreterliği Tarafından Yapılan ve Faiz Kaymak'ın Ani Olarak Türkiye'ye Gitmesini Eleştiren Basın Bildirisi.

130 Türk Cemaat Meclis Başkan Vekili Şemsi Kazım ile Yapılan Sözlü Tarih Görüşmesi, 8 Aralık 2023, Lefkoşa/KKTC.

131 **Türk Tarih Kurumu Faiz Kaymak Kişisel Arşivi**, FK 4-54-2, Rıfat Aynaların Faiz Kaymak'a yazdığı Dr. İhsan Ali'nin Faaliyetlerinin Eleştirildiği Mektup, 04 Ağustos 1956.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, Mehmet Ali, **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Akşit, Hüseyin, **Yönetim ve Yöneticilik**, 1. Baskı, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2008.

An, Ahmet, **Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler (1782-1899)**, Akçay Yayınları, Ankara 2002.

Balyemez, Mehmet, “İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs'ta Çıkarılan İkinci Rum İsyanı (18- 19 Aralık 1954)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXXVII, S 103, s.126-149.

Balyemez, Mehmet, “Kıbrıs Türk Halkının Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Millî Gün ve Sembollere Dair Hassasiyetleri (1919'dan Günümüze)”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S 74, s.45-70.

Balyemez, Mehmet, **İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri (1923-1960)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2024.

Birinci, Ergin, **Necati ÖZKAN (1899–1970)**, C. I-IV, Necati Özkan Vakfı Yayınları, Lefkoşa 1998.

Çeçen, Anıl, **Kıbrıs Çıkmazı**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2005.

Debeş, Taçgey, **Sir Ronald Storrs'un Kıbrıs Anıları (1926–1932)**, Mez-Koop Bankası Kültür Yayınları, Mağusa 1993.

Demiryürek, Mehmet, “Kıbrıs'ta Bir 150'lik:Sait Molla (1925–1930)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIX, S 57, s.1211-1238.

Dr. Fazıl Küçük Vakfı Arşivi, Tasnif Edilmemiş Belgeler, KATAK Karar Defteri.

Erdoğru, Mehmet Akif, “Kıbrıs Türkleriyle İlgili Türkçe Bir Rapor”, **Halkbilimi Dergisi**, 2013-1, Kıbrıs Özel Sayısı-I, s.5-13.

Fethiye Sanlıkol Kişisel Arşivi, Tasnif Edilmemiş Belgeler.

Gazioğlu, Ahmet C., **İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) Enosis Çemberinde Türkler**, CYREP Yayınları, İstanbul 1997.

Gürel, Şükrü Sina, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika**, Cilt 1, Kaynak Yayınları No:38, İstanbul 1984.

Gürün, Kamuran, **Savaşın Dünya ve Türkiye (Savaş 1939-1945)**, Tekin Yayınevi, İstanbul 2000.

Halkın Sesi, 08 Nisan 1952.

Halkın Sesi, 16 Aralık 1943.

Halkın Sesi, 21 Mart 1951.

Halkın Sesi, 21 Nisan 1943.

Halkın Sesi, 27 Ekim 1949.

Halkın Sesi, 29 Kasım 1951.

Halkın Sesi, 30 Nisan 1943.

Hanioğlu, Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler (1889-1902)**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul 1989.

Hill, George, **A History of Cyprus, Volume IV, The Otoman Province The British Colony, 1571-1948**, Ed. Harry Luke, Cambridge at The University Press, England 1952.

Hür Söz, 8 Haziran 1949.

İ. Baydü Necati Özkan Sözlü Tarih Görüşmesi, 23 Ağustos 2023, Girne-KKTC.

İngiliz Ulusal Arşivi (National Archive/Foreign and Commonwealth Archive) (FCO), 141-2551, Moslem Community in Cyprus Position of Economic Position.

İngiliz Ulusal Arşivi (National Archive/Foreign and Commonwealth Archive) (FCO), 141-2460, Article on Cypus for Annual Survey of the Institute of International Affairs (1932-1933).

İngiliz Ulusal Arşivi (National Archive/Foreign and Commonwealth Archive) (FCO), 141-2460 Article on Cyprus for Annual Survey of the Institute of International Affairs 1932-1933, "Survey of International Affairs 1931, Partic Souldh Eastern Survive, (iii) Cyprus, Great Britain and Greece", Royal Institute of International Affairs, Chatnam House.

İngiliz Ulusal Arşivi (National Archive/Foreign and Commonwealth Archive) (FCO), 141-2465-474-749, Political Situation in Cyprus From October 1934 to the end of April 1935, Secret.

İsmail, Sabahattin, Birinci, Ergin, **Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri (1919-1938)**, KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa 1998.

İsmail, Sabahattin, Birinci, Ergin, **Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre-Meclis-i Millî (1918)- Millî Kongre (1931)**, Gelişim Ofset, Lefkoşa 1987.

İsmail, Sabahattin, **İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavgaıarı**, Kıbrıs Türk Mücahitler Derneği Yayını: 5, Lefkoşa 1997.

İsmail, Sabahattin, **Kıbrıs Üzerine Bildiriler**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), Lefkoşa 1998.

İstiklal, 01 Nisan 1951.

İstiklal, 09 Nisan 1952.

İstiklal, 1 Aralık 1950.

İstiklal, 15 Aralık 1950.

İstiklal, 26 Kasım 1950.

İstiklal, 28 Kasım 1950

İstiklal, 30 Mart 1951.

İstiklal, 31 Mart 1951.

İstiklal, 5 Şubat 1950.

İstiklal, 9 Aralık 1950.

İstiklal, 9 Şubat 1950.

Kaba, Hüseyin, **Afrika Yazıları-2 Çığlık Çığlığa Lefkoşa 5 Sarayönü ve Çevresi**, KA Yayınları, Lefkoşa 2021.

Katsurides, Yuannos, **Kıbrıs Komünist Partisi Tarihi, Sömürgecilik, Sınıf ve Kıbrıs Solu**, Khora Yayıncılık, Lefkoşa 2014.

Kızılyürek, Niyazi, **Bir Şiddet ve Hınç Tarihi, Kıbrıs'ta Statü Kavgası ve Etnik Çatışma**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.

KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi (MAAD), Kıbrıs Adası Türk Azınlık Kurumu (KATAK) Dosyası.

KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi (MAAD), Kıbrıs Türk Yönetimi (KTY) Dosyası.

Konur, İsmet, **Kıbrıs Türkleri (1938)**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1938.

Korkut, Fadıl Niyazi, **Hatıralar**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Gazimağusa 2000.

Kraniotis, Nikos, **Zor Yıllar**, KKTC Enformasyon Dairesi Yayını, Lefkoşa 1985.

Mapolar, Hikmet Afif, **Aslar, Bir Devre Adımı Yazanlar-1987**, Necati Özkan Vakfı Yayınları, Lefkoşa 2016.

Necati Ahmet Özkan Sözlü Tarih Görüşmesi, 23 Ağustos 2023, Girne-KKTC.

Necati Özkan Vakfı Arşivi, İstiklal Gazetesi Arşivi.

Öztoprak, İzzet, “Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları”, **Belleten**, TTK, LXII/233, s.207-236.

Sayıllı, Altay, **Dr. Fazıl Küçük'ün Anıları ve Siyasal Örgüt Çalışmaları**, 1 bs., Yay Ajans Ltd., Lefkoşa 2010.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasal Andlaşmaları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965.

Söz, 12 Mayıs 1932.

Söz, 14 Ağustos 1944.

Söz, 14 Teşrinievvel 1930.

Söz, 17 Mart 1932.

Söz, 18 Haziran 1938.

Söz, 2 Teşrinievvel 1932.

Söz, 21 Mayıs 1931.

Söz, 23 Nisan 1931.

Söz, 23 Teşrinievvel 1930.

Söz, 24 Mart 1932.

Söz, 26 Teşrinisani 1931.

Söz, 27 Ekim 1932.

Söz, 28 Mayıs 1931.

Söz, 28 Nisan 1943.

Söz, 3 Eylül 1931.

Söz, 30 Aralık 1943.

Söz, 31 Mart 1932.

Söz, 7 Mayıs 1931.

Söz, 7 Nisan 1932.

Tekakpınar, Kemal ve Doğansal, Demiray, **DR. FAZIL KÜÇÜK (1906-1984)**, Cilt I, Lefkoşa 1991.

The Cyprus Gazette, No: 494, 23rd July 1926.

The Cyprus Gazette, No:1957,14 th December 1928.

The Times, 6 th November 1914.

Türk Cemaat Meclis Başkan Vekili Şemsi Kazım ile Yapılan Sözlü Tarih Görüşmesi, 8 Aralık 2023, Lefkoşa-KKTC.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, Faiz Kaymak Kişisel Koleksiyonu, Muhtelif Belgeler.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Dosyası, Kutu:295, Gömlek:590, Sıra:35.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Dosyası, Kutu: 124, Gömlek: 886, Sıra:14.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Dosyası, Kutu: 83, Gömlek:549, Sıra:2.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Dosyası, Kutu:124, Gömlek:886, Sıra:18.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Dosyası, Kutu: 124 Gömlek:886, Sıra:19.

KEMALİST HALKÇI KIBRIS TÜRK LİDERİ M. NECATİ ÖZKAN'IN SİYASİ HAYATI
VE LİDERLİK MÜCADELESİ (1926-1953)

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Dosyası,
Kutu: 36, Gömlek:36, Sıra:218.

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Dosyası,
Kutu: 17, Gömlek:98, Sıra:3.

Ünlü, Cemalettin, **Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981)**, T.C. Basın Yayın
Genel Müdürlüğü, Ankara 1981.

EKLER

Ek-1. M. Necati Bey Tarafından Yazılan “Mücadelemiz Meşrudur. Ümitsizliğe Düşmeye Mahal Yoktur.” Başlıklı Yazının Yer Aldığı 7 Nisan 1932 Tarihli Söz Gazetesi.

Muhbirim Benzi Bey!

Milletler gazetesinin bir birini takip eden üç nüshasını süsleyen ve estelin bayrağına başlımın taşıyan kıymetli yardımlarını ne büyük bir dikkat ve aklıca ile okudüğümü tahmin edebilirsiniz. Cemiatımızın son beş on senelik mücadelesinin tarihini bir nevi hülâsası adedine bu yazılar arasında teslimin karışmış olmasından dolayı bu yazıları bana da bazı yerler söylemek mecburiyetini tahmin ediyorum.

Mensubiyetle mübahis olduğum Kıbrıs Türk cemiatının bayırlı bir terfî safıyla millî kaygıda vicdanını sesine ve cemiatının arzularına ayarak ben de bir çok fedakâr arkadaşlarımla mevla oldum.

Müşterek davayı, Kıbrıs Türkünün mevcudiyet ve şeref davasını muvafakiyetle sağ için açığımız mücadele bayrağı altına bütün memleketin samimi evlâdlarının toplandığını görmek kadar mesut bir mazhariyet kabul tasavvurumuz? Tıyarsız kalınlar şahsı mesafet kaygısını taşıyanların hoşlanırdı? Bu hakle bütün cemiatın ümit ve esvabla bağlandığı müşterek mefkûrenin sonuna kadar takip edilmesini için herze ciddi bir sebep ve mana yoktur. Davamızın kudsiyet ve meşruiyetinden şüphelenmiş olduğumuz mücadelemize nihayet varmak hakkını taşıyabiliriz mi?

Memleketle bizim aramızın halatına ve hiç bir şüphe takririnin olmaksızın tekevün eden faaliyet bir yolumuzdan alıyormuş ve koymamışlardır. Çünkü bütün hükûmetle hiç bir hissamızın ve hükûmetle karşı hiç bir gizli maksat ve emelimiz yoktur. Biz aynı hükûmetin idaresi altında müsbet bir refahı kavşmak ve terfîye mevcudiyetini kurtarmak gibi çok meşru ve müvafak bir gayetini istanında toplanmış ve bu o kadar açık bir davadır ki İngiliz idaresi gibi her bir idareye karşı değil, sen, müzmin ve sen zalim idarelere karşı bile olma dermian olunabilir. Memleketi kaplayan son vaziyetin muvafak ve gıceli olduğuna ve bir gün hali tahminin avetile olduğunu şüphelenmek için hakiki bir sebep görmüyoruz. Oyle ise bağladığımız işi yararda bırakmak ve sonuna kadar takip etmemek ya ümitsizlik veya halat dafa fenası hamiyetsizlik ve gayretsizlik manasına gelecektir. Ve bir defa fikirleri yansıtırlar kapalıdır anı nesev ve selimni kapıları kapatmış demektir. Bunun için makalelerimizin son hükümlerini ve neticeslerini müşterek davamızla ve cemiatımızın ummîni menafiyetle kabul telif buluyoruz ve bir nevi meynasiyet alameti adedliyoruz. Vakia vaziyetin revişinden ve tecellîsinden bunalmamak noktasından değil, fakat davamızın kudsiyet ve meşruiyeti bize vaki yerine limit ve cesaret telkin etmelidir. Ümitlenmeden ki düşeyde hiç bir millî mefkûre mücadelesiz ithsal edilmişdir ve düvnye, düvnye elde edil-

mişen hakların ve muvafakiyetlerin kıymetini yüksek ve omru uzun olmasın. Bizim itelidimiz peyler geçici bir takım arzularından ibaret değildir. Mevcudiyetini yökümü bir kütneye yemeden can vermek istiyoruz. Bunu yapmaktaki bitirimi ki kolay değildir. Fakat bu hedefe varmak için takip edilecek yol da dedüğümüz gibi teslim bayrağı çekmekle değil o bayrağı sonuna kadar elden düşürmemekle kabilirdir. Bizim itelidimizin başında bulduğumuz. Hakiki hedefimiz alâmlar, makamlarda tam bir vuruş ve katliyetle ulaşılmış olduğuna emniyet edilebilir mi? Makulolunmuşla tasvir ettiğimiz bir takım müzîr emsaller efkârı kalı derecede bulandırılmış ve bulandırıyor. Ve bulandırılmak arasında bizim temiz ve her türlü şüpheden münezze arzularımız lara bir berakiyetle anlaşlamıyor, yoksa cemiatın temiz ruhlarından başka olan arzuların samimiyet ve ciddiyeti iyice anlaşılınca sonra onları tahmin etmek kadar kolay bir şey olmaz. Bünsemeyiş şüphe dafa ziyade çabışmak mecburiyeti kargandılayız.

Elimizdeki mücadeleyi doğru teslim ettiğimize gün, biz karşılayacak okkâbın mensubiyetini üzerimize almış olacağız. Ve bu mensubiyet hiç şüpheleniyor ki dafa ağır olacaktır. Çünkü hükümet bizim hakkımızda karar verirken cemiatın hakiki arzularına yabancılık tutmamak hususile daima mazur mevkide olacak ve her laşığı maksat bir ısrarın hükümeti tenzir etmişimizden dolayı mensubiyet bize ruci olacaktır. Ve o zaman bundan şikâyet etmek hakkını da kaybedeceğiz. Son söz olarak şunu söylemek isterim ki alibetimiz ve haklarımızın müdafaaını terk etmek makul olamayın mümkün bir tevkildendir. başka bir şey değil ve hiç bir millet mukaddesatını tali ve tevkildile terkederiz. İste bu müdafaa arzularını kuvvet alarak diyoruz ki mücadele bayrağımızı şu sula tutmakta selâmet vardır ve aksi an cemiatın olum demektir. Ve ben Benzi Bey bu bayrağı sonuna kadar düşürmemeye azmettim.

Misri Zede

M. Necati

SÖZ — Samimi kanaatleri ve yüksek fedakârlıkları ile halkta tahmin ve sevilmeyen olan Muhbirim Necati Beyin makalesini dercesizlikle, bu yazıdan anlayıyor ki makale muhbirin ile aramızda nokta nazar itibarı vardır. Bizim kanaatimizde Cemiatımız harika söylemek sözler söylemiş ve her mesele hakkında Hükümeti arzulamıştır. Aynı zamanda halkın önüne çıkan ve oca fuzalı sorulara cevap vermek istiyor. Evet dâir-i samimi hakiki vaziyeti anlayışta ve Hükümetin muvafakiyetini derecesi açıkla soru gördü-

muştur. Mesela bu derece tavazuklu otikâni soru bize taraftarı eden vasife söktük etmek ve imdiye kadar cemiat namına ileri sürülen meseleleri ne şekilde neticelendireceğine netizir etmiştir.

Bu olmuştur, ve Hükümet eğer istese bizim buradaki varlığını devam ettirmek esasları vazodere içinde çarpıştığımızı mevkilâttan dışı karara alır.

Bunun içindir ki bir mücadele devam etmekle mana ve omru kalmadığını vazıdık ve her şeyi biz siyaset alara etmek mensubiyetini üzerine alan Hükümeti terklayamıyor tercih etti.

Bu adaletlik istenildiği gibi miskinlik ve korkaklık yoktur.

Umumiyatın ki mücadeleye bağladığımız zamanla bu günkü zaman arasında bariz bir fark vardır ve arada memleketin ileri ve terfîye teşkilatı altı det eden bahsedilmiştir. Doğrudur ki bu bahsedilen Kıbrıs Türk cemiatı şüpheleniyor, fakat etmiş ve hiç bir zaman Hükümeti karşı olan itimat ve sadakattan elden bırakmamıştır. Fakat bunun nihayet bir kıymet varsa, biz Hükümet bir kerre dafa terfîye etmiş ve ayleyimiz yapılan telkinatın oylarına peyler olduğumuz tamamile anlamıştır.

Hiç şüphelenilmesin ki siyasiye kadar bildiğimiz ve içinde yaşadığımız Kıbrıs idaresi yönetimi ve içinde yaşadığımız Harriyet havası 21 T. evvel yangından çıkan domuzlardan fessatı öğretilmiştir. Bol hüriyet ve selâmetinden sarhoş olanların girişimleri tehlikeli işler Hükümeti son derece ilaz etmiş ve bu hüriyet şahsını baş dönürümeyecek bir dereceye hasretiniyo sarkoylennmiştir.

Dayraklar Belediyeler ve Maarif kanunları ile diğer emirnameler bize bu marazı ifşa ediyor.

Bütün bu kavram ve evamirden anlayıyor ki Hükümet Kıbrısın yeni idaresini tayin (Alt tarafı 2 neci sayfada)

KEMALİST HALKÇI KIBRIS TÜRK LİDERİ M. NECATİ ÖZKAN'IN SİYASİ HAYATI
VE LİDERLİK MÜCADELESİ (1926-1953)

Ek-2. Gazi Mustafa Kemal Atatürk Tarafından Fatih Bey'e "Güvendiren" Soy İsminin Verildiğine Dair *İstiklâl* Gazetesinde Yer Alan Haber.

Sahibi ve Yöneticisi:
M. NECATİ ÖZKAN

MATBAASININ İDAREHANE:
Lefköze, Nevatî Çakar
Sokakı No. 8 P. K. 28,
Lefköze - Kıbrıs

Telgraf Adresi: İSTIKLAL

Fotoğraflar: İstiklâl Gazetesinin İdarisi

İstiklâl

Hakkıdır Hakka Tapan Milletimin İSTIKLAL

HAFTALIK BÜYÜK

Yıllık 1000 Lirası
Altı aylık 500 Lira
Üç aylık 250 Lira
Türkiye'de yığılı 30 Türk Lirası

Bünyesinde emsalîyet kabul edilmez.
Devletimiz için her türlü faaliyetler için

New York Times gazetesi Kıbrıslı vatandaşlarımız
Uzak Doğu'da Amerika'nın
durbelendiğini yazıyor

Kolombo Konferansı

FATİN GÜVENDİREN

Seyahat 26 Eylül 1947
Fatih Güvendiren

Fatih Güvendiren
11/11/1935
K. Altıntürk
Fatih Güvendiren

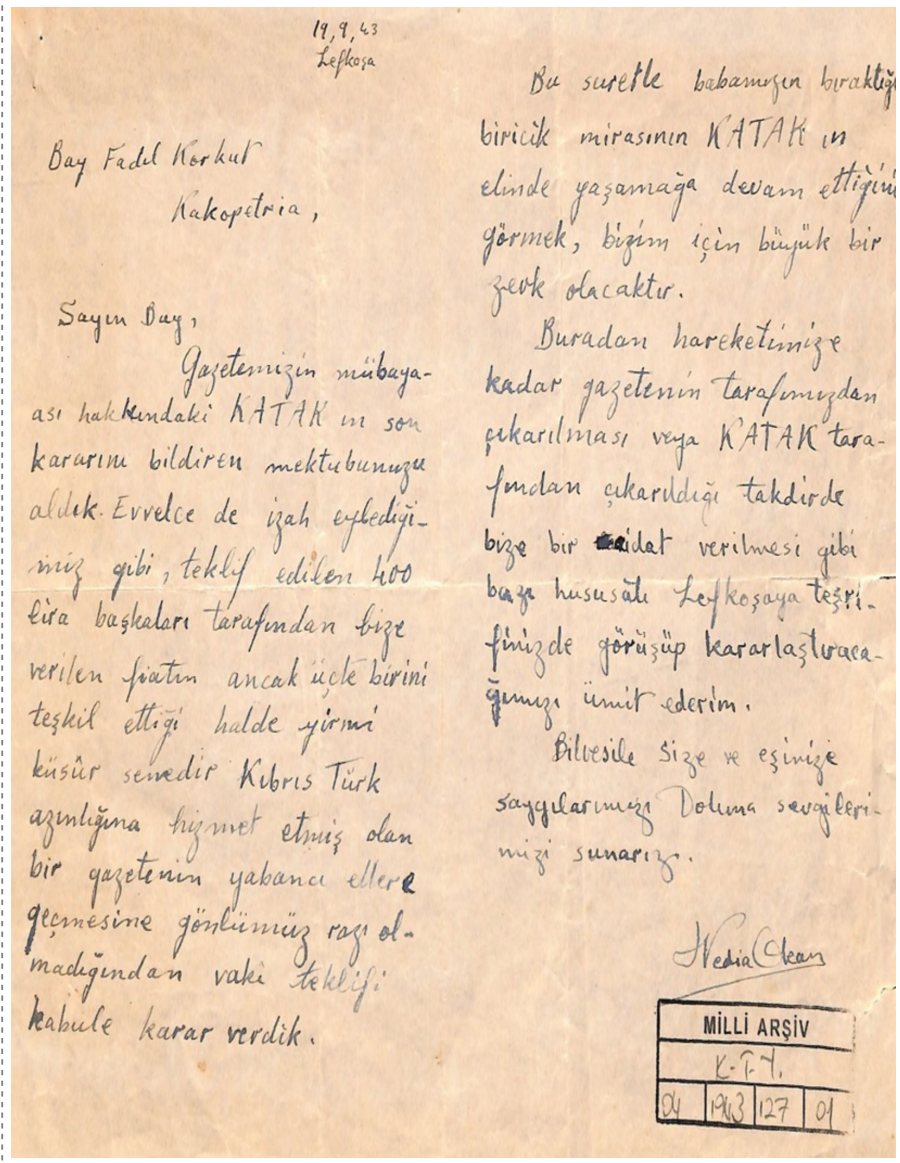
Millet Meclisinde Barış

Fatih Güvendiren

Ek-3. M. Necati Özkan Tarafından Kıbrıs'ta Üretilen ve Üzerinde Altı Ok Sembolü Bulunan *Akasya* Markalı Sigara Ambalajı. (Sigara Kutusu, *Fethiye Sanlikol*'ün Kişisel Arşivinden Temin Edilmiştir.)

Ek-4. Söz Gazetesi Sahibi Vedia Okan'ın KATAK Yönetimine Hitaben Fadıl Korkut'a Gönderdiği Söz Gazetesinin Satışı ile İlgili Yazı, 19 Eylül 1943. (Belge, KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi Kıbrıs Türk Yönetimi Dosyasından Temin Edilmiştir.)

Ek-5. M. Necati Özkan'a Yapılan Saldırımın Haberleştirildiği İstiklal Gazetesinin 5 Şubat 1950 Tarihli Nüshası. (İstiklal Gazetesine Necati Özkan Vakfı'ndan Ulaşılmıştır.)

PAZAR
5
SUBAT 1950
SENE 1 No. 66

Sahibi ve Basınhürriyeti:
M. NECATI ÖZKAN
MATBAA ve İDAREHANE
Lefke, Necati Özkan Sokak No. 5 P.K. 226
Lefke - Konya
Telgraf tesli: İSTİKLAL
Fiyatı: KIBRISLILAR 1 kuruş
TÜRKLERE 10 kuruş

İstiklal

Hakkıdır Hakta Tapan Milletimin İSTİKLAL

ABONE BEDELİ
Kıbrıs için yıllık 2 lira
Ait aylık 1 lira
Türkiye için yıllık 28 Türk lirası
Bilâhale mensupiyet kabul edilene
Devamı İhtar hususî tarifleye tabidir

Sulhu Tehdit Eden Bölge: BERLİN

Sovyetler Berlini Gene Bloke Ediyor

Dâna Efendinin Ankaradaki Beyanatı Münasebetle

Yazın Dr. Fetih Zühtü KATAYEN

ANKARAYA misalâzâta bizim akbide Kıbrıs Türk Kültür Derneği toplantısında ilk ve tali okullarımız hakkında ifade bulundu. Soyle ki okullarımızın derencileri Rumlara nisbeten yüksek tedrisat feshâde ve ezberciyet anı unutulmazdır. Bu beyanatın gâfilâne Dr. Fazılın görüşlerini abas tabasına aykırı ve büyük bir tezat teşkil etmez mi? Çünkü meslekde takibâta alıy şöhretlik Okulları gemesi milletini Sayın İbrahim Hakkının tekdâsî sevki dolayısıyla ilk Okulların kırk senelik müfettihiği esasında hiçbir tezekki kaydedilmediği, aksine olarak topluluğumuz beyan etmişdir. Partinin giden bir beyanatı efendinin birinin bu tarzda beyanatı bulunması o hayret verici değil mi?

Tali Okullarımızın idareci zâdeyi yoldan gittiğini ve geri kaldığını söylediniz. Bunu ne dediniz istihraf ettiniz. Bu tarzda beyanatın balmak için tedrisatı takip ve yakinen tezkîrî etmenizi icap etmez mi?

Bir talebe babası safâsıyla çocuklarını kontrol ediyor ve her cihetten

Bon 4 (Royter) Sovyetler yeniden Berlini tecrit ve bloke etmek için harekete geçmiş bulunmaktadırlar. Tecrit tamamlanmış takdirde müsabık tedbirler almak için tedbirler görülmüştür. İngiliz Yüksek Komisyon sözcülerinden birinin açıkladığına göre de müttefik Berlin meselesini müzakere etmekte geciktirecekleri ne mevzede inkıfâz ettirilmeye fedirler. Müttefiklerin ne mevzede inkıfâz ettirilmeye fedirler. Müttefiklerin ne mevzede inkıfâz ettirilmeye fedirler. Müttefiklerin ne mevzede inkıfâz ettirilmeye fedirler.

Başyazarmıza Yapılan Çirkin Taarruz

Hâdisê Halkımız Arasında Teessür ve Nefret Uyandırdı

Böyle çirkin bir taarruza uğrayan Başyazarmıza M. NECATI ÖZKAN

Başyazarmızın Necati Özkan'ın indirildiği darbeler neticesinde başyazarmızın yere düştüğü ve mütearrız yerde de Necati Özkan'ın darbelerine devam etmiştir. Darbeler okadar şiddetli idi ki, Necati Özkan'ın darbelerine devam etmiştir. Darbeler okadar şiddetli idi ki, Necati Özkan'ın darbelerine devam etmiştir. Darbeler okadar şiddetli idi ki, Necati Özkan'ın darbelerine devam etmiştir.

İngilterede seçim kampanyası en hareketsiz safhasında İÇİ Partisi Koalisyonu Kabul Etmeyor

Londra 4 (Royter) Radyoda seçim safhasından birini veyahut İngiltere Başbakanı Mr. Herbert Morrison İçişleri Partisi için koalisyon kabulunu tavsiye etmişlerdir. İngilterede seçim kampanyası en hareketsiz safhasında İÇİ Partisi Koalisyonu Kabul Etmeyor.

Meçhul uçakların taarruzu

Londra 4 (Royter) Meçhul uçaklar Heligoland'da Amerikan balıkçı kayıklarına taarruz etmişlerdir. Resmî bir Amerikan sözcüsü, taarruzun vukubulduğu sırada bu bölgede hiçbir Amerikan uçakları bulunmadığını söylemiştir.

Komünist Tehçileri Faaliyette

Singapur 4 (Royter) Singapur İşçi Köyünü giren 70 kişiden müteşkil bir komünist teşkilat grubu, köyün yüz ovasını yakmıştır. Genç bir kız yaralıdır. Diğerleri de yaralıdır. Kurtulmak için bir kuyuya atılan bir adam da boğulmuştur.

Sigara kaçakçılığı

Hamburg 3 (Royter) Harp ten buraya en büyük sigara kaçakçılığı yapıldığına bildirildi. Bu teşkilat mensupları, bir kaçakçı olarak 26 milyon Amerikan sigarası kaçırmıştır. Bu münasebetle 40 kişi sorguya çekilmiş ve 35 kişi de kozağa yatırılmıştır. Seyirliğine göre kasıyaya muvafak olanlar teşkilat mensuplarıdır.

Amerikan yardım malzemesi geldi

İstanbul: Amerikan bandıralı "John Thosson" gemisi, 3 tırızi yardım malzemesini D. rine de boşaltmaya başlamıştır.

141 yaşındaki adamın 117 yaşında da bir karısı var

Londra: Moskova radyosunun Azerbaycan'ın dolmuş bölgesinde 141 yaşında bir erkek, yaza zaman bir zevce edinmiş ve 117 yaşında bulunduğunu bildirmiştir.

İtalyan Somalisine asker sevk ediliyor

Roma: 4 (Royter) İtalyan Millet Meclisi bugün İtalyan Somalilerine 3000 asker gönderilmesini tasvip etmiştir. İtalyan Somalilerine asker sevk ediliyor.

Asmara liderleri serbest bırakıldı

Asmara: 4 (Royter) Emperyal birlikler Asmara'daki hükümeti destekleyenleri serbest bırakmıştır.

Yunan maliye bakanının Londra'yı ziyareti

Londra: 4 (Royter) Yunan maliye bakanı George Manosimos Nyros'un bu hafta Paris ve Londra'ya ziyaretleri yapıldı. Dün başbakanın görüşmelerinde Yunan maliye bakanının Yunan hükümeti için önemli kararlar aldığı bildirildi.

İNGİLTEREDE FUTBOL

Sheffan'da iki futbolculunun da futbol takımıyla ilgili tartışma yapıldı. Bu tartışma çok şiddetli oldu. Resmî Hükümetin bu tartışmaları araştırmaya başladığı bildirildi. Bu tartışma çok şiddetli oldu. Resmî Hükümetin bu tartışmaları araştırmaya başladığı bildirildi.

KAYBOLAN ÖLKE

1949 senesinde üç genç İngilizler Batı Jergin Columbia'ya gidecek kaybolmuş olan bir erkek bir alay yeniden keşfettiler. Bu makale, paralı bir hizmet için yazılmıştır. Alayın uçakları paralı bir hizmet için yazılmıştır. Alayın uçakları paralı bir hizmet için yazılmıştır. Alayın uçakları paralı bir hizmet için yazılmıştır.

KEMALİST HALKÇI KIBRIS TÜRK LİDERİ M. NECATİ ÖZKAN'IN SİYASİ HAYATI
VE LİDERLİK MÜCADELESİ (1926-1953)

Ek-6. Türkiye Millî Gençlik Federasyonu Tarafından M. Necati Özkan Hakkında Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğüne Gönderilen Yazı. (Belge, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Özel Kalem Arşivinden Temin Edilmiştir.)

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
CUMHURİYET ARŞİVİ

TÜRKİYE MİLLÎ GENÇLİK
TEĞEKKÜLLERİ KIBRIS
İŞLERİ KOMİSYONU

Sayı: 13

Başbakanlık Hususî Kalem Müdürlüğüne

Kıbrıs'ta, Lefkoşa'da münteşir "İstiklâl" adlı bir gazetenin sahibi olan ve kendisine aynı zamanda "İstiklâl Partisi" adında bir sözde partinin başkanı süsünü veren Necati Özkan'ın, Ankara'ya geldiği ve Türk Devlet Adamları ile Kıbrıs Türkleri adına temaslarda bulunmak arzusunda olduğu öğrenilmiştir.

Son derece karışık ve tehlikeli bir adam olan ve evvelce Devlet adamlarımızla yaptığı temaslarda Kıbrıs'ta Türk halkı aleyhine tasavvur edilemeyecek şekil ve suretlerde kötüye kullanan bu zatın hüviyeti hakkında evvelce hazırlanıp Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığımıza sunulan raporun bir sureti ile, Türkiye Millî Gençlik Teğekkülleri tarafından 16 Eylül 1952 tarihinde tanzim edilerek Başta Sayın Cumhurbaşkanımız olmak üzere Büyük Millet Meclisi Başkanımız, Başbakanımıza ve ilgili bütün bakanlık ve genel müdürlüklere sunulan Kıbrıs Türklerine dair umumî raporun bu zata ait olan maddesinin bir örneği ilişik olarak taktim kılınmıştır.

Kıbrıs Türkleri arasında 1 numaralı halk düşmanı sayılan ve hakkında Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığımızda son derece menfi bir kanaatın mevcut olduğu muhakkak olan bu zatın Bakanlarımızın Müdürlüğünüz ile görüşmesinin ne dereceye kadar uygun olacağını tenebbühinize saygı ile arz ederiz.

Türkiye Millî Gençlik
Teğekkülleri Kıbrıs
Komisyonu Adına

Ali İhsan Çolikkın Mehmet Ali Pamir

Not: Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu'na bu hususta dair olan 27.10.1952 tarihli bu maktulün ilişik olarak taktim edilmiştir.

030	01	123	783	9
-----	----	-----	-----	---

Fon No: 30 1 0 0 - Kutu No: 123 - Dosya No: 783 - Sıra No: 9

Ek-7. M. Necati Özkan Hakkında Düzenlenen Rapor. (Belge, *Türk Tarih Kurumu Faiz Kaymak Arşivinden* Temin Edilmiştir.)

Kıbrıs'da Lefkoşa'da yayınlanan "İstiklâl" adlı Türkçe gazetenin sahibi Necati Özkan (Mısırlızade Necati) hakkında ~~not~~ Rapor.

MISIRLIZADE NECATI ÖZKAN

Aslen Arap ırkından Mısırlı Ahmet efendinin oğludur. Babası İngiliz idaresinin ilk zamanlarında Mısır'dan Kıbrıs'a hicret ederek Lefkoşa'da yerleşmiştir. Necati Lefkoşa idadisinden mezundur. Bir aralık bu idadide Öğretmenlik yapmış, kısa bir müddet sonra Öğretmen kadrosundan çıkarılmış ve 1929 a kadar siliik bir şahsiyet olarak kalmıştır. 1929 da Kıbrıs'da yapılan "Kavanin Meclisi" seçimlerinde Lefkoşa mebusluğuna namzet gösterilmiş ve Kıbrıs Türk münevverlerinden mürekkep bir grupun yardımı ve geniş ~~Uçuk~~ para harcamasının neticesi olarak bu seçimleri kazanmıştır. Halkın ve bilhassa münevver zümrenin, hükümet namzedi olan Evkaf Müdürü ve İngiliz muhibbi Münir beye karşı duyduğu nefret, Mısırlızade Necati'nin bu seçimleri kazanmasında başlıca emil olmuştur.

1931 de Lefkoşa'da çıkan Rum isyanı üzerine, Kıbrıs "Kavanin Meclisi" kapatılmış ve Mısırlızade'nin mebusluğu da o tarihte son bulmuştur. Gerek seçimler gerekse birbuçuk senelik mebusluğu esnasında birkaç Türk münevveri tarafından sevk ve idare edilmiş olmasına rağmen, kısa sürüş ~~hızlı~~ ve inadı yüzünden birçok hatalara düşerek hem etrafındakileri gücendirmiş ve hem de halk nazarında itibarına süratle kaybetmiştir.

Mebusluğunun son bulduğu tarihten sonra, Kıbrıs'da yeniden halk lideri olmak hususunda büyük bir ihtirasa kapılan bu zat, birkaç defa Lefkoşa Belediye Meclisine üye olmak teçebbüsünde bulunmuş, bir /

Ek-7A. M. Necati Özkan Hakkında Düzenlenen Rapor. (Belge, *Türk Tarih Kurumu Faiz Kaymak Arşivinden* Temin Edilmiştir.)

-2-

defasında kazanmış diğer seçimlerde kaybetmiştir. Esaslı hiçbir bilgi ve görüşüne sahip olmamakla beraber, kurnazlığı, çarlatan ve demagog vasıfları sayesinde zaman zaman halkı aldatmaya muvaffak olmuşa da bilhassa son 10 sene içinde Türk ve İngiliz Üniversitelerinde yetişmiş, genç, münevver ve milliyetçi bir zümrenin halk efkârı üzerinde müessir bir hale gelmesi neticesi olarak, Kıbrıs'da Türk cemaat işlerinden adeta tard ve tasfiye edilmiştir. Halk nazârında karakterizitesi, yalan söylemek hususundaki Blcâhâs cûretkârlığı, muvazenesizliği ve her bakımdan /cehalet ve kifayetsizliği ile şöhret bulmuştur.

Cemaat işlerinden uzaklaştırılması üzerine, sanâî ve ticarî bir takım teşebbüslere girişen Necati, Türk mahallelerinin gûbûgünde yaptırdığı küçük bir yazlık sinemayı işletemiyerek kısa zamanda bir armeniyeye devretmiş, kereste, sigara ve zeytinyağı fabrikaları kurma ve işletme teşebbüslerini de yarıda bırakmıştır. İş adamı olarak çalıştığı müddetçe, daima, mevcut veya meydana gelecek Türk teşebbüslerini baltalamak ve iflâsa sürüklemek gayesiyle hareket etmiş, piyasada kendinden başka zengin ve teşebbüse sahip bir Türk'ün bulunmasına tahammül edememiştir. İş hayatında Rum ve Armeni rakiplerle çarpışacak veya yeni iş sahaları arayacak yerde, kendi dindağları ile uğraşmakta büyük bir kabiliyet ve enerji gösteren bu zat, Türkler arasında çökmemesinin, tesanüdü ve millî birliği bozan her türlü hareketin bariz bir timsali olarak tanınmaktadır.

Son zamanlarda, İngiltere hükümetinin Kıbrıs müstemlekesine meqrutî bir idare getirmek ve Lefkoşa'daki "Kavanin acclisi"ni yeniden ihya etmek tasavvurunda olduğu şübye bulmuştur. Diğer taraftan, Kıbrıs-ın Yunanistan'a ilhaki için Rum unsurunun giriştiği faaliyetin bir neticesi olarak, Türkiye basınında ve umumiyetle Türk usumî efkârında

Ek-7B. M. Necati Özkan Hakkında Düzenlenen Rapor. (Belge, Türk Tarih Kurumu Faiz Kaymak Arşivinden Temin Edilmiştir.)

-2-

defasında kazanmış diğer seçimlerde kaybetmiştir. Basalı hiçbir bilgi ve görüşüne sahip olmamakla beraber, kurnazlığı, çarlatan ve domagoç vasıfları sayesinde zaman zaman halkı aldatmaya muvaffak olmasına da bilhassa son 10 sene içinde Türk ve İngiliz Üniversitelerinde yetişmiş genç, münevver ve milliyetçi bir zümrenin halk efkârı üzerinde müessir bir hale gelmesi neticesi olarak, Kıbrıs'da Türk cemaat işlerinden adeta tard ve tasfiye edilmiştir. Halk nazarında karaktersizliği, yalan söylemek hususundaki ölçsüz çetrekârlığı, muvazenesizliği ve her bakımdan / cehalet ve kifayetsizliği ile şöhret bulmuştur.

Cemaat işlerinden uzaklaştırılması üzerine, sanâf ve ticarî bir takım teşebbüslere giripen Necati, Türk mahallelerinin şübeğinde yaptırdığı küçük bir yazlık sinemaya işletemiyerek kısa zamanda bir armeniyeye devretmiş, kereste, sigara ve zeytinyağı fabrikaları kurma ve işletme teşebbüslerini de yarıda bırakmıştır. İş adamı olarak çalıştığı müddetçe, daima, mevcut veya meydana gelecek Türk teşebbüslerini baltalamak ve iflâsa sürüklemek gayesiyle hareket etmiş, piyasada kendinden başka zengin ve teşebbüse sahip bir Türk'ün bulunmasına tahammül edememiştir. İş hayatında Rum ve Armeni rakiplerle çarpışacak veya yeni iş sahaları arayacak yerde, kendi dindağları ile uğraşmakta büyük bir kabiliyet ve enerji gösteren bu zat, Türkler arasında çökememesinin, tesanüdü ve millî birliği bozan her türlü hareketin bariz bir timsali olarak tanınmaktadır.

Son zamanlarda, İngiltere hükümetinin Kıbrıs müstomlokesine meqrutî bir idare getirmek ve Lefkoğa'daki "Kavanin socolisi"ni yeniden ihya etmek tasavvurunda olduğu şüyu bulmuştur. Diğer taraftan, Kıbrısın Yunanistan'a ilhaki için Rum unsurunun giriştiği faaliyetin bir neticesi olarak, Türkiye basınında ve umumiyetle Türk usmî efkârında

KEMALİST HALKÇI KIBRIS TÜRK LİDERİ M. NECATİ ÖZKAN'IN SİYASİ HAYATI
VE LİDERLİK MÜCADELESİ (1926-1953)

Ek-8. Kıbrıs Türk Kültür Derneği Başkanı M. Ali Pamir Tarafından Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu Başkanı Faiz Kaymak'a Gönderdiği Yazı, 03 Şubat 1953. (Belge, *Faiz Kaymak Arşivinden* Temin Edilmiştir.)

KIBRIS TÜRK KÜLTÜR DERNEĞİ
12, İsmet Paşa Caddesi, Yenişehir
ANKARA

Ankara, 3 Şubat 1953

Muhterem Faiz Bey,

23 Ocak tarihli mektubunuzu aldım; teşekkür ederim. Vaktim olmadığı için kısa yazıyorum; kusura bakmamanızı bilhassa rica ederim.

Yardım Hey'etine Kemal Beyin alınmaması hususundaki fikrinize iştirak ediyorum. Başkonsolos Burhan Işın beye buradan bu hususta her hangi bir iş'arda bulunuluncaya kadar, Yardım Fonundan para sarfetmek hususunda karar alma salâhiyetinin, sizin başkanlığınızda Federasyon İcra organı ve komisyon başkan ve üyelerinden müteşekkil bir hey'ete bırakılması hususundaki teklifiniz muvafık görülmüştür. Ancak böyle büyük bir hey'eti toplamak her zaman kolay olmayacağından ayrıca birde küçük icra komitesi kurmak iktiza edeceği kanaatındayım. Önemli ve prensibe teallük eden umumi kararları büyük hey'etin almasını temin etmek ve tatbikata teallük eden tâli kararları küçük komiteye bırakmak uygun olacaktır. "Yardım Hey'eti İcra Komitesi" olarak isimlendirilmesini uygun gördüğümüz bu küçük komitenin, Sizin başkanlığınızda Federasyon İcra organının seveceği iki zattan ve komisyon başkanlarından müteşekkil olması muvafık olacaktır.

Okul komisyonlarının açıklarını kapatmak suretiyle onlara yardım da bulunmak hususundaki teklifiniz yerindedir. Maaşlar, hükümet kontrolüne tâbi okullardaki maaşlar derecesine yükseltmek ve dunuliyeleri mümkünse onlardan daha aşağı endirmek hiç şüphesiz esas olmalıdır. Bütün bunlar yapılırken lüzumsuz masraflardan mümkün mertebe kaçınmak, tasarrufa azami derecede riayet etmek lazım geleceğini komisyonların da çok iyi takdir edeceklerinden eminim.

İstiklâl gazetesinin neşriyatına kat'iyyen kulak asmamanızı bilhassa tavsiye ederim. Yardımın kime ait olduğu ve nereye verilmesi, ne suretle sarfedilmesi lazım geldiği hakkında icap ederse biz bir tebliğ neşredeceğiz.

Banka işini hal için temaslarıma devam ediyorum. Yapı Kredi ve Ziraat Bankaları Umum Müdürleri ile görüştüm. Bu günlerde Başbakanla görüşeceğim. Hariciyenin bu işi İngiliz Sefareti ile müzakere etmesini temine çalışıyorum. Ayrılmadan evvel bu işi de Allahın izni ile hal yoluna koyacağımı ümid ediyor, Federasyona esaslı bir yardım teminine de uğraşıyorum.

31.1.1953 tarihli mektubunuzu şimdi aldım. Baf komisyonunun durumu beni çok üzdü. Mümkünse en kısa zamanda Baf'a gidiniz. ve meseleyi mahallinde halletmeğe çalışınız. Dr. İhsan beyle ve

Ek-8A. Kıbrıs Türk Kültür Derneği Başkanı M. Ali Pamir Tarafından Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu Başkanı Faiz Kaymak'a Gönderdiği Yazı, 03 Şubat 1953. (Belge, *Faiz Kaymak Arşivinden* Temin Edilmiştir.)

KIBRIS TÜRK KÜLTÜR DERNEĞİ

12, İsmet Paşa Caddesi, Yenışehir

ANKARA

Ankara, 195.....

- 3 -

unutulmasına üzüldüm. Gazeteler Kültür Derneğini bir hükmi şahsiyet olarak tanırlar. Hükmi şahsiyet kendi kendine çalışmaz; onun işlerini yürüten şahıslardır. Şahısları gazetelere tanıttak vasıta da sizin bültenlerinizdir.

Mektubumun bu kısımlarını tamamen hususi ve samimi mahiyette bir hasbehal olarak okumanızı bilhassa rica ederim.

Federasyonu daha müsait bir binaya taşıdığınızda veya taşımak niyetinde olduğunuzda dair bir haber alamadım. Ankara'da yaptığımız görüşmeler esnasında fikir ve kanaatlarımı söylemiştim. Yine aynı şeyleri düşünüyör, Federasyonun ismi ve şerefi ile müte-nasip bir binaya taşınmasını temenni ediyorum. Bunu da tahakkuk et-tirmek için doğrudan doğruya Federasyona yardım teminine uğraşıyo-rum. Siz şimdiden müsait bir bina araştırınız. Mümkünse Atatürk meydanına nazır olsun. Kültür olmamak şartıyla (ve siyasi parti) diğer cemiyetlerle bir arada oturmanız mümkündür kanaatındayım. Milli Birlikten ayrı olmanız Federasyonu lüzumsuz taarruzlardan ve müca-delelelerden koruyacaktır. Bunu Dr. Küçük'ün anlayışla kabul edece-ğine eminim.

Mektubumun başında kısa yazacağımı söylemiştim. Halbuki, en uzun mektubumu yazmış oluyorum. Size ve bütün mesai arkadaşla-rınıza samimi sevgi ve hürmetlerimi gönderir, başarılar dilerim.

M. a. Pamir

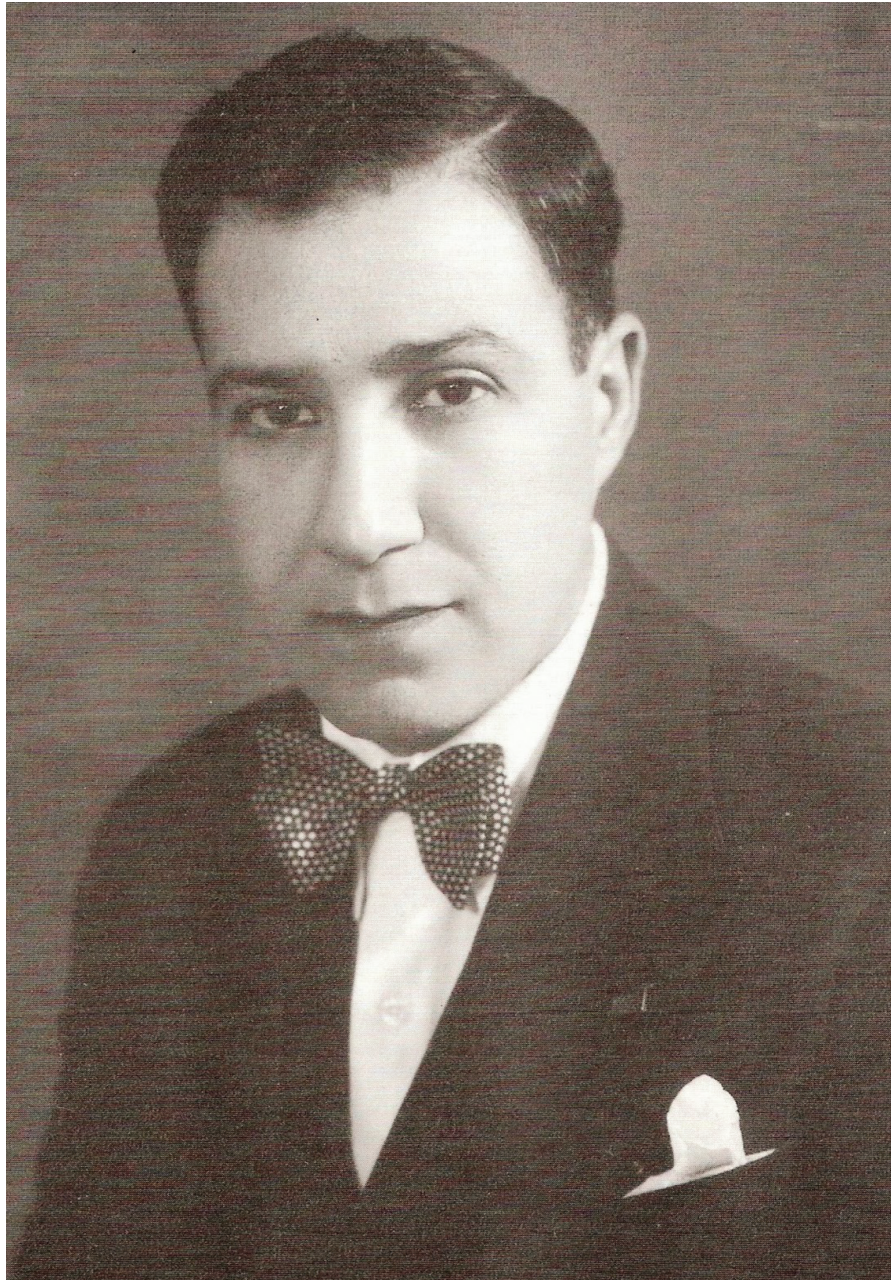
Mehmet Ali Pamir

Not: En son çıkan "Cyprus Blue Book" dan bir nüsha göndermenizi rica ederim.

M. a. Pamir

KEMALİST HALKÇI KIBRIS TÜRK LİDERİ M. NECATİ ÖZKAN'IN SİYASİ HAYATI
VE LİDERLİK MÜCADELESİ (1926-1953)

Ek-9. Kemalist Halkçı Kıbrıs Türk Lideri M. Necati Özkan'a Ait Fotoğraf.
(Fotoğraf, *Necati Özkan Vakfından* Temin Edilmiştir.)

Ek-10. M. Necati Özkan Tarafından Öğrencilere Hediye Edilen Defterin Kapağı.

(KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi, KATAK Dosyası,
Yıl:1 943, Gömlek: 10, Kutu: 8.)

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE DOĞU ÜNİVERSİTESİ KURULMASINA YÖNELİK YAPILAN FAALİYETLER (1936-1938)

ONUR SEMİZ*

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak amacıyla her alanda bir inkılap seferberliği başlatmıştır. Köklü değişimlerin yaşandığı alanlardan birisi de eğitim olmuştur. Bahsedilen süreçte ilköğretim kademesi başta olmak üzere toplumun her kesimini kapsayan ve halkın ihtiyaçlarına yönelik modern eğitim kurumları açılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yapılan inkılap hareketlerinden ülkenin tek yükseköğretim kurumu da nasibini almıştır. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nden miras alınan Darülfünun kapatılarak İstanbul Üniversitesine dönüştürülürken aynı zamanda ülkenin doğusunda bir üniversite kurulması fikri gündeme gelmiştir. Bu çalışma, ülkenin kalkınmasını sağlamak ve nitelikli eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla açılması düşünülen doğu üniversitesini ele almaktadır. Böylece yeni bir üniversite açılması düşüncesinin altında yatan sebepleri ve bu doğrultuda yapılan faaliyetleri ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel araştırma ve tarama yöntemi kullanılırken, teknik olarak doküman analizi tekniği tercih edilmiştir. Bu kapsamda arşivlerde yapılan taramalar sonucunda yeterli belgeye ulaşılmadığı için çalışmanın esas kaynağını dönemin basını oluşturmaktadır. Gazetelerde yapılan detaylı incelemeler neticesinde doğu üniversitesi kurma faaliyetlerinin 1936 yılından

* Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ağrı/
TÜRKİYE, osemiz@agri.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4625-3869

itibaren gündeme geldiği görülmüştür. Yine bu bağlamda basının süreci yakından takip ettiği, haber ve köşe yazıları sayesinde kamuoyu oluşturmaya çalıştığı ve üniversite kurma işine olumlu katkı yaptığı söylenebilir. Ayrıca Türkiye'nin doğusu ile batısı arasındaki gelişmişlik farkının azaltılması, doğu bölgelerinin ihtiyaç duyduğu nitelikli elamanın yetiştirilmesi, bölgenin imar alanında kalkındırılması amacıyla Van'da bir üniversite kurulması düşünüldüğü tespit edilmiştir. Ancak ülkenin içinde bulunduğu şartlar, dış politikadaki gelişmeler, Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi gibi nedenlerden dolayı düşünülen üniversitenin kurulamadığı anlaşılmıştır. Netice itibariyle milat olarak kabul edilen 1 Kasım 1937 tarihli Mustafa Kemal Atatürk'ün konuşmasından önce doğu üniversitesi kurma çalışmalarına başlandığı, ancak bahsedilen konuşmadan sonra sürecin hızlandığı fakat çeşitli sebeplerden dolayı tamamlanamadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Basın, Doğu Üniversitesi, Eğitim, Kalkınma, Van.

ACTIVITIES FOR THE ESTABLISHMENT OF THE EASTERN UNIVERSITY DURING THE ATATURK PERIOD (1936-1938)

ABSTRACT

In order to reach the level of modern civilizations, the Republic of Türkiye launched a campaign of reforms in every field. Education has been one of the areas where radical changes have taken place. In the aforementioned period, efforts were made to establish contemporary educational institutions that served all segments of society, particularly at the primary level, and met the requirements of the people. The country's only higher education institution has also had its share of reform movements since the Republic's early years. In this context, the Darülfünun, which had been inherited from the Ottoman Empire, was closed down and transformed into Istanbul University, while at the same time, the idea of establishing a university in the east of the country came to the fore. This study deals with the eastern university, which is planned to be opened in order to ensure the development of the country and to meet the need for qualified personnel. Thus, it was aimed to reveal the reasons underlying the idea of opening a new university and the activities carried out in this direction.

In this study, while historical research and scanning methods, which are among the qualitative research methods, were used, document analysis technique was preferred as a technique. In this context, since there were not enough documents in the archives, the main source of the study was the press of the period. As a result of a detailed analysis of the newspapers, it was observed that the activities to establish an eastern university had been on the agenda since 1936. In this context, it can be said that the press closely followed the process, tried to create public opinion through news and columns, and contributed positively to the establishment of a university. Moreover, it has been determined that a university is planned to be established in Van in order to reduce the development gap between the east and the west of Türkiye, to train the qualified personnel needed by the eastern regions, and to improve the region in the field of development. However, it was understood that the university could not be established due to reasons such as the circumstances of the country, developments in foreign policy, the death of Mustafa Kemal Atatürk and the outbreak of World War II. As a result, it has been observed that before the speech of Mustafa Kemal Atatürk

on November 1, 1937, which is accepted as the milestone, the work to establish an eastern university was started, but after the aforementioned speech, the process accelerated, however; could not be completed due to various reasons.

Keywords: Development, Eastern University, Education, Press, Van.

GİRİŞ

Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından Türk milletini muasır medeniyet seviyesine ulaştırmak, millî, çağdaş ve laik bir toplum oluşturmak amacıyla hemen her alanda bir inkılap dönemi başlamıştır. Bu süreçten en fazla etkilenen alanların başında eğitim gelmektedir. Bu dönemde ilköğretimden yükseköğretime kadar eğitimin her kademesinde önemli bir değişim, dönüşüm ve gelişim kendini göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan eğitim mirası içerisinde tarihî temelleri Fatih Külliyesine kadar dayanan¹, Tanzimat Dönemi'nde gelişmeye başlayan modern yükseköğretim düşüncesinin ve yapılan yeniliklerin bir ürünü olan Darülfünun da bulunmaktadır². Osmanlı aydınlarının, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle bilimde Batı'ya yönelmeleri neticesinde bilim ve eğitim anlayışındaki değişimler, Batı sistemine uygun yükseköğretim kurumunun oluşmasını sağlamıştır. Ancak Darülfünun fikri bir batı düşüncesi olarak gelişmesine rağmen kuruluşunda ve faaliyetlerinde Osmanlı'nın klasik eğitim anlayışının uygulanmaya çalışılması sürecin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur³. XX. yüzyılın başında "Darülfünun-ı Şahane" ismiyle yeniden açılan üniversite, basit bir yüksekokul olarak kalmış olsa da II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tam anlamıyla bir üniversite olmasına yönelik önemli düzenlemeler yapılmıştır. Mütareke Dönemi'nde ülkenin yaşadığı olumsuz gelişmelerden Darülfünun ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Ancak bu dönemde çıkarılan "Darülfünun-ı Osmanî Nizamnamesi" ile üniversiteye tüzel kişilik vermesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir⁴.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte başlayan reform hareketlerinden Darülfünun da nasibini almıştır. İlk olarak "şahsiyeti hükmiye" verilmesi⁵,

- 1 Cemil Bilsel, İstanbul Üniversitesi Tarihi, Kenan Matbaası, İstanbul 1943, s.6-8.
- 2 İlhan Tekeli, "Cumhuriyet Öncesinde Üniversite Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gerçekleştirilmesinde Alınan Yol", **Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961)**, I, Ed. Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır, 2. Baskı, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2010, s.97.
- 3 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun Tarihçesine Giriş: İlk İki Teşebbüs", **Belleten**, C LIV, S 210, Ağustos 1990, s.699-700.
- 4 Emre Dölen, "II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C X, S 1, 2008, s.1-46.
- 5 **Kanunlar Dergisi**, C II, s.381.

bilimsel ve idari özerklik tanınması⁶ gibi bazı yasal düzenlemeler şeklinde yapılan reformların netice vermemesi köklü bir değişimi gündeme getirmiştir. Ayrıca üniversitenin Hükûmet tarafından yapılan devrimlerin hazırlanmasında ve uygulanmasında yardımcı olmaması, ciddi ilmî çalışmalar yapmaması, gelişen dil ve tarih çalışmalarını eleştiren bir tutum sergilemesi reforma giden süreci hızlandırmıştır⁷. Netice itibariyle TBMM tarafından çıkarılan “İstanbul Darülfünununun ilgasına ve Maarif Vekâletince yeni bir Üniversite kurulmasına dair kanun” ile Darülfünun kapatılmış ve İstanbul Üniversitesi açılmıştır⁸. İstanbul Üniversitesine yönelik bu gelişmeler yaşanırken yeni rejimin kurulmasından bu yana geçen süre içerisinde eğitimin gelişmesine yönelik yapılan faaliyetler ülkenin yeni üniversitelere ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Bu bağlamdaki çalışmalardan birisi de Türkiye’nin doğusunda yeni bir üniversite açılmasına yöneliktir.

Bu araştırma eseri, ülkenin kalkınması ve nitelikli eleman ihtiyacı karşılamak amacıyla Atatürk Dönemi’nde doğuda bir üniversite kurulması düşüncesine yönelik ortaya konan faaliyetleri ele almaktadır. Böylece Erzurum’da Atatürk Üniversitesi kurulması ile sonuçlanan sürecin ilk yıllarının daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Bu çalışmayla Atatürk’ün doğuda yeni bir üniversite kurmak istemesinin nedenleri irdelenerek yeni üniversite düşüncesinin gerçekleşmesi için neler yapıldığı ve kamuoyunda nasıl karşılandığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu makalede kullanılan verilerin elde edilmesi sürecinde bilimsel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Bu eserde, tarihi süreç içerisinde meydana gelen olay ve olguların, dönem kayıtları vasıtasıyla gün yüzüne çıkarılmasına ve anlamlandırılmasına yardımcı olan tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Söz konusu yöntem, tarihsel bir araştırma sorusuna cevaplandırma için ulaşılan bilgilerin analizini ve yorumlanmasını içermektedir. Yine bu eserde, tarihsel araştırma yöntemi kapsamında bilgi toplamak için doküman analizi tekniği tercih edilmiştir.

Bu çalışma ilk bakışta konunun basın üzerinden incelendiği izlenimini vermektedir. Ancak Mustafa Kemal Atatürk’ün 1 Kasım 1937 tarihli meclis konuşmasının dışında herhangi bir yetkilinin açıklamasının tespit edilememesi,

6 Bilsel, a.g.e., s.26.

7 İlhan Başgöz, Howard E. Wilson, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Eğitim ve Atatürk**, Dost Yayınları, Ankara 1968, s.179.

8 **Kanunlar Dergisi**, C XII, s.776-777.

süreci basından takip etmeyi zorunlu kılmıştır. Bu amaçla dönemin basını ayrıntılı bir şekilde taranmış, elde edilen veriler çalışmada kullanılmıştır. Ayrıca tespit edilen haber ve köşe yazıları mümkün olduğu kadarıyla hatırat ve araştırma eserleri ile desteklenmiştir. Bu kapsamda çalışmanın konusu ile ilgili en önemli kaynağın basın olduğunu söylemek mümkündür.

I. Doğu Üniversitesi Kurma Sürecinin Düşünsel Dönemi

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki çabalar, Türkiye'nin eğitim istatistiklerinde olumlu gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Öğrenci ve okuyazar oranındaki yükseliş, aynı zamanda ülkenin yükseköğretim kurumlarına olan ihtiyacının artmasına neden olmuştur. Bu sayede 1930'lu yılların ortalarından itibaren dillendirilen yeni üniversite kurma düşüncesi uygulanma zemini bulmuş ve doğu bölgesinde üniversite açma faaliyetlerine başlanmıştır⁹. Doğu üniversitesinin kurulması açısından Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım 1937 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşma başlangıç olarak kabul edilmesine rağmen belirtilen nutkun öncesinde yeni üniversite açılmasının zaman zaman basında gündeme geldiği görülmüştür¹⁰. Dönemin

9 Bu çalışmada Atatürk Dönemi'nde doğuda üniversite kurma faaliyetleri konu alındığı için daha önceki dönemi detaylı bir şekilde incelenmemiştir. Ancak doğuda üniversite kurma düşüncesinin fikri temellerinin Osmanlı Devleti'nin son dönemlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim Tahsin Uzer'in Van Valisi görevini yürüttüğü dönemde Said Nursi'nin ortaya attığı bir üniversite projesini desteklediği bilinmektedir. Mustafa Şahin, **Hasan Tahsin Uzer'in Mülki İdareciliği ve Siyasetçiliği**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010, s.93. Vahide, Said Nursi'nin talebesi Ali Çavuş'un hatıratından aktardığına göre de söz konusu üniversitenin Ereğli Dağı yakınlarındaki Çoravani köyünde kurulmasının planlandığı, ancak Tahsin Bey'in izin vermemesi üzerine Edremit sınırında Van Gölü kenarında üniversitenin temellerinin atıldığı, devletten ödenek alındığı ancak projenin tamamlanamadığı anlaşılmaktadır. Şükran Vahide, **Bediüzzaman Said Nursi Entelektüel Biyografisi**, Ed. İbrahim M. Abu-Rabi, Etkileşim Yayınları, 2013, sayfa numarası yok. Van'da "Medretüzzehra" namı altında bir medresenin açılması Kayseri Mebusu Alim Efendi ve arkadaşları tarafından gündeme getirilmiştir. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri**, 21 Şubat 1923, XXVII, s.419.

10 Her ne kadar doğudaki açılması planlanan üniversite ile ilgili olmasa da yeni bir üniversite kurulmasına dair tespit edilen ilk haber, *Cumhuriyet* gazetesinde yer almaktadır. Fakat bu haber "Atatürk Üniversitesi" adında bir üniversitenin Ankara'da açılmasına yöneliktir. Kurulmasına kati bir şekilde karar verilen üniversitenin bütçeye fazla yük getirilmeden 1936 yılında tesis edilebileceği belirtilmektedir. Bu amaca yönelik olarak Kültür Bakanlığı bütçesine bir buçuk milyonluk bir tahsisat konulacağı da açıklanmıştır. Bir heyet tarafından

basını konuyu çeşitli yönlerden ele almış ve yeni üniversite açılmasını destekler bir tutum sergilemiştir.

Bu dönemde doğu üniversitesi konusunun basın tarafından haber olarak sütunlara taşınması, genellikle 3. Umum Müfettişi görevini yürüten Tahsin Uzer'in açıklamalarının akabinde gerçekleşmiştir. Yani Uzer'in yaptığı konuşmalar sonrasında konu ile ilgili haber ve köşe yazıları kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bu yazılarda doğuda üniversite kurulmasının bölgeye farklı açılardan katkı sağlayacağı işlenmiştir. Dönemin basınına göre böyle bir kurumun açılması bölgenin imar açısından kalkınmasını olumlu yönde etkileyecektir. Nitekim Tahsin Uzer'in doğu bölgelerinin emniyet başta olmak üzere sıhhat, ulaşım, maarif ve işsizlik sorunlarının yavaş yavaş giderilmeye başlandığını belirten beyanatını *Kurun* gazetesi, "Doğu İllerimizde İmar" başlığıyla Asım Us'un kaleminden okuyucularına duyurmuştur. Bu haberde, birçok alandaki imar faaliyetlerinin yanında bir Atatürk Anıtı'nın yapılmasına ve Van Gölü civarında da bir üniversitenin açılmasına karar verildiği ifade edilmiştir¹¹. Ayrıca üniversite açılması fikrinin gündeme gelmesinden sonra Van ve civarının iktisadi ve diğer alanlarda kalkınmasını hızlandırmak için faaliyete geçildiğine yönelik haberlere rastlanılmıştır¹². Bu faaliyetlerin üniversite kurma fikriyle bağlantısını tam anlamıyla açıklamak mümkün olmasa da üniversite kurulması haberleriyle hemen hemen aynı tarihlerde ortaya çıkması düşündürücüdür. Ancak her ne olursa olsun söz konusu üniversitenin bölgenin kalkınması için önemli bir işlevi yerine getireceği anlaşılmaktadır. Bu durumu Tahsin Uzer'in, "Atatürk dünyasında şu koca vatan parçası iki sene sonra yüksek bir refah ve saadete kavuşacaktır" sözleri kanıtlar niteliktedir¹³.

yapılan incelemeler neticesinde hazırlanan proje ile kültür alanında "yeni ve yüksek bir hizmette" bulunulacağı da ifade edilmiştir. Ayrıca kurulması planlanan üniversite bünyesinde Pozitif İlimler Fakültesi ile içerisinde Beden Terbiyesi ve Elişleri Enstitüsünü de barındıran Pedagoji Fakültesinin açılması da düşünülmüştür. Bundan başka Tarih ve Coğrafya Fakültesinin de söz konusu üniversiteye bağlanacağı kamuoyu ile paylaşılmıştır. "Atatürk Üniversitesi: Ankara'da Kurulacak Üniversite Bu Yıl Açılacak", **Cumhuriyet**, Yıl: 11, Sayı: 4032, 6 Ağustos 1935, s.1 ve 7.

11 Asım Us, "Doğu İllerimizde İmar", **Kurun**, Yıl: 20-2, Sayı: 6762-702, 5 İkciteşrin/Kasım 1936, s.1 ve 7.

12 "Van Gölü Çevresinde Yeni Bir Hayat Uyanıyor", **YeniYol**, Yıl: 13, Sayı: 2236, 7 İkciteşrin/Kasım 1936, s.2.

13 "B. Tahsin Uzer'in Beyanati", **Akşam**, Yıl: 19, Sayı: 6489, 9 İkciteşrin/Kasım 1936, s.1, 5.

Yine konu ile ilgili Asım Us tarafından yazılan bir köşe yazısında, bölgenin kalkınması için yapımına başlanan Sivas-Erzurum ve Diyarbakır-Van demiryolu hattının tamamlanması ve düşünülen doğu üniversitesinin açılması önemli görülmüştür¹⁴. Kurulacak üniversitenin imar açısından önemine dikkat çeken haberlerden bir diğeri 8 Mart 1937 tarihli *Son Telgraf* gazetesinde “Şarkta Büyük Kalkınma Hareketi Başlıyor: Tahsin Uzer Yarın Akşam Ankara’ya Gidiyor” manşetiyle yayınlanmıştır. Haberin içeriğini Ankara’da yapılan Umum Müfettişler Kongresi’nde doğunun kalkınması adına alınan kararlar oluşturmaktadır. Buna göre; Trabzon ve Erzurum’da hastane yapılmasına, Kars, Erzurum ve Erzincan şehir haritalarının çıkarılmasına, bir şeker fabrikası açılmasına ve Van’da üniversite kurulmasına karar verildiği belirtilmiştir¹⁵.

Gerçekten de bölgenin imar açısından son derece geri durumunu, üniversite kurma sürecinde etkin rol oynayan isimlerden birisi olan ve dönemin İlköğretim Genel Müdürlüğü görevini yürüten İsmail Hakkı Tonguç, “devlet, aklını başına toplayıp güvensizliği giderse, sağlık, bayındırlık ve eğitim işlerine el atsa Doğu’nun çehresi kısa zamanda değişir” sözleriyle ortaya koymaktadır¹⁶. Yine üniversite yerinde inceleme yapmak için oluşturulan heyette bulunan Yüksek Öğretim Genel Müdürü Cevat Dursunoğlu’nun, “Cumhuriyet iki yeri henüz fetih edemedi, biri Beyoğlu, öteki de Doğu illeri¹⁷” şeklindeki beyanını bölgenin durumunu açıklayan bir ifade olarak dikkat çekmektedir.

Görüldüğü üzere doğuda bir üniversite kurma fikri, dönemin basını tarafından bölgenin imarı noktasında önemli görülmüştür. Bu yönde değerlendirmeler yapılmasında 3. Umum Müfettişi Tahsin Uzer’in açıklamalarının etkili olduğu söylenebilir. Uzer’in görevlerinden birisinin bölgenin imar açısından

14 Asım Us, “Atatürk’ün Güzel Fikirlerinden Biri: Doğu Üniversitesi”, **Kurun**, Yıl: 20-2, Sayı: 6768-708, 11 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.1-2.

15 “Şarkta Büyük Kalkınma Hareketi Başlıyor: Tahsin Uzer Yarın Akşam Ankara’ya Gidiyor”, **Son Telgraf**, Yıl:1, Sayı: 5, 8 Mart 1937, s.3.

16 İsmail Hakkı Tonguç Vakfı Belgeliği, “Atatürk Üniversitesi Yazısı”, Dosya: P1 500-125, Sıra: B5983, s.2-3. Bu yazı Şubat 1959 tarihli *Demet Dergisi*’nde çıkmıştır. Ayrıca Mustafa Aydoğan tarafından hazırlanan “İsmail Hakkı Tonguç: Kitaplaşmamış Yazıları” adlı eserin ikinci cildinde de yayımlanmıştır. **İsmail Hakkı Tonguç: Kitaplaşmamış Yazıları, II**, Haz. Mustafa Aydoğan, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s.491-499.

17 Engin Tonguç, **Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç (Yaşamı, Öğretisi, Eylemi), II**, 2. Baskı, Güldiken Yayınları, Ankara 2004, s.558-559.

gelişmesini sağlamak olduğu düşünüldüğünde bu tarzda açıklamalar yapılması ve basının da süreci bu açıdan değerlendirmesi normal görülmelidir.

Doğuda bir üniversitenin kurulmasının düşünülmesi, bölgenin kültürel kalkınması ve ihtiyaç duyulan eleman sıkıntısının çözülmesi bağlamında da değerlendirilmiştir. Böyle bir eğitim kurumunun açılmasıyla şarktaki maarif hareketlerinin en yüksek seviye çıkarılmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır¹⁸. Ayrıca *Kurun* gazetesindeki köşesinde Asım Us, “Doğu illerinde kurulacak bir üniversite memleketin bu taraflarını fikrî, içtimaî seviye itibari ile yükseltecektir.” şeklindeki ifadeleriyle kurulması planlanan üniversitenin bölgenin kültürel kalkınmasına yapacağı etkiye dikkat çekmiştir. Böylece “Atatürk’ün bu güzel fikri” sayesinde doğunun kültürel açıdan gelişmesiyle beraber bölgede yaşayan vatandaşların yüksek tahsil görmesinin önündeki engeller kalkmış olacaktır¹⁹.

Doğu bölgesinin her anlamda hızlı bir şekilde kalkınmasının başarılabilmesi için “ilmî yolun” takip edilmesinin gerekliliğini dile getiren Mustafa Fuad’a göre doğunun bu kadar geri kalmasının nedeni asırlardan beri ihmal edilmesi nedeniyle hemen her anlamda yaşadığı mahrumiyettir²⁰. Bölge hakkında Tonguç tarafından verilen bilgilere bakıldığında ciddi imkânsızlıkların olduğu görülmektedir. Özellikle eğitim konusunun önemli bir sorun teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Zira üniversitenin faaliyet göstereceği bölgede yer alan Diyarbakır, Urfa, Siirt, Hakkâri, Bitlis, Muş ve Van şehirlerinin tamamında ilkokul sayısı 150, öğrenci sayısı 16.000, öğretmen sayısı ise 450 civarında olarak tespit edilmiştir. Ayrıca bu ilkokulların köylerde bulunan 70 tanesinin büyük bir kısmında da sağlıklı bir eğitim faaliyetinin yürütüldüğünden bahsetmek mümkün değildir. Hatta bu vilayetlerin bazı ilçelerinde mektep bulunmayan köyler mevcuttur. Yine Hakkâri hariç olmak üzere bu vilayetlerde toplam 1 lise, 6 ortaokul, 2 sanat okulu bulunmakta ve bu okulların tamamına 2.000 öğrenci devam etmektedir. Bu durum Tonguç’a göre, “sert, acı gerçek ve tatlı hayallerin tadını bozan” ürkütücü şartlardan ilkidir. İkinci korkutucu

18 “Van’da Üniversite Açılacak”, **Haber (Akşam Postası)**, Yıl: 5, Sayı: 1727, 5 İkciteşrin/Kasım 1936, s.3; “Van Gölü’nde Bir Doğu Üniversitesi Yapılacak”, **Anadolu**, Yıl: 26, Sayı: 7061, 5 İkciteşrin/Kasım 1936, s.5.

19 Us, “Atatürk’ün Güzel Fikirlerinden Biri: Doğu Üniversitesi”, **Kurun**, s.1-2.

20 Mustafa Fuad, “Doğu Mektupları: Doğu Üniversitesinin Doğuda Göreceği İşler”, **Son Posta**, Yıl: 8, Sayı: 2584, 9 Birinciteşrin/Ekim 1937, s.8.

gerçek ise cehalettir²¹. Üniversitenin en önemli girdisinin öğrenci olduğu dikkate alınırsa bölgeden üniversiteye öğrenci bulmanın çözülmesi gerekli sorunların başında geldiği anlaşılmaktadır. Kaldı ki I. Umum Müfettişlik Kültür Müşaviri Salim Atalık, hazırladığı bir raporda Van şehrinde kurulması düşünülen üniversitenin temel taşı olarak ilköğretimi göstermiş ve ihmal edilmemesini tavsiye etmiştir²².

Eğitim alanında Türkiye'nin doğusu ile batısı arasındaki uçurumun yanında yetişmiş eleman eksikliği yönünden de benzeri bir fark mevcuttur. 3. Umum Müfettişlik faaliyetini yürüten Uzer'in açıklamalarında yetişmiş insan eksikliğinin boyutlarını görmek mümkündür. Ona göre doğunun en büyük ihtiyacı doktor ve eczacıdır²³. Tahsin Bey bir başka beyanatında ise İstanbul'un küçük semtlerinden olan Beyoğlu'nda 890 doktor olmasına rağmen sekiz vilayetin ve yaklaşık iki milyon vatandaşın yaşadığı doğuda sadece 69 hekimin varlığına dikkat çekmiştir. Keza Anadolu'nun batı kesimlerine kıyasla doğusunda çok daha fazla hayvan bulunmasına karşılık bölgede bir tane baytarın olduğunu belirtmiştir. Böylesine ciddi boyutlara ulaşan yetişmiş eleman ihtiyacını gidermenin doğuda üniversite açmakla sağlanabileceğini ifade etmiştir. Söz konusu açıklamaları gazete sütunlarına taşıyan Asım Us'a göre bölgede yaşayan gençlerin yüksek tahsil görmesiyle doğup büyüdüğü muhitte çalışması sağlanacağından doktor, eczacı, baytar ve öğretmen gibi yetişmiş insan ihtiyacı karşılanacaktır. Hatta İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerle ortak hareket edecek olan doğu üniversitesi ilmi açıdan Türkiye'ye ve dünyaya faydalı işler yapacaktır²⁴.

Ülkenin ihtiyaç duyduğu okumuş insanı yetiştiren tek kurum olan İstanbul Üniversitesinin yetersiz kalması, yeni üniversitenin açılmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Ayrıca doğuya atanan kişilerin konforsuzluk, mahrumiyet ve şehir hayatına alışmış olmalarından dolayı ilk fırsatta batıya tayinlerini istemeleri bölgenin eleman sıkıntısını arttırmıştır. Hatta bölge insanının dahi batı hayalleri kurması söz konusu sorunun derinleşmesine neden olmuştur. Bu nedenle söz konusu önemli toplumsal sorunun çözümü noktasında

21 İHTB, "Atatürk Üniversitesi Yazısı", s.2-4.

22 İHTB, "Diyarbakır Umum Müfettişinden Van, Muş Merkez ve İlçelerinin Raporu", Dosya: F3 X-110, Sıra: B2222, s.10.

23 "Doğu Vilayetleri Mes'ud Bir İstikbale Hazırlanıyor", **Cumhuriyet**, Yıl: 11, Sayı: 4488, 9 İnkinciteşrin/Kasım 1936, s.5.

24 Us, "Atatürk'ün Güzel Fikirlerinden Biri: Doğu Üniversitesi", **Kurun**, s.1-2.

doğuda bir üniversite kurulması elzem görülmüştür. Böylece kendi muhitinde yetişmiş, üniversite tahsilini tamamlamış gençlerin bölgelerine daha rahat hizmet edebilecekleri düşünülmüştür. Ayrıca sadece maddi olanaksızlıklardan dolayı okuma imkânı bulamayan zeki ve yetenekli vatan evlatları topluma kazandırılacağı ve Türk kültürünün gelişeceği vurgulanmıştır²⁵.

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından B. Dülger, “Doğuda Üniversite Bir İhtiyaçtır: Halkla Yakından Temas Edecek Eleman Lazım” başlıklı köşe yazısında; Mustafa Fuad ile aynı noktalara temas ettikten sonra şarkta kurulacak bir Tıp Fakültesinin bölgenin en büyük sorunu olan sağlık davasının çözümüne yapacağı katkıyı dile getirmiştir. Doğu üniversitesi sayesinde orta mektep mezunlarının doktor olarak yetiştirilebileceğini sözlerine eklemiştir. Dülger’e göre doğu şehirleri her yönüyle kalkındırılmak ve batı ile arasındaki uçurum giderilmek isteniyorsa sadece sağlıkçılara değil hukukçulara, mühendislere, tüccarlara da ihtiyaç vardır. Eğer nitelikli eleman sıkıntısı çözülecekse kurulması planlanan üniversite bünyesinde Hukuk Fakültesi, Ziraat ve Ticaret Fakültesi, Fen ve Mühendislik Fakültelerinin de açılması şarttır²⁶.

584

Doğu üniversitesinin açılması konusunda önemli bir belge niteliği ihtiva eden Türkiye Büyük Millet Meclisinin V. Dönem III. Yasama Yılı açılış nutkunda yeni üniversite açma konusuna değinen Atatürk, süreci kültürel kalkınma ve nitelikli eleman ihtiyacını karşılama kapsamında değerlendirmiştir. Bu konuşmasında Türk milletinin idealinin “en medeni ve müreffeh millete” ulaşmak olduğunu hatırlattıktan sonra bu amaca ulaşmak için okuma yazmanın yaygınlaştırılmasına ve kalkınmak için gerekli olan nitelikli insanların yetiştirilmesine vurgu yapmıştır. Bu amacı başarmaya yönelik olarak ülkenin şimdilik İstanbul, Ankara ve Van olmak üzere üç kültür bölgesine ayrıldığını açıklamıştır. Doğuda, Van Gölü’nün en güzel yerinde, her şubeden ilkokulların ve üniversitenin bulunduğu bir kültür şehri meydana getirmek istediklerini belirtmiştir. Böylesine mühim bir teşebbüsün bölge gençliğine sağlayacağı olanakları ise “Türkiye Cumhuriyeti’nin en mutlu bir eseri” şeklinde izah etmiştir²⁷. Mustafa Kemal Atatürk’ün bu girişimle;

25 Fuad, “Doğu Mektupları: Doğu Üniversitesinin Doğuda Göreceği İşler”, **Son Posta**, s.8.

26 B. Dülger, “Doğuda Üniversite Bir İhtiyaçtır: Halkla Yakından Temas Edecek Eleman Lazım”, **Cumhuriyet**, Yıl: 14, Sayı: 4839, 1 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.2.

27 **TBMMZC**, 1 Kasım 1937, I, s.7; **Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952, s.8-10. **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938)**, I,

çağın icaplarına göre yetişmiş, ulusal benliğe sahip yüksek tahsil gençliği oluşturmayı hedeflediği anlaşılmaktadır²⁸. Ayrıca söz konusu nutkun önemi, “hemen her Cumhuriyet memurunun ve Türk’ün cebinde mukaddes bir kitap gibi taşıyarak sık sık okunacak ve ezberlenecek bir vesika, büyük inkılap yolunda istikbali aydınlatan bir projektördür²⁹.” şeklindeki yorumlarla ortaya konmaya çalışılmıştır.

Cumhurbaşkanı’nın bu açıklamalarından sonra da konu hakkında yazılan yazılarda üniversite kurma düşüncesi doğunun kültürel kalkınması ve eleman sıkıntısının giderilmesi açısından değerlendirilmeye devam edilmiştir. Doğu üniversitesi açılması sürecini daha çok sağlık noktasında inceleyen G. A, *Ulus* gazetesindeki “Hayat ve Sıhhat” köşesinde kaleme aldığı “Doğu Üniversitesi” başlıklı yazısında, üniversitelerin açıldıkları yerlerde fikri hayatın gelişmesine katkı sunduğunu belirtmiş, Türk inkılabının yeni bir safhaya geçtiğini ileri sürmüştür. Planlanan üniversite dâhilinde açılacak Tıp Fakültesiyle bölgedeki doktorsuzluklardan meydana gelen ölümlerin önüne geçilebileceğini iddia etmiştir. Yine yazar, Tıp Fakültesinin yürüttüğü çalışmaların, Türk medeniyet ve ilminin Asya’ya yayılma sürecini hızlandıracağını ifade etmiştir³⁰.

Üniversite kurma sürecini kültürel kalkınma ve yetişmiş eleman sıkıntısını çözme noktasındaki yapılan değerlendirmeler 1938 yılının ortalarında dahi devam etmiştir. Bu kapsamda *Son Telgraf* gazetesinde Etem İzzet Benice tarafından kaleme alınan “Şark Üniversitesi Kurulurken” isimli yazı önemlidir. Yazar, üniversite kurma çalışmalarını doğunun sosyal ve kültürel kalkınmasına verilen önemi göstermesi bakımından önemli, kültür devriminin yüksek tahsili ülke geneline yayacak kadar gelişmesi noktasında değerli bulmaktadır. Ona göre her sahada yetişmiş elemana ve yüksek kültür

5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s.419-420. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün bu önemli nutku, dönemin basınında geniş bir yer tutmuştur. “Atatürk Dün Yıllık Nutku İle Meclisi Açtı”, **Cumhuriyet**, Yıl: 14, Sayı: 4840, 2 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.8; “Atatürk’ün Tarihi Nutukları”, **Kurun**, Yıl: 21-3, Sayı: 7117-1207, 2 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.9; “Atatürk’ün Çok Değerli Nutku”, **Yeni Asır**, Yıl:43, Sayı: 9665, 2 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.7. Ayrıca bu nutuk, 2 Kasım 1937 tarihli *Tan, Ulus, Son Posta, Haber (Akşam Postası), Anadolu* gazetelerinde de mevcuttur.

28 Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Haz. Arı İnan, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.170.

29 Asım Us, “Atatürk Programı”, **Kurun**, Yıl: 21-3, Sayı: 7119-1209, 42 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1, 4.

30 G.A, “Doğu Üniversitesi”, **Ulus**, Yıl: 18, Sayı: 5855, 14 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.5.

sahibi gençlere ihtiyaç vardır. Bu bağlamda kurulacak doğu üniversitesi, diğer üniversitelerle birlikte hâkim, doktor, edip, mühendis, kimyager, avukat gibi nitelikli insanların yetişmesine hem de umumi kültür seviyesinin yükselmesine hizmet edecektir. Ayrıca Başvekil Celal Bayar'ın, mekteplerden mezun olan gençlerin üniversiteden mahrum bırakılmamasına inandığını, bu yüzden söz konusu çalışmaları önemsediyini belirtmiştir³¹.

Doğunun her anlamda geri bir durumu doğu üniversitesi kurulmasının temel motivasyon kaynağı olduğu ifade edilebilir. Ancak Atatürk'ün bunun yanı sıra bölgede üniversite kurulmasından birtakım başka beklentilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Birincisi, bölgede yaşanan ayaklanmaların akabinde bölgedeki ayrılıkların Türkçe öğretiminin yaygınlaştırılmasıyla giderilebileceği anlayışı gelişmeye başlamıştı. Hatta Dersim'den uzak bölgelerde kız ve erkek yatılı okullar açılması, burada bölge çocuklarının küçük yaşlardan alınıp okutulmasını tavsiye eden raporlar Millî Eğitim Bakanlığına sunulmuştu³². Bu sebeple kurulması planlanan üniversite sayesinde hem bölgenin kalkınması hem de Türk dil ve tarih araştırmaları yapılarak Türk vatandaşı bilinci kazandırılmasının düşünüldüğü söylenebilir. Yani doğu üniversitesi, Türkiye'nin kültür faaliyetlerinin “doğudaki üssü” konumunda olması hedeflenmiştir³³. Afet İnan da yeni üniversitenin doğuda açılmasının nedenini; kültür olanaklarını götürmek suretiyle dil, kültür ve ülkü birliğini sağlamak ve bölgeye yakın ülkelerde yetenekli kişileri bünyesine alan bir Türk bilim kurumu kurmak olarak açıklamıştır³⁴. Özellikle üniversite yeri olarak Van'ın seçilmesinde coğrafi konum, ilkim şartları bakımından elverişlilik, toprak verimliliği ve Van Gölü'nün bulunması etkili olmuştur³⁵. Gerçekten de Türkiye'nin bağımsızlığını kazanması süreci ve sonrasında yaptığı önemli inkılaplar Asya ve İslam ülkelerinde yakından takip edilerek örnek alınmıştır.

31 Etem İzzet Benice, “Şark Üniversitesi Kurulurken”, **Son Telgraf**, Sayı: 469, 28 Haziran 1938, s.2.

32 Engin Tonguç, **Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç (Yaşamı, Öğretisi, Eylemi)**, I, Güldikenî Yayınları, 1. Basım, Ankara 1997, s.333.

33 Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s.142-143.

34 İnan, **a.g.e.**, s.306.

35 Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar, II**, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973, s.482; Yücel Namal, Hasan Karakuzu, “Türkiye’de Üniversite Açma Politikasına Bir Örnek: Doğu Üniversitesi Fikrinden Atatürk Üniversitesi’ne”, **Tarih Okulu Dergisi**, C IX, S 27, 2016, s.485.

Böyle bir kurum sayesinde söz konusu ülkelerdeki yetenekli kişiler Türk bilimine kazandırılabilirdi gibi Türkiye'de aldıkları eğitim neticesinde ülkelerinin modernleşmesinde etkin rol oynayabilirlerdi.

Dönemin basınının ve aydın sayılabilecek kişilerinin doğuda üniversite kurma faaliyetlerini imar, sosyal ve kültürel kalkınma ile nitelikli eleman ihtiyacını karşılama açısından değerlendirdikleri görülmüştür. Özellikle bölgenin yaşam koşullarının zorluğundan dolayı yetişmiş insanların görev yapmaktan kaçınmaları, memur göndermektense üniversiteyi götürmek anlayışının ön plana çıkmasını sağladığı söylenebilir. Böylece hem bölgenin imar ve kültürel manada kalkınması hem de bölgenin ihtiyaç duyduğu insan kaynağının bulunmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır. Yine batı bölgelerinde ve şehirlerde okumuş kişilerin doğuda görev yapmak istememeleri, doğunun kendi insanının yetiştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Dolayısıyla dönemin önemli bir eğitim ve kalkınma anlayışı olan “kendi kaynağı ile kalkındırma” hareketinin üniversite açılma sürecinde “doğuyu kendi insanıyla kalkındırma” şeklinde uygulandığını söylemek mümkündür.

Doğu üniversitesinin Van Gölü civarında kurulacağı sıklıkla basın tarafından gündeme getirilmesine rağmen bu konuda tam bir netliğin olmadığı anlaşılmaktadır. *Tan* gazetesi muhabiri Selahattin Güngör'ün 3. Umum Müfettişi Tahsin Uzer ile yaptığı mülakata yer verdiği haberinde, Uzer'in doğu üniversitesi işinin daha tasavvurdan ibaret olduğuna ve Van Gölü civarında veya başka bir yerde kurulabileceğine yönelik açıklamalarını aktarması, söz konusu belirsizliği kanıtlar niteliktedir³⁶. Yine *Anadolu* gazetesindeki “Doğu İllerinin En Büyük İhtiyacı Doktordur” başlıklı yazıdaki “Doğu'da bir üniversite kurulması mukarrerdir... Üniversite, Van Gölü kıyısında veya herhangi bir yerde yapılacaktır. Fakat muhakkak olan şudur ki doğunun bir üniversitesi olacaktır.” şeklindeki açıklamalarda bu kapsamda değerlendirilebilir³⁷.

Açılması planlanan üniversitenin kurulacağı yer konusunda 1937 yılının ortalarından itibaren bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Van'da açılması düşünülen üniversitenin bu tarihlerden itibaren Erzurum'da yapılacağına yönelik basında haberler çıkmaya başlamıştır. Bu konuda da Tahsin Uzer

36 Selahattin Güngör, “Uzak Şark Vilayetlerimizde Hızlı Bir İlerleme Hamlesi Var: Tahsin Uzer'le Konuştuk”, *Tan*, Sayı: 562, 9 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.1, 4.

37 “Doğu İllerinin En Büyük İhtiyacı Doktordur”, *Anadolu*, Yıl: 26, Sayı: 7065, 11 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.6.

tarafından Halkevinde yapılan açıklamaya göre Atatürk yurdunun müreffeh ve varlıklı bir numunesi olan Erzurum'daki öğretmen okulu doğu üniversitesine dönüştürülecektir³⁸. Bu açıklamadan sonra üniversitenin Erzurum'da açılmasına yönelik halkın ve Hükûmetin kuvvetli bir arzusu olduğunu dile getiren yazılar da mevcuttur³⁹.

Tahsin Uzer'in, üniversitenin Erzurum'da açılacağına yönelik açıklamalarını kendi başına yapması mümkün değildir. Bu konuda yeterli bilgi bulunmamasına rağmen Ankara'ya yaptığı seyahatler sırasında Mustafa Kemal Atatürk veya üst düzey yetkililerle yaptığı görüşmeler ve kişisel çabaları neticesinde bu şekilde bir karar değişikliğine gidildiği düşünülebilir. Ayrıca şehir değişikliğinin gündeme gelmesinde Erzurum'un doğunun en gelişmiş şehri olması nedeniyle Van'a kıyasla ulaşım, eğitim, imar vb. alanlarda imkânlar açısından daha ileri seviyede bulunmasının etkili olması muhtemeldir. Böyle bir karar değişikliğinde Van şehrinin olumsuz koşullarında yeni bir tesis yapmanın zorluğu dikkate alınarak Erzurum'da var olan uygun binanın kullanılmak istendiği anlaşılmaktadır. Zaten Tonguç, üniversite kurma çalışmalarının ciddi olarak ele alınmasıyla yapılan incelemelerde bölgenin sorunlarını; felaketler ve bakımsızlık yüzünden ıssızlaşma, toprak ağası ve şeyhler tarafından sömürülme, yapı malzemesi eksikliği, ulaşımın zorluğu, nitelikli eleman yokluğu, öğretim üyesi ve öğrencinin bulunmasındaki güçlükler olarak belirtmiştir. Bu yüzden kurulacak üniversite için düşünülen Van ve Diyarbakır şehirlerinden ziyade en uygun yerin Erzurum olduğuna kanaat getirildiğini açıklamıştır⁴⁰. Ancak Mustafa Kemal Atatürk, yeni üniversiteler açılması ile ilgili konuşmasında Van'ı işaret etmesi tüm bu tartışmaları nihayete erdirmiştir.

Genel olarak bakılacak olursa, doğuda üniversite kurulması için bir milat olarak kabul edilen Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım 1937 tarihli konuşmasının

38 “Erzurum'da Fabrikalar ve Üniversite Kuruluyor”, **Kurun**, Yıl: 20-3, Sayı: 7032-1152, 9 Ağustos 1937, s.1 ve 4; “Erzurum'da Büyük Bir İplik Fabrikası Kuruluyor”, **Ulus**, Yıl: 18, Sayı: 5760, 10 Ağustos 1937, s.2; “Erzurum'da Bir Doğu Üniversitesi Kurulacak”, **Son Posta**, Yıl: 8, Sayı: 2523, 9 Ağustos 1937, s.1 ve 11; “Erzurum'un İmarı Faaliyeti: Doğu Üniversitesi Bu Şehirde Kurulacak”, **Haber (Akşam Postası)**, Yıl: 6, Sayı: 2000, 9 Ağustos 1937, s.2. Bu haberler sadece ulusal basında değil yerel basında da gündeme gelmiştir. “Erzurum'da Büyük Bir İplik Fabrikası Kuruluyor: Tahsin Uzer'in Beyanati”, **Türk Sözü (Adana)**, Yıl: 13, Sayı: 3901, 10 Ağustos 1937, s.1; “Erzurum'da İplik Fabrikası: Bütün Şark İllerimiz Atatürk'ün Nurlu Yolunda Yürümektedir”, **Yeni Asır (İzmir)**, Yıl: 42, Sayı: 9624, 10 Ağustos 1937, s.3.

39 Fuad, “Doğu Mektupları: Doğu Üniversitesinin Doğuda Göreceği İşler”, **Son Posta**, s.8.

40 İHTB, “Atatürk Üniversitesi Yazısı”, s.3-4.

öncesinde yeni üniversite açılmasına karar verildiği anlaşılmaktadır. Bu konunun basına yansımada ve haber değeri kazanmasında Tahsin Uzer'in açıklamalarının etkisi olduğu görülmektedir. Süreç içerisinde basında ara sıra gündeme gelen doğu üniversitesi kurulması mevzusu, bölgenin imarı ve kültürel kalkınması ile nitelikli eleman eksikliğinin giderilmesi açısından değerlendirilmiştir. Bu şekilde yapılan değerlendirmelerde hemen hemen her alanda ciddi bir nitelikli insan gücü yokluğu kabul edilmekle birlikte özellikle bölgedeki doktor eksikliğinin vurgulandığı söylenebilir. Ayrıca bu dönemde üniversitenin açılacağı yer konusunun da zaman zaman gündeme taşındığı tespit edilmiştir.

II. Doğu Üniversitesi Kurma Sürecinin Faaliyet Dönemi

Doğuda bir üniversite kurulmasına giden süreçte bir dönüm noktası sayılan 1 Kasım 1937 tarihli Mustafa Kemal Atatürk'ün konuşmasıyla birlikte düşüncede kalan doğu üniversitesi fikri resmiyet kazanarak ciddiyetle ele alınmaya başlanmıştır. Söz konusu konuşmanın hemen akabinde Hükûmetin ve ilgili bakanlığın belirtilen direktifleri uygulamaya çalıştığı görülmüştür. Zira yeni üniversite kurulması hakkında tetkikat yapmak⁴¹ için Maarif Vekili Saffet Arıkan, Maarif Yüksek Tedrisat Umum Müdürü Cevat Dursunoğlu ve mahiyetinin Van'a seyahate çıkmaya hazırlandıkları anlaşılmaktadır⁴². Başvekil Celal Bayar ise hazırladığı hükûmet programında Ankara Üniversitesi ile Atatürk'ün işaret ettiği doğudaki kültür merkezinin açılmasına yer vermiştir⁴³. Ayrıca Hükûmetin ilgileneceği ilk iş olan maarif islahatı programında da İstanbul, Ankara ve doğu üniversitelerinin akademisyen ve öğrenci sorununu çözülmesi gereken önemli bir problem olarak kabul etmiştir⁴⁴. Zaten dönemin basını tarafından Türkiye'nin kültürel açıdan mıntikalara bölünmesi başlı

41 “Doğu Üniversitesi İçin Yapılan Hazırlıklar: Maarif Vekili Saffet Arıkan Mahallinde Tetkik Yapmak Üzere Bugünlere Hareket Ediyor”, **Cumhuriyet**, Yıl: 14, Sayı: 4843, 5 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1; “Doğu Üniversitesi”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 6845, 5 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.2.

42 “Maarifte İslah Hamleleri: Saffet Arıkan Pek Yakında Van'a Gidecek”, **Son Telgraf**, Yıl ve Sayı Bulunmamaktadır, 5 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1.

43 **TBMMZC**, 8 Kasım 1937, XX, s. 32; “Başvekilimiz Kabine Programını Millet Meclisinde Dün İzah Etti”, **Tan**, Yıl: 3, Sayı: 910, 9 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.9; “Başvekil Celal Bayar'ın Program Nutku”, **Kurun**, Yıl: 21-3, Sayı: 7125-1215, 10 İkinciteşrin/Kasım 1937, s. 9-10.

44 “Maarifte İslah Hamleleri: Saffet Arıkan Pek Yakında Van'a Gidecek”, **Son Telgraf**, s.1.

başına değerli bir inkılap olarak değerlendirilmiştir. Bu inkılapla birlikte doğu üniversitesi kurma faaliyetlerinin hızlanacağı ve ülkenin geri kalmış kısımlarının aydınlatılacağı düşünülmüştür⁴⁵.

Mustafa Kemal Atatürk'ün söz konusu beyanatından sonra doğu üniversitesi kurulmasına duyulan ilginin kısa bir süre içerisinde kaybolduğunu söylemek mümkündür. Bu tarihten sonra yaklaşık 3-4 aylık bir süre içerisinde konu ile ilgili herhangi bir yazı tespit edilememiştir. Bu tarihten sonra doğu üniversitesi hakkındaki ulaşılan ilk haber, daha önce planlanan ancak bir türlü gerçekleştirilemeyen inceleme gezisi ile alakalıdır. 6 Mart 1938 tarihli basında çıkan haberlerde, Saffet Arıkan ve mütehassıslardan oluşan bir heyetin yakında Van'a gideceği ve yerinde gerekli incelemeleri yapacağı bildirilmiştir. Belirtilen haberlerde doğu üniversitesinin nasıl bir müessese olarak düşünüldüğüne dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre; Van'da muallim, mütehassis ve talebenin rahatlıkla oturabilecekleri⁴⁶, üniversitenin öğrenci kaynağını sağlamak adına ilköğretim, ortaokul ve lise kurumlarını içinde barındıran⁴⁷ "bir site üniversitesinin" planlandığı anlaşılmaktadır⁴⁸. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar* adlı eserinde Mustafa Kemal Atatürk'ün aklındaki kurumu "...hepsi yatılı olmak üzere birkaç ilk ve orta mektep, lise, öğretmen, ziraat ve sanat mektepleri ve nihayet bütün fakülteleriyle bir üniversite" şeklinde tarif etmesi⁴⁹, gazetede çıkan haberlerle Atatürk'ün fikrinin örtüştüğünü göstermektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün "modern kültür merkezi" adını verdiği doğu üniversitesi işini önemseydiği söylenebilir. Nitekim onun düşündüğü kültür merkezi; öğretmen, profesör ve memurların rahatça ikamet edeceği yeni mahallelerden, zengin kütüphaneden, bütün ihtiyaçlara cevap veren çarşı, sinema, tiyatro, gazino, spor kulüplerinden oluşmaktadır. Böylece kara ve

45 Hakkı Ocakoğlu, "Atatürk Yüksek Görüşleri İle Yeni Direktifler Verdiler", **Yeni Asır**, Yıl: 43, Sayı: 9696, 3 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1-2; "Hükümetin Hazırladığı ve Hazırlayacağı Kanunlar", **Son Telgraf**, Sayı: 239, 2 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1-2.

46 "Maarif Vekili Şark Üniversitesini Kurmaya Gidiyor", **Son Telgraf**, Sayı: 357, 6 Mart 1938, s.2.

47 "Kültür İşleri: Van Vilayetinde Açılacak Üniversite", **Kurun**, Yıl: 21-3, Sayı: 7237-1327, 7 Mart 1938, s.3.

48 "Van'da Yapılacak Doğu Üniversitesi: Maarif Vekili Mütehassis Bir Heyetle Yakında Tetkikata Çıkacak", **Cumhuriyet**, Yıl: 14, Sayı: 4959, 6 Mart 1938, s.1, 8.

49 Soyak, **a.g.e.**, II, s.482.

hava ulaşımıyla merkeze ve denize bağlanan mükemmel plan dâhilinde inşa edilmiş modern bir Van şehri meydana getirmeyi hedeflemiştir. Bu müessesenin ihtiyaç duyduğu öğretim üyesi kadrosunun İstanbul'da veya yurt dışında okumuş ve akıncı ruhlu kişilerden seçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yeterli eleman sağlanamaması durumunda ise yurt dışından profesör getirtmeyi ve yurt dışına öğrenci göndermeyi de düşünmüştür⁵⁰.

Yapılması planlanan inceleme gezisinin Haziran sonuna kadar yapılamadığını, basında çıkan haberlerden anlamak mümkündür. Çünkü Mart-Haziran ayları arasında geçen süre içerisinde belirtilen seyahatin yapılacağına dair birçok haber bulunmaktadır⁵¹. Hatta bazı haberlerde üniversitenin açılacağı yerin tespit edilmesinden hemen sonra çalışmalara başlanacağı ve büyük ihtimalle 1940 yılı içerisinde doğu üniversitesinin faaliyete geçeceği dahi yer almıştır⁵². Ancak hem ülkenin genel şartları hem de bölgenin özel şartları düşünüldüğünde bu durumun çok güç olduğu söylenebilir. 1938 yılının Haziran ayının sonuna gelindiğinde artık yapılacak seyahatin detayları hakkında birtakım bilgiler verilmeye başlanmıştır. Nitekim 27 Haziran 1938 günü *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan “Van Üniversitesi İçin Tetkikat” başlıklı haberde seyahate katılacak isimler ve seyahatin kapsadığı şehirler belirtilmiştir. Buna göre inceleme heyetinde Maarif Vekili Saffet Arıkan, Yüksek Tedrisat Umum Müdürü Cevat Dursunoğlu, İlk Tedrisat Umum Müdürü İsmail Hakkı Tonguç, Güzel Sanatlar Akademisi hocalarından Mimar Arif Hikmet Holta, Hususi Mektepler Müdürü ve Kalemli Mahsus Müdürü Nihat Adil Erkmen bulunmaktadır⁵³. Tonguç'un inceleme gezisi hakkında verdiği bilgilerden bu kişilerin yanı sıra I. Umum Müfettişi Abidin Özmen, I. Umum Müfettişi Kültür Müşaviri Salim Atalık ve I. Umum Müfettişlik Doktorunun (ismi tespit edilemedi) da heyette yer aldığı

50 Soyak, a.g.e., II, s.483.

51 “Maarif Vekilinin Şarkta Tetkik Seyahati”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7049, 2 Haziran 1938, s.2; “Maarif Vekili İstanbul'da: Oradan Da Şarka Gidecektir, **Anadolu**, Yıl: 27, Sayı: 7522, 3 Haziran 1938, s.1; “Kültür Bakanı Van'a Gidiyor”, **Anadolu**, Yıl: 27, Sayı: 7553, 28 Haziran 1938, s.3. Bu seyahatte uğraması muhtemel yerler hakkında bilgilerde sunulmaktadır. Buna göre Diyarbakır, Elazığ, Van ve Erzurum'a uğranılabileceği belirtilmiştir. “Maarif Vekili Şark Vilayetlerinde Seyahate Çıkıyor”, **Haber (Akşam Postası)**, Yıl: 7, Sayı: 23872, 2 Haziran 1938, s.3.

52 “Doğu Üniversitesi: Bir Heyet Tetkikat Yapmak Üzere Pek Yakında Şarka Gidecek”, **Son Telgraf**, Sayı: 439, 29 Mayıs 1938, s.3.

53 “Van Üniversitesi İçin Tetkikat”, **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5072, 27 Haziran 1938, s.3.

anlaşılmaktadır⁵⁴. Yine bu haberlerde heyetin Diyarbakır'dan Kars'a kadar tüm şehirleri gezeceği ifade edilmiştir⁵⁵.

Uzun zamandan beri planlanan ancak bir türlü gerçekleştirilemeyen inceleme gezisi nihayet 30 Haziran 1938'de başlamıştır⁵⁶. Bu seyahatin yaklaşık 20 gün süreceği, heyetin Van'a varmak için trenle Diyarbakır'a doğru yola çıktığı bildirilmiştir⁵⁷.

Doğuda açılması planlanan üniversite için yapılan tetkikat seyahatini basından takip etmek mümkündür. Uğranılan yerlerde yapılan incelemeler hakkında detaylı veriler sunulmasa da sürecin ortaya konulması adına basın en önemli kaynak özelliği taşımaktadır. Buna göre heyetin 3 Temmuz 1938 tarihinde Siirt'te olduğu ve Bitlis yolu üzerinden Van'a gideceği *Akşam* gazetesinden öğrenilmektedir⁵⁸. İnceleme heyeti, 6-11 Temmuz tarihleri arasında Tatvan, Ahlat, Adilceviz ve Van şehirlerinde gerekli incelemeleri yapmış, daha sonra tetkikat için Erziş'e hareket etmiştir⁵⁹. 14 Temmuz günü Kars'a ulaşan heyet, burada Cılavuz Eğitim Kursu'nda incelemelerde bulunmuştur. Daha sonra içme suyu şebekesinin açılışını yapmış, elektrik tesisatının temelini atmış, şehirdeki diğer eğitim kurumlarına ziyaret gerçekleştirmiştir⁶⁰. Daha sonra Erzurum'a geçen heyet, burada önemli devlet kurumlarını ziyaretten

54 İHTB, "Atatürk Üniversitesi Yazısı", s.1-4.

55 "Doğu Üniversitesi: Maarif Vekili Perşembeye Van'a Gidiyor", **Son Telgraf**, Sayı: 468, 27 Haziran 1938i s.1 ve 6; "Kültür Bakanı Van'a Gidiyor", **Anadolu**, Yıl: 27, Sayı: 7553, 28 Haziran 1938, s.3; "Doğu Üniversitesi: Maarif Vekili Tetkik Seyahatine Çıkıyor", **Yeni Asır**, Yıl: 43, Sayı: 9866, 28 Haziran 1938, s.3.

56 "Maarif Vekili Van'a Gitti", **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7078, 1 Temmuz 1938, s.2; "Maarif Vekili Diyarbakır'a Gitti", **Haber (Akşam Postası)**, Yıl: 7, Sayı: 2310, 1 Temmuz 1938, s.3.

57 "Maarif Vekili Diyarbakır'da", **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7079, 2 Temmuz 1938, s.2.

58 "Maarif Vekili Van Yolunda", **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5079, 4 Temmuz 1938, s.3; "Van Üniversitesi: Maarif Vekili Siirt'e Vasil Oldu", **Akşam**, Yıl:20, Sayı: 7081, 4 Temmuz 1938, s.2.

59 "Maarif Vekili Erziş'ten Karaköse Yolu İle Kars'a Gidiyor", **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7089, 12 Temmuz 1938, s.2. Heyetin Van'da yaptığı seyahat, Van'ın yerel gazetesi olan *Yeni Yurd Van* gazetesinde de yer almıştır. Zühal Boran, **Yerel Basın Çalışmalarına Bir Örnek: Yeni Yurd Van Gazetesi (1937-1948)**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2018, s.63.

60 "Maarif Vekili Sarıkamış'ta Elektrik Santralının Temelini Attı ve Erzurum'a Geçti", **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7092, 15 Temmuz 1938, s.2; "Maarif Vekilinin Doğu Seyahati", **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5090, 15 Temmuz 1938, s.3.

sonra bazı temel atma törenlerine katılmış ve eğitim kurumlarını gezmiştir⁶¹. Erzurum'dan Erzincan'a geçen⁶² Maarif Vekili ve mahiyeti, burada seyahatle ilgili ilk detaylı beyanatını *Anadolu Ajansı* muhabirine vermiştir. Arıkan verdiği röportajda Atatürk Dönemi'ndeki kültür hareketlerini "asırlarca sürüp giden bocalamalarla kıyas kabul etmeyecek derecede hareketli ve olgun" olarak değerlendirmiştir. Yine Atatürk'ün "doğu bölgesinde bütün müstemilatı ile bir kültür sitesi kurulması" direktifleri neticesinde yapılan seyahat hakkında ayrıntılı bir raporu meclise sunacağını belirtmiştir⁶³. Heyet, doğudaki incelemelerinin yanı sıra Gümüşhane⁶⁴, Trabzon⁶⁵, Giresun, Ordu⁶⁶, Samsun⁶⁷ ve İstanbul'da⁶⁸ da tetkikat yapmıştır. Ayrıca heyetin seyahatini tamamladığı sıralarda Cenevre VII. Beynelmilel Tedrisat Konferansı'na katılan Prof. Dr. Afet İnan, "Türkiye Maarif Hayatı" hakkında yaptığı konuşmasında doğu üniversitesinden bahsetmiştir⁶⁹.

- 61 "Maarif Vekili Erzurum'da Bir Sinemanın Temelini Attı, **Haber (Akşam Postası)**, Yıl: 7, Sayı: 2324, 16 Temmuz 1938, s.3; "Maarif Vekilinin Erzurum Tetkikati", **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5091, 16 Temmuz 1938, s.5; "Maarif Vekili B. Saffet Arıkan Erzurum'a Tetkiklerde Bulundu", **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7093, 16 Temmuz 1938, s.2.
- 62 "Kültür Bakanı Erzincan'a Hareket Etti", **Akşam**, Yıl:20, Sayı: 7094, 17 Temmuz 1938, s.2.
- 63 "Kültür Vaziyetimiz Hakkında Beyanatta Bulundu", **Kurun**, Yıl: 21-3, Sayı: 7370-1460, 18 Temmuz 1938, s. 4. "Maarif Vekili Tetkikleri Hakkında Meclise Bir Rapor Verecek", **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7095, 18 Temmuz 1938, s.1 ve 4. Bu raporda Van ve Ahlat civarında inşaat merkezlerinin kurulması, gençlerin lise çağından itibaren yatılı ve burslu olarak okullara alınmasıyla kurulacak üniversitenin öğrenci olarak alt yapısının hazırlanması konuları yer almaktadır. Abdülaziz Kardaş, "Demokrat Parti İktidarı Döneminde Doğuda Bir Üniversite Kurma Çabaları", **History Studies**, VI, 6, 2014, s.151.
- 64 "Maarif Vekili Gümüşhane'de Mektepleri Gezdi, Bugün Trabzon'a Gidecek", **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7096, 19 Temmuz 1938, s.2.
- 65 "Maarif Vekili Trabzon'da", **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7097, 20 Temmuz 1938, s.2.
- 66 "Maarif Vekili Dün Giresun'dan Ordu'ya Gitti", **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 8000, 23 Temmuz 1938, s.2.
- 67 "Maarif Vekili Samsun'u Ziyaretten Sonra Vapurla İstanbul'a Geliyor", **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7101, 24 Temmuz 1938, s.2.
- 68 "Maarif Vekili Bugün Öğleden Sonra Şehrimize Geliyor", **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7102, 25 Temmuz 1938, s.2; "Maarif Vekili Dün Öğleyin Vapurla İstanbul'a Geldi", **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7013, 26 Temmuz 1938, s.3.
- 69 "Türkiye'de Maarif Hayatı: Prof. Afet'in Cenevre'de Mühim Beyanatı", **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5099, 24 Temmuz 1938, s.1 ve 5; "Beynelmilel Tedrisat Toplantıları: Murahhasımız Bayan Afet'in Türkiye'deki Kültür Hareketleri Etrafında Verdiği Malumat Takdirle Karşılandı", **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7101, 24 Temmuz 1938, s.1 ve 10.

Maarif Vekili Saffet Arıkan, yapılan tetkikat seyahatinden sonra elde edilen sonuçları bir rapor hâlinde meclise sunduğu bilinmesine rağmen raporun orijinaline 23 Aralık 1947’de Maarif Vekaleti binasında çıkan yangında yanması dolayısıyla ulaşmak mümkün değildir⁷⁰. Ancak İsmail Hakkı Tonguç, seyahatin akabinde yaptıkları toplantıda vardıkları sonuçları yazısında kaleme almıştır. Buna göre; doğuda bir üniversite kurabilmek için yapılması gerekenler şu şekilde tespit edilmiştir⁷¹:

1. 10-15 yıl gibi kısa bir süre içinde bölgede ilköğretimi yaygınlaştırmak
2. Kız teknik okulları başta olmak üzere orta dereceli diğer okulları da mümkün olduğu ölçüde yaymak
3. İl merkezlerinde tam donanımlı liseler açmak
4. Hızlı bir şekilde doğudaki il ve ilçeleri hatta köyleri birbirine bağlayan yollar yapmak
5. Elazığ-Tatvan-Van demiryolunu hizmete açmak
6. Doğuda sağlık sektörü başta olmak üzere ciddi bir bayındırlık faaliyeti yürütmek
7. Üniversite açılması mevzusunu ve doğunun kalkındırılma sorununu aydınlara millî bir ülkü olarak kabul ettirmek

Doğunun kalkınması ve bölgenin ihtiyaç duyduğu yetişmiş insanı sağlayabilmek için önemli görülen doğu üniversitesi işini Hükûmetin ciddi bir şekilde ele aldığı söylenebilir. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk’ün rahatsızlığından dolayı Celal Bayar’ın okuduğu 1 Kasım 1938 tarihli meclis açılış nutkunda bu mesele ile ilgili etütlerin yapıldığı, kabul edilen esaslar üzerinden çalışmaların hızla ve ciddiyetle devam edeceği belirtilmiştir⁷². Ancak kısa bir süre sonra doğu üniversitesi fikrini ortaya koyan, hayalini kuran ve sürekli bir şekilde takip eden Mustafa Kemal Atatürk’ün vefat etmesi konuya olan ilginin dağılmasına neden olmuştur. Aynı zamanda Hatay’ın anavatana

70 Eğitim Bakanlığı Yandı”, **Vakit**, Yıl: 31-1, Sayı: 10847-95, 24 Aralık 1947, s.1-2.

71 İHTB, “Atatürk Üniversitesi Yazısı”, s.5.

72 **TBMMZC**, 1 Kasım 1938, XXVII, s.6; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938)**, I, s.428; “Meclis Atatürk’ün Nutku İle Açıldı”, **Akşam**, Yıl: 21, Sayı: 7202, 2 İkinciteşrin/Kasım 1938, s.1, 6; “Büyük Millet Meclisi Dün Açıldı”, **Kurun**, Yıl: 22-3, Sayı: 7477-1577, 2 İkinciteşrin/Kasım 1938, s.1, 8.

katılma sürecinin en zirvede olduğu bir döneme denk gelmesi, Hükûmetin dikkatini bu noktaya çevirmesini gerektirmiştir. Yine II. Dünya Savaşı'nın başlaması da Hükûmetin kültürel politikaları ötelemesini, askerî faaliyetleri ön planda tutmasını beraberinde getirmiştir. Tüm bu olumsuzluklara bölgenin imkânsızlıkları ve devletin ekonomik olarak sıkıntısı eklenince doğu üniversitesi kurma çalışmaları kesintiye uğramıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı konuşmadan sonra geçen yaklaşık bir yıllık sürede doğu üniversitesi açılmasına yönelik faaliyetlerin resmîyet kazandığı, inceleme yapılması için heyet oluşturulduğu ve bir tetkik seyahati yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar neticesinde doğuyu üniversiteye kavuşturmak sorununun eğitim, ulaşım, sağlık ve imar noktasında bölgenin eksikliğini gidermekle çözülebilecek bir mesele olduğu anlaşılmıştır. Aynı zamanda bu meselenin hâll edilmesi için konunun bir millî mefkûre hâline dönüştürülmesi gerekmektedir. Yani son derece ciddi ve karmaşık olan bu sorun, ancak devlet ve milletin birlikte hareket ederek halledebileceği bir problem olarak gözükmektedir.

SONUÇ

Eğitim, Cumhuriyetin ilanıyla birlikte çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma amacına yönelik olarak yapılan inkılaplardan etkilenen en önemli alanların başında gelmektedir. Özellikle eğitimin yaygınlaşması ve okuryazar oranının yükseltilmesi için şehir ve kasabalarda okullaşma oranı arttırılmaya çalışılmıştır. 1930'lu yılların ortalarından itibaren yeterli olmamasına rağmen belirli bir seviyede okuma yazma bilen ve yükseköğretim talep eden bir kitle meydana gelmiştir. Dolayısıyla ülkenin tek yükseköğretim kurumu olan İstanbul Üniversitesi, tek başına bu talebe cevap vermekte yetersiz kalması ülkede yeni üniversitelerin açılmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda açılması planlanan üniversitelerden birisi de doğu üniversitesidir.

Bu dönemde Türkiye'de üniversiteye olan talebin çoğalmasının yanında doğuda üniversite açılmasını gerektiren birtakım başka nedenlerin olduğu anlaşılmaktadır. Ülkenin doğusu ile batısı arasında her anlamda ciddi bir uçurumun olduğu görülmektedir. Doğunun bu geri kalmışlığını gidermek amacıyla da doğu üniversitesi kurma çalışmaları yapılmıştır. Zaten dönemin basınından elde edilen bilgiler bu durumu destekler mahiyettedir. Dönemin basın organları, doğu üniversitesi konusunu imar, kültürel kalkınma ve ihtiyaç duyulan nitelikli elemanın sağlanması açısından değerlendirmişlerdir. Ayrıca batıda okumuş ve yetişmiş kişilerin doğuda görev yapmak istememeleri, doğunun kendi insanının muhitinde yetiştirilmesi anlayışının gelişmesini sağlamıştır. Gerçekten de söz konusu bu olumsuz durumlar bir üniversite kurulması fikrinin oluşmasında temel dinamikler olarak dikkat çekmektedir. Ancak bu gerçekliklerin dışında doğu üniversitesi fikrini geliştiren Atatürk'ün, doğuda Türklük bilincinin gelişmesi, dil ve tarih çalışmalarının hızlanması ve doğunun Asya ve diğer İslam ülkelerine açılan bir bilim üssü hâline getirilmesi gibi başka beklentilerinin de olduğu anlaşılmaktadır.

Doğu üniversitesi açılması sürecini anlamlandırmak için yeterli derecede yetkili açıklamasının bulunmamasından dolayı konunun anlaşılması adına basının ön planda tutulmasını gerektirmiştir. Ancak basında doğu üniversitesi tartışmaları bir süreklilik arz etmediği zaman zaman gündeme geldiği tespit edilmiştir. Ayrıca konunun gündeme gelmesinde 3. Umum Müfettişi Tahsin Uzer'in açıklamalarının önemli olduğu görülmüştür.

Mustafa Kemal Atatürk'ün mecliste yaptığı konuşma doğuda bir üniversite kurulması çalışmaları adına önemli bir dönüm noktasıdır. Bu bağlamda söz

konusu açıklamalardan önceki süreci “düşünsel/fikri dönem”, konuşmadan sonraki süreci ise “faaliyet dönemi” olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü söz konusu açıklamaların ardından bir heyet oluşturularak bölgede incelemeler yapılmıştır. Yapılan tetkikat neticesinde doğu üniversitesi kurulma sürecinin eğitimden ulaşım, sağlıktan imara kadar çeşitli alanlarda ciddi sorunları barındıran bir problem olduğu anlaşılmıştır. Netice itibariyle yeni bir üniversite kurma çalışmaları ciddi bir şekilde ele alınmasına rağmen meydana gelen iç ve dış gelişmeler nedeniyle süreç tamamlanamamıştır.

İntihal Taraması Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>) | *This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Etik Beyan Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Açık Erişim Lisansı Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License*

KAYNAKÇA

Asım Us, “Atatürk’ün Güzel Fikirlerinden Biri: Doğu Üniversitesi”, **Kurun**, Yıl: 20-2, Sayı: 6768-708, 11 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.1.

Asım Us, “Doğu İllerimizde İmar”, **Kurun**, Yıl: 20-2, Sayı: 6762-702, 5 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.1, 7.

“Atatürk Dün Yıllık Nutku İle Meclisi Açtı”, **Cumhuriyet**, Yıl: 14, Sayı: 4840, 2 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1, 8-9.

“Atatürk Üniversitesi: Ankara’da Kurulacak Üniversite Bu Yıl Açılacak”, **Cumhuriyet**, Yıl: 11, Sayı: 4032, 6 Ağustos 1935, s.1, 7.

“Atatürk’ün Çok Değerli Nutku”, **Yeni Asır**, Yıl:43, Sayı: 9665, 2 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1, 3, 7.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938), I, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

“Atatürk’ün Tarihi Nutukları”, **Kurun**, Yıl: 21-3, Sayı: 7117-1207, 2 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1, 4, 8-9.

B. Dülger, “Doğuda Üniversite Bir İhtiyaçtır: Halkla Yakından Temas Edecek Eleman Lazım”, **Cumhuriyet**, Yıl: 14, Sayı: 4839, 1 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.2.

“B. Tahsin Uzer’in Beyanatı”, **Akşam**, Yıl: 19, Sayı: 6489, 9 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.1, 5.

Başgöz, İlhan, Wilson, Howard E., **Türkiye Cumhuriyeti’nde Eğitim ve Atatürk**, Dost Yayınları, Ankara 1968.

“Başvekil Celal Bayar’ın Program Nutku”, **Kurun**, Yıl: 21-3, Sayı: 7125-1215, 10 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.9-10.

“Başvekilimiz Kabine Programını Millet Meclisinde Dün İzah Etti”, **Tan**, Yıl: 3, Sayı: 910, 9 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.6-9.

“Beynelmilel Tedrisat Toplantıları: Murahhasımız Bayan Afet’in Türkiye’deki Kültür Hareketleri Etrafında Verdiği Malumat Takdirle Karşılandı”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7101, 24 Temmuz 1938, s.1, 10.

Bilsel, Cemil, **İstanbul Üniversitesi Tarihi**, Kenan Matbaası, İstanbul 1943.

Boran, Zühal, **Yerel Basın Çalışmalarına Bir Örnek: Yeni Yurd Van Gazetesi (1937-1948)**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2018.

“Büyük Millet Meclisi Dün Açıldı”, **Kurun**, Yıl: 22-3, Sayı: 7477-1577, 2 İkinciteşrin/Kasım 1938, s.1, 8.

“Doğu İllerinin En Büyük İhtiyacı Doktordur”, **Anadolu**, Yıl: 26, Sayı: 7065, 11 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.6.

Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1952.

“Doğu Üniversitesi İçin Yapılan Hazırlıklar: Maarif Vekili Saffet Arıkan Mahallinde Tetkik Yapmak Üzere Bugünlere Hareket Ediyor”, **Cumhuriyet**, Yıl: 14, Sayı: 4843, 5 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1.

“Doğu Üniversitesi: Bir Heyet Tetkikat Yapmak Üzere Pek Yakında Şarka Gidecek”, **Son Telgraf**, Sayı: 439, 29 Mayıs 1938, s.3.

“Doğu Üniversitesi: Maarif Vekili Perşembeye Van’a Gidiyor”, **Son Telgraf**, Sayı: 468, 27 Haziran 1938, s.1, 6.

“Doğu Üniversitesi: Maarif Vekili Tetkik Seyahatine Çıkıyor”, **Yeni Asır**, Yıl: 43, Sayı: 9866, 28 Haziran 1938, s.3.

“Doğu Üniversitesi”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 6845, 5 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.2.

“Doğu Vilayetleri Mesut Bir İstikbale Hazırlanıyor”, **Cumhuriyet**, Yıl:11, Sayı: 4488, 9 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.5.

Dölen, Emre, “II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C X, S 1, 2008, s.1-46.

“Eğitim Bakanlığı Yandı”, **Vakit**, Yıl: 31-1, Sayı: 10847-95, 24 Aralık 1947, s.1-2.

Ergün, Mustafa, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021.

“Erzurum’da Bir Doğu Üniversitesi Kurulacak”, **Son Posta**, Yıl: 8, Sayı: 2523, 9 Ağustos 1937, s.1, 11.

“Erzurum’da Büyük Bir İplik Fabrikası Kuruluyor: Tahsin Uzer’in Beyanatı”, **Türk Sözü (Adana)**, Yıl: 13, Sayı: 3901, 10 Ağustos 1937, s.1.

“Erzurum’da Büyük Bir İplik Fabrikası Kuruluyor”, **Ulus**, Yıl: 18, Sayı: 5760, 10 Ağustos 1937, s.2.

“Erzurum’da Fabrikalar ve Üniversite Kuruluyor”, **Kurun**, Yıl: 20-3, Sayı: 7032-1152, 9 Ağustos 1937, s.1, 4.

“Erzurum’da İplik Fabrikası: Bütün Şark İllerimiz Atatürk’ün Nurlu Yolunda Yürümektedir”, **Yeni Asır (İzmir)**, Yıl: 42, Sayı: 9624, 10 Ağustos 1937, s.3.

“Erzurum’un İmarı Faaliyeti: Doğu Üniversitesi Bu Şehirde Kurulacak”, **Haber (Akşam Postası)**, Yıl: 6, Sayı: 2000, 9 Ağustos 1937, s.2.

Etem İzzet Benice, “Şark Üniversitesi Kurulurken”, **Son Telgraf**, Sayı: 469, 28 Haziran 1938, s.2.

G.A, “Doğu Üniversitesi”, **Ulus**, Yıl: 18, Sayı: 5855, 14 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.5.

Hakkı Ocakoğlu, “Atatürk Yüksek Görüşleri İle Yeni Direktifler Verdiler”, **Yeni Asır**, Yıl: 43, Sayı: 9696, 3 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1-2.

600

“Hükümetin Hazırladığı ve Hazırlayacağı Kanunlar”, **Son Telgraf**, Sayı: 239, 2 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1-2.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Darulfünun Tarihçesibe Giriş: İlk İki Teşebbüs”, **Bulleten**, C LIV, S 210, Ağustos 1990, s.699-746.

İnan, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Haz. Arı İnan, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

İsmail Hakkı Tonguç Vakfı Belgeliği, “Atatürk Üniversitesi Yazısı”, Dosya: P1 500-125, Sıra: B5983, s.2-3.

İsmail Hakkı Tonguç: Kitaplaşmamış Yazıları, II, Haz. Mustafa Aydoğan, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

Kanunlar Dergisi, C II, s.381.

Kanunlar Dergisi, C XII, s.776-777.

Kardaş, Abdülaziz, “Demokrat Parti İktidarı Döneminde Doğuda Bir Üniversite Kurma Çabaları”, **History Studies**, C VI, S 6, 2014, s.149-163.

“Kültür Bakanı Erzincan’a Hareket Etti”, **Akşam**, Yıl:20, Sayı: 7094, 17 Temmuz 1938, s.2.

“Kültür Bakanı Van’a Gidiyor”, **Anadolu**, Yıl: 27, Sayı: 7553, 28 Haziran 1938, s.3.

“Kültür İşleri: Van Vilayetinde Açılacak Üniversite”, **Kurun**, Yıl: 21-3, Sayı: 7237-1327, 7 Mart 1938, s.3.

“Kültür Vaziyetimiz Hakkında Beyanatta Bulundu”, **Kurun**, Yıl: 21-3, Sayı: 7370-1460, 18 Temmuz 1938, s.4.

“Maarif Vekili B. Saffet Arıkan Erzurum’a Tetkiklerde Bulundu”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7093, 16 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekili Bugün Öğleden Sonra Şehrimize Geliyor”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7102, 25 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekili Diyarbakır’a Gitti”, **Haber (Akşam Postası)**, Yıl: 7, Sayı: 2310, 1 Temmuz 1938, s.3.

“Maarif Vekili Diyarbakır’da”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7079, 2 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekili Dün Giresun’dan Ordu’ya Gitti”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 8000, 23 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekili Dün Öğleyin Vapurla İstanbul’a Geldi”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7013, 26 Temmuz 1938, s.3.

“Maarif Vekili Erçiş’ten Karaköse Yolu İle Kars’a Gidiyor”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7089, 12 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekili Erzurum’da Bir Sinemanın Temelini Attı”, **Haber (Akşam Postası)**, Yıl: 7, Sayı: 2324, 16 Temmuz 1938, s.3.

“Maarif Vekili Gümüşhane’de Mektepleri Gezdi, Bugün Trabzon’a Gidecek”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7096, 19 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekili İstanbul’da: Oradan Da Şarka Gidecektir”, **Anadolu**, Yıl: 27, Sayı: 7522, 3 Haziran 1938, s.1.

“Maarif Vekili Samsun’u Ziyaretten Sonra Vapurla İstanbul’a Geliyor”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7101, 24 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekili Sarıkamış’ta Elektrik Santralının Temelini Attı ve Erzurum’a Geçti”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7092, 15 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekili Şark Üniversitesini Kurmaya Gidiyor”, **Son Telgraf**, Sayı: 357, 6 Mart 1938, s.2.

“Maarif Vekili Şark Vilayetlerinde Seyahate Çıkıyor”, **Haber (Akşam Postası)**, Yıl: 7, Sayı: 23872, 2 Haziran 1938, s.3.

“Maarif Vekili Tetkikleri Hakkında Meclise Bir Rapor Verecek”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7095, 18 Temmuz 1938, s.1, 4.

“Maarif Vekili Trabzon’da”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7097, 20 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekili Van Yolunda”, **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5079, 4 Temmuz 1938, s.3.

“Maarif Vekili Van’a Gitti”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7078, 1 Temmuz 1938, s.2.

“Maarif Vekilinin Doğu Seyahati”, **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5090, 15 Temmuz 1938, s.3.

“Maarif Vekilinin Erzurum Tetkikatı”, **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5091, 16 Temmuz 1938, s.5.

“Maarif Vekilinin Şarkta Tetkik Seyahati”, **Akşam**, Yıl: 20, Sayı: 7049, 2 Haziran 1938, s.2.

“Maarifte Islah Hamleleri: Saffet Arıkan Pek Yakında Van’a Gidecek”, **Son Telgraf**, Yıl ve Sayı Bulunmamaktadır, 5 İkinciteşrin/Kasım 1937, s.1.

“Meclis Atatürk’ün Nutku İle Açıldı”, **Akşam**, Yıl: 21, Sayı: 7202, 2 İkinciteşrin/Kasım 1938, s.1, 6.

Mustafa Fuad, “Doğu Mektupları: Doğu Üniversitesinin Doğuda Göreceği İşler”, **Son Posta**, Yıl: 8, Sayı: 2584, 9 Birinciteşrin/Ekim 1937, s.8.

Namal, Yücel, Karakuzu, Hasan, “Türkiye’de Üniversite Açma Politikasına Bir Örnek: Doğu Üniversitesi Fikrinden Atatürk Üniversitesi’ne”, **Tarih Okulu Dergisi**, C IX, S 27, 2016, s.481-517.

Selahattin Güngör, “Uzak Şark Vilayetlerimizde Hızlı Bir İlerleme Hamlesi Var: Tahsin Uzer’le Konuştuk”, **Tan**, Sayı: 562, 9 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.1, 4.

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk’ten Hatıralar**, II, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973.

Şahin, Mustafa, **Hasan Tahsin Uzer'in Mülki İdareciliği ve Siyasetçiliği**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010.

“Şarkta Büyük Kalkınma Hareketi Başlıyor: Tahsin Uzer Yarın Akşam Ankara'ya Gidiyor”, **Son Telgraf**, Yıl:1, Sayı: 5, 8 Mart 1937, s.3.

Tekeli, İlhan, “Cumhuriyet Öncesinde Üniversite Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gerçekleştirilmesinde Alınan Yol”, **Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961), I**, Ed. Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır, 2. Baskı, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2010, s.19-51.

Tonguç, Engin, **Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç (Yaşamı, Öğretisi, Eylemi), I-II**, 2. Baskı, Güldikeni Yayınları, Ankara 2004.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, 21 Şubat 1923, XXVII, s.419.

“Türkiye’de Maarif Hayatı: Prof. Afet’in Cenevre’de Mühim Beyanatı”, **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5099, 24 Temmuz 1938, s.1, 5.

Vahide, Şükran, **Bediüzzaman Said Nursi Entelektüel Biyografisi**, Ed. İbrahim M. Abu-Rabi, Etkileşim Yayınları, 2013.

“Van Gölü Çevresinde Yeni Bir Hayat Uyanıyor”, **YeniYol**, Yıl: 13, Sayı: 2236, 7 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.2.

“Van Gölü’nde Bir Doğu Üniversitesi Yapılacak”, **Anadolu**, Yıl: 26, Sayı: 7061, 5 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.5.

“Van Üniversitesi İçin Tetkikat”, **Cumhuriyet**, Yıl: 15, Sayı: 5072, 27 Haziran 1938, s.3.

“Van Üniversitesi: Maarif Vekili Siirt’e Vasıl Oldu”, **Akşam**, Yıl:20, Sayı: 7081, 4 Temmuz 1938, s.2.

“Van’da Üniversite Açılacak”, **Haber (Akşam Postası)**, Yıl:5, Sayı: 1727, 5 İkinciteşrin/Kasım 1936, s.3.

“Van’da Yapılacak Doğu Üniversitesi: Maarif Vekili Mütihassıs Bir Heyetle Yakında Tetkikata Çıkacak”, **Cumhuriyet**, Yıl: 14, Sayı: 4959, 6 Mart 1938, s.1, 8.

ALMAN ORDUSUNUN II. DÜNYA SAVAŞI'NDA SOVYET RUSYA'YA KARŞI DÜZENLEDİĞİ BARBAROSSA HAREKATI'NIN BAŞLANGICI VE TÜRK BASINI

METEHAN ERASLAN*
LATİF BURAK VURALGİL**

ÖZ

Almanlar, 23 Ağustos 1939'da Sovyetler ile pakt yaptıklarında Bismarck döneminden beri süregelen iki cephede aynı anda savaşmama politikasını devam ettirmiştir. Sovyetler ise batıdaki en yakın düşmanı ile ittifak yapmayı başarmıştır. Bu ittifak 1 Eylül 1939'da başlayan İkinci Dünya Savaşından yaklaşık 2 sene sonra 22 Haziran 1941 tarihinde Almanların Sovyetler Birliği'ne savaş ilan etmesine kadar devam etmiştir. Uzun yıllar sürecek olan bu mücadelenin ilk aylarında meydana gelen aksaklıklar ve oluşan bloklar savaşın gidişatı üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Hitler ve kurmaylarının kısa bir sürede biteceğine inandıkları bu savaşın planları dahi kış aylarını kapsayacak şekilde tasarlanmamıştır. Ancak bu inancın, Sovyetler Birliği'nin cephelerdeki direnci karşısında çok iyimser kaldığı fark edilmiş, belirlenen bölgelerin planlanan tarihlerde ele geçirilememesi ve kış aylarının başlaması Almanlar için sonun başlangıcı olmuştur. Alman ordusunun bu durumu başta İngiltere olmak üzere pek çok devletin Almanların yenileceğine dair inancını arttırmıştır. İngiltere'nin Sovyetlere yardım sağlamak amacı ile başlattığı görüşmeler Mihver Devletlerinin karşısında yeni bir bloğun oluşmasını sağlamıştır. Çalışmanın amacı Türk basınının,

* 1. Yazar: Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya/TÜRKİYE, eraslanmetehan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8233-1086

** 2. Yazar: Y. Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya/TÜRKİYE, vuralgilburak@gmail.com

ORCID: 0009-0002-0428-2482

Barbarossa Harekatı'nın başlangıç süreciyle beraber girilen yeni savaş düzenini nasıl değerlendirdiğini ve konu hakkındaki görüşlerini incelemektir. Bu doğrultuda çalışmada, *Akşam*, *Cumhuriyet*, *Tan* ve *Ulus* gazeteleri seçilerek nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Türkiye'nin kara bağlantısına sahip olmamasına karşın hem Sovyetler hem de Almanya ile olan ilişkileri savaş süresi boyunca tüm devletlerin ilgisini çekmiş, iki tarafın da Türkiye'nin savaşa dahil olması amacıyla yaptığı baskılar bu dönem artarak devam etmiştir. Hem diplomatik hem de medya aracılığı ile bu baskılara sık sık yanıt verilmiş ve Türkiye'nin savaş dışılığı konusu savunulmuştur. Bu noktada Türk basınından yola çıkılarak Türkiye'nin taraf olduğu ya da bir tarafa meyilli olduğu iddialarına da cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Barbarossa Harekâtı, İkinci Dünya Savaşı, Leningrad, Türk Basını.

THE BEGINNING OF THE BARBAROSSA OPERATION ORGANISED BY THE GERMAN ARMY AGAINST SOVIET RUSSIA DURING WORLD WAR II AND THE TURKISH PRESS

ABSTRACT

When the Germans made a pact with the Soviets on August 23, 1939, they continued the Bismarckian policy of not fighting on two fronts at the same time. The Soviets, on the other hand, managed to make an alliance with their closest enemy in the West. This alliance lasted until the Germans declared war on the Soviet Union on June 22, 1941, about two years after the Second World War started on September 1, 1939. The setbacks and blocs that occurred in the first months of this struggle that would last for many years played a decisive role in the course of the war. Even the plans for this war, which Hitler and his staff believed would end in a short time, were not designed to cover the winter months. However, it was realized that this belief was too optimistic in the face of the Soviet Union's resistance on the fronts, and the inability of the Germans to capture the regions they had determined on the planned dates and the onset of winter marked the beginning of the end for the Germans. This situation of the German army increased the belief of many states, especially Britain, that the Germans would be defeated. The negotiations that began with Britain's aim to provide aid to the Soviets led to the formation of a new bloc against the Axis powers. The aim of the study is to examine how the Turkish press evaluated the new war order that was introduced with the beginning of the Barbarossa Operation and their views on the subject. In this context, the newspapers Akşam, Cumhuriyet, Tan and Ulus were selected and document analysis, one of the qualitative research methods, was used in the study. Türkiye's relations with both the Soviets and Germany, despite not having a land connection, caused Türkiye to attract the attention of all states during the war, and the pressures from both sides for Türkiye's involvement in the war continued to increase during this period. Both diplomatically and through the media, these pressures were frequently responded to and Türkiye's non-combatant status was defended. At this point, the Turkish press also sought answers to the allegations that Türkiye was taking sides or leaning towards one side.

Keywords: Leningrad, Operation Barbarossa, World War II, Turkish Press.

GİRİŞ

1939 yılında Almanya'nın Polonya'yı işgali ile başlayan İkinci Dünya Savaşı, 1941'in baharında Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne savaş ilan etmesi ile yeni bir döneme girmiş ve bu saldırı savaşın gidişatı üzerinde önemli bir kırılma noktası yaratmıştır. Makalede, Almanların mutlak zaferden emin bir şekilde başladıkları Sovyetler Birliği saldırısının sebepleri, aksaklıkları ve gelişimi incelenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarına yaklaşan bir harbin ülke üzerindeki etkilerine değinilmiş ve Türk basınının bu durum karşısında almış olduğu pozisyon ve önemi tartışılmıştır.

1918 senesinde silahların susması ile devletler diplomasi arenasında çarpışmaya başlamış ve 1919 Paris Barış Konferansı bu çarpışmanın sahnesi olmuştur. Galip devletlerin mağluplara isteklerini dikte ettirdiği bu konferansta Almanya ve Bolşevikler temsil edilmemiştir. Almanya'nın savaşın tek suçlusu konumunda görülmesi ve savaşın maddi tazminatının Almanya'dan alınmak istenmesi sonraki dönemde hem ülke içinde yaşadığı problemleri arttırmış hem de diğer devletlere karşı olan tutumunu etkilemiştir.

608

Savaşın sonlarında ortaya çıkan problemlerin önlenememesi Almanya'da imparatorluğun sonu olmuştur. 8 Kasım 1918'de ilan edilen Weimar Cumhuriyeti de bu karışıklıkları çözmekte etkili olamamıştır¹. Bu buhran dönemlerinde revaçta olan sol akımların karşısında militarist sağ akımlar yükselmeye başlamıştır. 13 Mart 1920 yılında Kapp Darbesi militarizmin Almanya'da revaçta olduğunu göstermiştir². Cumhuriyet, sağ ve sol akımlardan gelen bu darbe teşebbüslerini başarıyla engellemiş ancak toplumsal istikrar 1924 yılında Dawes Planı'nın kabulü ile mümkün olabilmiştir³. 1918 yılında kurulan Alman İşçi Partisi bu buhranlı ortamda sivrilmeyi başarmış 1920 yılında Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi adını almış ve Adolf Hitler'in de parti liderliğini ele almasıyla parti ülke içindeki tanınırlığını arttırmıştır. Kısmi istikrar yıllarında oy oranı dalgalı seyretmiş olsa da 1929 Ekonomik

1 M. Suna Özel Özcan, Lütfi Tutuş, "Nazi Almanyası'na Giden Süreci Yaratmak: Paris Barış Konferansı, Versailles Anlaşması ve Weimar Almanyası", **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, 2022, C 14, S 27, s.283.

2 Nihat Yılmaz, "Weimar Dönemi ve Öncesinde Meydana Gelen Siyasi Çekişmeler ve Ekonomik Krizlerin Alman Sosyal Demokrat Partisi Bağlamında Bir Değerlendirmesi", **Sosyal Bilimler Dergisi**, 2013, C XV, S 1, s.81.

3 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, 28. Basım, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s.181.

Buhranı Almanya için felakete yol açmıştır. Bu felaket Nazi Partisi'ne olan ilgiyi arttırmış, parti önce meclis içindeki milletvekili sayısını yükseltmiş 1933 yılında ise Adolf Hitler şansölyeliğe getirilmiştir.

Hitler'in tüm gücü eline geçirmesi ise 1933 Şubat'ında Alman parlamento binası Reichstag'ın yanmasının sorumlusu olarak gösterdiği komünistlere karşı aldığı sert tedbirler ile başlamıştır. Bu dönemde kendisine muhalif sesleri baskı yoluyla susturmuş, mecliste komünist ve sosyal demokrat milletvekilleri yokken baskı yoluyla aldığı 4 yıllık olağanüstü yetkiler ile diktatoryasını tamamlamıştır. Bu yetkiler Hitler'e önce tüm partileri yasaklama imkanını sağlamış ve 1945 yılına kadar yaşayacak olan Nazi diktatörlüğünü kurmasının önündeki tüm engelleri aşma imkânı vermiştir⁴. Her ne kadar Locarno Anlaşması⁵, Milletler Cemiyeti üyeliği gibi durumlar Almanya'nın uluslararası düzeyde tekrardan kabul gördüğü anlamını taşısa da artan işsizlik ve 1929 krizi Alman toplumu için felaketle sonuçlanmıştır⁶. Böyle bir dönemde ortaya çıkan, iktidarının ilk yıllarında işsizlik oranını düşüren ve tekrardan istikrar dönemi sağlayan Hitler etrafında destekçi toplamaya başlamıştır⁷.

Bu desteğin etkisi Almanya'nın dış politikasına da yansımıştır. Versay Antlaşmasının Almanya üzerindeki etkilerinden tamamen kurtulmayı hedefleyen Hitler, temmuz ayında Cenevre Silahsızlanma Konferansından çekilmiş ve Milletler Cemiyeti'nden ayrılmıştır⁸. Hitler'in tüm planı komşu ülkelerdeki azınlıkları bir araya toplamak, Lebensraum (Yaşam Alanı) olarak gördüğü Doğu Avrupa'ya Almanların yerleşmesini sağlayarak buraların doğal kaynaklarından faydalanmaktır⁹. Bu planları doğrultusunda ülke içerisinde sanayi yatırımlarını arttırmış ve askeri olarak yeni politikalar uygulamaya koymuştur. Dış politikada ise yeni müttefikler elde etmek amacıyla 25 Ekim

4 Ian Kershaw, **Hitler 1936-1945 Nemesis**, Penguin Books Ltd, 1. Baskı, Londra 2011, s.428.

5 Ayrıntılı bilgi için bk. Erkan Cevizliler, Ali Servet Öncü, "Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı", **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, C 5, S 9, 2019.

6 John Keegan, **İkinci Dünya Savaşı**, Çev. Samet Öksüz, Say Yayınları, İstanbul 2010, s.10.

7 A. J. P. Taylor, **İkinci Dünya Savaşının Kökenleri**, Çev. Hakan Abacı, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s.110.

8 Umut Bekcan, "Sovyetler Birliği'nin Savaş Öncesi Döneme Bakışı (1933-1939): Nazilerin Avrupa'ya İşgalinin Sorumlusu Kim?", **Uluslararası İlişkiler**, C 13, S 50, 2016, s.103.

9 İlker Başar Özel, **Kısa II. Dünya Savaşı Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s.74.

1936 yılında İtalya ile Berlin-Roma Mihverini¹⁰ kurmuş, 25 Kasım 1936 yılında Japonya ile Anti-Komitern Pakt imzalanmıştır. Bu pakta 6 Kasım 1937 yılında İtalya dahil olmuştur. Bu dönem, Hitler'in askeri sahadan çok diplomatik sahaya yoğunlaştığı ve askerî hamleleri öncesi ittifaklar yolu ile Almanya'yı güvene aldığı yıllar olmuştur¹¹.

Almanlar Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği problemlerden hızla kurtulurken, Rusya 1917 yılında yaşadığı Bolşevik Devrimi ile kendi iç mücadelesine odaklanmıştır. Bolşevik Devrimi ve savaşın getirdiği yük Rusya'da anarşiyi ortaya çıkarmıştır. Bu durum sonucunda Çar tahttan feragat etmek zorunda kalmış ve yeni bir rejim kurulmuştur¹². Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi Rusya'da Bolşevikler ile Çarlık destekçileri arasında bir mücadeleyi başlatmış ve 1921 yılına kadar Rusya'nın iç karışıklık ortamında kalmasına sebep olmuştur¹³. Bu mücadele 1922 yılında SSCB'nin kurulması ile son bulmuştur. Yeni kurulan Rus Devleti'nin batı ile ilişkileri hem iç savaş döneminde Batılı devletlerin Çarlık tarafını desteklemesi hem de savaş sonunda Rusya'nın uluslararası sahnede temsil edilmemesi sebebiyle mesafeli başlamıştır.

Almanya ile de ilişkilerini diplomasi yoluyla düzenlemek isteyen Sovyetler Birliği 1922 yılında Rapollo ve 1926 yılında Berlin Anlaşmalarını imzalamıştır¹⁴. Rapollo Anlaşmasından sonraki süreç Alman-Sovyet ilişkilerinin ekonomik ve toplumsal olarak zirve yaptığı dönemler olmuştur¹⁵. Ancak Hitler'in iktidara gelmesi ve Reichstag Yangını sonrası komünistlere karşı aldığı tavırlar iki devletin birbirlerine karşı duyduğu güveni olumsuz yönde etkilemiştir. Bu süreçten sonra Sovyetler, Avrupa içinde Almanya'ya karşı temkinli bir pozisyon almıştır. ABD de bu süreci yakından takip etmiş ve Sovyetler Birliği'nin Alman tehlikesine karşı bir politika izlediğinden emin

10 Ayrıntılı bilgi için bk. Ettore Ancieri "Roma-Berlin Mihverinin İç Yüzü", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 16, S 1, 1959, s.58-70.

11 Keegan, a.g.e., s.46.

12 Yunus Ekici, "Bolşevik İhtilalinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 27, S 1, 2017, s.266.

13 Kutay Gökdeniz, "Ekim Devrimi'nden Federasyon'a Rusya'da Rejim Yapılanması", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C 15, S 57, 2016, s.446.

14 Ali Servet Öncü, Oğuzhan Ekinci, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman Rus Paktı", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 182, S 182, 2014, s.244.

15 E. H. Carr, **Bolşevik Devrimi 1917-1923 C.3**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2004, s.402-404.

olmak istemiştir. Bu sebeple 16 Kasım 1933 yılında Litvinov'un, Roosevelt ile Beyaz Saray'da yaptığı görüşme sonucunda Sovyetler Birliği, ABD tarafından resmen tanınmıştır¹⁶. 18 Eylül 1934 tarihinde ise Sovyetler, Milletler Cemiyeti'ne daimî üye olarak kabul edilmiştir. Sovyetler Birliği sadece ABD ile anlaşmalarda bulunmamış hem Fransa ile hem de Çekoslovakya ile karşılıklı yardım anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmalar ile Sovyetler Birliği Birinci Dünya Savaşı'nın ardından dışarıda kaldığı Avrupa sistemine dahil olmuş ve kıtanın içinde çeşitli anlaşmalar ile kendisine güç sahası inşa etmiştir.

Tüm bu gelişmeler Hitler'in Versay Anlaşmasından kurtulma çabalarına karşı alınan önlemler olarak görülmüştür. Avrupa kıtasının baş aktörü Fransa öncülüğünde Almanya'ya karşı yeni önlemler alınmaya çalışılmıştır¹⁷. 1936 yılında Ren bölgesine asker sokarak¹⁸ artık Almanya'nın Versay'dan kalma hiçbir çekincesinin olmadığını gösteren Hitler 12 Şubat 1938'de Avusturya Başbakan'ı Schuschnigg'i Almanya'ya davet ederek "Tanrının verdiği misyona" dayanarak bağımsız bir devletin kabul edemeyeceği 7 maddelik ultimatomu Berchresgarden'daki şatosunda bildirmiştir¹⁹. Bu ultimatoma Avusturya Başbakanı'nın kabul edebileceğinden çok uzak olsa da referanduma sunmak istemiş ancak referandum için belirlenen tarihten bir gün önce Alman zırhlı birlikleri Avusturya'yı ilhak etmiştir. Bu duruma İngiltere *yatıştırma politikası*²⁰ sebebiyle, Fransa ise hükûmetsiz durumda olduğundan müdahil olamamıştır.

Hitler, Avusturya olayında Batılı devletlerin sessiz kalmasından dolayı yayılmacı tavrını devam ettirmiş ve 3.5 milyon Alman'ın yaşadığı Südetler Bölgesini hedef olarak belirlemiştir. Buradaki bunalım Batılı devletlerin dikkatini çekmiş ancak silahlı bir eylemden daha çok diplomasi yoluyla çözmeyi amaçlamışlardır. Kriz tırmanırken 15 Eylül 1938'de Hitler ile görüşen İngiltere Başbakanı Chamberlain "Almanya'nın denetimli ve düzenli bir biçimde ilerlemesi hâlinde Avrupa barışının, bir iki küçük devletin ortadan

16 Vefa Kurban, **Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi**, 2. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022, s.182.

17 Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, 31. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul 2021, s.48.

18 Çağatay Benhür, Ramazan Yaman, "Almanya'nın Ren Bölgesini İşgali ve Türkiye", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 19, S 39, 2013, s.1582.

19 Armaoğlu, **a.g.e.**, s.213.

20 Ayrıntılı bilgi için; Merve Özkan Borsa, "İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İngiliz Dış Politikasının Analizi", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 54, 2016, s.91.

kalkması pahasına da olsa kurtarılabileceği” açıklamasını yapmıştır²¹. Barışı korumak için yapılan bu açıklamalar Hitler’i yatıştırmaktan çok taleplerini arttırmaya ve bölgenin kesin olarak ilhakını istemesine yol açmıştır. Hitler’in bu istekleri fark edilmiş ve Münih’te toplanan bir konferansın bu durumu savaş çıkmadan çözmesi beklenmiştir. Sovyetler Birliği’nin Çekoslovakya ile anlaşmış olmasına rağmen bu konferansın dışında tutulması Batı’ya karşı olan güvenini zedelemiş, gelecekte Almanya ile masaya oturma ihtimalini kuvvetlendirmiştir²². 29 Eylül 1938’de toplanan Münih Konferansında Hitler, Mussolini, Chamberlain ve Daladier yer almış ve 30 Eylül’de karar verilmiştir. Masadan muzaffer olarak ayrılan Hitler Çekoslovakya’dan istediğini almış ve bu konferans yatıştırma döneminin sonu olmuştur²³.

Çekoslovakya sadece bir toprak kazanımı olarak kalmamış sanayi üretimi, merkez bankası stokları ve satılmak üzere ele geçirilen askerî araçları ile Lebensraum Politikasının devamlılığı için ele geçirilen bölgelerde uygulanacak politika da gösterilmiştir²⁴. Hitler’in hedefini Danzig olarak belirlemesi, İtalya’nın Arnavutluk’u işgali ile gerilim hat safhaya ulaşmıştır. Bu durumun farkında olan İngiltere ve Fransa pek çok devlete garanti vermiş ve Avrupa içinde yeni bir ittifak sistemi oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde Sovyetler Birliği’nin batıya güvenmemesi ve batılıların da Sovyetlerin askerî/ekonomik gücünden şüphe etmesi ile bu devletler arası bir anlaşmaya varılamazken, Almanya ve İtalya’nın saldırgan tutumları fikir ayrılıklarına rağmen İngiltere ve Fransa’nın Sovyetler ile bir cephe oluşturma düşüncesinde birleşmesine yol açmıştır²⁵. Sovyetler ile yapılan bu görüşmeler Sovyetlerin Polonya’dan geçiş izni istemeleri ve anlaşmayı sürekli olarak belirsizlikte bırakmaları nedeniyle oldukça uzamıştır. Bu süre zarfında Almanya ile Sovyetler arasında görüşmeler yapılmış 20 Ağustos 1939’da Stalin’in Ribbentrop’u kabul etmesiyle başlayan görüşmeler 23 Ağustos 1939’da Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı ile sonuçlanmış ve gizli maddeler ile Polonya başta olmak üzere Baltık bölgesindeki Alman-Sovyet etki alanları belirlenmiştir²⁶. Bu anlaşmayla birlikte savaşın başlaması için gerekli tüm şartlar sağlanmıştır.

21 Sander, **a.g.e.**, s.59.

22 Armaoğlu, **a.g.e.**, s.217.

23 Keegan, **a.g.e.**, s.48.

24 Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Çev. Birtane Karanakçı, 12. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.374.

25 Armaoğlu, **a.g.e.**, s.225.

26 Sander, **a.g.e.**, s.65.

Türkiye Avrupa'da meydana gelen olayları yakından takip etmiştir. Uluslararası arenada SSCB'nin yapmış olduğu baskılara karşı durmuş, güç dengelerinden faydalanmayı bilmiştir. Nitekim ilerleyen tarihlerde savaşın seyri Müttefikler lehine dönmeye başladıkça SSCB Türkiye'ye karşı tavır almaya başlamıştır²⁷. Alman-Sovyet harbi devam ederken Türkiye'nin savaş dışılığı pek çok kez sorgulanmış ya da çeşitli haberler ile Türkiye'nin işgal edileceği propagandası yapılmaya çalışılmıştır. Bu durum Türk basınında Alman-Sovyet savaşının daima ön planda olmasına sebep olmuş ve gelişmeler hem askerî hem de siyasi olarak takip edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarına yaklaşan çatışmalar savaşa dahil olan devletlerin de politikalarında değişime yol açmıştır. Türk kamuoyu bu gelişmeleri cevaplarken bir taraftan da dış basında yazılan propaganda yazılarının toplum içinde infiale yol açmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Faşizm ile Komünizmin kavgasının henüz başında yapılan değerlendirmelerinin süregelen dönem boyunca incelenmesi ve Türk basınının savaştaki tutumunda meydana gelen değişimler bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu gelişmeleri aktarmak maksadıyla dönemin yüksek tirajlı ve farklı bakış açılarına sahip *Akşam*, *Cumhuriyet*, *Tan* ve *Ulus* gazeteleri 1941 Haziran-Eylül ayları arasında incelenmiştir. Köşe yazıları, tebliğler ve emekli subayların cephe hakkında yayınlamış olduğu görüşler ele alınmış, görüş farklılıkları ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmayı desteklemek maksadıyla telif eserlerden faydalanılmış ve konunun sınırlılıkları içinde yer alan belgeler arşivlerden taranarak gerekli yerlere eklenmiştir. Çalışmada yöntem olarak ise nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi benimsenmiştir. Doküman analizi, araştırılması amaçlanan durum veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır. Dolayısıyla elde edilen veriler doğrultusunda belirli bir çerçeve içerisinde olguları birbiriyle ilişkilendirerek bütüncül bir yaklaşıma varmak amaçlanmaktadır²⁸.

I. Almanya'nın Avrupa Hâkimiyeti ve Alman-Sovyet Savaşının Sebepleri

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından geçen 21 senelik süreç savaş sonrası yapılan anlaşmaların meydana getirdiği problemleri çözme mücadelesine

27 H. Aytuğ Tokur, Erdem Ünlen, "Pravda ve İzvestiya Gazetelerine Göre 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi (27 Mayıs- 07 Haziran 1960)", **9. Uluslararası Atatürk Kongresi**, Cilt III, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara 2021, s.161.

28 Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2011, s.187.

sahne olmuştur. İngiltere'nin yatıştırma politikaları işe yaramamış, Fransa'nın kıtanın içindeki lider konumu ise kontrolü elinde tutmasına yetmemiştir. Devletler Hitler'in Versay'dan kurtulma yollarını her seferinde daha fazlasını istemeyeceğine duydukları bir inanç ile yorumlamış ve tavizler vermiştir. 1939 yılının yaz aylarında verilen bu tavizlerin durumu daha iyiye götürmediği ve Hitler'in her seferinde daha fazlasını isteyeceği anlaşılmıştır.

23 Ağustos 1939 yılında imzalanan Alman-Sovyet Paktı ile Almanya Bismarck'ın kurmuş olduğu iki cephele savaştan kaçınma politikasını tekrardan uygulamıştır²⁹. Bu politikanın önemini son derece iyi bilen Hitler, Sovyetlerin Batılı devletler ile görüşme yaptığı esnada Polonya üzerindeki emellerinden bahsederek Sovyet-Alman anlaşmasını hızlandırmış ve başarılı olmuştur. Stalin ise bu anlaşmanın basit çıkarlara dayalı bir sözleşme olduğunun bilincinde davranmıştır³⁰. Bu anlaşmaya imza atmasında ise Avusturya ve Çekoslovakya olaylarında Batılı devletlerin tutumu ile Sovyetler Birliği'ni Avrupa güç dengesinden dışarıda tutan tavırları etkili olmuştur. Geleceğin iki büyük düşmanı bir süreliğine anlaşmış ve dünyada yeni bir savaşın başlaması için tüm şartların oluştuğunu göstermiştir³¹.

Bu anlaşma ile Hitler'in savaş çabaları daha da hızlanmış, İngiltere ise Polonya'ya garanti vermiş, Roosevelt ise devletler ile temasa geçerek dünyadaki barış ortamının korunmasını istemiştir. Roosevelt'in bu çağrısının ardından devletler arasında arabuluculuk yapmayı kabul eden Belçika Kralı, Hollanda Kraliçesi ve İngiltere'nin çabaları ile Almanya ve Polonya arasında bir konferans yapılması tasarlanmıştır. Ancak burada Hitler'in planı Avusturya ve Çekoslovakya başbakanlarına uyguladığı ultiyatomu tekrarlamak olduğundan 30 Ağustos 1939'da tam yetkili Polonya temsilcisinin Berlin'e gelmesini istemiştir. Bu temsilcinin Berlin'e ulaşması 31 Ağustos'u bulmuş, bu durumu savaş için aradığı bahane olarak kullanan Hitler 1 Eylül 1939'da savaş ilanı olmaksızın ordularına Polonya topraklarına ilerleme emri vermiştir³².

29 Burak Çınar, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İki Cephele Savaş Sorunu", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, C 20, 2014, s.160.

30 Laurence Ress, **Hitler ve Stalin**, Çev. Ali Kaan Cerit, 3. Baskı, Liberus Kitap, İstanbul 2023, s.69.

31 Anlaşmanın Sovyetler Birliği tarafından değerlendirilmesi ya da Stalin'in planları hakkında çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Kurban, **a.g.e.**, s.192-193.

32 Armaoğlu, **a.g.e.**, s.232.

Hitler'in planı sorunsuz işlemiş Alman Hava Kuvvetleri Luftwaffe, Polonya uçaklarını havalanmasına dahi fırsat vermeden imha etmiştir³³. Polonyalıların bu Alman saldırısına karşı koyma şansı olmamış ve Blitzkrieg Doktrininin³⁴ tüm yıkıcı etkisine maruz kalmıştır³⁵. Cephede bozguna uğrayan Polonya, İngiltere'ye aralarındaki anlaşmanın devreye girmesi için talepte bulunmuştur. 3 Eylül 1939 tarihinde İngiltere işgalin durdurulması için Almanya'ya bir ultimatom vermiştir. Bu ultimatom her ne kadar Hitler'e okunsa da cevaplanmamış ve önce İngiltere ardından ise Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesiyle savaş tüm Avrupa'ya yayılmıştır³⁶.

Sovyetler Birliği 17 Eylül 1939 tarihinde Polonya'yı doğudan işgale başlamış, bu iki büyük gücün anlaşmasıyla Polonya 1 ay gibi kısa sürede işgal edilerek paylaşılmıştır. İngiltere ve Fransa her ne kadar savaş ilan etse dahi bu dönemde askerî olarak yetersiz olmaları Polonya'ya fiili bir yardım yapamamalarına neden olmuştur. Aynı zamanda kara/deniz ablukalarının Almanları zayıf düşüreceğine dair olan yanlışlığı da fiili bir mücadeleye girmekten kaçınmalarına sebep olmuştur³⁷. 28 Eylül 1939'da yapılan paylaşım Polonya'nın yanı sıra Baltık ülkeleri ile ilgili gizli maddeleri de içermiş böylece Sovyetlerin Baltık mücadelesi başlamıştır. Antlaşmanın sadece bir saldırmazlık paktı olmadığı ve tarafların nüfuz alanlarının birbirlerinden kabul edilerek yeni bir harita oluşturmaya çalıştıkları bu olay ile fark edilmiştir³⁸.

Sovyetler Birliği, Almanya ile yaptığı anlaşmaya dayanarak önce Estonya sonra Letonya ve Litvanya'yı kendi nüfuz alanına katmıştır. Bu devletler herhangi bir destek alamayacaklarını bildiklerinden Sovyetlerin isteklerine karşı koyamamışlardır. Baltık Devletleri ile ilgili durumu çözdükten sonra, Finlandiya üzerine yoğunlaşan Sovyetlerin diplomatik baskısı sonuçsuz kalmış ve Finlandiya'ya savaş ilan etmiştir. Finlandiya ile girilen savaş Sovyetler Birliği'ni hem diplomatik hem de askerî olarak oldukça zorlamıştır.

33 Çağatay Behür, Okan Aydın, "İkinci Dünya Savaşı'nda Polonya'nın İşgalinin Türk Basınına Yansımaları (1939)", **Tarihin Peşinde**, S 26, 2021, s.60.

34 Yıldırım Harbi, II. Dünya Savaşı sırasında Almanların temel savaş doktrininidir. Doktrin amacı hızlı ve ani saldırılarla, düşmanın düzenli bir savunma kurmasını engelleyip sonra da hızlı bir şekilde yok etmektir.

35 Owen Booth, John Walton, **İkinci Dünya Savaşı Tarihi**, Çev. Selçuk Uygur, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul 2023, s.29.

36 Özal, **a.g.e.**, s.116.

37 Sander, **a.g.e.**, s.127.

38 Fahir Armaoğlu, "Avrupa Politikasında Polonya", **Bellekten**, C 57, S 218, 1993, s.294.

Savaşın fiilen devam ettiği iki buçuk aylık süreçte Milletler Cemiyetinden atılan Sovyetler Birliği, sahada da beklediği başarıya ulaşamamış ve birkaç bölge ele geçirmekle yetinmiştir. Sovyet ordusunun burada düştüğü durum Sovyetlerin zayıf bir orduya sahip olduğu izlenimini yaratmış ve Hitler'in ileride Sovyetler Birliği'ne savaş ilan etme kararında etkili olmuştur³⁹.

Almanya, Sovyetlerin işlerine destek olmadığı gibi engel de olmamış, imzalanana plana sadık kalmıştır. Sovyetler, Baltık'ta Finlandiya ile uğraşırken İngiltere ve Fransa Almanya'nın Norveç ile olan kömür ticaretini engellemenin Almanya ekonomisinde büyük bir etkisi olacağını fark etmiştir. Aynı durumu fark eden Almanya bu ticaretin engellenmemesi için Fransa üzerine olan planlarını ertelemiş ve 9 Nisan 1940 tarihinde Danimarka ve Norveç'i işgale başlamıştır. Karşısında ciddi bir direniş olmadan hızlıca işgali tamamlayan Alman ordusu Norveç'in tamamını ele geçirmek için Nazi destekçisi olan Vidcum Quisling önderliğinde bir hükümet kurmuş ve bu devleti tanımıştır⁴⁰.

Sovyetlerin Finlandiya'yı işgali sırasında yardım göndermekte ve harekete geçmekte yetersiz kaldığı fikrinin Fransa'da yaygınlaşması neticesinde Daladier kabinesi düşmüş ve Paul Reynaud kabinesi iş başına gelmiştir. İngiltere'de ise Almanya'nın, Norveç'i işgali sırasında gönderilen destek kuvvetlerde ortaya çıkan başarısızlık, yatıştırma döneminden beri artan muhalefetin kırılma anı olmuştur. Chamberlain kendi partisinden dahi eleştiri almış ve kendisinin altında görev almayı reddeden bir koalisyon ile baş başa kalmıştır. Bu durumda istifa etmekten başka seçeneği kalmayan Chamberlain'in yerine 64 yaşındaki Winston Churchill Britanya başbakanı olmuştur⁴¹.

Hitler'in doğu ve kuzeyde sınırlarını güvene alması batıya yönelmesinin önündeki engelleri kaldırmış ve ilk planı Fransa'yı işgal etmek olmuştur. Hitler iki savaş arası dönemde kıtanın en önemli devleti konumuna yükselen Fransa'yı tamirat borçları başta olmak üzere Almanya'nın yaşadığı pek çok probleme sebep olarak görmüştür⁴². Tüm bu problemlerin intikamını almak amacıyla 10 Mayıs 1940 tarihinde Alman ordusu Hollanda, Belçika ve Fransa üzerine tasarladıkları planı uygulamaya koymuş ve Fransa, Blitzkrieg ile yüzleşmek

39 Armaoğlu, **a.g.e.**, s.278.

40 Sander, **a.g.e.**, s.129.

41 Booth, Walton, **a.g.e.**, s.62.

42 Keegan, **a.g.e.**, s.62.

zorunda kalmıştır. Bu plan Alman ordusunun pek çok komutanı tarafından isteksizce kabul edilmiş olmasına karşın Almanlar Hollanda'ya yaptıkları harekatta çok hızlı bir başarı elde etmiştir⁴³. Belçika müttefik kuvvetlerin asker desteği ile mukavemet gösterse da Alman gücü karşısında uzun süre direnememiştir. Durumu fark eden İngiltere Müttefik askerlerinin tahliyesi için Dunkirk kıyılarından kurtarma harekâtına başlamış, hızla ilerleyen Alman ordusunun kesin başarısı 14 Haziran 1940 tarihinde Paris'in Alman işgali altına girmesi ile sağlanmıştır. Kuzey ve Batı Fransa'nın işgalinden sonra Almanlar geride kalan kısımları Vichy'de kurulan işbirlikçi bir rejimin kontrolüne bırakmıştır⁴⁴. Fransa'nın hızlı bir şekilde işgalinde Alman Blitzkreigi'nin ve hava indirme unsurlarının etkisinin yanında, Fransız komuta kademesinin verdiği yanlış kararlar da Alman taarruz planlarının ilerlemesinde olumlu bir etkiye sahip olmuştur⁴⁵. Hitler Birinci Dünya Savaşı'nda Alman elçisinin 1918 yılında mütarekeyi imzaladığı Compaigne ormanındaki aynı vagona şartları Fransız elçisine iletmış ve anlaşma 22 Haziran'da imzalanmıştır.

Hitler, İngilizlerin kıtadaki kılıcı olarak gördüğü Fransa'nın düşmesinden sonra barış yapmaya meyilli olacaklarını düşünmüştür. Ancak Churchill başbakan olduğu gün ve Fransa'nın düşmesinden sonra yaptığı açıklamalar ile barıştan tarafa olmadığını ve İngiltere'nin tek amacının neye mal olursa olsun zafer olduğunu beyan etmiştir⁴⁶. Almanların batı seferine başladığı tarih ile Churchill'in başbakan olduğu tarih aynı güne denk gelmiştir. İngiltere bu savaşta Fransa'ya asker göndermiş ancak Alman ordusunun çok hızlı ilerlemesi sonucunda bir başarı elde edememiş ve Hitler'in bir anlık duraklaması ile Dunkirk'ten ordularını kurtarabilmiştir. Ancak şimdi Hitler'in batıyı tamamen işgal etmesiyle geriye tek bir hedefin kaldığını fark eden Churchill; Avam Kamarasında yapmış olduğu konuşmada Britanya savaşının başlamak üzere olduğunu söylemiştir⁴⁷.

İngiltere'nin coğrafi konumu Hitler'in kara ordusunun aksine hava ve denizden üstünlük kurmasını gerektirmiştir. Denizlerde İngiltere kadar

43 Basil Lidell Hart, **İkinci Dünya Savaşı**, Çev. Kerem Bağrıaçık, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.93.

44 Norman Stone, **İkinci Dünya Savaşı**, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Ketebe Yayınları, İstanbul 2019, s.60.

45 Lidell Hart, **a.g.e.**, s.99.

46 Sander, **a.g.e.**, s.137.

47 Battle of Britain, **Daily Sketch**, 19.06.1940, s.1, 3.

güçlü olmadığına farkında olan Hitler ve komutanları İngiltere ile amansız bir hava mücadelesine başlamıştır. 10 Temmuz 1940 tarihinde *Kanalkampf* adı verilen bombardıman ile başlayan bu mücadele 7 Eylül'de Londra'nın bombalanmasına kadar ilerlese de taraflar birbirine üstünlük kuramamıştır⁴⁸. 12 Ekim 1940 tarihinde saldırıya son verilmiş ve Hitler ilk kez başladığı bir saldırıyı tamamlayamamıştır. Bu Almanların tattığı ilk yenilgi olmuş ve Hitler'in "savaşı kaybettiklerini anlamadıklarını" düşündüğü İngiltere bu saldırılardan toprak kaybetmeden kurtulmuştur⁴⁹.

İngiltere'yi yenemeyen Hitler'in planları sekteye uğramış ancak bu durum onu karamsarlığa yöneltmemiş, yıllardır planladığı Sovyetleri işgal etme planı Bolşevizm karşıtı tavır ile birleşmiştir⁵⁰. Bir süredir Sovyetler Birliği'nin davranışlarından şüphelenen Hitler ve kurmayları İngiltere ile girilen mücadelenin ardından İngiltere'nin savaşa devam edebilme umutlarının Sovyetlere bağlı olduğuna inanmıştır⁵¹. Bunun yanında Hitler'in Batı seferi sırasında Sovyetlerin anlaşmaya aykırı olmasa dahi Baltıklarda yaptığı ilhak hareketleri kâğıt üzerinde müttefiki olarak görünen bir devletin onun arkasından iş çevirdiğini düşünmesi için yeterli olmuştur. 1940 yazında Sovyetlerin ani bir ultiatom ile Besarabya ve Bukovina bölgesini ilhak etmek istemesi Hitler için kırılma anı olmuştur⁵². Almanların batıda sürekli olarak savaşması ve cephede harcadığı kaynakların yanı sıra Sovyetlerin hiçbir kaynak kullanmadan topraklarını sürekli genişletmesi, Almanların Romanya'daki petrol yataklarına olan yakınlığı stratejik olarak Sovyetler Birliği'ni hedef konumuna getirmiştir⁵³.

Hitler'in bu politikalara cevabı Üçlü Paktı imzalayarak Japonya aracılığı ile Sovyetleri tedirgin etmek ve Finlandiya'ya eğitim kıtaları göndererek Sovyetlerin etrafındaki Alman kuvvetini arttırmak olmuştur. Bir yandan generallerine savaş planları için çalışmalarını söyleyen Hitler; Ribbentrop ve Molotov'u Berlin'e çağırıp ufukta beliren savaştan önce son bir şans tanıyarak hem Sovyetlerin niyetini öğrenmeyi hem de yeni bir antlaşma ile İngiltere'nin

48 Keegan, **a.g.e.**, s.101-106.

49 Booth, Walton, **a.g.e.**, s.88.

50 Lidell Hart, **a.g.e.**, s.201.

51 Armaoğlu, **a.g.e.**, s.284.

52 William L. Shirer, **Nazi İmparatorluğu**, Çev. Rasih Güran, Cilt 3, Ağaoglu Yayınevi, İstanbul 1969, s.1250.

53 Sander, **a.g.e.**, s.141.

Sovyetlere dair umutlarını yok etmeyi planlamıştır⁵⁴. Bu ikilem Molotov'un 12-13 Kasım 1940 tarihinde Berlin'de yaptığı görüşmeler sonucunda netleşmiştir. *Küstah ve kaba* olarak nitelendirilen Molotov, Hitler'in talepleri karşısında Sovyetlerin taleplerini sunmuş ancak iki taraf da birbirlerinin taleplerini karşılayacak çözüm bulamamıştır⁵⁵. Berlin'den Molotov'un ayrılmasının ardından taraflar bir süre daha diplomatik girişimlerde bulunsa dahi anlaşma ihtimali kalmamıştır.

18 Aralık 1940 tarihinde Hitler sadece 8 kopya bastırmış olduğu ve 3 ordu komutanına verildikten sonra Alman Silahlı Kuvvetler Komutanlığı (OKW) karargahında saklanması istenen emri imzalamıştır. Bu emirde Sovyetler Birliği'ne yapılacak sefer planlaması, müttefik devletlerin oynayacağı rol ve orduların yerleşim yerleri hakkında bilgilendirmeler yapılmış, gerekli hazırlıkların 15 Mayıs 1941 tarihine kadar tamamlanması gerektiği emredilmiştir⁵⁶. Sovyet seferi için kullanılan Otto şifresi bu emir ile değiştirilerek Barbarossa Harekâtı ismini almıştır. Harekât emrinin gizli tutulması için ise bazı komutanlara, bu planın Sovyetlerin tutumunun değişmesi hâlinde gerçekleşeceği açıklanmıştır. Bu sayede Stalin'in bu planı fark edip önlem almasının önüne geçmek istenmiştir. İngiltere ile olan savaş her ne kadar bitmiş gibi görünse de Almanların Sovyetlere saldırmasının iki cepheli bir savaş başlatacağı ve bu durumun probleme dönüşmemesinin tek yolunun hızlı bir Sovyet mağlubiyeti olacağı öngörülmüştür.

Sovyetlerin şüphelenmemesi için gösterilen yoğun çaba 10 Ocak 1941'de hudut ve ekonomik meseleler ile ilgili yapılan anlaşma ile pekiştirilmiştir⁵⁷. 3 Şubat 1941 tarihinde ise Hitler ve üst düzey komutanları Bershtesgaden'da Barbarossa Planı'nın tam metnini onaylamıştır. Orduların planları Avrupa Rusyası'nın istila yollarına göre çizilmiş; Kuzeyde Lebb komutasında Doğu Prusya'dan Leningrad'a, Merkezde Bock'un komutasında Varşova bölgesinden, Moskova anayolu boyunca Minsk ve Smolenks'e, Güneyde Rundstedt komutasında Dinyeper ve Kiev hedefli olmak üzere Romanya ve güneyine yapılacak olan taarruzlar hem kaynakları en hızlı şekilde elde etmek için hem de Sovyetleri tek şans olan yıldırım harbinin başarısı ile istila etmek için uygun görülmüştür⁵⁸.

54 Ress, **a.g.e.**, s.146.

55 Armaoğlu, **a.g.e.**, s.285.

56 Paul Carell, **Hitler Moves East 1941-1943**, Little, Brown and Company, Boston 1965, s.19,20.

57 Hart, **a.g.e.**, s.205.

58 Keegan, **a.g.e.**, s.189.

Sovyetler Birliği'nin işgali için tüm planların tamamlanmasının ardından Hitler, Barbarossa Harekatı'na kadar Avrupa'nın doğusunu güvene almak istemiştir. Elde ettiği zaferlerin Balkan ülkeleri üzerindeki tesirine güvenen Hitler öncelikle Romanya ardından ise Bulgaristan'ı diplomatik hamleler ve biraz rüşvet ile kendisine bağlamış, üçlü pakta girmeye zorlamıştır⁵⁹. Sıra Yugoslavya'ya geldiği zaman Hitler buradaki iç karışıklığı kullanarak kolay bir ittifak anlaşması imzalamış ancak gerçekleşen darbe Hitler'in planlarını sekteye uğratmıştır. Bu durum karşısında Hitler, 6 Nisan 1941'de Belgrad'ı bombalayarak şehre girmiş ve içeride kurduğu Hırvat-Sloven ağırlıklı bir hükûmet ile Alman yanlısı bir başbakana imzalatıldığı anlaşma ile durumu kontrol altına almıştır⁶⁰. Bu gelişmeler İtalya ile çatışmakta olan Yunanistan'ın kaderini değiştirmiş zor durumda kalan müttefiki İtalya'ya yardım eden Hitler bir hafta içinde Yunanistan'ı ardından ise 1941 Mayıs'ında Girit'i işgal etmiştir⁶¹. Hitler'in Balkanlarda girdiği mücadele Mussolini'nin Balkanlardaki başarısızlığı sebebiyle uzun sürmüş ve Barbarossa Harekatını 4 hafta kadar ertelemesine yol açmıştır⁶². Planı sekteye uğrasa dahi Hitler bu mücadele ile Doğu'dan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı önlem almış ve savaşın devamı için önemli olan Romanya petrollerinin güvenliğini sağlamıştır⁶³.

II. Alman-Sovyet Savaşı ve Türk Basını

Almanya'nın Barbarossa Harekatı'nın gizli kalmasına dair aldığı önlemlere rağmen planın sızdırılması önlenememiştir. Sovyet casusları 1941 yılının Mart ayından itibaren Alman ordusunun Polonya'nın doğusuna doğru hareketlenmeye başladığını Stalin'e bildirmiştir. İngiltere ve Amerika da bu konuda elde ettiği istihbarat raporlarını Stalin'e ulaştırmıştır. Stalin, tüm bu raporların provokasyon olduğuna dair inancından vazgeçmemiş ve raporları göz ardı etmiştir. Alman uçaklarının sürekli olarak Sovyet sınırında keşif uçuşu yapmasına da aldırmayan Stalin, Lucy şebekesinin kendisine

59 Umut Akçakaya, "Barbarossa Harekatı (22 Haziran- 5 Aralık 1941)", **Atatürk Ansiklopedisi**, s.2, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/barbarossa-harekatı-22-haziran-5-ara-lık-1941/?pdf=6543>, Erişim Tarihi: 06.08.2024.

60 Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih 1789-2014**, DER Yayınları, İstanbul 2015, s.601.

61 Çağatay Benhür, "Reflections of World War II Occupation and Liberation of Greece to the Turkish Press", **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Y 6, S XVI, 2013, s.11.

62 Shirer, **a.g.e.**, s.1278.

63 Geoffrey Parker, **Cambridge Savaş Tarihi**, Çev. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç, İş Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.365.

gönderdiği, saldırının D-Gününün ve Barbarossa Harekatı'nın raporlarının yer aldığı istihbaratı bile batının kötü niyeti olarak görmüştür⁶⁴. Bu düşünce ancak 22 Haziran 1941'de Almanlara tahıl, petrol ve metal yüklü parçaları götüren trenin kalkışından birkaç saat sonra başlayan Alman taarruzu ile kaybolmuştur.

21 Haziran'da Polonya radyolarından şifreli bir mesaj olarak geçen "Kahramanların Hikayesi, Wotan, Neckar, 15" cümleleri Sovyetler Birliği'ne yapılacak taarruzun son iletisi olmuştur⁶⁵. Baltık Denizi ile Karpatların arasında 3 gruba bölünmüş ordu artık Sovyet topraklarına hücumla geçeceği zamanı beklemeye başlamıştır. Saat 03.15'te sınırda bulunan Alman askerlerinin ve Luftwaffe'nin 500 bombardıman, 270 pike bombardıman ve 400 adet avcı uçağının taarruzu ile Almanların imha savaşı başlamıştır⁶⁶. Saat 04.00'te Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Almanların savaş bildirisini okuyan Alman Büyükelçisinin makul dahi olmayan bahanelerini dinledikten sonra tek bir cevap vermiştir: "Gerçekten biz bunu hak etmiş miydik⁶⁷?" Bu cevap Sovyetler Birliği yöneticilerinin aldığı tüm istihbarata rağmen Almanların bu harekate girişmeyeceğine dair umut beslediklerini kanıtlar nitelikte olmuştur.

Türk basını da bu savaş arifesinde iki taraf arasındaki anlaşmazlıklara dair haberlere yer vermiş ve bazı askerî hareketlilikleri aktarmıştır⁶⁸. Savaşın ilan edildiği bilgisi aynı gün basına yansıyan haberlerde gece istihbaratı ile baskısını düzenleyen *Akşam*'da görülmüştür⁶⁹. Almanlar ile Sovyetler arasında yapılan paktın ve bunun devamında imzalanan ekonomik anlaşmaların iki taraf içinde büyük çıkarlar getirdiğini Almanların bu harbi ilan etmek için ciddi bir bahaneye ihtiyacı olduğu ve bu bahaneyi kullanmak için pek de istekli olmadığı düşüncesi de aynı günün gazetelerinde yer almıştır⁷⁰. Almanların merkez ve sağ kanattaki ordularının hızlıca ilerlemesi Luftwaffe'nin pek çok Sovyet uçağını henüz havalanamadan imha etmesi Sovyetlerde şok etkisi yaratmış

64 Keegan, *a.g.e.*, s.187.

65 Isayev Aleksey, Drabkin Artyom, **Büyük Vatanseverlik Savaşı 22 Haziran 1941-9 Mayıs 1945**, Kronik Kitap, İstanbul 2023, s.70.

66 David M. Glantz, **Barbarossa Hitler's Invasion Of Russia 1941**, Tempus Publishing, Charleston 2001, s.33.

67 Rees, *a.g.e.*, s.181.

68 *Akşam*, 21.06.1941, s.1.

69 *Akşam*, 22.06.1941, s.1.

70 *Ulus*, 22.06.1941, s.3.

ve Sovyet askerî makamlarında tam bir yetki karmaşasının yaşanması Alman ordusunun hızla ilerlemesine yol açmıştır⁷¹. Bu gelişme karşısında Türkiye, kendi sınırlarına daha yakın kısımda meydana gelen Alman-Sovyet savaşına karşı savaş dışı pozisyonunu koruyacağını ilan etmiştir⁷².

Almanlar ise savaşın sebepleri hakkında verdikleri nota ile Sovyetler Birliği'nin 1939 paktına sadık kalmadığını ve aradan geçen dönem içinde Almanya'nın aleyhinde davranışlarda bulunduğu inancını kamuoyuna kabul ettirmeye çalışmıştır. Almanların notada kullandığı sebeplerin yanı sıra hammadde yönünden zengin olan Sovyet topraklarının, Alman harp makinesinin Anglosakson devletlerle gireceği mücadelede dayanmasını sağlayacak kaynak olarak görülmesi de önemli sebeplerden arasında görülmüştür⁷³. Özellikle Ukrayna'nın ele geçirilmesiyle Almanların yiyecek ikmali probleminin kalmayacağı söylenmiştir⁷⁴.

Alman orduları özellikle elde ettiği hava üstünlüğünü ve Sovyetlerin cephedeki kırılğan tutumunu kullanarak Belarus içlerine ilerlemeye başlamıştır. Bu süreçte bildirilen zayıflar ve ilerlemelerin pek çoğu propaganda amaçlı yanlış bilgilendirmelerden oluşmuştur. Türkiye ile Almanya arasında bir süredir planlanan Türk-Alman Paktı, Doğu cephesinde savaş devam ederken meclise gelmiş ve pek çok takdir ile tasdik edilmiş ve bu paktın Türkiye'nin savaş dışı durumunu etkilemeyeceğine dair beyanatlar verilmiştir⁷⁵. Harp ilanının üzerinden 4 günlük bir sürenin geçmiş olmasına rağmen Alman ordusunun önemli mesafeler kat etmesi basında kendisine yer bulmuş ve Sovyet ordusunun mukavemet gösterebilse de Alman ordusuna engel olmaya yetecek kuvvete sahip olmadığı düşünülmüştür⁷⁶. Almanların Sovyetler Birliği üzerine yapmış olduğu bu saldırı Batılı devletleri harekete geçirmiş ve İngiltere Sovyetlere yardım edeceğini açıklamıştır. Bu yardım Almanların odağını kendi üzerine alan Sovyetler Birliği'ne İngilizler tarafından yapılan bir jest olarak görülmüş ve cephedeki mukavemet ne kadar uzun sürerse

71 Keegan, a.g.e., s.189.

72 **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30-18-1-2/95-54-1.

73 Zekeriya Sertel, "Sovyetler ile Almanlar Harp Halinde", 23.06.1941, **Tan**, s.2, 5.

74 **Ulus**, 26.06.1941, s.1.

75 **Akşam**, 26.06.1941. s.1.

76 Hüseyin Erkilet, "Dört Günlük Alman Taaruzunun Neticeleri", **Cumhuriyet**, 26.06.1941, s.2.

İngiltere'nin o kadar güçleneceği öngörülmüştür⁷⁷. İngilizlerin Sovyetlerin rejimine değil Sovyet halkına yardım edeceğini söylemesi, Sovyetlerin hâlâ batı tarafından güvenilmez olduğu ancak Hitler'in çok daha büyük bir tehlike olduğunun kabul edildiğini göstermiştir. Ortak düşmana karşı yapılacak olan geçici/görünüşte bir yardımlaşma olarak başlayan bu süreç ileride Almanların karşısına çıkacak kuvvetli bir ittifakın ilk aşamasını oluşturmuştur⁷⁸.

27 Haziran 1941'de Almanların Minsk'i almak üzere olduğu haberlerinin Stalin'e ulaşmasıyla gerçekleşen toplantıdan sonra Stalin 48 saati geçkin bir süre inzivaya çekilmiştir⁷⁹. 30 Haziran 1941'de Dışişleri Bakanı Molotov, Kızıl Ordu Mareşali Kliment Vorosilov ve politikacı Georgi Malenkov'dan oluşan Savunma Halk Komiserliği ile Sovyetlerin savaş kabinesini oluşturmuştur⁸⁰. Sovyet yönetimi savaşın ani başlangıcı karşısında yaşadığı şoku atlattır. Ancak bu yaşanan şok anı Alman kuvvetleri için avantaj oluşturmuş ve üç kola yerleşmiş olan Alman ordu grupları önemli mesafeler katetmiştir. Her ne kadar Kızıl Ordu askerleri tüm kuvveti ile mukavemet göstermeye çalışsa da komuta kademesindeki zayıflıklar iyi hazırlanan Alman savaş planı karşısında hiç varlık gösterememiştir⁸¹.

Savaşın şiddeti arttıkça Türkiye diplomatik arenada sık sık mücadele etmek zorunda kalmıştır. Savaş dışı pozisyonu nedeniyle sürekli olarak dikkat çeken Türkiye'nin bu konumu basında kendine yer bulmuş, Türk devletinin savaşın hiçbir tarafıyla çıkara dayalı bir anlaşmada olmadığı ancak ve ancak kutsal barışa inandığı ve tüm diplomasisini bunun üzerinde kurduğu söylenmiştir⁸². Türkiye'nin ne savaştan önce ne de savaş döneminde herhangi bir ideolojiyi ithal etme ya da mevcutta olan bir ideolojiyi memlekette hâkim kılmak için mücadele verecek konumda olmadığı, Türk halkının kendisine en uygun rejimi bulduğu bu sebeple de tüm devletler ile iyi ilişkiler kurabildiği aktarılmıştır⁸³. Hitler'in notasında Sovyetlerin Boğazlara yönelik tehdidinin dile getirilmesi Almanlar ile yapılan pakt gibi durumların farklı yorumlara mahal vermesi

77 Mümtaz Faik Fenik, "Sovyet Alman Harbi ve İngiliz Yardımı", **Ulus**, 26.06.1941, s.3.

78 F. Rıfki Atay, "Harp saflarının inkişafına doğru", **Ulus**, 27.06.1941, s.2.

79 Stewart Binns, **Barbarossa ve Tarihteki En Kanlı Savaş**, Çev. Buğra Can Bayçifci, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022, s.81-82.

80 Binns, **a.g.e.**, s.83.

81 Isayev, Drabkin, **a.g.e.**, s.121-122.

82 Yunus Nadi, "Siyasetin Garip Cilveleri", **Cumhuriyet**, 28.06.1941, s.1, 5.

83 Zekeriya Sertel, "Türkiye Bitaraf Kalıyor", **Tan**, 28.06.1941, s.1,5.

Türkiye'nin savaş dışı pozisyonunu koruması gerekliliğini ortaya çıkarmış, basın da bu politikanın sıkı takipçisi/destekçisi olmuştur.

Almanların Kuzey cephesinde Leningrad'a doğru ilerlemesi ve merkezden hızlı ilerleyen ordunun Minsk'i ele geçirmesinde Sovyet ordusunun hatalı konumlanması oldukça önemli olmuştur. Tebliğlerden elde edilen bilgilere bakılarak yapılan yorumlarda bir hafta içinde Almanların Baltık başta olmak üzere tüm cephelerde ilerlemesini arttıracığı ve takip/imha savaşı düzenine geçeceği öngörülmüştür⁸⁴. Yapılan yorumlarda öngörülen Alman üstünlüğü sadece basına özgü bir tutum olmamıştır. Hitler başta olmak üzere İngiliz, Amerikan istihbaratı da Sovyetlerin en fazla üç ay dayanabilecek kuvveti olduğunu söylemiştir⁸⁵. Bu inanç o kadar kuvvetli olmuştur ki kış gelmeden harbin biteceğine olan güven yüzünden Alman ordusunun kışın ihtiyaç duyacağı ikmal bile hesaba katılmamış ve ordunun kışlık ihtiyaçları göz ardı edilmiştir⁸⁶.

Stalin, 3 Temmuz'da savaşın başından beri ilk kez Sovyet halkına seslenmiş ve Kızıl Ordu'nun büyük cesaretine rağmen Almanların ilerlemekte olduğunu kabullenmiştir. Hudut savaşının kaybedildiğini belirten Stalin, vatandaşlarına uzun sürecek bir harbin başladığını ve bundan sonra Almanların ele geçireceği her yerde tek bir lokomotif, kaynak, gıda bulamaması için geri çekilen her birliğin bölgesini imha etmesi gerektiğini söylemiştir⁸⁷. Stalin Sovyetlerin kazanma ihtimalinin tek şartının harbin uzamasında olduğunun bilincinde olmuştur. Sovyet komutası yeni önlemler alırken, Alman orduları Moskova yönlü ilerlemelerinde başarı sağlamış, Kuzey grubu Dinyeper'in ötesine geçmeyi başarmış ve tüm Sovyet hattını ricat etmeye mecbur bırakmıştır⁸⁸. Almanlar Sovyet toprakları içinde ilerlerken büyük çapta imha hareketlerine de girişmiştir. Bu konudaki en büyük dayanakları ise Sovyetlerin Lahey Anlaşmasını imzalamaması olmuştur⁸⁹.

Harp esnasında ortaya çıkan pek çok haber ve Türkiye hakkında süregelen pek çok iddia kamuoyu tarafından inkâr edilmiş olsa da Refik Saydam'ın

84 Hüseyin Erkilet, "Alman umumi taarruzunun inkişafı", **Cumhuriyet**, 28.06.1941. s.1, 5.

85 Sander, **a.g.e.**, s.156.

86 Glantz, **a.g.e.**, s.14.

87 Isayev, Drabkin, **a.g.e.**, s.128-129.

88 **Akşam**, 04.07.1941, s.1, 5.

89 Shirer, **a.g.e.**, s.1282.

konuşması Türkiye'nin hem cihan harbinin tamamı hem de Alman-Sovyet savaşı özelinde Türkiye'nin harici siyasetinin değişmeyeceğini hükümetin en yüksek makamından onaylaması açısından önemli olmuştur. Tarihin bir gün Türkiye'nin siyasetindeki insani yönü muhakkak ortaya çıkaracağını belirten Saydam savaş dışılığın sürekliliğine de vurgu yapmıştır⁹⁰. Konuşmada Hitler'e de Alman-Türk dostluğu hakkındaki yorumları nedeniyle de teşekkür edilmiştir. Hem kamuoyu hem de politikacılar bu dönemde iki taraftan birine karşı tavır almak yerine dengeli bir süreklilik sağlamanın yollarını aramıştır. Nitekim Sovyet Dışişleri eski bakanı Litvinov'un Türkiye'yi ima eden Almanlar ile dostluk antlaşması yapan devletlerin akıbetinin muhakkak harp olacağı söylemleri üzerine tüm gazeteler ortak tepkide bulunmuş ve Türkiye'nin kendisine bir taciz olmadıkça savaş dışı kalacağına dair tutumu pekiştirmişlerdir⁹¹.

Merkez ordusu 2. Panzer Grubu komutanı Guderian'ın sürpriz baskınları sayesinde Almanlar Stalin hattında, Vitebsk ve Rogaçev bölgeleri arasındaki cepheyi yarmayı başarmıştır⁹². Bu ilerlemenin ardından hattın üzerindeki gelişmeler sağanak yağmurların başlaması ve Sovyetlerin ricat ederken arkasında bıraktığı bölgelerde yaptığı imha hareketi nedeniyle yavaşlamıştır. Alman tebliğlerinde Sovyet zayıtı 400.000 esir, 7.200 tank, 4.500 top ve 6.200 uçak olarak bildirmiş, Stalin hattı üzerinde mutlak bir zafer kazanıldığından bahsedilmiştir⁹³. Tebliğler iki devletin hem birbirlerine hem de Almanya özelinde bakıldığı zaman kendilerini sürekli güçsüz göstermeye çalışan Londra ve Washington ajanslarına karşı bir gövde gösterisi olarak kullanılmıştır⁹⁴.

Cephe durulmaya başladığı zaman ortaya daha farklı meseleler çıkmış özellikle İngilizlerin Sovyetler ile yaptığı yardım anlaşmasının Sovyetler ile demokrasiler arasındaki genel bir ortaklık halini alması ve olası bir Alman mağlubiyetinden sonra yeni dünya düzeni için demokrasiler ile Sovyetlerin ortak çaba göstermesinin zorunluluk olduğuna dair yazılar yayınlanmıştır⁹⁵. Bu ortaklığın sadece bir çıkarlar ortaklığı olduğu ve iki tarafın yönetsel olarak

90 **Akşam**, 05.07.1941, s.5.

91 **Tan**, 12.07.1941, s.1.

92 Hart, **a.g.e.**, s.226.

93 **Akşam**, 13.07.1941, s.2.

94 **Ulus**, 15.07.1941, s.1,3.

95 Zekeriya Sertel, "İngiliz Sovyet Anlaşmasının Mahiyet ve Ehemmiyeti", **Tan**, 16.07.1941, s.5.

birbirlerini tasvip etmese dahi şu an var olan düşmanlarının bu anlaşmazlıkları gölgelediğine dair düşünceler ise farklı bir gazetede yer almıştır⁹⁶.

Alman ordusu Guderian'ın öncülüğünde Smolensk Harekâtına başlamış buna iştirak etmek için kuzeydeki Hoth'un komutasındaki ordunun da katılması istenmiştir. Bu iki ordunun birbirine yetişmesi hem mevki olarak zıt konumlarda kalmaları hem de hava şartlarından dolayı gecikmiş ve bu gecikme Sovyetlerin kuvvetlerini toplayıp daha fazla direnç göstermelerine yol açmıştır⁹⁷. Böyle zamanlama hataları Alman ordusunun zorlandığına dair yorumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur⁹⁸. Alman ordusuna dair duraklama haberlerine karşı Almanların hem savaş başlangıcında hem de Stalin hattı üzerindeki kuvvetli hücumlarının Almanları Moskova ve Leningrad önlerinde zorlanmadan bir zaferin beklediğine dair yazıların da aynı günde yayınlanmasına sebep olmuştur⁹⁹. İdeolojik farklılıkların cepheye bakışa etkileri olmuştur ancak hemen hemen bu günlerde Hariciye vekilliğine gelen raporda İtalyanların Almanların her ne kadar başarıyla harbi devam ettirse de hızlı bir zafer ihtimalinden uzak olduğunu düşündüğü bildirilmiştir¹⁰⁰. Bu görüşün bir benzeri Türk basınında kendisine yer bulmuş ve Almanların şimdiye kadar elde ettiği başarıların kesin bir zafer niteliği taşımadığı ve 370.000 km toprak kazanımının devasa Sovyet topraklarının yanında ufak bir kısım olduğu belirtilerek önemli olanın Almanların bu harbin devamı için kurduğu planın ne olduğu yazılmıştır¹⁰¹.

Almanların Smolensk üzerindeki baskısı devam ederken, Güney ordularının zorlanması Almanların hızlıca Kafkaslar üzerine yönelerek harp makinesini besleyecek kaynaklara ulaşmasını zora sokmuştur. Böyle bir ortamda dış basında Almanların Kafkasya'ya ulaşmak için Türkiye'ye saldıracağı haberleri ortaya çıkmış ve Sovyetler esir aldığı Alman askerinden Türkiye'yi işgale dair planları ele geçirdiği ve bu planların Türk elçiliğine iletiliği iddia edilmiştir. İç basında ise Alman-Türk paktı varken ortaya çıkan bu haberlerin tek amacının Türk toplumunu tahrik etmek üzere yazıldığı düşüncesi ortaya

96 **Cumhuriyet**, 16.07.1941, s.1.

97 Glantz, **a.g.e.**, s.81.

98 **Tan**, 21.07.1941, s.3.

99 Hüseyin Erkilet, "Leningrad ve Moskova Meydan Muharebeleri", **Cumhuriyet**, 21.07.1941.

100 **Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, F. 541, Y. 44146-207556-7, s.1.

101 Falih Rıfka Atay, "Şark Seferinin Birinci Ayı", **Ulus**, 23.06.1941, s.1.

çıkmıştır¹⁰². Barış ya da savaş senaryoları sadece Türkiye üzerinde sınırlı kalmamış; Almanların Sovyetleri işgal ettikten sonra kalan herkes ile barış yapma düşüncelerinin olduğu yazılmış ancak sulhun kimse tarafından makul karşılanmayacağı henüz savaşın kimseyi tatmin etmemiş olduğuna değinilmiştir¹⁰³. Ortaya çıkan bu söylentiler İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'in nutku ile son bulmuş; İngiliz bakan, savaşın Almanlar mağlup olana kadar devam edeceğini ve bu haberlerin tüm gücüyle harbe odaklanmış müttefik güçlerinin rahatlamasına yönelik propaganda faaliyeti olduğunu söylemiştir¹⁰⁴. Savaşın kimse için yeterli olmadığını söylediği sıralarda Almanların cepheyi galip kapatmaları için uzun bir süresinin kalmadığı düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Tüm savaş planlarını yıldırım harbinin kesin zaferi üzerine kuran Almanların cephede yaşadığı problemler harp programında aksamalara yol açmıştır. Bu aksamaların uçsuz bucaksız Sovyet bozkırlarında ilerleyen ordunun ikmal ağını, sarf ettiği yakıtı ve yiyeceği düşünerek Rus kışı bastırdıktan sonra Almanların ilerleme şansını zora sokacağı öngörülmüştür¹⁰⁵.

Alman ordusu çeşitli problemler ile uğraşırken Sovyet ordularının direnci sayesinde Smolensk'in direnişi bir süre daha sürmüştür ancak 27 Temmuz tarihinde Kızıl ordu birlikleri şehirden çekilmeye başlamıştır. Ufak çete çatışmalarının ardından Almanlar Barbarossa seferi için önemli bir başarıyı elde etmiştir. Smolensk'in düşmesiyle, Moskova yolunun Almanların kontrolüne geçeceğini bilen Sovyet ordusu kontrollü ricat denemeleriyle Moskova yolunun savunma hattının arkalarına ulaşmaya çalışmıştır. Aynı günlerde basına çıkan haberlerde ise Smolensk'teki başarısız Alman hücumlarının Alman ordusunu yıpratmış ve son dönem cephe durumunun Sovyetlerin lehine geliştiğine değinilmiştir¹⁰⁶. Bu durum tebliğlerin karmaşıklığından ötürü meydana gelmiştir. O günlerde cephede olanların günlüklerine yazdığı yazılar da propaganda amacıyla abartılı rakamlarla bildirilen tebliğlerin savaş algısı üzerindeki yıpratıcı etkisini açıklamıştır¹⁰⁷. Bu durum sadece Sovyetlerin verdiği rakamlardaki karmaşıklık ile sınırlı kalmamış açıklanan Alman tebliğlerinde ele geçirilen

102 Necmettin Sadak, "Gene Aynı Şeyler", **Akşam**, 26.07.1941, s.1,7.

103 Necmettin Sadak, "Harp ve Sulh", **Akşam**, 26.07.1941, s.1.

104 Zekeriya Sertel, "Almanya için Sulh Kapıları Kapandı", **Tan**, 31.07.1941, s.2.

105 F. Rifki Atay, "Şark Seferleri Devam Ederken...", **Ulus**, 31.07.1941, s.5.

106 Askerî Mühassız, "Alman-Sovyet Harbi", **Tan**, 02.08.1941, s.2-3.

107 Ukraynalı Cerrah Nikolay Amasov cephe hattında PPG-2266 sahra hastanesinde görevli iken tuttuğu günlüğünde tebliğler ile gerçeklik arasındaki farktan yakınmıştır. Ayrıntılı bilgi için; Binns, **a.g.e.**, s.96-97.

materyal ve insan sayıları da kamuoyunun dikkatini çekmiştir¹⁰⁸. Smolensk zaferinin ardından Almanlar için bir önemli kırılma noktası da Ukrayna olmuştur. Ukrayna üzerine harekete geçen Alman ordusu 103 bin esir almış ve binlerce tank, top ve mühimmat ele geçirdiğini bildirmiştir. İlk ilerlemenin bu denli başarılı geçmesi Alman ordularına Karadeniz'e ulaşma ve buradan Kafkaslar üzerindeki baskısını artırma şansını tanımıştır¹⁰⁹.

Cephede Hitler'in orduları bir sonraki hareket planını tartışırken, Müttefikler savaş sonrası durum ve kurulacak yeni düzen hakkında açıklamalarda bulunmuştur. İngiltere ve ABD'nin savaş sonrası düzene dair yaptığı açıklamalar şarki Avrupa'nın kontrolünün Sovyetler Birliği'ne bağlı olduğu konusunda mutabık kaldığını belirtmiştir. Birinci Dünya Savaşından sonraki düzende Sovyetlerin güçler denkleminde dışarıda bırakılmasının meydana getirdiği sorunların da farkına varıldığı belirtilmiştir¹¹⁰. Aynı durumun Almanya için de önem arz ettiğinin farkına varan İngiltere, Eden'in yaptığı açıklama ile savaş sonrası Almanya'nın askeri gözlem altında tutulmasının bir gereklilik olduğuna ancak ekonomik ve sosyal manada Almanların tekrardan saldırgan bir tutum oluşturmasını engelleyecek düzeyde serbest kalmasının gerekliliğine değinmiştir¹¹¹. Yapılan bu açıklamalar her ne kadar olumlu olsa da savaşın halen devam ettiği ve Alman planlarında var olan aksaklıklara rağmen Almanya'ya karşı Sovyetlerin üstün konumda olmadığı gerçeğinin göz ardı edilmesinin demokrasilerin savaşın mağlup tarafında Almanların olacağından emin olmasıyla açıklanmıştır¹¹².

Sovyet ve İngiliz elçileri Türkiye'ye nota vererek her iki devletin Türkiye üzerinde dostane emeller dışında hiçbir amacının olmadığını beyan etmiş ve Sovyetlerin boğazlar üzerinde hiçbir talebinin bulunmadığı Montrö Sözleşmesine bağlı kaldığını söylemişlerdir¹¹³. Türkiye'nin savaş dışı konumundaki haklı gerekçelerinin farkına vardığını belirten bu notanın amacı dışında algılanmamasına karşın eleştiriler basında kendisine yer bulmuştur. Sovyetler ve İngilizlerin bu nota ile kendilerine yöneltilen meseleleri açıkladığını ve bu notaların bir garantörlük anlamında yorumlanmaması

108 **Cumhuriyet**, 07.08.1941, s.1.

109 **Ulus**, 11.08.1941, s.1.

110 F. Rıfki Atay, "Harp Sonrasına Ait Münakaşalar", **Ulus**, 07.08.1941, s.3.

111 Ömer Rıza Doğrul, "Yarınki Avrupa'nın Emniyeti Nasıl Korunacak?", **Cumhuriyet**, 07.08.1941, s.3.

112 Necmettin Sadak, "Müstakbel sulh karşısında Türkiye", **Akşam**, 07.08.1941, s.1.

113 **Akşam**, 14.08.1941, s.1.

gerektiğine değinilmiştir. Türkiye'nin dostları ile taahhütlerinin olduğu ancak kimseden garanti kabul etmeyeceğinin üzerinde durulmuştur. *Ulus*, kamuoyunun bu notayı yanlış yorumlamaması gerektiğine dair şiddetli bir tenkit yazısı kaleme almıştır¹¹⁴. Müttefiklerin diplomatik arenada yaptığı görüşmelerin bir neticesi olan bu nota aynı zamanda Churchill-Roosevelt görüşmelerinin hemen öncesinde verilmesi bakımından Türkiye'nin savaş dışılığını korurken hangi tarafa daha yakın durduğuna dikkat çekmiş ve Türkiye'nin olası bir Nazi hücumuna karşı Batılı devletler tarafından destekleneceğinin ilanı olarak da yorumlanmıştır¹¹⁵.

Amerika savaşın başından beri demokrasilere destek sağlasa da fiili olarak savaşa girmeye taraftar olmamıştır. İngiltere Başbakanı Churchill ise Amerika'nın demokrasilerden yana bir ittifakın içinde olmasının hem harbin devamı için hem de savaş sonrası düzeni sağlaması için elzem olduğuna inanmıştır¹¹⁶. İkilinin yaptığı görüşmeler sonucu yayınlanan deklarasyon 1914'ün Wilson Prensiplerinden çok daha kuvvetli ve sulhun uygulanmasını kolaylaştıracak bir hamle olarak görülmüştür¹¹⁷. Sovyetlerin kendi içinde belirlemek istediği sulh şartlarının demokrasiler tarafından onaylanmadığını ve harbin gayesinden ayrılmadan bir sulh planının uygulanmak istendiğini göstermiştir¹¹⁸.

Müttefikler, Mihverlerin karşısında cephe oluştururken, Alman karargâhı harbin ilerleme yönü hakkındaki tartışmalar ile vakit kaybetmiştir. Güneyde belirli bir ilerleme sağlayan Alman orduları Herson Limanını zapt etmiştir¹¹⁹. Merkezde ise Sovyetleri Volga'nın ötesine atmak için merkezden ya da cephelerden ilerlenmesi yönünde Hitler ve komutanları arasında fikir ayrılığı yaşanmıştır¹²⁰. Hitler'in son direktifi ile kanatlara yapılacak akınlara ağırlık verilmesi yaklaşan kış öncesinde muhakkak Kırım'ın, Donestk Havzasının ve Kafkasların ele geçirilmesi emri uygulanmaya koyulmuştur. Kuzey ve Güney ordu gruplarının yaptığı baskının merkezdeki orduyu rahatlatıp buradaki düzeni bozacağından ve kış gelmeden bu seferlerin neticelendirilmesi olağan

114 F. Rıfkı Atay, "İngiliz Sovyet notaları etrafında", *Ulus*, 14.08.1941, s.1,5.

115 *Tan*, 14.08.1941, s.2.

116 *Tan*, 16.08.1941, s.1.

117 A. Ş. Esmer, "14 ve 8 Maddelik Sulh Prensipleri", *Ulus*, 17.08.1941, s.3.

118 Yunus Nadi, "Sulh Taarruzu", *Cumhuriyet*, 17.08.1941, s.1.

119 *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1941, s.1.

120 Hart, *a.g.e.*, s.229.

görülmüştür¹²¹. Sovyetler Almanların değişen planları karşısında komuta kademelerinde değişiklik yapmış özellikle Leningrad üzerine yoğunlaşan akınlardan sonra cepheye Mareşal Vorosilov atanmıştır¹²². Güneydeki akınlar Nikolayev Limanının ele geçirilmesiyle sonuçlanmıştır. Odessa üzerine devam eden akınlarda ise Sovyet ordusu Almanlar'dan kaçmayı başararak Dinyeper'in doğusunda yeni bir savunma hattı oluşturmuştur¹²³. Leningrad'a 20 km kadar yaklaşan Alman orduları olmasına karşın Vorosilov, şehirde alınan olağanüstü tedbirleri uygulamaya devam etmiştir.

Güneyde Alman ordularının Sovyetleri elinden kaçırmaması ve Dinyeper yataklarını Sovyet ordularının tutması ile burada düzenlenen 3. taarruz harekâtı sona ermiştir¹²⁴. Kuzeyde ise Alman ilerleyişi Finlerin Lagoda Gölü üzerinden yaptığı baskı ile kolaylaşmış ve Leningrad'ın Moskova bağlantısı kesilmiştir¹²⁵. Sovyetler zayıf kalan merkez hatlarına karşı başarısız taarruz girişimlerinde bulunsa dahi bu bir sonuç alamamış, Almanlar merkez ordularının bir kısmını kuzey ve güneye takviye etmiş olsa da bu girişimleri bastırmıştır. Kuzeydeki mücadele Finlerin desteği ile hızlanmıştır. Alman karargâhı bu gelişmeler karşısında Estonya'da bulunan birliklerini Leningrad üzerine yoğunlaştırmış ve yaklaşan kış öncesinde harbin bu kolunun bitmesi için yoğun çaba harcamıştır¹²⁶.

Basında harp haberlerinin arttığı ve Almanların kış harbine dair tahminlerin ağırlık kazandığı bir dönemde emekli Amerikan Amiral A. Sterling'in Boğazlar'ın İngilizlere açılmasına dair United Press'e verdiği röportaj yayınlanmıştır. Türkiye'nin Montrö ile elde ettiği haklara tecavüz olarak yorumlanan bu röportaj basında kuvvetli bir tepkiye yol açmış, sabık amiralin daldığı uykudan uyanması gerektiği ve Türkiye'nin Boğazlar konusundaki hakkını kimse ile paylaşmaya niyetli olmadığına dair sert bir tenkit yazısı yayınlanmıştır¹²⁷. Aynı röportaj hakkında Türk-Sovyet-İngiliz ilişkilerini bozma amacı taşıyan ve samimi Amerikan demokrasisinin dahi mücadele etmesi gereken bu röportajın Türkiye'nin durumu hakkındaki genel cehaletin

121 Hüseyin Erkiilet, "Kışı Beklerken", **Cumhuriyet**, 23.08.1941, s.3.

122 **Akşam**, 24.08.1941, s.1.

123 **Tan**, 24.08.1941, s.3.

124 **Tan**, 30.08.1941, s.5.

125 **Akşam**, 30.08.1941, s.1.

126 **Akşam**, 03.09.1941, s.1.

127 Zekeriya Sertel, "Falsolu Sesler", **Tan**, 03.09.1941, s.1,2.

ürünü olduğuna dair sert bir yazı daha kaleme alınmıştır¹²⁸. Basının üzerinde birlik olduğu en önemli konu Türkiye'nin savaş dışı konumu olmuş ve bu harbin başından beri bu durumu değiştirmeye teşebbüs eden her yazı hakkında ciddi tenkit yazılarına yer verilmiştir.

Bu arada üç cephede devam eden Alman hücumları hava şartlarından dolayı yavaşlamıştır. Leningrad'a hücum etmeden önce burayı sarmaya çalışan Alman ordularının önündeki en büyük engel artan yağışlar olmuştur. Merkezde Moskova üzerine ilerlemeye çalışan ordu grubu 3 parça hâlinde ilerlemiş ancak 3 ordu da karşısındaki kuvvetli Sovyet mukavemetini aşamamıştır. Güneyde ise Dinyeper'in doğusuna çekilen Sovyet kuvvetleri pek çok köprüyü de imha etmiş olduğundan Almanların burayı geçmesinin zaman alacağı öngörülmüştür¹²⁹. Kuzeyde Almanlar komple şehrin bağlantısını kesmeden önce Leningrad'ın savunma tahkimatını yıpratmak amacıyla topçu ateşlerine başlamış ve 4 gün boyunca şehri top atışı altında tutmuştur¹³⁰. Finler ise Kareli mevkiinde Sovyet birliklerini mağlup etmeyi başarmış ve 1939'daki Fin-Sovyet savaşında kaybettiği yerlerin pek çoğunu geri almıştır. Buradaki Fin taarruzu Almanların karşısındaki savunma kuvvetini parçalaması bakımından önemli olmuştur¹³¹.

Leningrad'ın tahkim altına alınması ve tüm bağlantılarının kesilmesi için Alman kara orduları şehri komple sarıp doğu ve güneydoğusundan işgal etme planında mutabık kalmıştır. Sovyetlerin burada takribi 1 milyon asker ve 4 milyon sivil nüfus barındırdığı aynı zamanda Baltık Denizi'ndeki donanmanın da bir an önce tahliye edilmezse er ya da geç bu şehir düştüğü vakit Almanların buradan kazançlı çıkacağına dair yorumlar basında yer almıştır¹³². Leningrad'ın muhafazası konusunda Sovyet ordusunun bozulan hava şartlarından dolayı avantajlı olduğu ve güzel mevsimlerde kısa harplere alışık olan Alman ordusunun kış harbinde dezavantajlı konumda kalacağına dair yazılar da aynı gün basında kendisine yer bulmuştur¹³³.

Leningrad, 9 Eylül 1941 tarihinde tamamen muhasara altına alınmıştır¹³⁴. Almanlar bu kuşatmayı harp sonuna kadar sürdürmüş ve Leningrad, Doğu

128 F. Rifki Atay, "Amerika'dan İki Garip Ses", **Ulus**, 03.09.1941, s.1, 3.

129 **Akşam**, 04.09.1941, s.1.

130 Glantz, **a.g.e.**, s.106.

131 **Akşam**, 05.09.1941, s.1.

132 Hüseyin Erkilet, "Kış Harbine Doğru", **Cumhuriyet**, 10.09.1941, s.3.

133 **Tan**, 05.09.1941, s.2.

134 **Akşam**, 06.09.1941, s.1.

Cephesi'nin en uzun süren savaşlarından birine sahne olmuştur. Hem sivil halkın hem de askerlerin buradaki mücadelesi oldukça kuvvetli olmuştur. Kış şartlarının Alman ikmal hatlarını bozması sebebiyle Merkez orduları Moskova harbine devam edememiştir. Alman kumandanlarının cepheyi tekrardan kontrol altına almak ve ikmal hattını sağlamlaştırmak amacıyla geri çekilme isteği Hitler tarafından kesin bir şekilde reddedilmiştir. Bu reddedilme, kış şartlarının en ağır dönemlerinde mevsim şartlarına daha uygun teçhizatlandırılmış Sovyet ordusu karşısında kış savaşında daha tecrübesiz Alman ordusunun hem soğuk hem de Sovyet ordusu ile mücadelesine sahne olmuştur. Güneyde ise ilerlemeyi başaran Alman orduları 26 Eylül 1941'de uzun süren mücadelenin ardından Kiev'i işgal etmiştir. Güney kanadının elde ettiği bu başarının merkez ve kuzey ordularında görülememesi Barbarossa Operasyonu için son derece kritik olmuştur. İlk aşamasından itibaren hızlı ve kesin bir zaferden başka bir ihtimal üzerinde durulmayan bu operasyon planlanan süre içerisinde bitirilememiştir. Bu aksaklık Sovyet ordularının toparlanmasına imkân sağlarken kış şartlarında zorlanan Alman ordu gruplarına taarruz hareketlerinde bulunmasına yol açmıştır.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup devletlerinden Almanya barış anlaşmalarında kendisinden intikam alındığı hissini hep taşımıştır. Bu his 1933 yılında iktidara gelen ve Almanların bir kez daha eski refah günlerine dönmesi için önlerindeki tek engelin Versay Anlaşması olduğuna inanan Hitler tarafından kullanılmış ve 1939'a gelindiğinde dünya yıllar boyu bitmeyecek silah seslerinin tekrar yükselmesine şahit olmuştur. Hızlıca işgal edilen devletler Hitler'in kendi karşısında kimsenin duramayacağına dair olan inancı körüklemiş İngiltere ile girdiği neticesiz savaş ise onu masanın öteki tarafında duran ve dost olarak görünen ezeli düşmanı Bolşevikleri tüm bu silah seslerinin kesilmesindeki anahtar olarak görmesine yol açmıştır. Haziran 1941'de bolca kan ve gözyaşına mal olsa da zafer getireceğine inandığı bir savaşın başlamasını seyrederken kısa bir sürede çökeceğine inandığı Sovyetler Birliği'nin aslında onu içinden mağlup olarak çıkacağı bir bataklığa çektiğini fark edememiştir. Barbarossa Harekâtı adı verilen bu operasyon Sovyetleri hızlı ve zahmetsizce işgal edeceğine inanan Hitler'in ürünü olmuştur. Kusursuz bir şekilde planlandığı düşünülen bu hareketin içinde yaşanan aksaklıklar İkinci Dünya Savaşı'nın kırılma noktasını oluşturmuş harbin planlandığı gibi 3 ay içinde bitmemesi ve Rusya kışının bastırması tüm planların ve savaşın geleceğinin değişmesine yol açmıştır.

Alman-Sovyet harbi coğrafi olarak Türkiye ile kara sınırına sahip değildir. Ancak Almanya'nın işgal planları içerisinde olan Kafkaslara ulaşmanın da alternatif bir yolunu oluşturan Türkiye, savaş boyunca oldukça dikkat çekici bir konumda olmuş ve basın bu konu üzerinde sıklıkça durmuştur. Askerî hareketin ilerlemesi, başarısı hakkında yapılan yorumlarda belirli çelişkiler bulunmuş olsa dahi bu dönemde Türk basını yegâne bir amaç olan Türkiye'nin savaş dışı kalması üzerine yoğunlaşmıştır. Basının önemle üzerinde durduğu bir diğer mesele de özellikle İngiltere tarafından yapılan açıklamalar olmuştur. Bu açıklamaların hemen hemen hepsi manşet olarak verilmiştir. Demokrasiler olarak isimlendirilen bloğa karşı olan bu tutumun arkasında Türkiye'nin her ne kadar Almanlar ile pakt imzalamış olsa da hiçbir ideolojiye sempatisi olmadığı sadece savaş dışı pozisyonunu koruyan bağımsız bir ülke olarak müttefik olmak isteyen herkes ile ilişkilerini geliştirmek istemesiyle ilişkilendirilmiştir. Demokrasiler adıyla anılan devletlerin savaş sonrasına dair kurmak istediği düzen basında zaman zaman savaş haberlerinden fazla yer bulmuştur. Özellikle İngiltere ve Amerika'nın açıkladığı maddeler üzerinden yaşanan tartışmalar basının odağında olmuş Modern Çağın Wilson prensiplerinin aktif

bir barışı sağlama noktasında ne kadar etkili olacağı sorgulanmıştır. Buradaki görüş ayrılığının sebebi henüz harbin devam etmesi ve Almanların üstün konumda olduğuna dair inanç ile demokrasilerin mutlaka kazanacağına dair olan fikirlerin karşı karşıya gelmesiyle oluşmuştur. Ancak bu tarz haberlerin hemen arkasından çıkan Türkiye aleyhindeki açıklamalar basını birbirine taraf olmaksızın Türkiye'nin savaş dışılığından yana olmaya mecbur bırakmıştır.

Savaşın başında Sovyet ordusunun ve teknolojisinin Almanlar ile yarışmaktan çok uzak olarak değerlendirilmesi bu hatalı yorumların sebebi olmuştur. Basın Sovyetlerin Finler ile girdiği Kış Harbindeki durumundan etkilenmiş Almanlar ile imzaladıkları pakt sebebiyle savaşın ilk 1.5 senesinde yaptıkları reformları değerlendirmemiştir. Nitekim bu değerlendirme yanlışlığı savaşın ilk haftası boyunca tüm basında Almanların savaşı çok hızlı bir biçimde kazanacağına dair genel bir intibaya yol açmıştır. Özellikle *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Hüseyin Erkilet'in Alman ordusundan oldukça emin yazıları ve bu savaşın 1-2 aylık bir süreç içinde biteceğine dair inancı incelenen dönemde göze çarpmıştır. Burada yazarın eski bir asker olarak yaptığı isabetli yorumların dışında bir tarafın lehine ağırlık veren yazıları *Tan* gazetesinde çıkan yazılar ile pek çok zaman çelişmiştir. İki tarafın da yazıları ile cephenin olağan akışı arasında fark bulunması bu gazetelerin objektif olarak olayları değerlendirmediklerini göstermiştir.

Cephede yaşanan durağanlıklar gazetelere de sık sık yansımış basının bu dönemlerde ilgisi ülkenin iç meseleleri olan fiyat artışları, sağlık problemleri gibi meselelere yönelmiştir. Bu süreç içerisinde millî bayramlara denk gelen tarihlerde basında harp haberleri oldukça azalmış çok kısa bir şekilde verilmiştir. Diplomatik hamleler ise eleştirel olarak ele alınmıştır. Alman saldırısı başladıktan kısa bir süre sonra İngilizlerin Sovyetlere yardım yapacağını açıklaması durumunun bir çıkar ilişkisinden ibaret olduğu değerlendirilmesi savaş sonrası döneme bakıldığı zaman isabetli olmuştur. Bu meselede görüldüğü gibi pek çok durum karşısında da itidali elden bırakmayan basın yabancı devletlerin birbirleri ile kurdukları diplomatik ilişkileri her zaman temkinli bir yaklaşım ile ele almıştır.

Türk basını halkın dış basında çıkan pek çok propaganda haberi karşısında galeyana gelmesini önlemeyi de başarmıştır. Bu sebeple hem Sovyet hem de Alman karşıtı düşünceler engellenmeye çalışılmış ve odaklanması gereken asıl meselesinin Türk savaş dışılığı olduğu sıklıkla vurgulanarak anlatılmıştır. Basının ideolojik olarak bir tarafı kesin olarak desteklemesine çalışmamızı içeren süreç içinde rastlanmamıştır. Kısa bir dönemde meydana

gelen gelişmeler savaşın sonucunu bilen bizler için kırılma anları yaratsa dahi Leningrad kuşatmasının gerçekleştiği tarihlerde harbin hangi tarafın üstünlüğü ile neticeleneceğinin net olarak anlaşılabilmesi basını ve kişileri daha itidalli davranmaya itmiştir. Zaman zaman *Cumhuriyet* gazetesi ve *Tan* gazetesinin yorumları bir tarafa daha yakın olsa da çalışmanın inceleme süresi boyunca bu tarz çelişkiler oldukça az olmuştur.

Savaş hakkında yapılan yorumlar Ağustos itibari ile değişmeye başlamıştır. Burada basının en çok dikkat çektiği iki odak noktası ikmal ve hava şartları olmuştur. Almanlar ise tam da bu iki sebepten dolayı kış harbinde zorluk yaşamıştır. Bu kadar devasa bir cephenin durdurulmasının hâlâ güç olduğu ancak Sovyetlerin Almanlara karşı göstermiş olduğu mukavemetin önemini kışın ortaya çıkacağına dair yapılan yorumlar isabetli olmuştur. Resmî tebliğlerin çarpıklığı ve abartılı rakamlar da basında sık sık kendisine yer bulmuştur. Harekâtın başında dikkat çekmeyen bu mesele resmî tebliğlerin birikmeye başlamasıyla tepki çekmiş, özellikle esir sayıları üzerinden bu tebliğlerin doğruluğu sorgulanmıştır. Leningrad kuşatması dahil olmak üzere Moskova gibi şehirlerin savunma hatlarındaki tahkimatları güçlendirmek için çalışan Sovyet vatandaşları basınının dikkatinden kaçmıştır. İncelenen süreçte Sovyetler Birliği halkı hakkında pek az haber yapılmış mesele sadece diplomatik ve askerî tarafları ile ele alınmıştır. Ayrıca, ortaya çıkan sonuçlar göz önüne alındığında, ilerleyen zamanlarda konu ile ilgili gerçekleştirilecek çalışmalar için, Türkiye'deki yerel basın ile ulusal basının karşılaştırılarak çalışmanın genişletilmesi ve böylece dönemin bölgesel etkilerinin de incelenmesinin literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

İntihal Taraması Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>) | *This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Etik Beyan Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Yazar Katkıları ME (% 50)
Author Contributions LBV (% 50)

Açık Erişim Lisansı Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License*

KAYNAKÇA

Akçakaya, Umut, “Barbarossa Harekâtı (22 Haziran- 5 Aralık 1941)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/barbarossa-harekati-22-haziran-5-aralik-1941/?pdf=6543>, Erişim Tarihi: 06.08.2024.

Anchiernı, Ettore, “Roma-Berlin Mihverinin İç Yüzü”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 16, S 1, 1959, s.58-70.

Armaoğlu, Fahir, “Avrupa Politikasında Polonya”, **Belleten**, C 57, S 218, 1993, s.285-295.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

Atay, F. Rıfki, “Amerika’dan iki garip ses”, **Ulus**, 03.09.1941.

Atay, F. Rıfki, “Harp saflarının inkişafına doğru”, **Ulus**, 27.06.1941.

Atay, F. Rıfki, “Harpsonrası’na ait münakaşalar”, **Ulus**, 07.08.1941.

Atay, F. Rıfki, “İngiliz Sovyet notaları etrafında”, **Ulus**, 14.08.1941.

Atay, F. Rıfki, “Şark seferleri devam ederken..” **Ulus**, 31.07.1941.

Atay, Falih Rıfki, “Şark seferinin birinci ayı”, **Ulus**, 23.06.1941.

Bekcan, Umut, “Sovyetler Birliği’nin Savaş Öncesi Döneme Bakışı (1933-1939): Nazilerin Avrupa’yı İşgalinin Sorumlusu Kim?”, **Uluslararası İlişkiler**, C 13, S 50, 2016, s.101-118.

Benhür, Çağatay, “Reflections of World War II Occupation and Liberation of Greece to the Turkish Press”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Y 6, S XVI, 2013, s.1-21.

Benhür, Çağatay, Aydın, Okan, “İkinci Dünya Savaşı’nda Polonya’nın işgalinin Türk Basınına Yansımaları (1939)”, **Tarihin Peşinde**, S 26, 2021, s.56-79.

Benhür, Çağatay, Yaman, Ramazan, “Almanya’nın Ren Bölgesini İşgali ve Türkiye”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 19 S 39, 2013, s.1575-1616.

Bınns, Stewart, **Barbarossa ve Tarihteki En Kanlı Savaş**, Çev. Buğra Can Bayçifci, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022.

Booth, Owen, Walton, John, **İkinci Dünya Savaşı Tarihi**, Çev. Selçuk Uygur, 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul 2023.

Carell, Paul, **Hitler Moves East 1941-1943**, Little, Brown and Company, Boston 1965.

Carr, E. H., **Bolşevik Devrimi 1917-1923 C.3**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2004.

Çınar, Burak, “İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın İki Cepheli Savaş Sorunu”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, C 20, 2014, s.149-197.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, F. 541, Y. 44146-207556-7.

Doğrul, Ömer Rıza, “Yarıncı Avrupa’nın emniyeti nasıl korunacak?”, **Cumhuriyet**, 07.08.1941.

Ekici, Yunus, “Bolşevik İhtilalinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 27, S 1, 2017, s.265-275.

Erkilet, Hüseyin, “Kış Harbine Doğru”, **Cumhuriyet**, 05.06.1941.

Erkilet, Hüseyin, “Alman Umumi Taarruzunun İnkişafı”, **Cumhuriyet**, 28.06.1941.

Erkilet, Hüseyin, “Dört Günlük Alman Taarruzunun Neticeleri”, **Cumhuriyet**, 26.06.1941.

Erkilet, Hüseyin, “Kışı Beklerken”, **Cumhuriyet**, 23.08.1941.

Erkilet, Hüseyin, “Leningrad ve Moskova Meydan Muharebeleri”, **Cumhuriyet**, 21.07.1941.

Esmer, A. Ş., “14 ve 8 Maddelik Sulh Prensipleri”, **Ulus**, 17.08.1941.

Fenik, Mümtaz Faik, “Sovyet Alman Harbi ve İngiliz Yardımı”, **Ulus**, 26.06.1941.

Glantz, David M, **Barbarossa Hitler’s Invasion Of Russia 1941**, Tempus Publishing, Charleston 2001.

Gökdeniz, Kutay, “Ekim Devrimi’nden Federasyon’a Rusya’da Rejim Yapılanması”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C 15, S 57, 2016, s.440-462.

Hart, Basill Lidel, **İkinci Dünya Savaşı**, Çev. Kerem Bağrıaçık, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Isayev, Aleksey, Drabkın, Artyom, **Büyük Vatanseverlik Savaşı 22 Haziran 1941-9 Mayıs 1945**, Kronik Kitap, İstanbul 2023.

Keegan, John, **İkinci Dünya Savaşı**, Çev. Samet Öksüz, Say Yayınları, İstanbul 2010.

Kennedy, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Çev. Birtane Karanakçı, 12. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Kershaw, Ian, **Hitler 1936-1945 Nemesis**, 1. Baskı, Penguin Books Ltd, Londra 2011.

Kurban, Vefa, **Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi**, 2. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022.

Nadi, Yunus, "Sulh Taarruzu", **Cumhuriyet**, 17.08.1941.

Nadi, Yunus, "Siyasetin Garip Cilveleri", **Cumhuriyet**, 28.06.1941.

Öncü, Ali Servet, "Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı", **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, C 5, S 9, 2019, s.5-43.

Öncü, Ali Servet, Ekinci, Oğuzhan, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman Rus Paktı", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 182, S 182, 2014, s.241-262.

Özcan, M, Suna, Tutuş, Lütfi, "Nazi Almanyası'na Giden Süreci Yaratmak: Paris Barış Konferansı, Versailles Anlaşması ve Weimar Almanyası", **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, C 14, S 27, 2022, s.279-291.

Özel, İlker Başar, **Kısa II. Dünya Savaşı Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.

Özkan Borsa, Merve, "İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İngiliz Dış Politikasının Analizi", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 54, 2016, s.82-102.

Parker, Geoffrey, **Cambridge Savaş Tarihi**, Çev. Füsun Tayanç, Tunç Tayanç, İş Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Ress, Laurence, **Hitler ve Stalin**, Çev. Ali Kaan Cerit, 3. Baskı, Liberus Kitap, İstanbul 2023.

Sadak, Necmettin, "Gene Aynı Şeyler", **Akşam**, 26.07.1941.

Sadak, Necmettin, "Harp ve Sulh", **Akşam**, 26.07.1941.

Sadak, Necmettin, "Müstakbel Sulh Karşısında Türkiye", **Akşam**, 07.08.1941.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, 31. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul 2021.

Sertel, Zekeriya, “Falsolu Sesler”, **Tan**, 03.09.1941.

Sertel, Zekeriya, “Almanya için Sulh Kapıları Kapandı”, **Tan**, 31.07.1941.

Sertel, Zekeriya, “İngiliz Sovyet Anlaşmasının Mahiyet ve Ehemmiyeti”, **Tan**, 16.07.1941,

Sertel, Zekeriya, “Sovyetler ile Almanlar Harp Halinde”, **Tan**, 23.06.1941.

Sertel, Zekeriya, “Türkiye Bitaraf Kalıyor”, **Tan**, 28.06.1941.

Shirer, William, **Nazi İmparatorluğu**, Çev. Rasih Güran, Cilt 3, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul 1969.

Stone, Norman, **İkinci Dünya Savaşı**, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Ketebe Yayınları, İstanbul 2019.

Taylor, J. P., **İkinci Dünya Savaşının Kökenleri**, Çev. Hakan Abacı, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.

Tokur, H. Aytuğ, Ünlen, Erdem, “Pravda ve İzvestiya Gazetelerine Göre 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi (27 Mayıs- 07 Haziran 1960)”, **9. Uluslararası Atatürk Kongresi**, Cilt III, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara 2021, s.157-198.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2/95-54-1.

Uçarol, Rıfat, **Siyasi Tarih 1789-2014**, DER Yayınları, İstanbul 2015.

Yıldırım, Ali, Şimşek, Hasan, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2011.

Yılmaz, Nihat, “Weimar Dönemi ve Öncesinde Meydana Gelen Siyasi Çekişmeler ve Ekonomik Krizlerin Alman Sosyal Demokrat Partisi Bağlamında Bir Değerlendirmesi”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, C XV, S 1, 2013, s.73-87.

BALKAN PAKTI VE BALKAN İTTİFAKI EVRESİNDE BALKANLARDA ZİRVE DİPLOMASİSİ (1952-1954)

ŞAKİRE ÇİMENLİ*

ÖZ

Devletler arası sorunları barışçıl yollar ve yöntemler vasıtasıyla çözmeyi hedefleyen diplomasi, ilgili devletler arasında siyasi, ekonomik, askeri, sosyokültürel bir etkileşim aracı olmasından öte dış politikada meydana gelen meselelere müzakereler yolu ile çareler arama bulma ve bertaraf etme sanatıdır. Diplomasi çeşitlerinden biri olan ve II. Dünya Savaşı sonrasında sık sık kullanılmaya başlanılan zirve diplomasisi de bu sanatta gelinen son duraktır. Diplomasi sanatında gelinen bu son nokta, bilhassa siyasi dengelerin en ufak bir hamle ile alt üst olduğu Soğuk Savaş Dönemi'nde devletlerin en fazla ziyaret ettiği bir uğrak yeri olmuştur. Genellikle devlet veya hükûmet başkanı ve yahut bakanları seviyesinde gerçekleşen ziyaretlerle şekillenen bu diplomasi, Dünyanın Doğu ve Batı olarak iki kutba ayrıldığı Soğuk Savaş Dönemi'nde Sovyetlerin, Balkanlardaki hissedilen nüfuzu ve tahmin edilebilen hegemonyası esnasında da kendini göstermiştir. Sovyetlerin, söz konusu coğrafyada tesis etmeye çalıştığı hükümlerlik sistemini benimsemeyen Türkiye ve Yunanistan gibi ülkeler ile Komünizmi uygulayan; lakin boyunduruk altına girmek istemeyen Yugoslavya gibi ülkeleri son derece tedirgin etmiştir. Bu güvensizlik hissini yarattığı itekleyici güçten hareket eden ilgili devletler varlıklarını devam ettirebilmek için bir uzlaşılı yolu olan diplomasi yöntemine başvurarak bölgesel iş birliği ve ittifak antlaşmaları arayışına girmişlerdir. Tehdit unsuru oluşturan devlete/devletlere karşı birlikte hareket ederek gözdağı vermeyi amaçlayan bu girişimlerin temeli taraf devletler arasında gerçekleşen ziyaretler ile atılmış ve

* Öğr. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE, sakirecimenli@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7993-7995

ilerleyen gŖnlerde Yunan Kralı I. Paul, TŖrkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Yugoslavya Federal Demokratik Cumhuriyeti Devlet Başkanı Josip Broz Tito (Yosip Broz Tito) gibi devlet başkanları nazarında en Ŗst zirveye taŐınarak Balkan Paktı ve sonrasında ise Balkan İttifakı gibi antlaşmaların imza edilmesi ile sonuçlanmıştır.

Balkan Paktı ve Balkan İttifakının imzalanması ile son bulan bu zirve ziyaretlerini daha fazla gŖn yŖzŖne çıkararak Ŗst dŖzey diplomasinin önemini vurgulamayı hedefleyen çalışmada; TBMM ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivlerinden, dönemi ihtiva eden gazetelerden ve literatŖre ait diğer kaynaklardan istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkan İttifakı, Balkan Paktı, Bayar, Paul, Tito.

BALKAN PACT AND BALKAN ALLIANCE PHASE SUMMIT DIPLOMACY IN THE BALKANS (1952-1954)

ABSTRACT

Diplomacy, which aims to resolve intergovernmental issues through peaceful means and methods, is not just an instrument of political, economic, military, and socio-cultural interaction between relevant states, but also the art of seeking, finding, and mitigating solutions to issues arising in foreign policy through negotiations. Summit diplomacy, one of the types of diplomacy, emerged as the ultimate destination in this art, particularly during the Cold War era when even the slightest move could upset political balances. It became a prominent venue for states to visit during this period, characterized by the division of the world into Eastern and Western blocs. Shaped mainly by visits at the level of heads of state or government and ministers, this diplomacy also manifested itself during the Cold War era, when the Soviet Union's perceived influence and foreseeable hegemony in the Balkans were significant. The Soviet Union's attempts to establish its sovereignty system in the region, which was not embraced by countries like Türkiye and Greece that did not adopt the said system, as well as countries like Yugoslavia that applied communism but did not want to be subjugated, caused considerable concern. Driven by this sense of insecurity, the relevant states sought regional cooperation and alliance agreements through diplomacy as a means of finding a compromise to maintain their existence. These initiatives, aimed at sending a deterrent message by acting together against the threatening state/states, were initiated through visits between the relevant states and eventually escalated to the highest level in the eyes of heads of state such as Greek King Paul I, Turkish President Celal Bayar, and President Tito of the Federal Democratic Republic of Yugoslavia, resulting in treaties such as the Balkan Pact and subsequently the Balkan Alliance.

In the study, which aims to emphasize the importance of high-level diplomacy by bringing to light more of these summit visits, which ended with the signing of the Balkan Pact and the Balkan Alliance, the Archives of the Turkish Grand National Assembly and the Prime Ministry, newspapers covering the period and other relevant sources of literature were used.

Keywords: Balkan Pact, Balkan Alliance, Bayar, King Paul, Tito.

GİRİŞ

Başka bir ülkede ve yahut devletler arası toplantılarda ülkesini temsil etme sanatı olarak da tanımlanan diplomasinin¹ XIX. ve XX. yüzyılda en fazla başvurulan türlerinden biri zirve diplomasisidir². Devletlerin, en üst seviyedeki karar alıcıları olan yöneticilerinin veyahut devlet başkanlarının doğrudan katılımıyla gerçekleşen bu diplomaside bir konunun/sorunun ilgili devletlerin en yetkin kişilerince ele alınıp en kısa sürede çözüme ulaşılması hedeflenmektedir. Diyaloglar vasıtasıyla en kısa sürede sonuca ulaşmayı ilke edinen bu diplomasinin hayat bulması ise ilgili devletlerin en yüksek temsilcilerinin gerçekleştirdiği karşılıklı ziyaretler ile mümkündür³. Devlet liderlerinin daha çok turistik gezi görünümünde gerçekleştirdiği bu ziyaretler esnasında gerek devlet başkanı gerekse de geziye katılan başbakan, dışişleri bakanı ve yahut heyet üyeleri söz konusu konuyu/sorunu masa başına yatırıp bir karara varmayı amaçlamaktadırlar⁴. Bu bağlamda 1950’li yıllarda Yunan Kralı I. Paul’un, Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın, Yugoslavya Federal Demokratik Cumhuriyeti Devlet Başkanı Tito’nun gerçekleştirdiği karşılıklı ziyaretlerin zirve diplomasisine emsal gösterilebileceği ve bu zirvelerde ele alınan konunun Sovyet tehdidi ve bu tehdidin nasıl bertaraf edileceği olduğu söylenebilir. Esasında Yunanistan, Türkiye ve Yugoslavya arasında gerçekleşen böylesi bir durumun yeni bir şey olmadığı II. Dünya Savaşı öncesinde oluşturulan Balkan Paktı ile benzerlik gösterdiği de belirtilmelidir. Nitekim Türkiye, Osmanlı Devleti’nden bağımsızlığını kazandıktan sonra Megali İdea’yı gerçekleştirmek için büyük uğraş veren ve bu uğraşın bir sonucu olarak 1919’da İzmir’i işgal eden Yunanistan⁵ ile arasındaki husumeti bir kenara bırakıp İtalya’nın Balkanlara yönelik yayılcı politikası karşısında ortak bir duruş sergilemiştir. İtalya başta olmak üzere Almanya’ya karşı duyulan bu güvenlik endişesi her iki devleti birbirine yakınlaştırmış ve 1934 yılında Balkan Antantı’nın inşa edilmesine

1 “Diplomasi”, <https://sozluk.gov.tr/>

2 Betül Çatal, **Küresel Diplomasi: Prexenos’tan Dijital Diplomasiye**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2015, s.20.

3 Samet Yılmaz, “Asya-Avrupa Diyalogu: Zirve Diplomasisi Bağlamında Bir Değerlendirme”, **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 2022, 9(2), s.190-191; Çatal, **a.g.t.**, s.20.

4 Çatal, **a.g.t.**, s.20.

5 Oral Sander, **Türkiye’nin Dış Politikası**, İmge Dağıtım, Ankara 2006, s.169-170.

öncülük etmelerini sağlamıştır. Ayrıca Türkiye II. Dünya Savaşı'nda, Balkan Antantı ile gelişen bu dostane ilişkilerin bir neticesi olarak revizyonist politikalar takip eden İtalya'nın saldırısına uğrayan Yunanistan'a gıda ve sağlık yardımında bulunmayı da ihmal etmemiştir⁶. Türkiye ile ilişkilerini "güvenlik" kaygısı üzerine inşa eden Yunanistan, güvenliğini tehdit eden bir durum karşısında Türkiye'yle normal ilişkiler kurarken böylesi bir durum söz konusu olmadığında ise Türkiye'ye karşı yayılcı bir politika takip etmiştir. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandığı andan itibaren geleneksel hâle getirdiği Türkiye'ye yönelik bu tavrı, II. Dünya Savaşı sonrasında beliren Sovyet tehlikesi içinde geçerliliğini korumuştur⁷. Nitekim dünyanın sayılı güçlerinden olan Fransa'nın II. Dünya Savaşı'nda çökmesi, İngiltere'nin ağır kayıplara uğraması Sovyetlerin savaşın sonundan itibaren Alman işgalinden kurtardığı devletlere komünizmi ihraç edip nüfuz alanını genişletmesine ve bölgede büyük bir otorite kurmasına sebep olmuştur. SSCB'nin Avrupa tesis ettiği bu hegemonyaya karşı direnen önemli bir gücün olmaması liberal sistemi benimseyen ABD'yi harekete geçirip bölgeye müdahale etmesini ve Batı Bloğunun liderliğine soyunmasını beraberinde getirmiştir. ABD'nin Truman Doktrini ile adeta kuruluşunu ilan ettiği Batı Bloğuna karşı Sovyetlerin de Doğu Bloğunu oluşturması dünyayı bıçak sırtında iki kutba ayırmıştır. Dünya devletlerinin liberaller ve komünistler olarak ikiye bölündüğü bu sancılı günlerde Sovyetlerin savaş sonundan itibaren Türkiye'ye yönelik takındığı tehditkâr tavrı, kabul edilemez talepleri Türkiye'nin demokrasi bloğuna dolayısıyla ABD'ye yaklaşmasına neden olmuştur⁸. Diğer taraftan II. Dünya Savaşı'nın sonlarından itibaren Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya'nın büyük oranda Sovyet işgal ve nüfuz alanına girmesi Türkiye'de endişe yaratmıştır⁹. Sınırlarının yanı başında komünist yönetimlerin iktidara gelmesini SSCB'nin Ege ve dolayısıyla Akdeniz'e hakim olma politikasının bir parçası olarak değerlendiren Türkiye'nin bu haklı endişesi ve kaygısı

6 M. Murat Hatipoğlu, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954**, Ankara 1997, s.252-253.

7 Hakan Uzun, "1919-1950 Yılları Arasında Türkiye -Yunanistan İlişkileri", **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 5, S 2, Kırşehir 2004, s.44-47.

8 Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 4. Baskı, İmge Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s.19.

9 Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası-III.**, Çev. M. Ali Kayabal, Cumhuriyet Yay., 2000, s.76.

Balkanlara yönelik izleyeceği siyaseti şekillendirmiştir¹⁰. Yugoslavya'da Tito'nun iktidara gelmesini bu kaygı ile değerlendiren Türkiye, bu devlet ile olan ilişkilerini 1950'li yıllara kadar temkinli ve mesafeli sürdürmüştür. Diğer taraftan SSCB'nin Balkanlarda rejimini ihraç etmek istediği devletlerden birinin Yunanistan olması Türkiye'nin bu ülkede meydana gelen gelişmeleri yakın markaja almasına neden olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu yoksulluk halk kesimleri arasında komünist düşüncenin hızla yayılmasına neden olmuş ve savaştan sonra Kuzey Yunanistan'da komünist çeteler ile Yunan ordusu arasında bir iç savaş başlamıştır¹¹. Mücadeleyi tek başına yürütemeyen Yunanistan konuyu Birleşmiş Milletler'e taşımış, kurulan komisyon Arnavutluk, Yugoslavya ve Bulgaristan gibi komünist devletlerin çetecilere yardımda bulunduğunu saptamıştır¹². Komşu devletler ve SSCB tarafından desteklenen komünist gerillaların Yunanistan'daki yönetimi devirmek amacıyla başlattığı ve 1949 yılına kadar süren Yunan iç savaşına Türkiye olası sonuçları bakımından büyük alaka göstermiştir. Zira Türk kamuoyu Yunanistan'daki komünist gerillaları, SSCB'nin tarihî emeli olan Ege Denizi'ne inmek ve Balkanlara egemen olma politikasının bir parçası olarak değerlendirmiştir. Komünistlerin Yunanistan'da iktidara gelmesi, SSCB'nin Türkiye'yi komünist kısılcına alarak üzerinde ciddi bir baskı oluşturması ve güvenliğini tehdit etmesi anlamına gelmekteydi¹³.

Balkanlarda komünist yönetimlerin iktidara gelmesi, komünist devletler arasındaki ittifaklar şebekesi ve nihayetinde Yunanistan'ı da bu blok içine çekmek için gösterilen çabalar bir Balkan devleti olan Türkiye'nin dış politikasını etkilemiş ve Batı Bloğu ile ilişkilerini geliştirmesine neden olmuştur¹⁴. Bu esnada Türkiye'yi Batı Bloğu ile sıkı iş birliğine iten diğer bir durumun Sovyet talepleri olduğunu da söylemek gereklidir. 9-20 Ekim 1944 tarihleri arasında Churchill ile Stalin arasında gerçekleşen II. Moskova Konferansı'ndan itibaren Sovyetler, Montreux Boğazlar Sözleşmesi üzerinde değişiklik yapılmasını öngören taleplerini Moskova Konferansı'ndan sonra

10 Oral Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, AÜSBF Yayınları, Ankara 1969, s.41.

11 Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, s.188; Sander, **Balkan Gelişmeleri**, s.37.

12 Üç komünist devletin Yunanistan'a komünizmi ihraç etme girişimi olarak değerlendirilen bu faaliyetlerine en büyük yardımı Cominform'dan çıkarılana değin Yugoslavya sağlamıştır. Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, s.188.

13 Sander, **Balkan Gelişmeleri...**, s.44-46.

14 Sander, **a.g.e.**, s.41.

gerçekleşen Yalta Konferansı'nda (4-11 Şubat 1945) da yenilemişlerdir¹⁵. Sovyetlerin bu aykırı talepleri Türkiye'nin, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek¹⁶ müttefikler grubunun yanında savaşa girmesinden sonra da devam etmiştir. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'ye 19 Mart 1945'te, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında 17 Aralık 1925'te imzalanan antlaşmayı tekrarlanmayacağını iletmış¹⁷ ve yeni bir paktın imzalanması için: Boğazlardan Sovyetlere üsler verilmesini, Türkiye'nin doğu sınırında değişiklik yapılmasını, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesini şart koymuştur¹⁸. Stalin, Truman, Churchill arasında gerçekleşen ve savaşın son konferansı olan Potsdam'da (17 Temmuz-2 Ağustos 1945)¹⁹ Sovyetlerin, boğazlar konusundaki taleplerini ve Doğu Anadolu'daki toprak isteklerini bir kez daha yenilemesi²⁰ sıcak denizlere boğazlar vasıtasıyla inmeyi hedefleyen Çarlık Rusya'sının benimsediği politikadan farklı bir şey değildi. Öyle ki Türk basını, Prag'da Temmuz 1947'de yapılan komünist ülkeler toplantısında Rusya'nın verdiği direktifler çerçevesinde Balkanların taksime dair bir antlaşmaya vardıklarını ve bu taksime göre Bulgaristan'a Çanakkale Boğazı'na kadar bütün Trakya'nın verildiğini duyurmuş ve yapılan bu taksimi pek tabii olarak Rus geleneksel politikanın bir parçası olarak mütalaa edilmiştir²¹. Öte yandan Bulgaristan'da komünist yönetimin kurulması ile gerginleşen Türk-Bulgar ilişkileri 1940

-
- 15 Sadık Erdaş, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1953)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2000, s.157-159; Erdal Korkmaz, "Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın Türk Askeri Havacılığı Boyutuyla Değerlendirilmesi", **BENGİ**, S 1, 2023, s.5.
- 16 **Akşam**, 24 Şubat 1945; **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1945; **Son Posta**, 24 Şubat 1945; **Tanin**, 24 Şubat 1945; **Ulus**, 24 Şubat 1945; **Vakit**, 24 Şubat 1945.
- 17 Selim Deringil, **Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s.259-260.
- 18 Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, **Türk Tarih Kurumu Yayınları**, Ankara 1991, s.293-294; Mehmet Gönübol, Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Cilt I ve II., A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara 1987, s.183-185.
- 19 Potsdam Konferansı için ayrıntılı bk. İsmail Köse, "Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, S 19, 2015, s.241-276.
- 20 **Son Posta**, 9 Mart 1946; Gönübol-Sar, **a.g.e.**, s. 389; Ömer Osman Umar, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 20, 2004, s.403.
- 21 **Cumhuriyet**, 31 Temmuz 1947.

yılında karşılıklı sınır ve casusluk olayları ile daha da gerilmiştir. 1949 yılının sonuna doğru Bulgar hükûmetinin Türk okullarına, camilerine el koyması, tarımda kollektivizasyona gitmesi üzerine Bulgaristan'da yaşayan Türkler ana yurda dönmeye başlamıştır. Başlangıçta 860 kişiden oluşan bu göç hareketinin ileri günlerde 250.000 kişiye çıkması ve Bulgar hükûmetinin bu göçmenleri beş parasız Türkiye'ye yollaması iki devlet arasında karşılıklı verilen sert notalarla kopma noktasına gelmiştir²².

Balkanlar bir yandan Batı Bloğuna bağlanmış Yunanistan, Türkiye ve Yugoslavya diğer taraftan SSCB'ye bağlanmış Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk olarak adeta iki kutba ayrılmış ve ABD ile Sovyetlerin egemenlik sahasını kurmak istediği bir coğrafyaya dönüşmüştür. Bu nedenle Türkiye, II. Dünya Savaşı sonlarından itibaren dış politikasını Sovyet emperyalizminin hamlelerine göre gardını alma üzerine inşa etmiş ve güvenliğini sağlama amacıyla NATO'ya girmiştir. Lakin Doğu Asya'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin ortaya çıkması, Kore Savaşı ve komünizmin dünyada giderek yayılması Türkiye'yi bölgesel ittifaklar kurmasına Balkan ve Bağdat Paktı gibi ittifaklar içerisinde yer almasına itmiştir²³.

Sovyetlerin Balkanlarda tesis ettiği hegemonyaya direnen Türkiye'den kabul edilemez taleplerde bulunmaları, Yunanistan'ın iç işlerine müdahil olmaları, Yugoslavya'yı kontrol altına alma girişimleri üç Balkan devletini bağımsızlık ve güvenlik kaygısı noktasında bir araya getirmiştir. Bu kaygıdan hareket eden söz konusu devletler aralarındaki ideoloji farklılıkları ve sorunları bir kenara bırakıp ortak tehdide karşı birlikte hareket etmeye karar vermişlerdir. Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye arasında başlayan bu girişimlerin ilk adımları taraf devletlerin gerçekleştirdiği mekik diplomasisi ile başlamıştır. Ağırlıklı olarak dışişleri bakanlarının yürüttüğü bu diplomasiyi üst seviyeye taşıyan ise Yunanistan, Yugoslavya ve Türk devlet başkanlarınca gerçekleşen zirve diplomasi ziyaretleri ile mümkün olmuştur.

Tito'nun, II. Dünya Savaşı sonrasında Stalin ile anlaşamayıp yol ayrımına girmesi ve 1948 Haziran'ında Cominform'dan ihraç edilmesi Balkan politikasına tesir eden bir dizi önemli olaya neden olmuştur. Bu olaylardan

22 Bu notalarla ilgili ayrıntılı olarak bk. Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, s.189-150; Sander, **Balkan Gelişmeleri...**, s.74-80.

23 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s.394.

biri Balkan Paktı diğeri ise akabinde imzalan Balkan İttifakı'dır. Sovyetlerin, Balkanlarda ve Avrupa'da tesis ettiği egemenliğe karşı bir duruş olan bu oluşumlar ABD, İngiltere gibi Batı Bloğunun önde gelen devletleri tarafından da onaylanmaktaydı. Nitekim bu girişimleri Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'e yayılmasının önünde bir tampon olarak gören ABD, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'yı Marshall Planı çerçevesinde ekonomik/teknik olarak desteklemiştir²⁴. Soğuk Savaş Dönemi'nde Amerikan politikasının sadık bir müttefiki olma prensibini sürdüren ve Kore'ye asker gönderen Türkiye bu politika da gösterdiği istikrardan dolayı 1952'de NATO'ya alınarak Amerikan ekonomik yardımlarını askerî ittifak boyutuna taşımıştır²⁵. Diğer taraftan Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonlarından itibaren baş gösteren Sovyet taleplerini tek başına bertaraf edecek gerekli ekonomik, teknik ve askerî donanıma sahip olmadığı ABD'nin liderliğinde kurulan Batı Bloğu içerisinde yer edinmek için uğraş verdiği bilinen bir durumdu²⁶. Bu nedenle kendi güvenliğini Batı Bloğuna dahil olarak sağlamaya çalışan Türkiye, bu dönemde Ortadoğu'da Batı Bloğu yanlısı bölgesel ittifakların kurulmasında aktif bir rol oynamış, bölge ülkelerini ziyaret ederek onları Sovyetlere ve komünizme karşı Batı yanlısı ittifaklara dâhil olmaya çağırmıştır.

Soğuk Savaş Dönemi'nde Balkan coğrafyasında önemli bir denge oyunu ve SSCB'yi çevreleme politikasının da bir uzantısı olan bu karşı duruşun yazıya dökülmüş nihai metni olan Balkan İttifakı'nın önemli adımlarını Yunan Kralı I. Paul'un, Yunanistan Başbakanı Papagos'un, Yunanistan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Sofokles Venizelos ile Yugoslav Lider Tito'nun Türkiye²⁷; Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, Başbakan Adnan Menderes'in ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün Yunanistan ziyaretleri oluşturmuştur. Aslında Balkan Paktı, Balkan İttifakı gibi konular araştırmacılar tarafından birçok kez ele alınmış cazibe merkezi bir konudur ve bu bağlamda söz konusu antlaşmaların bir kez daha ele alınıp araştırılması malumun ilamından başka bir şey değildir. Lakin bu evrede malum olmayan, eksik bırakılan, Balkan

24 Burcu Bostanoğlu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, İmge Kitapevi, Ankara 1999, s.38.

25 Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s.394-397.

26 William Hale, **Türk Dış Politikası: 1774-2000**, Çev. Petek Demir, Mozaik Yay., İstanbul 2003, s.109-110.

27 **Akşam**, 30-31 Ocak 1952.

Paktı'nın Balkan İttifakı'na dönüşmesi esnasında taraflar arasında devlet başkanları düzeyinde gerçekleştirilen üst düzey zirve diplomasisidir. Yunan Kralı I. Paul'un Türkiye, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan ve Yugoslav Lider Tito'nun Türkiye ziyaretleri esasında Balkan Paktı ile başlayan ve Balkan İttifakı ile sonuçlanan bir dizi tarihi olaylar silsilesidir. Üç devlet başkanının gerçekleştirdiği bu ziyaretler başlı başına bu ittifakların hayat bulma nedeni iken; araştırmacılar tarafından bu ittifakların gölgesinde kalmaktan öteye geçememiştir. Bu nedenle yapılan araştırma, Ankara Antlaşması ve Balkan İttifakı ile son bulan bu üst düzey zirve ziyaretlerini daha fazla gün yüzüne çıkararak konunun sebep sonuç bağlantısının daha net kurulmasına ve konunun bir bütün olarak algılanmasına katkıda bulunmayı hedeflemiştir.

I. Yunan Kralı I. Paul'un ve Kraliçe Frederika'nın Türkiye Ziyaretleri (7 Haziran-14 Haziran 1952)

Komünizmin etki alanını azaltmak isteyen ABD Truman Doktrini, Marshall Planı ve Kuzey Atlantik Paktı (NATO) ile bu amacını uygulamaya koymuş ve SSCB'nin artan nüfuzunu azaltmaya dönük girişimleri alenen desteklemeye başlamıştır. 18 Şubat 1952'de NATO'ya kabul edilen²⁸ Türkiye ve Yunanistan'ın askerî malzeme ve teçhizat konusunda desteklenecek olması bu girişimlerin sonuçlarından²⁹. Lakin ABD ve İngiltere başta olmak üzere liberal ülkeler Doğu Avrupa'da nüfuzlarını artırmak ve yahut Sovyet etkisini kırmak için aynı zamanda taraf devletleri bölgesel ittifaklar kurma noktasında cesaretlendirip yönlendirmeye başlamışlardır. Bu yönlendirmeler ve iteklemeler neticesinde Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında diplomasi trafiği ivme kazanıp üst seviyeye taşınmıştır. Yunanistan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Sofokles Venizelos'un 30 Ocak-6 Şubat 1952'de Türkiye'ye³⁰, Başbakan Adnan Menderes'in 27 Nisan-2 Mayıs 1952 tarihleri arasında Yunanistan'a³¹ gerçekleştirdikleri ziyaretler bu trafik yoğunluğunun somut göstergelerindedir.

28 **Milliyet**, 19 Şubat 1952.

29 **Milliyet**, 6 Mart 1952.

30 **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Fon No: 030.01.00.00, Kutu No: 102; Gömlek No: 634, Sıra No: 7; **Akşam**, 30-31 Ocak 1952.

31 **Akşam**, 25-30 Nisan 1952.

Venizelos ve Menderes'in bu ziyaretlerini Yunan Kralı I. Paul³² ve Kraliçesi Frederika'nın 7-14 Haziran 1952'de gerçekleştirdikleri üst düzey ziyaretler takip etmiştir³³. Yunan Kralı I. Paul'un yabancı bir devlete gerçekleştirdiği ilk ziyaret olan bu gezide Kral ve Kraliçe'yi İstanbul'da Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ve İstanbul Valisi Kerim Gökay karşılamışlardır³⁴. İstanbul'dan sonra Ankara'ya geçen ve halk tarafından büyük bir ilgi ile karşılanan Kral ve Kraliçe'yi bizzat garda Cumhurbaşkanı Celal Bayar karşılamış birlikte öğle yemeği yenmiştir. Yemekten sonra ise Kral ve Kraliçe Anıtkabir'i ziyaret edip çelenk koymuşlardır³⁵. Anıtkabir ziyaretinden sonra Yunanistan Kralı şerefine Çankaya Köşkü'nde akşam resmi bir davet verilmiştir. Bu davette Bayar'ın: "...Sulhun ve umumi güvenliğin kaderi hürriyetlerimizi ve ortak mirasımızı muhafaza uğrunda gösterilmesi gerekli fedakarlığı kabul etmekteki müşterek azmimize bağlıdır. Bundan dolayıdır ki müşterek hudutlardan başlayarak mukadderat ve ideal birliğine kadar her şeyin birbirlerine bağladığı iki memleketimiz arasında günden güne daha faal bir dostluğun mevcudiyeti hayati bir zaruret hâlini almıştır..." sözleri Kral Paul'un: "...Vaktiyle iki memleketi ayıracak mahiyette hatıralar tenmiye edilirken şimdi bunları birleştiren hatıralar tenmiye edilmektedir..."³⁶ nutkündeki ifadelerine bakıldığında ortak bir tehdit algısını dışı vurdukları ve bu tehdidi bertaraf etmek içinde işbirliği ve ittifak girişimine ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır. Ayrıca Kral Paul'un yabancı sefirleri kabulü sırasında Yugoslavya büyük elçisine ayrı bir alaka gösterip zaman ayırması gerçekleştirilecek olan bu ittifaka Yugoslavya'nın da dahil edilmek istendiği şeklinde yorumlanabilir³⁷. Diğer taraftan Kral

32 Kral I. Paulos (1901-1964): 1901'de Atina'da doğdu. 1917'de tahttan indirilen babası ile birlikte sürgüne gönderildi. Babasının 1920'de tahta çıkışı ile birlikte Yunanistan'a döndü Deniz Kuvvetleri Komutanı olarak vazife aldı. Yunanistan'da yükselen Cumhuriyetçi akımlar karşısında 1923 yılında bir kez daha ülkesinden ayrıldı. Kardeşi II. Georgios'un 1935'te kral olmasına değin sürgünde kaldı. 1938'de kuzeni Braunschweig Prensesi Frederika'yla evlendi. 1940 öncesine değin genelkurmayın çeşitli askerî birimlerinde görev yaptı. Yunanistan'ın 1941'de işgal edilmesi üzerine yurtdışına kaçarak Kahire ve Güney Afrika'da yaşadı. Savaş bitince ülkesine döndü ve kardeşi II. Georgios'in ölümünden sonra 1947 yılında tahta çıktı. Temuçin Faik Ertan-Bahattin Demirtaş, **Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamlarının Ankara Günleri (1923-1960)**, Vekam Yayınları Araştırma Dizisi VII, Ankara 2022, s.259.

33 **BCA**, Fon No: 030.01.00.00, Kutu No: 102; Gömlek No: 634, Sıra No: 6.

34 **Akşam**, 8 Haziran 1952.

35 **Ta Nea**, 9 Haziran 1952; **Akşam**, 10 Haziran 1952.

36 **Akşam**, 10 Haziran 1952.

37 **Akşam**, 10 Haziran 1952.

Paul'un, büyükelçiye gösterdiği bu ihtimam ile Başbakan Menderes'in Atina ziyareti esnasında dillendirdiği Yugoslavya'nın da bu sürece katılması gereği³⁸ düşüncesini onayladığı da söylenebilir³⁹.

Kral ve Kraliçe, 10 Haziran'da Arkeoloji Müzesini gezdikten sonra Bayar, Menderes ve Köprülü'nün de katıldığı Meclis Başkanı Refik Koraltan tarafından verilen öğle yemeğine iştirak etmişlerdir. Kral Paul bu yemekte TBMM Başkanı Koraltan'a Yunanistan için kıymetli olan "Grand Croix de L'ordre Royal de George Premler" nişanını tevdi etmiş⁴⁰, yemek sonrasında ise hipodromda düzenlenen resmi geçit törenine katılmıştır. Resmi geçit töreninden sonra Kral Paul Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a Yunanistan'ın en büyük nişanı olan ve yalnızca hükümdar ve devlet başkanlarına verilen "Saint Sauveur" nişanının büyük kordonunu takdim edip Bayar'ı, Yunanistan'a davet etmiştir⁴¹.

Kral ve Kraliçe, 11 Haziran'da hava şartlarından dolayı tehir edilen 19 Mayıs Şenlikleri'ni Cumhurbaşkanı Bayar ile şeref tribününden izlemişlerdir. Kraliçe Frederika Keçiören Çocuk Yuvası'nı ardından Kral ile beraber Erkek Sanat Enstitüsü'nü ziyaret etmişlerdir. Kral ve Kraliçe gün içinde gerçekleştirdikleri çeşitli ziyaretlerin yanı sıra Menderes ve Köprülü'nün şereflerine verdikleri ve Cumhurbaşkanının da hazır bulunduğu ziyafetlere katılmışlardır⁴². Yunanistan ile Türkiye'nin ziyaretler diplomasisi ile adeta balayı yaşadığı bu günlerde Akşam gazetesi 12 Haziran'da "Türkiye-Yunanistan ve Yugoslavya İttifakı" başlıklı yazısında Menderes ve Köprülü'nün 7 Temmuz'da Londra'ya gideceklerini ve İngiltere Başbakanı Churchill ve Dışişleri Bakanı Eden ile Yunanistan-Türkiye ve Yugoslavya arasında bir paktın inşası üzerinde görüşeceklerini manşetinden duyurmuştur. Gazete ana sayfadan ilan ettiği bu haberiyle taraflar arasında gerçekleşen zirve diplomasinin sebebine de açıklık getirmiştir.

Kral ve Kraliçe, akşam yemeğinden sonra Cumhurbaşkanı Bayar ile birlikte İstanbul'a hareket etmişlerdir. İstanbul'da geniş bir devlet erkânı tarafından karşılan 21 pare top atışı ile selamlanan ve halkın büyük tezahüratlarına

38 **Ulus**, 3 Mayıs 1952.

39 **BCA**, Fon No: 030.01.00.00, Kutu No: 102; Gömlek No: 634, Sıra No: 5.

40 **Akşam**, 12 Haziran 1952; **Ulus**, 12 Haziran 1952; **Son Posta**, 12 Haziran 1952.

41 **Akşam**, 11 Haziran 1952.

42 **Akşam**, 12 Haziran 1952.

malik olan Kral ve Kraliçe adına akşam bir fener alayı tertip edilmiştir. Sarayburnu'nda Atatürk Heykeli önünde selam ve saygı duruşu yaparak Türk halkının kalbine dokunan⁴³ Kral Paul şerefine Cumhurbaşkanı Bayar Dolmabahçe Sarayı'nda bir kabul töreni akabinde ise bir balo tertip etmiş⁴⁴ ve bu baloda Cumhurbaşkanı Bayar tarafından Kral'a usta bir kuyumcu tarafından tasarlanıp altın işlemelerle bezenen bir sigara kutusu, Kraliçe'ye de bir pudriyer hediye edilmiştir⁴⁵.

Kral ve Kraliçe ertesi gün Kariye Camisi, Kapalıçarşı, Yerebatan Sarayı, Süleymaniye Camisi, Topkapı Sarayı ve Ayasofya Müzesi'ni gezmiş ardından Vali Gökay'ın düzenlediği Cumhurbaşkanı ve Dışişleri Bakanının da bulunduğu öğle yemeğine katılmışlardır. Yemekten sonra Yunanistan Başkonsolosluğu'nu ziyaret eden Kral Paul şehir fukaralarına dağıtılmak üzere valilik emrine beş bin liralık bir çek takdim ettirmiştir⁴⁶. Ayrıca Kral Paul, Batı Trakya Türklerinin istifade etmesi için bir Türk lisesi açmaya karar verdiğini ve açılacak bu liseye Celal Bayar'ın isminin verileceğini Bayar'a bildirmiş Cumhurbaşkanı da bu teklifi memnuniyetle kabul etmiştir⁴⁷.

İstanbul'dan ayrılmadan önce Patrikhane'yi, Deniz Harp Okulu'nu, Heybeli Ada'yı ziyaret eden Kral ve Kraliçeye, Bayan Menderes değerli bir el işi örtü; İstanbul Belediye Başkanı Gökay 1312'de yapılmış antika bir vazo, işlemeli bir örtü ve ziyaret hatıralarını canlandıran bir albüm hediye etmişlerdir. Yunanistan'a son derece coşkulu bir tören ile uğurlanan Kral Paul ayrılmadan önce Celal Bayar'ı: "Gösterdiğiniz hüsnü kabule teşekkür ederim. Sizi memleketimde görmekle büyük bir zevk duyacağım." sözleriyle Yunanistan'a davet ederek Türkiye'den ayrılmıştır⁴⁸.

II. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan Ziyareti (27 Kasım-2 Aralık 1952) ve Balkan Pakti

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1952'de Yunanistan'a yaptığı gezinin ayrıntılarına geçmeden evvel böylesi bir diplomasi trafiğini 25 Ekim 1937'de

43 Akşam, 14 Haziran 1952.

44 Akşam, 15 Haziran 1952.

45 Akşam, 13 Haziran 1952.

46 Akşam, 15 Haziran 1952.

47 Akşam, 15 Haziran 1952.

48 Akşam, 16 Haziran 1952.

başbakanlığa getirildikten sonra⁴⁹ Almanya'nın 11 Mart 1938'de Avusturya'yı topraklarına katarak Balkan devletleriyle doğrudan komşu olması üzerine Balkan Antantını korumak ve sürdürülebilir kılmak amacıyla⁵⁰ 27- 30 Nisan 1938 tarihleri arasında Atina'ya⁵¹; 9-12 Mayıs 1938 tarihleri arasında ise Belgrad'a⁵² gerçekleştirdiğini küçük bir anekdot olarak hatırlatmakta fayda vardır.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar hem Yunan Kral ve Kraliçe'sinin yaptıkları ziyareti iade etmek hem de 1952 Haziran'ında Yunanistan'da seçimleri kazanan Mareşal Papagos'u⁵³ tebrik etmek maksadıyla 25 Kasım'da Savarona Gemisi ile İstanbul'dan hareket etmiştir⁵⁴. Bayar, Atina ve Pire arasındaki caddenin iki tarafını dolduran ve ellerinde Türk ve Yunan bayrakları taşıyan halk tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştır⁵⁵. Bu geçitten sonra saraya varan Bayar, Kral Paul ve Kraliçe Frederika ile öğle yemeği yemiş ve akşamına da adına düzenlenen ziyafete katılmıştır⁵⁶. Bu ziyafette Yunan Kralı ve Kraliçesi tarafından Bayar ve maiyetindeki konuklara birtakım armağanlar takdim edilmiştir⁵⁷. Kral Paul'un yemekte söylediği: "...Bizi birleştiren amillerin en başında iki milletimizin hürriyet ve sulh gayelerinin ön safında şeref mevkiinde yer almış bulunmasıdır..." nutku ile Bayar'ın: "...Coğrafi durumumuz dolayısıyla memleketlerimiz mevcudiyetlerini ve istiklallerini korumak için birleşmek mecburiyetindedirler...her iki devletinde ortak idealinin: sulh ve ahenk içinde yaşamaktan başka gayeleri olmayan istiklallerine aşık milletlerin idealidir⁵⁸." söylevinde yer alan ifadelerle bakıldığında her iki devlet başkanının barış vurgusu yaptıkları, bölgesel bir güvenlik ittifakına duyulan ihtiyacı bir kez daha dillendirdikleri

49 **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1937.

50 Kadri Unat, "İkinci Dünya Savaşı Öncesindeki Güvenlik Endişesi Temelli Türk Dış Politikası Bağlamında Celal Bayar'ın Belgrad ve Sofya Ziyaretleri (9-13 Mayıs 1938)", **AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 9, S 28, 2021, s.339-342.

51 **Cumhuriyet**, 25-31 Nisan 1938.

52 **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1938-12 Mayıs 1938.

53 **Akşam**, 17 Kasım 1952.

54 **Cumhuriyet**, 26 Kasım 1952.

55 **Ta Nea**, 24- 28 Kasım 1952; **Cumhuriyet**, 27-28 Kasım 1952; Ziya Şakir, **Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan Seyahat Hatıraları**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1953, s.19.

56 **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1952.

57 **Ta Nea**, 29 Kasım 1952; **Cumhuriyet**, 29 Kasım 1952.

58 **Cumhuriyet**, 26 Kasım 1952.

ve böylesi bir ihtiyaca gereksinim duyulmasının nedeninin ise Sovyetler olduğu söylenebilir.

Yunanistan gezisini Atina ile sürdüren Bayar, burada büyük bir merasimle karşılanmıştır. Atina Belediyesi tarafından “Atina hemşerilik” ödülü takdim edilen⁵⁹ Bayar, Meçhul Asker Abidesi’ni ziyaret edip çelenk koymuş, Atina’daki Türk Büyük Elçiliği’nde Türk vatandaşlarını kabul etmiştir.⁶⁰ Bayar, 29 Kasım’da Başbakan Papagos’un verdiği ziyafete iştirak ettikten sonra Atina’dan Selanik’e geçmiştir⁶¹. Selanik’te muazzam bir tezahürat ve bayram edasıyla karşılanan Bayar, Atatürk’ün doğduğu evi ziyaret etmiştir. Cumhurbaşkanı tarafından Türkiye’ye davet edilen Papagos da gazetecilere verdiği demeçte yakın zamanda Türkiye’yi ziyaret edeceğini dile getirmiştir⁶². Bayar, 2 Aralık’ta Gümölcine’ye geçerek Kral Paul’un Türkiye ziyareti sırasında söz verdiği “Celal Bayar Türk Lisesinin” açılışına katıldıktan sonra Yunanistan’dan ayrılmıştır⁶³.

Bu arada Bayar’ın, Yunanistan’ı ziyaretiyle ilgili Moskova Radyosu 4 Aralık 1952’de 18.30-21.30 saatleri arasında yaptığı yayınında:

“Sayın dinleyiciler, Celal Bayar’ın Yunanistan’ı ziyaretine dair makalemizi okuyoruz: Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Yunanistan’ı ziyareti, Türk ve Yunan basınının dikkatini çekmektedir. Gazeteler, hep Türk- Yunan dostluğundan dem vuruyor. Bu laf ebeliğinden güdülen biricik maksat, Balkanlarda ve bütün Akdeniz bölgesinde barışa ve güvenliğe karşı tertiplenmekte olan suikasti gizlemektir. Bayar, bu şüpheli Türk-Yunan dostluğunu sağlamlaştırmak için değil, Ankara-Belgrad-Atina saldırganlık blokunu pekiştirmek yolunda Amerika’nın kurduğu planları yerine getirmek için Yunanistan’a gitti... Belgrad’ı, Ankara’yı ve sonra da Atina’yı ziyaret etmiş olan Amerikan ordu bakanı Pace, Yunan-Türk-Yugoslav birliğini kurmak yolunda harıl harıl uğraşmışlardır... Geçenlerde Atina’da görüşmeler yapan Bayar ve Yunan makamları Washington’dan gelen emirleri uşakçasına yerine getirmekten başka bir şey yapmıyorlar...Bundan dolayı Bayar’ın Yunanistan’ı ziyareti, Atlantik saldırganlık bloku için asker devşirmekte

59 **Yeni Asır**, 29 Kasım 1952; **Cumhuriyet**, 29 Kasım 1952.

60 **Cumhuriyet**, 29 Kasım 1952

61 **Cumhuriyet**, 1 Aralık 1952.

62 **Cumhuriyet**, 1 -3 Aralık 1952.

63 **Cumhuriyet**, 3-4 Aralık 1952.

Türkiye'nin yayılcı Amerikalılara ajanlık yaptığını apaçık gösterir. Kayda değer bir şey de şudur: Yunan-Türk- Yugoslav askerî birliği çatıştırılırken top ağızına sürülecek erler devşirmek işinde başlıca rol Türkiye'ye ayrılıyor...⁶⁴

sarf ettiği sözleri ile Balkanlarda Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında askerî bir ittifakın yapılacağını ve bu ittifakın mimarının ise ABD olduğunu dillendirdiğini söylemekte fayda vardır. Moskova Radyosunun Türkiye'ye karşı diplomatik üslubu bir kenara bırakıp suçlayıcı ve aşağılayıcı bir dil kullanmasında hatta Türkiye'yi ABD'nin "uşaklığını" yapmak ile itham etmesinde ABD Ordu Bakanı Frank Pace'in 1952 Ağustos'unda Belgrad, Atina ve Ankara; İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in 17-23 Eylül 1952 arasında Yugoslavya ziyaretlerinin⁶⁵ etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Bu ziyaretleri Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün, 20 Ocak 1953 yılında Yugoslavya⁶⁶, 26 Ocak'ta Yunanistan ziyaretleri⁶⁷ takip etmiş ve ardından devletler arasında bir antlaşmaya vardıklarını kamuoyuna duyurmuşlardır⁶⁸. Paktın askerî görüşmeler evresi 15-21 Şubat 1953 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleşmiş ve bu amaç çerçevesinde 14 Şubat'ta Yugoslav 15 Şubat'ta ise Yunan askerî heyeti Türkiye'ye gelmiştir⁶⁹.

Paktın siyasi müzakereler aşaması ise 19 Şubat 1953'te Atina'da başlamıştır⁷⁰. Gerçekleştirilen siyasi müzakereler sonunda tamamlanan pakt metni Atina'da parafe edilerek ilgili devletlerin onayına hazır hâle getirilmiştir⁷¹. Atina'da parafe edilen pakt, Türkiye'ye gelen Yunanistan Dışişleri Bakanı Stephanos Stephanopoulos, Yugoslavya Dışişleri Bakanı Koca Popoviç ve Türkiye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü tarafından⁷² 28 Şubat 1953'te Ankara'da imzalanmıştır⁷³. Esas ismi "Türk- Yugoslav-Yunan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" olan Balkan Paktı ve yahut "Ankara Antlaşması" 18 Mayıs'ta

64 **BCA**, Fon No: 30-1-0-0, Kutu No: 102, Gömlek No: 639, Sıra No: 3.

65 Sander, **Balkan Gelişmeleri...**, s.95.

66 **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1953; **Akşam**, 21 ve 24 Ocak 1953.

67 **Akşam**, 25-29 Ocak 1953.

68 **Akşam**, 29 Ocak 1953.

69 **Akşam**, 16 Şubat 1953.

70 **Akşam**, 20 Şubat 1953.

71 **Akşam**, 23 Şubat 1953.

72 **Milliyet**, 26-28 Şubat 1953, **Akşam**, 25-28 Şubat 1953.

73 **Milliyet**, 1 Mart 1953; **Akşam**, 1 Mart 1953.

meclis tarafından onaylanmıştır⁷⁴. Paktın ikinci maddesinde⁷⁵ yer alan “Âkıld taraflar, kendi mıntıklarında sulh ve emniyetin korunması için müşterek gayretlerine devam etmek ve kendilerine karşı tahrik edilmemiş bir tecavüz vukuu hâlinde lüzumu hâsıl olabilecek müşterek savunma tedbirleri de dâhil olmak üzere, emniyetlerine mütaallik meseleleri birlikte tefkika devam etmek kararındadırlar⁷⁶.” hükmünün, açık adresinin SSCB başta olmak üzere peyk devletler⁷⁷ olduğu son derece açıktır. Diğer taraftan antlaşmanın dördüncü maddesinde yer alan: “Âkıld taraflar, ekonomi, teknik ve kültürel sahalarındaki iş birliğini inkaşaf ettirecekler, lüzumu hâlinde, ekonomik, teknik ve kültürel meselelerin hâlli işin gerekli anlaşmalar akdedilecek ve gerekli teşkilât kurulacaktır⁷⁸.” hükmü gereğince de Paktın imza aşaması sırasında Yugoslavya ile Türkiye arasında 26 Şubat 1953’te “Ticaret ve Seyriseferin⁷⁹”, ve paktın onaylanmasından kısa bir zaman sonra da birtakım ticari antlaşmalar imzalanarak⁸⁰ iki ülke arasındaki ticari ve siyasi ilişkiler hız kazanmıştır.

Soğuk Savaş Dönemi’nde imzalan ve kapitalist ülkelerin de destek verdiği pakt, bir yıl sonra imza edilecek olan Balkan İttifakı’na giden yolu aralamıştır⁸¹. Nitekim Tito da “ Her iki memleket arasındaki münasebet bugün artık öyle bir dereceye vasıl olmuştur ki, tahmin ediyorum Türkiye ile Yugoslavya arasında, bundan sonra sadece iktisadi ve siyasi değil, askerî mevzulara müteallik bazı tedbirlerin de alınması lazım gelecektir. ”⁸² sözleriyle böylesi bir ittifakın yapılacağıнын sinyallerini vermiştir. Zira askerî ve savunma içerikli yapılacak olan bir Balkan İttifakı olası bir SSCB saldırısına set çekebileceği gibi Yugoslavya’yı da doğrudan olmasa da dolaylı olarak NATO’ya dahil ederek

74 **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: IX, C 22, Seksen Dördüncü Birleşim, 18 Mayıs 1953.

75 Antlaşmanın tüm maddeleri için ayrıntılı bk. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: IX, C 22, Seksen Dördüncü Birleşim, 18 Mayıs 1953, s.5-6.

76 **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: IX, C 22, Seksen Dördüncü Birleşim, 18 Mayıs 1953, s.5.

77 Peyk: Uydu ve yahut bir başkasının güdümünde olan demek olup (“Peyk”, <https://sozluk.gov.tr/>) Soğuk Savaş Dönemi’nde Sovyetlerin himayesinde olan komünist devletler için kullanılan bir tabirdir.

78 **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: IX, C 22, Seksen Dördüncü Birleşim, 18 Mayıs 1953, s.5-6.

79 **Düştur**, 3. Tertip, C 35, s.1754-1758.

80 **Resmî Gazete**, 24 Temmuz 1953, S. 8466, s. 6795-9796.

81 Mithat Aydın, “Balkan Paktı (28 Şubat 1953)”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/balkan-pakti-28-subat-1953/>

82 **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1953.

elini güçlendirebilecekti. Kaldı ki NATO Konseyi'nin Paris'te 23-25 Nisan 1953'te bakanlar düzeyinde yaptığı toplantısında, Paktı gözden geçirdiği ve onayladığı görülmüştür⁸³.

Bu amaç çerçevesinde taraflar arasında ziyaret diplomasisinde büyük artış görülmüştür. Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Köprülü İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth'in Haziran 1953'te gerçekleşecek olan taç giyme törenine katılmak üzere yaptığı seyahati esnasında 31 Mayıs 1953'te Yunanistan'ı ziyaret etmiş⁸⁴, bu ziyaret akabinde Yunan Başbakanı Mareşal Papagos ve Dışişleri Bakanı Stefanopoulos 16 Haziran'da Türkiye'ye gelmişlerdir⁸⁵. Türkiye'de büyük bir coşku ile karşılanan Papagos Türk-Yunan işbirliğine Yugoslavya'nın da eklendiğini ve bu üçlü işbirliğinin Balkanlardaki barış ve istikrar için gerekli olduğunu vurgulamıştır. Papagos: "Sovyetler iyi niyetlerini ispat etmedikçe müttefik bir cephe hâlinde silahlanmaya devam etmeliyiz⁸⁶." sözleriyle gerçekleştirilmesi istenilen bu işbirliğinin gerekçesine de açıklık getirmiştir. Türk-Yunan heyetleri arasında gerçekleşen görüşmelerde üçlü askerî savunma örgütünün sağlamaştırılmasına karar verilmiş ve taraf devletlerin Dışişleri Bakanlarının görüşme tarihleri ele alınmıştır⁸⁷.

Papagos'un ziyaretinden çok kısa bir zaman sonra Balkan Paktı'nın dışişleri nazarında gerçekleşecek olan ilk toplantısına katılmak için Köprülü, 5 Temmuz 1953 günü Yunanistan'a bir kez daha gitmiştir⁸⁸. Atina'da yapılan bu görüşmeler sonrasında Yunan, Yugoslav ve Türk Bakanlar yayınladıkları tebliğde Balkanlarda ortaya çıkacak bir durum karşısında müşterek hareket edeceklerini ve gayelerinin Balkanlarda sulh ve istikrarı sağlamak olduğunu kamuoyuna açıklamışlardır⁸⁹.

83 İsmail Sosyal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye-Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İsis Yay., İstanbul 1997, s.170.

84 *Akşam*, 31 Mayıs 1953.

85 *Akşam*, 15-17 Haziran 1953; *Vakit*, 17 Haziran 1953.

86 *Milliyet*, 17 Haziran 1953.

87 Serra Yazıcı Özel, *Basında Türk-Yunan İlişkileri (1950-1954)*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2018, s.157-158.

88 *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1953.

89 İlan edilen tebliğin tam metni şu şekildedir: "Bu konferans esnasında üç bakan, dünya durumunu ve bilhassa üç memleketin civarındaki durumu tetkik etmişlerdir. Bu tetkikin ışığı altında üç memleketin, dünya hadiselerinin gelişimi mevzusunda tam bir görüş birliğine sahip oldukları müşahede olmuştur. Üç hükûmet, umumi vaziyette ve ezcümle

III. Yugoslavya Devlet Başkanı Josip Broz Tito'nun Türkiye Ziyareti (12-16 Nisan 1954) ve Balkan İttifakı

Balkan Paktı ve İttifakı'na giden yolda farklı olan komünizmi benimseyen bir devlet olan Yugoslavya'nın Doğu Bloğundan ayrılarak Batı Bloğunun desteklediği böylesi bir bölgesel ittifak içinde yer alması olmuştur. Yugoslavya'nın sergilediği bu farklı durumu anlamak için geçmişe dönüp SSCB-Yugoslavya ilişkilerine biraz da olsa derinden bakmak gerekmektedir.

Almanya'nın, II. Dünya Savaşı esnasında (6 Nisan 1941'de) Yugoslavya'yı işgale başlamasına karşı oluşan direniş örgütlerinden biri her bir milletin eşit haklara sahip olması gereğini savunan Yugoslavya Komünist Partisi olmuştur⁹⁰. Genel Sekreteri Josip Broz Tito'nun⁹¹ önderliğini yaptığı bu direniş zamanla

Balkanlardaki vaziyette vuku bulacak bir değişikliğin icap ettireceği her defasında müşterek bir hattı harekette bulunmak için istişare edeceklerdir. Üç memleketin gayesi Balkanlarda sulhun ve istikrarın tarsinine yardım etmek olduğu cihette, üç Balkan devleti bu bölgedeki hâlihazır durumun muhtelif veçhelerini tetkik ettikten sonra, memleketlerinin komşularına karşı sulhperver emellerini teyit etmişler ve bilhassa Arnavutluk'un istiklalinin Balkanlarda ehemmiyetli bir sulh ve istikrar unsuru olduğu hususunda mutabık kalmışlardır. Diğer taraftan üçlü iş birliğinin muhtelif sahalarında şimdiye kadar elde edilen neticeler memnuniyet bahş görülmüştür. Üç hükümetin bu iş birliğini kuvvetlendirmek ve derinleştirmek hususundaki evvelce ilan edilmiş bulunan kararını göz önünde tutan üç Bakan aşağıdaki tedbirleri almayı kararlaştırmışlardır. 1. Vazifesi Dışişleri Bakanları konferanslarını hazırlamak ve aynı zamanda üç memleket arasındaki siyasi ve kültürel iş birliği çerçevesi dahiline giren her meseleyi tetkik ve hükümetlerin nazarı dikkatine arz etmek olan bir daimî sekreterlik ihdas etmek. Bu sekreterlik her üç memleketin yüksek rütbeli birer diplomatik temsilcisi ile daimî bir bürodan tereküp edecektir. 2. Tavsiyeleri üç Bakan tarafından memnuniyetle tasvip edilmiş bulunan Genelkurmayları, gelecek toplantılarında üçlü askerî iş birliğinin ilerletilmesini temin edecek esasları ve bu iş birliğine verilmesi münasip düşecek şekilleri tetkik ile tanzif etmek. 3. Bu maksatta, üçlü iktisadi iş birliği imkanlarını ve yollarını araştırmak üzere, iktisat ve ticaret mevzularında ihtisası olanlardan mürekkep bir komite teşkil etmek.” **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1953.

90 Mehmet Öztürk, **Tito Dönemi Türkiye-Yugoslavya İlişkileri**, Karabük Üniversitesi Uluslararası İlişkiler, Yüksek Lisans, Karabük 2022, s.19.

91 Josip Broz Tito (1892- 1980): Babası Hırvat, annesi Sloven olan Josip Broz Tito, 1892 tarihinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir parçası olan Hırvatistan'ın Kumroves köyünde doğmuştur. İlkokula köyünde başlayan Josip, başarılı bir öğrenci olmadığından ikinci sınıfı iki defa okumak zorunda kalmış ve dördüncü sınıftan sonra resmî öğrenimi bırakmıştır. 1907 yılında, Sisak Kasabası'na gidip bir tornacının yanında çırak olarak çalışmaya başlamış ve 1910 yılında buradan mezun olmuştur. Zagreb'de iş bulunca, Metal İşçileri Sendikası'na ve Hırvatistan-Slovenya Sosyal Demokrat Partisi'ne üye olmuştur. Mayıs 1913 yılında Avusturya-Macaristan ordusunda askere alınan Tito, I.

tarafıtar kazanarak partinin güçlenmesini sağlamış ve savaşın sonra yapılan seçimlerde (11 Kasım 1945) üstünlüğü ele geçirmiştir⁹². Seçimlerin hemen akabinde ise 29 Kasım 1945'te Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti⁹³ ilan edilmiştir⁹⁴.

Yugoslavya'nın Almanları kendi çabalarıyla topraklarından çıkarmasına rağmen Rus ordusunun Yugoslavya'ya girmesi ve Stalin'in kurtarıcı olarak lanse edilmesi, Rus teknik müşavirlerinin, orduya ve polise nüfuz etmeğe çalışması, Rusya'nın Yugoslavya'nın bir tarım ülkesi olması konusundaki ısrarı Tito'yu rahatsız etmiştir. Diğer taraftan Tito'nun bir Balkan Federasyonu kurma isteği, kendisini Stalin karşısında eşit bir lider olarak görmesi ve o doğrultuda adımlar atması da Stalin'i huzursuz etmiş ve iki devlet arasında ipler gerilmeye başlamıştır⁹⁵. Bu gerginliğin üzerine Rusya, 18 Mart 1948'de Yugoslavya'daki bütün teknik ve askerî müşavirlerini geri çekme kararı almış⁹⁶, ardından

Dünya Harbi patlak verince önce Sırbistan sonrasında Galiçya cephelerinde görev almış, 1915 tarihinde Bukovina'da ciddi olarak yaralanınca, Ruslara esir düşmüştür. Şubat 1917 ihtilâlinde sonra, esir kampından kaçarak Kızıl Ordu birliklerine katılan Tito, 1920 yılında memleketine dönmüş ve Komünist Partisi'ne üye olmuştur. 1927 yılında Metal İşçileri Sendikası'nın Zagreb şubesi sekreterliğine ve kısa bir süre sonra da aynı sendikanın Hırvatistan merkez sekreterliğine seçilmişse de bir süre tutuklanıp hapsedilmiştir. Hapisten çıktıktan sonra Komünist Partisi için çalışmalarını yoğunlaştıran Tito, bu partinin sekreteri olmuş, lakin kısa bir süre sonra yeniden tutuklanıp beş yıl hapse mahkûm edilmiştir. Mart 1934'te serbest bırakılan Tito, 1935'te Sovyetler Birliği'ne giderek Comintern'in Balkan şubesinde çalışmaya başlamış orada Komünist Partisi ve Devlet Güvenlik Teşkilatı'na üye olmuştur. 1936 yılında Yugoslavya'ya dönen Tito, bir yıl sonra Stalin tarafından Yugoslavya Komünist Partisi Genel Sekreterliğine atanmıştır. Mustafa Kahramanyol, Fahriye Emgili, "Tito ve Balkan Siyaseti", T.C. Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, **Avrasya Etüdleri**, 50, 2016, s.318-320; Ertan-Demirtaş, **a.g.e.**, s.298; Josip Broz Tito'nun hayatı için daha da ayrıntılı bk. Jeronim Perovic, "Josip Broz Tito", **Mental Maps in the Early Cold War Era, 1945-1968**, Ed. Jonathan Wright, Steven Casey, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2011, s.131-159.

92 Alpaslan Işıklı, **Kurumlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s.83-84.

93 Yugoslavya Demokratik Federal Cumhuriyeti: Hırvatistan, Makedonya, Slovenya, Sırbistan, Karadağ ve Bosna-Hersek olmak üzere altı cumhuriyet ile Kosova ve Voyvodina olmak üzere iki özerk bölgeden meydana gelmiştir. Murat Belge, **Başka Kentler, Başka Denizler**, 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.348.

94 Kâmuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay.,531, Ankara 1983, s.220-221.

95 Işıklı, **a.g.e.**, s.87-88.

96 Işıklı, **a.g.e.**, s.86.

Stalin 27 Mart günü Cominform üyesi bütün Komünist partilere yolladığı bir mektupta Tito ve arkadaşlarının yaptığı hataları dile getirmiştir.

Stalin'in, kendisine biat etmeyip kararlarını sorgulayan birini alaşağı edeceğini tahmin eden Tito harekete geçip merkez komitesini olağanüstü toplantıya çağırması ve bakanlar başta olmak üzere ordu, polis ve partinin yüksek kademelerinde Rusya'ya bağlı eski komünistleri ihraç edip Sovyet taraftarlığı yapan kişileri de idama mahkûm etmiştir. Stalin, Tito'nun bu hamlesine Bükreş'in davet edilmediği Cominform toplantısı düzenleyerek (20 Haziran 1948) cevap vermiştir. Peyk devletler yaptıkları bu toplantı sonrasında yayınladıkları bildiri (28 Haziran 1948), Yugoslav idarecileri "revizyonist" olmakla suçlamış ve Yugoslav Komünist Partisi'nin aklı selim üyelerinin partiye yeni bir istikamet vermesini istemiştir. Stalin gerçekleştirdiği bu manevra ile Tito'nun yönetimden uzaklaştırılacağını hesaplarken; Tito bu duruma karşı gereken tedbirleri önceden almış ve Stalin'in planlarını bozmuştur. Tito'nun, iktidar koltuğunda oturmaya devam etmesini kabullenemeyen Stalin'in, Tito'yu etkisiz hâle getirmesi için başvuracağı tek bir yol kalmıştır: Askerî güç kullanmak. Ancak bu evrede yaşanan Rus-Amerikan gerginliği bu müdahalenin hayata geçmesini engelleyince Rusya, çözümü Yugoslavya'yı Cominform'dan çıkarmakla bulmuş⁹⁷ ve Yugoslavya Batıya yaklaşmaya başlamıştır⁹⁸. Esasında Stalin ile Tito arasındaki yol ayrımının yeni bir şey olmadığı temelinde 11 Ekim 1944'te yapılan II. Moskova Konferansı'na dayandığını söylemek gereklidir. Stalin ile Churchill'in "Yüzdeler Antlaşması'yla" Balkanları nüfuz alanlarına ayırdığı söz konusu konferansta Yugoslavya, İngiltere ile SSCB arasında yarı yarıya taksim edilmiş⁹⁹ ve konferansta yapılan taksimlerin hepsi daha sonra Yalta Konferansı'nda üç büyükler tarafından onaylanmıştır¹⁰⁰. Öte yandan Tito'nun da Batı Bloğuna yabancı olmadığı II. Dünya Savaşı esnasında İngiltere ve ABD tarafından istihbarat, silah, giyecek, gıda malzemesi vs. gibi ihtiyaçlar konusunda desteklendiği de belirtilmelidir¹⁰¹.

97 Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yay., Ankara 2001, s.53.

98 Gürün, a.g.e., s.221-223.

99 Winston S. Churchill, **Triumph and Tragedy (The Second World War VI)**, Houghton Mifflin Company, USA 1981, s.199-202.

100 Caner Sancaktar, **Yugoslavya'da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Özyönetim Uygulaması**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2009, s.104.

101 Türkkaya Ataöv, **Amerika Nato ve Türkiye**, 3 Baskı, İleri Yayınları, İstanbul 2006, s.84; Kahramanyol, Emgili, a.g.m., s.344-345.

İhraç sonrası Rusya, 1945 yılında Yugoslavya ile imzaladığı “Dostluk Anlaşmasını” Eylül 1949’da iptal etmiş,¹⁰² Yugoslavya’ya ticari, teknik, askerî yardımlarını durdurmuştur. Rusya’dan sonra diğer sosyalist devletler de Yugoslavya’ya ağır ekonomik ve siyasi yaptırımlar uygulamıştır¹⁰³. Yugoslavya’nın uygulanan bu ambargodan dolayı SSCB ve Doğu Avrupa devletleri ile olan ticaret hacmi 1949’da ciddi oranda azalmış, 1950’de ise bitme noktasına gelmiştir¹⁰⁴.

Yugoslavya’nın 1948’de Cominform’dan çıkarılması Tito’nun Batı Bloğu ile ilişkilerini yeniden gözden geçirip yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu yakınlaşma sonrasında Yugoslavya 1949’da IMF’den, Amerika’dan ve İngiltere’den krediler almıştır¹⁰⁵. Yugoslavya, 1950’den sonra da devam eden ABD yardımlarının yanı sıra 1951’de ABD ile “Askerî Yardım Antlaşması” da imzalamıştır¹⁰⁶.

Yugoslavya sadece ABD ve İngiltere gibi devletlerle ilişkilerini geliştirmekle kalmamış Türkiye ve Yunanistan ile masaya oturup 1953’te Balkan Pakti’ni onaylamış ve bu paktın bir İttifaka dönüşmesi amacıyla da Yugoslav lider Tito, 12-16 Nisan 1954 tarihleri arasında Türkiye’ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir¹⁰⁷.

Tito’nun Türkiye gezisinden çok kısa bir zaman önce Bayar’ın ABD’ye uzun süreli bir ziyarette bulunduğu ve taraf devletler arasında gerçekleşecek olan bir ittifakın bu gezi esnasında gündeme geldiği ve desteklendiği de söylenmez. Bayar’ın Cumhurbaşkanlığı sırasında yaptığı yurtdışı gezileri arasında en uzun süreli olanı olan Amerika ziyareti olan bu gezi Başkan Eisenhower’ın daveti üzerine¹⁰⁸ 28 Ocak-27 Şubat 1954 tarihleri arasında

102 Gürün, *a.g.e.*, s.223.

103 Işıklı, *a.g.e.*, s.90 ve 92.

104 Branko Horvat, *The Yugoslav Economic System (The First Labor-Managed Economy In The Making)*, M.E. Sharpe Inc. Publisher, New York 1976, s.189.

105 Gürün, *a.g.e.*, s.223; Fred Singleton, *Twentieth-Century Yugoslavia*, Macmillan Press, London 1976, s.171-172.

106 Sancaktar, *a.g.t.*, s.105.

107 **Dış İşleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, Fon No: 541, Kutu No: 44180, Gömlek No: 209471, Sıra No: 7; **Dış İşleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, Fon No: 541, Kutu No: 44180, Gömlek No: 209471, Sıra No: 8; **Akşam**, 12-17 Nisan 1954; **Vatan**, 12-17 Nisan 1954.

108 20 Ocak 1953’te ABD Başkanı seçilen Eisenhower, NATO Avrupa Müttefik Orduları Başkomutanı sıfatıyla 18 Şubat 1952’de NATO’ya üye olan Türkiye ve Yunanistan’ı Mart 1952’de ziyaret etmiştir. Türkiye’nin NATO’ya girmesi ile Avrupa Komutanlığı’na bağlanan Türk Ordusu ile ilgili durumları görüşmek için 3-5 Mart 1952’de Türkiye’ye

gerçekleşmiştir¹⁰⁹. ABD’de büyük bir ilgiyle karşılanan Bayar’a, Beyaz Saray’da verilen ziyafette Başkan Eisenhower tarafından -üstün başarı ve hizmet gösteren kişilere verilen- “chief comander (Başkomutan)” liyakat nişanı¹¹⁰, Washington Belediye Başkanı tarafından şehrin anahtarı¹¹¹, Newyork Belediyesi tarafından Newyork Şeref madalyası¹¹², Columbia Üniversitesi tarafından Fahri Hukuk Doktora payesi¹¹³, Toledo Belediye Başkanınca şehrin cam anahtarı¹¹⁴, Birmingham Belediye başkanınca altın anahtar¹¹⁵ gibi payeler ve hediyeler tevdi edilmiştir.

Bayar’ı, “...Memleketimizin ve milletimizin müşterek düşmana karşı gösterdiği şahane, cesurane ve asla kırılmayan mukavemeti karşısında büyük heyecan duyduk...” sözleriyle karşılayıp şehrin şeref madalyasını takdim eden New York Belediye Başkanı Robert Wagner’in¹¹⁶ ifadeleri Bayar’ın neden bu denli imtina ve coşkuyla karşılandığını açıklar mahiyettedir. Diğer taraftan Bayar’ın, New York’ta Birleşmiş Milletler muhabirlerine: “...Biz müttefikimiz Yunanistan ve Yugoslavya ile tam bir itimad esasına müstenid Balkan paktı ile bağlı bulunmaktayız. Sadece bu paktın yeter bir şey olduğuna kani değiliz...”¹¹⁷ demeci Wagner’in “müşterek düşman” olarak ifade ettiği Sovyetler ve yahut peyk devletlere karşı bölgesel iş birliğinin geliştirilerek bir ittifaka dönüşeceğinin emareleridir.

Bayar’ın, ABD gezisinden sonra 12 Nisan’da Galeb Kruvazörü ile İstanbul’a gelen Yugoslavya Devlet Başkanı Mareşal Tito ve Dışişleri Bakanı Koca Popoviç Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü tarafından karşılanmış ve misafir devlet başkanı ve heyeti ertesi gün Ankara’ya geçmişlerdir¹¹⁸. Ankara’da

gelen Eisenhower, Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes ve Genel Kurmay Başkanı Nuri Yamut ile görüşmüş, Türk ordusunun eksiklikleri hakkında bilgi almıştır. Eisenhower, gerçekleştirdiği görüşmeler sonrasında Türkiye’nin modern malzeme ve teçhizat konusunda destekleneceğini açıklamış ve ardından Yunanistan’a geçmiştir. **Milliyet**, 5-6 Mart 1952.

109 **Akşam**, 27-28 Ocak 1954.

110 **Akşam**, 29 Ocak 1954.

111 **Akşam**, 29-30 Ocak 1954.

112 **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1954.

113 **Akşam**, 2 Şubat 1954.

114 **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1954.

115 **Cumhuriyet**, 18 Şubat 1954.

116 **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1954.

117 **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1954.

118 **Akşam**, 12 Nisan 1954; **Vatan**, 12 Nisan 1954.

top atışlarıyla selamlanan ve bizzat Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve Meclis Başkanı Refik Koraltan tarafından karşılanan Tito Anıtkabir'i ziyaret ederek çelenk koymuş aynı günün akşamında ise şerefine Çankaya'da düzenlenen yemeğe katılmıştır¹¹⁹. 14 Nisan'da Harp Okulu'nu ziyaret eden Tito adına Meclis Başkanı Koraltan, Marmara Köşkü'nde öğle yemeği vermiştir. Yemeğin ardından hipodromdaki askerî geçit törenine katılan Tito, Bayar'a Yugoslavya'nın yalnızca devlet başkanlarına özgü en büyük rütbesi olan "Büyük Yıldız" nişanını tevdi edip Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes'i Yugoslavya'ya davet etmiştir. Günün akşamında ise Cumhurbaşkanı Bayar tarafından Yugoslav Büyükelçiliğinde misafir devlet başkanı adına bir yemek verilmiştir¹²⁰.

Ayrıca partinin resmi yayın organı olan Borba'da¹²¹ Tito'nun bu ziyaretini: "Türkiye-Yugoslavya ve Yunanistan arasındaki samimi ve tabii dostluğun bir ifadesidir. İstiklal ve hürriyetimizi müdafaa uğrunda verdiğimiz azami karar bu dostluğun temel taşı teşkil etmektedir. Değerli Türk ve Yugoslav devlet adamları arasında teessüs eden dostluk Balkanların güvenliği ve cihan sulhu için kuvvetli bir teminat olacaktır..."¹²² sözleriyle son derece olumlu değerlendirmiştir.

15 Nisan'da Ankara Kız Enstitüsü'nü ziyaret eden Tito, Meclis Başkanı Refik Koraltan ve Başbakan Adnan Menderes'e "Büyük Kordon" nişanını vermiş, Yugoslav Bakan Popoviç ise Üçlü Paktın askerî mükellefiyetler içermesi konusunda görüş birliğine varıldığını, Tito'nun yakın zamanda Yunanistan'ı ziyaret ederek bu konuyu Yunan idareciler ile görüşeceğini ve Yugoslavya'nın NATO'ya üye olmamasının böylesi bir ittifaka mani olmadığını dile getirmiştir¹²³. Üçlü İttifak müzakerelerinin Tito'nun Yunanistan ziyareti sonrasında başlayacağını belirttiği 16 Nisan günü Yunan Dışişleri Bakanı Stefan Stefanopulos'un Balkan Paktı'nın Başkan İttifakı'na dönüşmesini müsbet karşıladığını içeren basın demecine de yer verilmiştir¹²⁴. Ayrıca yine aynı gün Dolmabahçe ve Topkapı Sarayı ile Ayasofya Müzesi'ni ziyaret

119 **Akşam**, 13-15 Nisan 1954; **Vatan**, 13-15 Nisan 1954.

120 **Akşam**, 15 Nisan 1954; **Vatan**, 15 Nisan 1954.

121 Oral Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, s.95.

122 **Akşam**, 15 Nisan 1954; **Vatan**, 15 Nisan 1954.

123 **Akşam**, 16 Nisan 1954; **Vatan**, 16 Nisan 1954.

124 **Akşam**, 17 Nisan 1954; **Vatan**, 17 Nisan 1954.

eden Tito'nun İstanbul'a ilk kez gelmediği, 1939 yılında Kontinental Oteline Makinist "Spiridon Yanko Mekas" ismiyle giriş yaptığı ve bu otelde üç ay boyunca kaldığı Akşam gazetesinin ana sayfasında yer almıştır¹²⁵. Mareşal Tito, 7 Ağustos 1952'de Yugoslavya'yı ziyareti esnasında¹²⁶ kabul ettiği ve Yugoslavya ile Türkiye arasındaki dostane ilişkileri başlatan ilk kişi olarak selamladığı¹²⁷ İstanbul Valisi ve aynı zamanda Belediye Başkanı olan Fahrettin Kerim Gökay'a 17 Nisan 1954'te nişan takdim etmeyi de ihmal etmemiştir¹²⁸.

Tito, Balkan Pakti'nin, Balkan İttifakı'na dönüşmesi sürecini hızlandırmak için Türkiye ziyaretinin hemen sonrasında 2 Haziran 1954'te Atina'ya hareket etmiştir¹²⁹. Tito'nun Atina'da "Ankara'da başlamış olan hayırlı çalışmalar burada tam bir ahenk ve antlaşma ile neticelenmiştir. Bu çalışma Ankara Antlaşmasının bir ittifak kalbine aittir. Bu hâlin her üç memleketin istiklal ve emniyetini takviye edeceği ve aynı zamanda da dünya sulhunun sağlam yer etmesini sağlayacağı şüphesizdir¹³⁰." demeci ve imza edilecek olan antlaşmanın gazete manşetlerinde "Balkan Askerî İttifakı" olarak yer alması Balkan Pakti'nin bir savunma ittifakına dönüşeceğinin habercisi olmuştur¹³¹.

Tito'nun hemen akabinde Başbakan Adnan Menderes'in Amerika ziyareti arifesinde¹³² ve sonrasında¹³³ Yunanistan'ı ziyaret etmesi imzalanacak olan ittifak sürecine iyiden iyiye ivme kazandırmıştır¹³⁴. Başbakan Menderes Yunanistan'da Başbakan Mareşal Papagos ve birtakım bakan ve üst dereceli komutanlar tarafından karşılanmış¹³⁵, Menderes'in ABD'yi ziyareti ile Amerikan askerî ve ekonomik yardımını artırarak sürdüreceği olmasını¹³⁶ Papagos'un parti gazetesi *Estia* Balkan İttifakı'nın askerî kanadının güçlenmesi şeklinde

125 **Akşam**, 17 Nisan 1954.

126 **Vatan**, 8 Ağustos 1952.

127 **BCA**, 30.01.0.0/111.703.3

128 **Akşam**, 18 Nisan 1954; **Vatan**, 18 Nisan 1954.

129 **Dış İşleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, Fon No: 541, Kutu No: 44180, Gömlek No: 209471, Sıra No: 7; **Dış İşleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, Fon No: 541, Kutu No: 44180, Gömlek No: 209471, Sıra No: 8; **Cumhuriyet**, 5-8 Haziran 1954; **Vatan**, 30 Mayıs 1954.

130 **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1954.

131 **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1954.

132 **Vatan**, 31 Mayıs 1954.

133 **Vatan**, 7-8 Haziran 1954.

134 **Akşam**, 8 Haziran 1954; **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1954.

135 **Vatan**, 7-8 Haziran 1954.

136 **Vatan**, 6-7 Haziran 1954.

ve müsbet yorumlamıştır¹³⁷. Bu gelişmeler sonrasında taraf devletlerin Dışişleri Bakanları 28 Haziran'da Atina'da bir araya gelip ittifak metnini hazırlamıştır¹³⁸. Hazırlanan metin parafe edildikten sonra¹³⁹ Temmuz ayının sonunda "NATO Konseyi'ne" sunulmuştur¹⁴⁰. Konseyin olurundan sonra 6 Ağustos'ta Yugoslavya'nın Bled şehrinde yan yana gelen Köprülü, Papoviç ve Stefanopulos¹⁴¹ "İttifak, Siyasi İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması'nı" 9 Ağustos'ta imzalamışlardır¹⁴². 14 maddeden oluşan antlaşma metni 16 Şubat 1955'te Mecliste görüşülüp onaylanmıştır¹⁴³. Mecliste gündeme gelen ve 28 Şubat 1953'te Ankara'da imza edilen antlaşmanın bir devamı olarak değerlendirilen Bled Antlaşması Hariciye Encümeni Mazbata Muharriri Füzuan Tekil, sulhsever milletler tarafından muhtemel taarruzlara karşı peşinen alman tesianüt ve yardımlaşma tedbiri¹⁴⁴; Bahadır Dülger Türkiye'nin kendisini ve komşularını muhtemel bir taarruzdan korumak hususundaki azminin meydana getirdiği büyük bir sulh abidesi¹⁴⁵; Dış İşleri Bakanı Fuad Köprülü ise "Bir devlete saldırı olması hâlinde mezkûr taraf veya tarafların bu taahhütlerini yerine getirmesi vaziyeti" olarak¹⁴⁶ mütalaa etmiştir. Meclisin 16 Şubat 1955'te görüşüp onayladığı resmî gazetenin ise 23 Şubat 1955'te ilan ettiği antlaşmanın imza edilmesinden¹⁴⁷ duyduğu memnuniyeti Amerikan Dışişleri Bakanı Foster Dulles'in, 10 Ağustos'ta: "Ben üç memleket arasındaki antlaşmaların daha geniş bir tatbik sahası bulacağını ümit etmişim. Fakat bu antlaşmalar bugünkü hâliyle dahi Güney Avrupa'nın emniyeti için elzem bir unsur taşımaktadır¹⁴⁸." sözleriyle dile getirmesi ittifakın arkasında olan gücün ABD olduğunu göstermesi bakımından son derece kıymetlidir.

20 senelik bir süre için imza edilmiş olan antlaşma ile taraflar dâhil olabilecekleri milletlerarası anlaşmazlıkları Birleşmiş Milletler Antlaşması

137 **Vatan**, 8 Haziran 1954.

138 İsmail Soysal, **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye- Olaylar Kronolojisi (1945-1975)**, İsis Yay., İstanbul 1997, s.208.

139 **Milliyet**, 5 Temmuz 1954.

140 **Akşam**, 28 Temmuz 1954.

141 **Milliyet**, 7 Ağustos 1954.

142 **Akşam**, 8-10 Ağustos 1954; **Milliyet**, 9 -10 Ağustos 1954.

143 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:10, C 5, İctima:1, 41. İnikat, 16 Şubat 1955, s.149.

144 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:10, C 5, İctima:1, 41. İnikat, 16 Şubat 1955, s.145.

145 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:10, C 5, İctima:1, 41. İnikat, 16 Şubat 1955, s.146.

146 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:10, C 5, İctima:1, 41. İnikat, 16 Şubat 1955, s.148.

147 **Resmî Gazete**, 23 Şubat 1955, S 8938, s.11098.

148 **Ayın Tarihi**, Ağustos 1954, s.79.

şartlarına uygun barışçıl yollarla çözeceklerini, içlerinden birine veya birkaçına yapılacak saldırının hepsine yapılmış olduğu ve saldırıya uğrayan devlete silahlı kuvvetler dâhil olmak üzere tek tek ya da topluca yardım edeceklerini, birbirlerinin aleyhinde olan ittifaklara katılmayacaklarını, antlaşma hükümlerinin Birleşmiş Milletler (BM) ve NATO Antlaşmasındaki hak ve vecibelerine tesir etmeyeceklerini, ilgili devletlerin dışişleri bakanlarından meydana gelen ve yılda iki kez toplanacak olan daimi bir konseyin kurulacağı gibi hükümler karara bağlanmıştır¹⁴⁹. Antlaşma maddelerinin özelliklerine bakıldığında Balkanlarda bölgesel bir savunma amacı tesis ettiği, bu amaçla da BM ve NATO ile uyuma özen gösterdiği ve yahut SSCB'ye karşı Batı Bloğunun desteğini sağlamaya çalıştığı söylenebilir. Diğer taraftan liberal devletlerin memnuniyetle karşıladığı ittifak¹⁵⁰ ile ilk kez sosyalist bir devlet Rusya'nın denetiminden uzaklaştığı ve millî çıkarları doğrultusunda Batı Bloğu içerisinde yer aldığı da hatırlatılmalıdır¹⁵¹.

Batı Bloğu tarafından desteklenen Balkan Pakti'nin oluşmasında kilit rol oynayan Türkiye'nin Yugoslavya'yı da yanına alarak askerî bir ittifaka doğru yol alması Sovyetleri harekete geçirip Ankara, Atina ve Belgrad'a karşı bir barış taarruzu hareketine girişmesine neden olmuştur. Sovyetlerin, 30 Mayıs 1953 tarihinde yaptığı açıklama ile Türkiye'den toprak isteminde bulunmaktan vazgeçtiğini, Montreux Sözleşmesi'nin tadili hakkındaki görüşlerinin değiştirdiğini belirtmesi, Molotov'un Sovyet Yüksek Şurası'nda (8 Şubat 1954) yaptığı konuşmasında Türkiye'ye dostluk teklif etmesi¹⁵², 29 Ekim ve 29 Kasım 1954'ye Moskova Radyosu'nun Türk-Sovyet dostluğundan bahsedip taraflar arasında iş birliğinin geliştirilmesinden söz etmesi, 12 Kasım'da Sovyetler Birliği Savunma Bakanı Mareşal Bulganin'in Türkiye'ye ile dostluk ilişkilerini geliştirmek istediklerini dile getirmesi¹⁵³ bu barış taarruzunun somut göstergeleriydi. Lakin Sovyetlerin bu barış hamlelerine

149 Antlaşmanın tam metni için ayrıntılı bk. **Resmî Gazete**, 23 Şubat 1955, S 8938, s.11099-11100.

150 Öztürk, **a.g.t.**, s.49.

151 İsmail Ayhan, “**Demokrat Parti Dönemi'nde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları ve Bu Ziyaretlerin Türk Basınına Yansımaları**”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2014, s.68.

152 Mehmet Gönübol, A. Haluk Ülman, A. Suat Bilge, Duygu Sezer, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s.396-398.

153 İsmail Soysal, **a.g.e.**, s.227- 230.

rağmen 1954 sonuna kadar Balkan Paktı güçlendirilmiştir. 3-12 Haziran tarihlerinde Atina’da yapılan askerî görüşmelerde, 4 -11 Temmuz tarihlerinde Atina’da dışişleri bakanları nazarında yapılan toplantıda ve 10-20 Kasım tarihlerinde üç devletin genel kurmayları nazarında Belgrad da yapılan kurulda muhtemel bir düşman tecavüzüne karşı ortak savunmanın güçlendirilmesi fikri karara bağlanmıştır¹⁵⁴. Bu evrede taraf devletler arasında gerçekleşen yoğun diplomasi trafiğinin diğer ve önemli göstergelerinden biri de Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Yugoslavya’ya gerçekleştirdiği ziyaret olmuştur.

IV. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Yugoslavya Ziyareti (28 Ağustos-13 Eylül 1954)

Bled Antlaşması’nın imzalanmasından sonra Tito’nun davetine icabet etmek amacıyla Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve mahiyeti Savarona yatıyla 28 Ağustos 1954 Yugoslavya’ya hareket etmişlerdir¹⁵⁵. 1 Mayıs Rıhtımı’nda karaya ayak basan Bayar’ı Rijeka Limanı’nda Federal Meclis Başkan Vekili Rodoljub Colakoviç karşılamıştır¹⁵⁶. Savarona üzerinden uçan Yugoslav uçaklarının ve Yugoslav harp gemilerinin selamladığı Bayar, Türk ve Yugoslav bayraklarıyla süslenen Mareşal Tito Caddesi’ndeki coşkulu halk kitleleri arasından geçerek Rejika istasyonuna varmış ve burada kendisini bekleyen özel tren ile Belgrad’a doğru yol almıştır¹⁵⁷.

Bayar, 653 kilometrelik süren tren seyahati zarfında, defne yapraklarıyla bezenmiş “Hoş geldiniz” levhaları ve Türk-Yugoslav bayraklarıyla süslenmiş istasyonlarda görkemli bir şekilde karşılanmıştır. Zagreb’de Tito ve kalabalık bir halk tarafından karşılanan Bayar, Üçlü İttifak’a ve kendisine yapılan methiyelere “Üçlü İttifakın dünyaya sulh ve selamet getireceğini eminim ...” diyerek cevap vermiştir¹⁵⁸. Bir gün sonra Bayar, için tertiplenen yemekte Tito gerçekleştirilen bu ziyaretin Balkan Paktı’nı daha önemli kıldığını, taraflar arasında iş birliği ve dostluk ilişkilerini daha fazla güçlendiğini ifade etmiş, Bayar da Üçlü İttifak’ın dünyada ve Avrupa’da istikrarın sağlanmasına hizmet edeceğini dile getirmiştir¹⁵⁹. Ayrıca aynı gün içinde Belgrad Üniversitesi

154 Sander, **Balkan Gelişmeleri...**, s.104-105.

155 **BCA**, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: KUTU NO:137, GÖMLEK NO:79, SIRA NO: 9; **AKŞAM**, 28 AĞUSTOS 1954.

156 Şakir, **a.g.e.**, s. 27-29; **Akşam**, 1-2 Eylül 1954; **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1954.

157 **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1954.

158 **Milliyet**, 3 Eylül 1954.

159 **Akşam**, 4 Eylül 1954.

tarafından fahri hukuk doktora unvanı verilen Bayar¹⁶⁰, teşekkür konuşmasında Dünya siyasi dengelerinin değişimine temas ettikten sonra bir kez daha Balkan Pakti'nin ehemmiyetinden bahsetmiştir¹⁶¹.

Bayar, Belgrad'da gerçekleştirdiği temaslar ve karşılıklı hediyelerin tevdi edilmesinden sonra Saraybosna'ya hareket etmiştir¹⁶². Bosna-Hersek Cumhuriyeti Meclisi Başkanı ve azalarınca karşılanan Bayar, seyahati esnasında halkın kendisine gösterdiği büyük ilgiyi Paktın, müsbet emareleri ve halk nazarında kabulü olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir¹⁶³. Saraybosna ziyaretinden sonra Zagreb'e geçen Bayar ve heyeti burada da halk tarafından son derece samimi ve içten karşılanmıştır. Zagreb Fuarı'na uğrayan Cumhurbaşkanı, Hırvatistan Meclis Başkanı Viladmir Bakariç'in düzenlediği yemeğe Tito'yla birlikte iştirak etmiş, sonrasında ise iki lider çeyrek asırdan beri yabancı bir liderin ziyaret etmediği Lübliana'ya doğru hareket etmişlerdir¹⁶⁴. Lübliana'da büyük sevgi gösterileri ile karşılanan her iki lider buradan Balkan Pakti'nin imza edildiği Bled şehrine doğru yol almışlardır. Yugoslav ve Türk bayrakları ile bezenmiş yol güzergahında halk tarafından büyük bir ilgiyle karşılanan her iki lider şehre gece girmelerine rağmen şehir gündüz gibi aydınlatılmış ve Tito, Bayar için 21:00'da resmî bir kabul töreni düzenlemiştir¹⁶⁵. Bled'den sonra yeniden Lübliana'ya doğru hareket eden Bayar, bu esnada ağır sanayi fabrikasını ziyaret etmiş, Lübliana Kalesini gezmiş ve Slovenya Meclis Başkanının düzenlediği ziyafete katılmıştır. Bayar, bu ziyafette Balkan Pakti'na bir kez daha temas etmiştir. Yemek sonrasında Bayar, Tito'yla birlikte Postodia'ya (Postojna) Mağarası'nı ziyaret etmiş akabinde Tito ve Bayar Tula Limanı'ndan Brioni Adası'na geçmişlerdir¹⁶⁶.

Brioni Adası'ndaki Jadranka Köşkü'nde tertip edilen basın toplantısında Bayar: "Sulh yolunda mukadderat birliği yapan iki millet birbirini tanımak hususunda büyük birer fırsat elde etmişlerdir. Mareşal Tito'nun memleketimizi ziyaretle, Türk milletini görmüş ve onun görüşlerine vukuf kesbetmiş olması, bilmukabele benimde burada takip ettiğiniz politika hususunda Yugoslav

160 Şakir, *a.g.e.*, s.41.

161 *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1954.

162 *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1954.

163 *Milliyet*, 7 Eylül 1954.

164 Şakir, *a.g.e.*, s.63.

165 *Akşam*, 8 Eylül 1954; *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1954.

166 *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1954.

milletinin görüş ve düşüncelerini tesbit etmiş olmaklığım çok kıymetli olmuştur¹⁶⁷.” diyerek Paktın halk nazarında kabul gördüğünden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Bayar’ın bu memnuniyetinin karşılıklı olduğunu Mareşal Tito verdiği veda yemeğindeki: “Türk milletinin Balkan Antlaşması hakkındaki fikirlerini tespit etmekle de mesut olmuştum. Bu fikirleri eminim ki, Sayın Bayar’da burada Yugoslav milletinde tespit etmiş olacaktır. Balkan İttifakı görülüyor ki, yalnız siyaset adamlarının politikalarına değil milletlerin de hayat ve idealine dayanmaktadır¹⁶⁸.” sözleriyle onaylamıştır.

Brioni Adası’ndan dönüş yolculuğuna başlayan Bayar geldiği gibi uğurlanırken de top atışlarıyla selamlanmış ve Tito kendisine Savarona yatına kadar refakat etmiştir. Yugoslavya gezisi sonrasında her iki lider yayınladıkları ortak bildiriyle: “... Ankara Antlaşmasının gayet mesut bir şekilde kendini göstermiş olan bu iş birliği Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanmış bulunan ittifak, siyasi iş birliği ve karşılıklı yardım antlaşmasının intaciyle de kuvvetli bir şekilde teyit edilmiştir...¹⁶⁹”. Paktın taraf devletler arasındaki ilişkileri güçlendirdiğini/ güçlendireceğini basına deklere etmişlerdir.

670

Taraf devletlerin Sovyetlere duyduğu güvensizliğinin bir sonucu olarak meydana gelen bu zirve diplomalarına rağmen Rusya söz konusu devletlerle olan ilişkilerini düzeltme konusundaki girişimlerini kararlı bir şekilde sürdürmüştür. Dış politikada “Barış içinde bir arada yaşama” ilkesini benimseyen¹⁷⁰, 26 Mayıs’ta Belgrad’ı ziyafet eden¹⁷¹ ve bu ziyareti sırasında Tito’ya “aziz yoldaş” diye hitap eden Kruşçev’in¹⁷² bu hamleleriyle Yugoslavya ile ilişkilerini normalleştirmek istediği Tito’nun da bu doğrultuda bir eğilime sahip olduğu anlaşılmaktaydı. “Meydana gelmiş olaylardan dolayı bütün samimiyetimizle özür diliyoruz...¹⁷³” diyen Kruşçev’in Yugoslavya için artık bir tehdit oluşturmadığını gören Tito, 1955 yılında: “Balkan İttifakı

167 *Milliyet*, 10 Eylül 1954.

168 *Milliyet*, 10 Eylül 1954.

169 *Milliyet*, 10 Eylül 1954.

170 R. Craig Nation, *Black Earth, Red Star: A History of Soviet Security Policy, 1917-1991*, Cornell University Press, Ithaca 1992, s.202; Fahir Armaoğlu, “Barış İçinde Bir Arada Yaşamın Sovyet Yorumu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C 27, S 3, 1972, s.294.

171 *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1955; *Milliyet*, 27 Mayıs 1955.

172 *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1955.

173 Bağcı, *a.g.e.*, s.57.

bizim ve diğer aktif tarafların tehlikede olduğu bir sırada imzalanmıştır... Harp tehlikesi ortadan kalkmıştır. Sovyetler Birliği'nin bize harp ilan etmesi ile tehlike artık mevcut değildir...¹⁷⁴ ifadeleriyle paktın Stalin yönetiminin tehditkâr tavrına karşı tedbir amaçlı yapıldığını; lakin günün konjonktürel yapısına göre işlevini tamamladığını alenen ifade etmiştir¹⁷⁵. Tito bu sözleri ile Ankara Antlaşması ve Balkan İttifakı'nın miadını doldurduğunu söylerken Yunanistan ile Türkiye arasında tırmanışa geçen Kıbrıs meselesi de paktın yaşamasına imkân vermemiştir. Zira Yunanistan Başbakanı Papagos'un 23 Mart 1954'te Kıbrıs konusunu BM götürmeye karar verdiğini açıklaması¹⁷⁶ ve ittifak antlaşmasının imzalanmasından bir hafta sonra (16 Ağustos'ta) Yunanistan'ın BM Genel Sekreterliği'ne gönderdiği mektup ile Kıbrıs meselesinin BM Genel Kurulu'nda müzakere edilmesi için ilk kez başvuruda bulunması¹⁷⁷ bu ittifaklara rağmen tarafların bazı sorunları aşamadığını ve yahut taraflardan biri olan Yunanistan'ın gerçekleştirilen bu girişimlerde samimi olmadığını göstermiştir.

174 Altemur Kılıç, **Türkiye ve Dünya- Türkiye'nin Dış Politikası**, Akasya Kitap, Ankara 2010, s.234-235.

175 Bağcı, **a.g.e.**, s.57.

176 İsmail Soysal, **a.g.e.**, s.198.

177 Fahir Armaoğlu, **Kıbrıs Meselesi (1954- 1959) Türk Kamuoyunun Davranışları**, Sevinç Matbaası, Ankara 1963, s.34-36; Nihat Erim, **Bildiğim Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara 1975, s.4-5; **Milliyet**, 20-27 Ağustos 1954.

SONUÇ

İnsanoğlu için elzem olan güvenliğini sağlayıp hayatta kalma dürtüsü devletler için de geçerlidir. Lakin devletlerin güvenliğini tesis etme durumu insanoğluna nazaran daha hengameli, daha meşakkatli, daha badireli olup ülkeler arasında oynanan bir diplomasi oyunundan ibarettir. Bu oyunda dengelerin iyi gözetilmesi, ittifakların doğru seçilmesi, hamlelerin en ince ayrıntısına kadar düşünülmesi gereklidir. Çok disiplinli bir çalışmayı gerektiren bu hassas oyunda rol alacak devletleri belirlemenin en iyi yolu ise aday ülkeler arasında yapılacak zirve diplomasisi ile mümkündür. Ülkelerin hayatta kalması için şart olan tehlikelere karşı tedbir alma güdüsü, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Balkan coğrafyasında beliren Sovyet tehdidi içinde de söz konusu olmuş Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya gibi devletler için yaşamsal bir sorun hâlini dönüşmüştür. Balkanlarda Sovyetlerin her geçen gün artan nüfuzundan tedirgin olan üç Balkan devleti bu sebeple ortak bir güvenlik ittifakı kurma düşüncesiyle 1950'lerden sonra mekik diplomasisine hız verip 28 Şubat 1953'te Ankara Paketi'nin, 9 Ağustos 1954'te ise Balkan İttifakının imza edilmesini sağlamışlardır.

672

Dünyanın iki kutba ayrıldığı, güç dengelerinin en ufak bir kıvılcım ile alt üst olduğu bu evrede gerçekleşen paktlar esasında devlet liderlerinin gerçekleştirdiği ve bizzat Batı Bloğu tarafından desteklenen zirve ziyaretlerinin bir sonucunda gerçekleşmiştir. Karşılıklı gerçekleştirilen bu ziyaretlerde devlet temsilcilerinin birbirlerine hediyeler verdikleri, nişanlar tevdi ettikleri, şereflerine balolar ve yemekler organize ettikleri, resmigeçit törenleri düzenledikleri düşünüldüğünde gerçekleşen bu ziyaretlerin taraflarca son derece önemsendiği söylenebilir. Yunan Kralı I. Paul ile Türkiye Cumhurbaşkanı Bayar'ın iki devlet arasında geçmişte yaşanan savaş durumunu bir tarafa bırakıp birbirlerine methiyeler düzüp barış mesajları vermeleri, Komin sistemi uygulayan Tito'nun da bu oluşumu onaylayıp içinde yer almak için çaba göstermesi ancak günün değişen konjonktürel yapısıyla izah edilebilir. Öte yandan taraf devletleri aralarındaki ideolojik farklılıklara, geçmişte yaşanan olumsuzluklara rağmen yan yana getirip birleştiren konjonktürel unsurun Stalin Dönemi Rus dış politikası olduğu da beyan edilebilir. Nitekim Stalin'in ölümü üzerine göreve gelen Nikita Kruşçev'in Rus dış politikasını yeniden şekillendirmesiyle imza edilen bu ittifakların çatırdamaya başlaması bu konjonktürel durumu ispatlar niteliktedir. Taraf devletler arasında askerî gereksinimler sonucu ortaya çıkan; lakin ekonomik,

BALKAN PAKTI VE BALKAN İTTİFAKI EVRESİNDE BALKANLARDA ZİRVE
DİPLOMASİSİ (1952-1954)

teknik, kültürel iş birliğine dönük ikili antlaşmaların da imzalanmasına vesile olan Balkan Paketi ve İttifaki güvenlik kaygısının son bulması ile yıkılmış, diğer alanlardaki iş birliğine ise imkân kalmamıştır.

İntihal Taraması Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>) | *This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Etik Beyan Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Açık Erişim Lisansı Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License*

KAYNAKÇA

- Akşam**, 1 Mart 1953.
Akşam, 10 Haziran 1952.
Akşam, 11 Haziran 1952.
Akşam, 1-2 Eylül 1954.
Akşam, 12 Haziran 1952.
Akşam, 12 Nisan 1954.
Akşam, 12-17 Nisan 1954.
Akşam, 13 Haziran 1952.
Akşam, 13-15 Nisan 1954.
Akşam, 14 Haziran 1952.
Akşam, 15 Haziran 1952.
Akşam, 15 Nisan 1954.
Akşam, 15-17 Haziran 1953.
Akşam, 16 Haziran 1952.
Akşam, 16 Nisan 1954.
Akşam, 16 Şubat 1953.
Akşam, 17 Kasım 1952.
Akşam, 18 Nisan 1954.
Akşam, 2 Şubat 1954.
Akşam, 20 Şubat 1953.
Akşam, 21-24 Ocak 1953.
Akşam, 23 Şubat 1953.
Akşam, 24 Şubat 1945.
Akşam, 25-28 Şubat 1953.
Akşam, 25-29 Ocak 1953.
Akşam, 25-30 Nisan 1952.
Akşam, 27-28 Ocak 1954.
Akşam, 28 Ağustos 1954.
Akşam, 28 Temmuz 1954.
Akşam, 29 Ocak 1953.

Akşam, 29 Ocak 1954.

Akşam, 29-30 Ocak 1954.

Akşam, 30-31 Ocak 1952.

Akşam, 31 Mayıs 1953.

Akşam, 4 Eylül 1954.

Akşam, 8 Eylül 1954.

Akşam, 8 Haziran 1952.

Akşam, 8 Haziran 1954.

Akşam, 8-10 Ağustos 1954.

Akşam, 17 Nisan 1954.

Armaoğlu, Fahir, “Barış İçinde Bir Arada Yaşamının Sovyet Yorumu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, C 27, S 3, 1972, s.283-314.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

Armaoğlu, Fahir, **Kıbrıs Meselesi (1954- 1959) Türk Kamuoyunun Davranışları**, Sevinç Matbaası, Ankara 1963.

Ataöv, Türkkaya, **Amerika Nato ve Türkiye**, 3 Baskı, İleri Yayınları, İstanbul 2006.

Aydın, Mithat, “Balkan Paktı (28 Şubat 1953)”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/balkan-pakti-28-subat-1953/>

Ayhan, İsmail, **Demokrat Parti Dönemi’nde Türkiye’yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları ve Bu Ziyaretlerin Türk Basımına Yansımaları**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2014.

Ayn Tarihi, Ağustos 1954.

Bağcı, Hüseyin, **Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar**, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yay., Ankara 2001.

Belge, Murat, **Başka Kentler, Başka Denizler 3**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Bostanoğlu, Burcu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, İmge Kitapevi, Ankara 1999.

Churchill, Winston S., **Triumph and Tragedy (The Second World War VI)**, Houghton Mifflin Company, USA 1981.

Cumhuriyet, 1 Aralık 1952.

Cumhuriyet, 1 Eylül 1954.

Cumhuriyet, 10 Haziran 1954.

Cumhuriyet, 12 Mayıs 1938.

Cumhuriyet, 12 Temmuz 1953.

Cumhuriyet, 1-3 Aralık 1952.

Cumhuriyet, 18 Şubat 1954.

Cumhuriyet, 2 Eylül 1954.

Cumhuriyet, 2 Şubat 1954.

Cumhuriyet, 21 Ocak 1953.

Cumhuriyet, 24 Şubat 1945.

Cumhuriyet, 25-31 Nisan 1938.

Cumhuriyet, 26 Ekim 1937.

Cumhuriyet, 26 Kasım 1952.

Cumhuriyet, 27 Mayıs 1955.

Cumhuriyet, 27-28 Kasım 1952.

Cumhuriyet, 28 Kasım 1952.

Cumhuriyet, 29 Kasım 1952.

Cumhuriyet, 31 Temmuz 1947.

Cumhuriyet, 3-4 Aralık 1952.

Cumhuriyet, 4 Eylül 1954.

Cumhuriyet, 4 Şubat 1954.

Cumhuriyet, 5-8 Haziran 1954.

Cumhuriyet, 6 Eylül 1954.

Cumhuriyet, 6 Temmuz 1953.

Cumhuriyet, 7 Haziran 1954.

Cumhuriyet, 8 Eylül 1954.

Cumhuriyet, 8 Haziran 1954.

Cumhuriyet, 8 Mayıs 1938.

Cumhuriyet, 9 Eylül 1954.

Çatal, Betül, **Küresel Diplomasi: Prexenos'tan Dijital Diplomasiye**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2015.

Deringil, Selim, **Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

Dış İşleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon No: 541, Kutu No: 44180, Gömlek No: 209471, Sıra No: 7.

Dış İşleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon No: 541, Kutu No: 44180, Gömlek No: 209471, Sıra No: 8.

“Diplomasi”, <https://sozluk.gov.tr/>

Düstur, 3. Tertip, C 35, s.1754-1758.

Erdaş, Sadık, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1953)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2000.

Erim, Nihat, **Bildiğim Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara 1975.

Eroğul, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 4. Baskı, İmge Kitabevi Yay., İstanbul 2003.

Ertan, Temuçin Faik, Demirtaş, Bahattin, **Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamlarının Ankara Günleri (1923-1960)**, Vekam Yayınları Araştırma Dizisi VII, Ankara 2022.

Gönlübol, Mehmet, Sar, Cem, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Cilt I ve II, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara 1987.

Gönlübol, Mehmet, Ülman, A. Haluk, Bilge, A. Suat, Sezer, Duygu, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Cilt I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987.

Gürün, Kâmuran, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 531, Ankara 1983.

Gürün, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Hale, William, **Türk Dış Politikası: 1774-2000**, Çev. Petek Demir, Mozaik Yay., İstanbul 2003.

Hatipoğlu, M. Murat, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954**, Ankara 1997.

Horvat, Branko, **The Yugoslav Economic System (The First Labor-Managed Economy In The Making)**, M.E. Sharpe Inc. Publisher, New York 1976.

Işıklı, Alpaslan, **Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi**, Alan Yayıncılık, İstanbul 1983.

Kahramanyol, Mustafa, Engili, Fahriye, "Tito ve Balkan Siyaseti", **Avrasya Etütleri**, C 50, S 2, 2016, s.315-349.

Kılıç, Altemur, **Türkiye ve Dünya- Türkiye'nin Dış Politikası**, Akasya Kitap, Ankara 2010.

Korkmaz, Erdal, "Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın Türk Askeri Havacılığı Boyutuyla Değerlendirilmesi", **Bengi**, 2023, S 1, s.1-34.

Köse, İsmail, "Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, S 19, 2015, s.241-276.

Milliyet, 1 Mart 1953.

Milliyet, 10 Eylül 1954.

Milliyet, 17 Haziran 1953.

Milliyet, 19 Şubat 1952.

Milliyet, 20-27 Mayıs 1954.

Milliyet, 26-28 Şubat 1953.

Milliyet, 27 Mayıs 1955.

Milliyet, 3 Eylül 1954.

Milliyet, 5 Temmuz 1954.

Milliyet, 5-6 Mart 1952.

Milliyet, 6 Mart 1952.

Milliyet, 7 Ağustos 1954.

Milliyet, 7 Eylül 1954.

Milliyet, 9-10 Ağustos 1954.

Nation, R. Craig, **Black Earth, Red Star: A History of Soviet Security Policy, 1917-1991**, Cornell University Press, Ithaca 1992.

Öztürk, Mehmet, **Tito Dönemi Türkiye-Yugoslavya İlişkileri**, Karabük Üniversitesi Uluslararası İlişkiler, Yüksek Lisans, Karabük 2022.

Perovic, Jeronim, “Josip Broz Tito”, **Mental Maps in the Ealy Cold War Era (1945-1968)**, Ed. Jonathan Wright, Steven Casey, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2011, s.131-159.

“Peyk”, <https://sozluk.gov.tr/>

Resmî Gazete, 23 Şubat 1955.

Resmî Gazete, 24 Temmuz 1953.

Sancaktar, Caner, **Yugoslavya’da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Özyönetim Uygulaması**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2009.

Sander, Oral, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, AÜSBF Yayınları, Ankara 1969.

Sander, Oral, **Türkiye’nin Dış Politikası**, İmge Dağıtım, Ankara 2006.

Singleton, Fred, **Twentieth-Century Yugoslavia**, Macmillan Press, London 1976.

Son Posta, 12 Haziran 1952.

Son Posta, 24 Şubat 1945.

Son Posta, 9 Mart 1946.

Sosyal, İsmail, **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye- Olaylar Kronolojisi (1945-1975)**, İsis Yay., İstanbul 1997.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları Cilt II (1945-1990)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

Şakir, Ziya, **Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan Seyahat Hatıraları**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1953

Ta Nea, 24-28 Kasım 1952.

Ta Nea, 29 Kasım 1952.

Ta Nea, 9 Haziran 1952.

Tanin, 24 Şubat 1945.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, C 22, Seksen Dördüncü Birleşim, 18 Mayıs 1953.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon No: 030.01.00.00, Kutu No: 102; Gömlek No: 634, Sıra No: 7.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon No: 030.01.00.00, Kutu No: 102; Gömlek No: 634, Sıra No: 6.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon No: 030.01.00.00, Kutu No: 102; Gömlek No: 634, Sıra No: 5.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon No: 30-1-0-0, Kutu No: 102, Gömlek No: 639, Sıra No: 3.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.01.0.0/111.703.3

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: KUTU NO:137, GÖMLEK NO:79, SIRA NO: 9.

Ulus, 24 Şubat 1945.

Ulus, 3 Mayıs 1952.

Umar, Ömer Osman, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 20, 2004, s.369-412.

Unat, Kadri, “İkinci Dünya Savaşı Öncesindeki Güvenlik Endişesi Temelli Türk Dış Politikası Bağlamında Celal Bayar’ın Belgrad ve Sofya Ziyaretleri (9-13 Mayıs 1938)”, **AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 9, S 28, 2021, s.334-352.

Uzun, Hakan, “1919-1950 Yılları Arasında Türkiye -Yunanistan İlişkileri”, **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 5, S 2, Kırşehir 2004, s.35-50.

Vakit, 17 Haziran 1953.

Vakit, 24 Şubat 1945.

Vatan, 12 Nisan 1954.

Vatan, 12-17 Nisan 1954.

Vatan, 13-15 Nisan 1954.

Vatan, 15 Nisan 1954.

Vatan, 16 Nisan 1954.

Vatan, 17 Nisan 1954.

Vatan, 18 Nisan 1954.

Vatan, 30 Mayıs 1954.

Vatan, 31 Mayıs 1954.

Vatan, 6-7 Haziran 1954.

Vatan, 7-8 Haziran 1954.

Vatan, 8 Ağustos 1952.

Vatan, 8 Haziran 1954.

Weisband, Edward, **İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası-III.**, Çev. M. Ali Kayabal, Cumhuriyet Yayınları, 2000.

Yazıcı Özel, Serra, **Basında Türk-Yunan İlişkileri (1950-1954)**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2018.

Yeni Asır, 29 Kasım 1952.

Yılmaz, Samet, “Asya-Avrupa Diyalogu: Zirve Diplomasisi Bağlamında Bir Değerlendirme”, **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 2022, 9(2), s.189-205.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yayın İlkeleri

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, güz ve bahar olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır.

Derginin Yayın Amacı

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgelerle ilgili bilimsel araştırma ve çalışmaları yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktadır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin konuları ele alan yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içine doğduğu siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlu ulusal ve küresel ortamı; beşerî ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen araştırmaları, değerlendirmeleri ve çalışmaları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

- Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;
- İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;
- XIX. yüzyıldan günümüze değin Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;
- Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildirimler, yeni bilgi, belge ve yorum ilave edilmek

kaydıyla ve yeni hâliyle çalışmanın özgün olduğunun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulunun eleştirisi, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti ödemesi yayın tarihinden sonra yapılır. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yayınlanacak makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulması zorunludur.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğeri dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

- 1– Başlık, koyu karakterde büyük harflerle ortalı olarak yazılmalıdır.
- 2– Dergide kör hakemlik sistemi uygulandığından makalede Yazar ad(lar) ı, soyad(lar)ı yer almamalıdır. Makalenin yayımlanma aşamasında Yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı, kurum, akademik unvan, adres, ORCID gibi bilgiler dergi editörlüğüne eklenir.
- 3– Öz (anahtar kelimeler eklenerek)
- 4– İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)
- 5– Makale; amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir öz, giriş, ana metin bölümleri, sonuç ve kaynakçayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Öz

En az 250 kelime olacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Öz, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime alfabetik sıra ile verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda, üst/alt/sağ/sol 2,5 cm sayfa kenarlığı boşluğu bırakılarak, cilt payı 0 cm olacak şekilde, paragrafın ilk satırı girintilenmeden, satır aralarında önce ve sonra 12nk 1,5 satır aralığı ile ve 11 punto (Öz ve Abstract 10 punto ile) Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar en fazla 10.000 kelimedenden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (Makale Türkçe ve İngilizce başlıkları, ÖZ, ABSTRACT, GİRİŞ, SONUÇ, KAYNAKÇA, EKLER) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Ara başlıklar Romen rakamlarıyla I-II-III... şeklinde ara başlıkların alt başlıkları ise I.1.-I.2.-I.3. ... şeklinde düzenlenmelidir.

Örnek 1:

II. Büyük Buhran ve Buhran Vergisi

II.1. Buhran Vergisinin Yasal Çerçevesi

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Tırnak içerisinde verilen ifadeler ayrıca italik olarak yazılmamalıdır. Üç satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1 cm içeride ve 10 punto büyüklüğü ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, Times New Roman yazı biçimiyle 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a- Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, kitabın adı (koyu karakterde), (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 2:

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.18.

b- Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, makalenin adı (tırnak içinde), içinde yer aldığı yayının adı (koyu karakterde), Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 3:

Abdurrahman Bozkurt, “Gelibolu Yarımadası’nda İtilaf Bloğuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXVIII, S 84, Ankara 2013, s.57.

Çok yazarlı kitap ya da makalelere atıf yapılırken ilk yazar adı mutlaka belirtilmeli, diğer yazarların adları araya virgül gelecek şekilde belirtilebileceği gibi ilk yazardan sonra “vd.” şeklinde belirtilmek koşuluyla yazılmayabilir. Ancak Kaynakçada bütün yazarların isimleri mutlaka yer almalıdır.

Örnek 4:

(İkiden fazla yazarlı) Durmuş Yalçın, vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.511.

Mülakat ve röportaj tarzı görüşmeler, metin içinde ad-soyad ve tarih belirtilerek değinilmeli, ayrıca Kaynakçada da gösterilmelidir.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise a.g.e., makale ise a.g.m., yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Saray, **a.g.e.**, s.82.

Bozkurt, a.g.m., s.5.

Kaynakça

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

a- Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı (Koyu Karakterde), yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Örnek 5:

Bayındır Uluskan, Seda, **Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı (koyu karakterde), Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 6:

Tokluoğlu, Ceylan, “Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXVIII, S 84, Ankara 2013, s.103-142.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi,

Bildiriler, varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 7:

Şimşir, Bilal N., “Atatürk ve Avusturalya”, Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi, Ankara, 12-16 Kasım 2007, Bildiriler, Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.35-73.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi’nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine ve Türk Dil Kurumu (TDK) yazım kurallarına ve TDK Güncel Türkçe Sözlüğüne (bu şart Türkçe makalelerde istenir) uygun olarak hazırlanmış yazıların başvuruları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun web sayfası üzerinde yer alan <https://giris.ayk.gov.tr/signin> uzantılı Yayın Takip Sistemi (YAYSİS) üzerinden yapılacaktır. Yazarlar Yayın Kurulu’nca ve dergi editörlüğünce esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

Publication Principles of the Journal of Atatürk Research Center

The Journal of Atatürk Research Center, which began to be published in November, 1984, is published in two issues per year in Spring and Autumn.

Publication Purpose of the Journal

Within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, the aim is to share the scientific researches and studies about the information and documents relating to Turkish History, Atatürk and the Republic of Türkiye with science world by publishing on both national and international levels.

Topics of the Journal

Journal of Atatürk Research Center, within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, is a contemporary history journal in which a wide range of topics relating to “Turkish History”, “Atatürk” and “the Republic of Türkiye” are addressed. The Journal includes the researches, evaluations and studies which inspect the political, socio-economic and cultural dimensional national and global atmosphere which Atatürk and the Republic of Türkiye were born into according to scientific criteria in terms of humanities and social sciences.

The Studies to be Included in the Context of the Journal Should Be:

- Original articles, filling the gap in their field, based on research,
- Research, review and compilation articles which evaluate and criticize the reviewed subjects according to a rich bibliography and put forward new and noteworthy opinions,
- Developed researches within the scope of projects about Turkish History, Atatürk and the Republic of Türkiye’s History since the 19th century.
- Articles promoting the works, personage and scientific events about National Struggle and the Republic of Türkiye.

Articles which will be sent should not be published elsewhere previously or accepted for publication. Papers presented in a scientific congress previously can be issued provided that they are added new information, document and review, and stated as original with their new edition.

Evaluation of Articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees who are expert in their fields. In case one of the reports is positive and another is negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) take(s) into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they reserve the right for a justification report. The author(s) of the articles/articles accepted or not accepted for publication are informed, but the article / writing texts will not be refunded.

The responsibility for the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and examination fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is determined according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of “Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History” and affiliated institutions.

It is compulsory to abide by research and publication ethics in papers to be published.

Official Language

The official languages of the Journal of Atatürk Research Center are English and Turkish. However, articles written in other languages can be accepted by the decision of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

English and Turkish summaries of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Spelling Rules

Structure of the Article

In general, the article must be taken into the order specified below:

1. The title should be written in bold capital letters.
2. Author’s name(s) and last name(s) should not be included in the article, as the blind peer-review system is applied in the journal. During the publicatio of

the article, information such as the author's name(s), last name(s), institution, academic title, address, ORCID are added by the editorial board of the journal.

3. Abstract (with keywords)

4. English title and abstract in English (with keywords)

5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography.

Abstract

The abstract should be written separately in Turkish and English, with a minimum of 250 words. The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. A minimum of 4 and a maximum of 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in A4 size, with a margin of 2.5 cm above/bottom/right/left. The gutter should be 0 cm, the first line of the paragraph should not be indented, before and after the lines with 12nk 1.5 line spacing and 11 points (abstracts with 10 points) Times New Roman font in MS Word program. Article length should be 10.000 words.

Section Headings

Intermediate and sub-headings can be used in the article to determine the structure of the article and to provide a regular information transfer in the main text. Main headings [Article Turkish and English titles, ÖZ (ABSTRACT), ABSTRACT, GİRİŞ (INTRODUCTION), SONUÇ (CONCLUSION), KAYNAKÇA (BIBLIOGRAPHY), EKLER (ATTACHMENTS)] in capital

letters; Intermediate and sub-headings should be written in lowercase letters with the first letters in capital letters and in bold.

Example 1:

II. Büyük Buhran ve Buhran Vergisi (II. The Great Depression and the Depression Tax)

II.1. Buhran Vergisinin Yasal Çerçevesi (II.1. Legal Framework of the Depression Tax)

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them. Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing three-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a- Book: Author's name and last name should be written in capital letters; title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.

Example 2:

Abdurahman Çaycı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization), Atatürk Research Center Publications, Ankara 2002, p.130.

b- Article: Author's name and last name should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold, Volume, Number, publisher, date (if any), place, year and page numbers of the publication should be given.

Example 3:

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p.57.

When citing books or articles with multiple authors, the name of the first author must be specified, the names of other authors may be specified with a comma in between, or they may not be written on condition that "etc." is indicated after the first author. However, the names of all authors must be included in the bibliography.

Example 4:

Durmuş Yalçın, etc., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.511.

In the repeated references: Last name should be written; if the work is a book, one should write **ibid** but if the work is an article one should write **ibid**; page number should be added.

Çaycı, **ibid**, p.11.

Beyhan, **ibid**, p.60. Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

a- Book: Author's (s') last name, name, the book's title, publisher, place and date of publication should be specified.

Example 5:

Çaycı, Abdurahman, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publications, Ankara 2002.

b- Periodical: Author's (s') last name, name, title of article (in quotes), periodical's full name, Volume, Number, place and date of publication, page range should be specified.

Example 6:

Beyhan, Mehmet Ali, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p.57-99.

c- Papers: Author's (s') last name, name, title of declaration (in quotes), symposium's or congress' name, name of organization place, date of issue,

declarations, (if any) editors' name, volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range should be specified.

Example 7:

Şimşir, Bilal N., "Atatürk ve Avusturalya", **Sixth International Atatürk Congress, Ankara, 12-16 November 2007, Papers**, Volume I, Atatürk Research Center Publications, Ankara 2010, p.35-73.

Submission of Writings

PUBLICATION PRINCIPLES OF
THE JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

The applications of the articles to be published in the Journal of Atatürk Research Center, prepared in accordance with the publication principles, are to be made via YAYSIS (Publication Tracking System) which can be reached at <https://giris.ayk.gov.tr/signin> on the website of Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History. Authors are deemed to have accepted that minor corrections which do not target the essence may be made by the Editorial Board and by the editors of the journal.

ATAM Dergisinin Tarihi:

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi yayın hayatına 1984 yılında başlamıştır. Yayımlandığı tarihten itibaren Mart, Temmuz ve Kasım aylarında yılda üç (3) sayı olarak yayımlanmıştır. 2015 yılından itibaren ise Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanmaya devam etmektedir.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) Komitesince 2016 yılı, 93. sayısından (Bahar 2016) itibaren veri tabanına alınmaya uygun bulunarak TrDizin’de dizinlenmeye başlamıştır. Ayrıca SOBİAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini) ve EBSCO Historical Abstracts tarafından da dizinlenmektedir. Derginin tüm sayılarına Dergi web sayfası ve DergiPark üzerinden ücretsiz olarak erişilebilmektedir.

History of the Journal of Atatürk Research Center:

The Journal of Atatürk Research Center was first published in 1984. Since the date of its first publication, the journal has been published in March, July and November, namely in three (3) issues each year. As of 2015, it continues to be published in two issues per year as Spring and Fall.

The Journal of Atatürk Research Center was found eligible for inclusion in the database starting from its 93rd issue (Spring 2016) by the TÜBİTAK ULAKBİM Social and Human Sciences Database Committee and it is indexed in TrDizin. The journal is also indexed by SOBIAD (Social Sciences Citation Index) and EBSCO Historical Abstracts. All the issues of the journal can be accessed free of charge through the web site of the Journal and DergiPark.

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
PRESIDENCY OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

**JOURNAL OF
ATATÜRK
RESEARCH
CENTER**

VOLUME: 40 • AUTUMN: 2024 • ISSUE: 110

Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn